

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

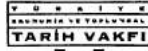
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

LORD STRATFORD CANNING'İN TÜRKİYE ANILARI

— ◆ —
STANLEY LANE POOLE

Türkiye
Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
Yayındır

Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
Barbaros Bulvarı
80700 Beşiktaş/İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - Faks: (0212) 227 37 32

© Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999

Yayına Hazırlayan
Nurettin Pirim

Kapak Resmi
Kırım Savaşında Müttefik Kuvvetler Komutanları
Şehbal, 15 Mart 1329 (1909)

Kitap Tasarımı
Haluk Tunçay

Baskı
Numune Matbaacılık
(0212) 629 02 02

Birinci Basım: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959
İkinci Basım: Yurt Yayınları, Ankara, 1988
Üçüncü Basım: Ekim 1999

ISBN 975-333-117-7

STANLEY LANE POOLE

**LORD STRATFORD CANNING'IN
TÜRKİYE ANILARI**

Çeviren
Can Yücel

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI 83

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ <i>Hasan Âli Yücel</i>	1
19. Asrın İlk Yarısında Osmanlı Devleti ve Lord Stratford Canning	
BİRİNCİ BÖLÜM	
Türkiye'deki İlk Görevi (1808-1810)	23
İKİNCİ BÖLÜM	
Ortaelçi (1810-1812)	30
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
Bükreş Antlaşması (1810-1812)	34
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
Petersburg Elçiliği (1824-1825)	43
BEŞİNCİ BÖLÜM	
Navarin (1825-1827)	51
ALTINCI BÖLÜM	
Yunanistan'ın Kuruluşu (1828-1832)	66
YEDİNCİ BÖLÜM	
Büyükelçi	81
SEKİZİNCİ BÖLÜM	
Devrimci (1842-1856)	87
DOKUZUNCU BÖLÜM	
Büyükelçinin Yüğü (1842-1846)	100
ONUNCU BÖLÜM	
Ninova ve Mausoleum (1846)	105
ON BİRİNCİ BÖLÜM	
Mülteciler (1847-1850)	109
ON İKİNCİ BÖLÜM	
İngiltere ile Türkiye (1849-1852)	121

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
Büyükelçinin Dönüşü (Şubat-Nisan 1853)	127
ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
Prens Mençikov'un Görevi (Nisan-Mayıs 1853)	133
ON BEŞİNCİ BÖLÜM	
Diplomasi Oyunları (Haziran-Ekim 1853)	142
ON ALTINCI BÖLÜM	
Donanmanın Çağırılması (Ekim-Aralık 1853)	153
ON YEDİNCİ BÖLÜM	
Türkiye'ye Sevkıyat (1854)	164
ON SEKİZİNCİ BÖLÜM	
Kırım Seferi (1854)	172
ON DOKUZUNCU BÖLÜM	
Sivastopol Kuşatması (1854-1855)	177
YİRMİNCİ BÖLÜM	
Kars'ın Düşüşü (1855)	186
YİRMİ BİRİNCİ BÖLÜM	
Hattı Hümayun (1856-1858)	191
DİZİN	199

GİRİŞ

19. ASRIN İLK YARISINDA OSMANLI DEVLETİ VE LORD STRATFORD CANNING

Bu kitap, okununca görülecektir ki, bizim için ehemmiyetli, o derecede kıymetli ve faydalıdır. 1808'den 1858 yılına kadar süren yarım asır içinde çeşitli aralıklarla İngiltere hükümetini Osmanlı devleti nezdinde temsil etmiş olan Stratford Canning'in resmi ve hususi yazılarına dayanılarak Stanley Lane Poole tarafından yazılmış ve 1888'de *Life of Lord Stratford de Redcliffe* adı altında kitap olarak yayımlanmıştır. Asıl metin, İngiltere Büyükelçisinin bütün hayatını içine alır. Oğlum Can, bu büyük kitabın, ancak Türkiye'ye ait olan parçalarını seçip dilimize çevirmiştir. Bu itibarla doğrudan doğruya Canning'in eliyle yazılmış bir hatıra sayılamaz. Lane Poole, resmi ve özel yazıları dikkatle incelemiş, onları olaylarla belgeleyerek yeni baştan dökmüştür. Kitap, bu bakımdan o devrin özetlenmiş bir tarihi addedilebilir.

Kitabın incelenmesine geçmeden önce hatıraları konu olarak alınmış olan Canning'in hayatı hakkında kısaca bilgi verelim:

Canning, Londra'da Clement's Lane'de 4 Kasım 1786'da doğmuş. Babası, Stratford Canning'dir. George Canning'in amcası olur. Asil olmayan Patrick ile evlendiği için veraset haklarından mahrum edilmiş ve bizim konumuz olan oğlu altı aylıkken ölmüştür.

Canning, Eton'da okumuş ve yeğeni George Canning'in kendisine Hariciye Nezaretinde bir iş vermesi üzerine Cambridge Üniversitesinde iki sömestr tahsil gördükten sonra oradan ayrılmıştır. 1808'de İstanbul Büyükelçisi Robert Adair'in yanına birinci kâtip atanmış; Adair 1810'da Vi-

yana'ya nakledilince, Canning Maslahatgüzâr olarak İstanbul'da kalmış; 1812 Mayısında Türkiye ile Rusya arasında Bükreş Antlaşması akdine öneyak olarak, Rusya'nın Napoléon akınına önlemesine yardım etmiştir. Canning, Osmanlı İmparatorluğunun taksimi maksadiyle Napoléon tarafından hazırlanan planı açıklamak suretiyle Türkleri kesin harekete sevk etmiştir. Aynı yılın haziranında iç politikada yer almak gayesiyle İstanbul'dan ayrılmışsa da Casteragh kendisine muntazam bir maaş bağlamak suretiyle nezaretten kopmamasını emniyet altına almıştır. 1814 ile 1818 yılları arasında Ortaelçi olarak Berne'de hizmet görmüş. 1819'da Washington'a yine Ortaelçi payesiyle atanmış ve orada İngiliz ve Amerikan hükümetleri arasında patlak vermiş olan çatallı birtakım meseleler yüzünden güç anlar geçirmiş ve bu arada asabi bir insan olan Amerika Hariciye Nazırı John Quincy Adams ile çatışmışsa da sonradan dost olarak kendisiyle anlaşımıştır. Canning, 1823'te İngiltere'ye dönmüş ve bu sırada Mr. Adams ile kararlaştırdıkları antlaşma, Amerikan Senatosu tarafından reddedilmiştir.

1824'te Canning, Türkiye Büyükelçisi olarak atanmıştır. İstanbul'a giderken Viyana'ya ve daha sonra da St. Petersburg'a uğramış ve orada Alaska sınırı meselesi ile Rus hükümetinin, Türkiye'ye karşı kopan Yunan isyanı konusunda takınmayı düşündüğü tavır hakkında sondajlarda bulunmuştur. 1825 Ekiminde İstanbul'a hareket etmiş; gelip işe başlar başlamaz Fransız ve Rus Büyükelçileriyle birlikte Sultan Mahmut'u silahlı birlikleri işe karıştırmaksızın Yunanlılara taviz vermeye ikna için ümitsiz bir yarışmaya girmiştir. Navarin savaşından (20 Ekim 1827) sonra elçiler Korfü'ya çekilmişler ve Canning de yurduna dönmüş, fakat 8 Temmuz 1828'de geriye, İstanbul'a gönderilmiştir. Canning, bazı meseleler üzerinde Lord Aberdeen ile mutabık kalmadığı içindir ki, 1829'da Hariciyeden çekilerek parlamento hayatına atılmıştır. Old Sarun, Stockbridge ve Southampton seçim bölgelerini temsil etmiş, fakat Parlamentoda sivrilememiştir. Bu arada diplomatik görevlerde de bulunmuştur. 1831 sonunda Mehmet Ali'nin Suriye'yi işgali haberi üzerine Yunanistan sınırlarının çizilmesi konusunda yapılan müzakerelere katılmak için İstanbul'a gitmiştir. Sultan Mahmut, bu arada Türkiye ile Büyük Britanya arasında bir ittifak antlaşması imzalanması fikrini ısrarla ortaya atmış ve Canning, Palmerston'u bu yolda harekete geçmeye, böylece Ruslardan önce davranıp Türkiye'yi desteklemeye, öbür yandan da birtakım avantajlar sağlamak suretiyle Mehmet Ali'yi yatıştırmaya teşvik etmiş, fakat 1841'deki hal çaresine başlangıç teşkil eden bu öğüde kulak asan olmamıştır. 1833'te Rusya Büyükelçiliğine tâyini kesinleştirdiği halde Çar Nikolay (I. Nikolay) buna muvafakat etmediği için bu vazifeye başlayamamıştır.

Canning, 1842 Ocağında yeniden İstanbul'a yollanmış ve orada Bü-

yükelçi olarak 1858'e kadar kalmıştır. Bu seferki ödevinde gerek Türk hükümetini devrimlere teşvik yolundaki gayretleri, gerekse Kırım Harbi dolayısıyla büyük önem kazanmış ve 1852'de Lordluk payesiyle taltif edilerek Lord Stratford de Redcliffe adını almıştır. Palmerston'un Başvekillikten düşmesi üzerine 1858'de istifa etmiştir. Ömrünün son devrelerinde *Şark Meselesi* adı altında toplanan bir seri yazı yazmış, 1873'te *Niye Hristiyanım?* adlı risalesi, 1876'da da *Büyük Alfred Atelney'de* adlı oyununu yayımlanmıştır.

İkinci izdivacından olan tek oğlan çocuğu kendinden önce ölmüş, karısıyla iki kızı ise bir müddet daha yaşamıştır. Lord Stratford 14 Ağustos 1880'de ölmüş, Sussex'te Frant kabristanına gömülmüştür. 1884'te Westminster Katedralinde hatırasına bir de anıt dikilmiştir.

Canning, kitabın devrimler bahsinde görüleceği üzere, Sultan Abdülmecit zamanında garplılaşmamız yolunda devletçe alınan kararlardaki etkisi bakımından da tetkike değer bir şahsiyettir. Osmanlı uyrukları arasındaki Ortadoksları Rusya'nın, Katolikleri Fransa'nın himaye etmesine mukabil İngiliz Büyükelçisi, Protestan ruhuyla, o zaman müstakil İslam devletlerinin birincisi ve Hilafetin de sahibi olan Osmanlı devletini Hristiyanlara karşı eşit muameleye sevk etmede büyük rol oynamıştır. Devletin askeri, mali, idari durum bakımından valilerinden birine yenilecek kadar zafafa düşmüş olmasını giderecek çarenin Avrupa devletler topluluğuna girmekte bulunduğu, Canning'den çok evvel, bazı devlet ricalimiz tarafından inanılmış bir hakikatti. Nitekim Kapdanıderya Halil Paşa'nın şu sözleri 1830'da söylenilmiştir:

Rusya'dan dönüyorum. Avdetimde her zamandan ziyade kani oldum ki, eğer Avrupa'yı taklitte gecikirsek bizim için Asya'ya dönmek mecburiyetinden başka ihtimal kalmaz.

Bu kanaati benimsemiş en kuvvetli devlet adamı, o devirde, büyük Reşit Paşa idi. Abdülmecit'in cülusu akabinde Gülhane Hattını yazıp okuması, yeni usullere taraftar olması bunu gösterir. Daha o sıralarda, yaptığı yenilikler sebebiyle ilk uğradığı güçlükler Lütfi tarihinde görülen şu fıkralardan açıkça anlaşılabilir:

Devlet-i aliyyede diplomasi usulünü vaz ve tesise çalışan Reşit Paşa, Avrupa devletleri beyinde bir ittifak hasıl edip de Mısır meselesini hal ve tesviyeye sarf-ı mesai eder idi. Fakat bunu Tanzimat-ı Hayriyenin icrasına rapdedip iki işi birlikte becermek isterdi. Vükela-yı hazıranın çoğu Reşit Paşa'nın meydana koymak istediği usulden hoşnut olmayıp ancak Mısır meselesi bittikten sonra bozuvermek kaabil olur mütalaasıyla Tanzimat-ı Hayriyenin vaz'ına muvafakat etmişler idi. Reşit Paşa Tanzimat fermanını kaleme alıp Gülhane'de oku-

du. Düvel-i Avrupa ile akdettiği ticaret muahedesinde Mısır valisinin sair eyalet valilerinden fazla hiçbir imtiyazı olmadığını dercettirdi. Ol vakitler devlet-i âliyyede yed-i vahit usulü cari olarak bundan canib-i miriye senevi varidat-ı külliye hasıl olurdu. Mezkûr ticaret muahedesinin icabettiği serbesti-i ticaret hasebîyle Maliye hazinesi bu varidattan mahrum olduysa da Mısır'ın teessürü daha ziyade idi.

Reşit Paşa Avrupalılarla ziyade ihtilatından ve karantina usulünü terviç eylemek gibi usul-i cedideye inhimâkinden dolayı bazı mutaassibin kendisinden hoşnut olmayıp ana mübalatsız nazariyle bakarlar idi. Damad-ı şehriyari Fethi paşa anınla hem-efkâr olduğundan o dahi avam-ı nas indinde medhul idi. Manasıpta mutlak ül-inan gezmeye alışan memurlar dahi Çerağâh-ı Tanzimat-ı Hayriye bağlariyle bağlanmaktan nahoşnut idiler.

Yeni usullerin konması hususunda Reşit Paşa, Canning'le anlaşmış halde idi. Kitap okunduğu zaman görüleceği veçhile Canning de bu işi yapmaya en istidatlı devlet adamı olarak ricalimiz arasında Reşit Paşa'yı buluyordu. Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi*'nde, Kırım Muharebesini anlatırken mealen aldığım şu satırları yazar ki, bu durumu anlatma bakımından mühimdir:

1840'ta İngiltere'nin Fransa ve Mehmet Ali Paşa aleyhine kazandığı büyük siyasi galebe, İstanbul'daki Elçi Ponsonby'nin şahsi teşebbüsü ile ortaya çıkmıştı. Haziran ayında Padişah, düşmanlarıyla muahede akdine hazırlanırken İngiliz elçisi Suriye'yi ayağa kaldırmış ve Londra'dan hiçbir talimat olmadığı halde Türkleri harbe sürüklemişti. Onun halefi olan Canning, memleketine yeni menfaatler kazandırmak için bu üçlü teşebbüs önünden geri dönecek adam değildi. Bütün siyasi kariyerlerini tamamladığı Şarkta 1809 senesinden beri büyük işlere karışmıştı. Uzun tecrübesi, İstanbul'daki İngiliz sefaretine verdiği hâkimiyet ve nüfuz 1841 muahedeleriyle Rusya'nın vasiliğinden kurtulmuş olan yeni Türkiye'nin düzene sokulması, Tanzimatın hakiki kurucusu ve Rusların en sert düşmanı Reşit Paşa ile samimi beraberliği, bu metin ve yukardan bakan diplomati bambaşka bir adam yapmış; hizmet edici olmaktan ziyade efendi kılmıştı. Ona "İngiliz sultan" derlerdi.

Sultanın ve Reşit Paşa'nın Canning ile münasebetlerine dair Cevdet Paşa'nın *Tezâkir*'inde mühim kayıtlar vardır. Mesela:

Ol esnada umur-i devleti müşkülata düşüren başlıca sebep dahi İngiliz ve Fransız sefaretlerinin Dersaadette nüfuz yarışına çıkışmaları hususu idi. Şöyle ki, İngiliz Elçisi Canning, öteden beri Bâbüâli'nin icraatına müdahale eylerdi. Fransızlar ise bu muharebede (Kırım) hayli şân kazanıp bu cihetle Fransa sefaretini nüfuzca ana tefevvuk dâiyesine düşmüş idi. Reşit Paşa öteden beri İngiltere politikasına mâil olup anın mekteb-i terbiyesinden çıkıp da sonra ana rakip olan Âli Paşa ile Fuat Paşa ise bütün bütün Fransa politikasına bağlandılar.

Serdarîkrem Ömer Paşa herkesten ziyade Fransa sefaretîyle hemrâz idi. Reşit Paşa Fransa sefaretini okşamak ve rakiplerine karşı bir kuvvet almak üzere Rıza Paşa'yı Serasker ve anınla lazım melzum kabilinden olan Darb-hor Paşa'yı Hassa Müşiri ettirmiş idi.

(Prof. Cavit Baysun baskısı, s. 26)

Diğer bir yerde Kanal meselesinden söz ederken yukarıdaki fikirlerini tekrar ile tekit kılarak şöyle demektedir:

Dersaadette İngiliz Elçisi Canning'in nüfuzu cari ve saire galip olduğu halde bu muharebelerde Fransız ziyade şan kazanıp bu cihetle İngilizler anları istirkap eder oldular. Fransız sefaretî Canning ile nüfuz yarışına çıkmıştı. Reşit Paşa öteden beri İngiltere politikasına mail iken şakirdleri olan Âli ve Fuat Paşalar Fransa politikasını ele aldılar ve bu vesile ile üstatlarına galebe çaldılar.

(Aynı eser, s. 39).

Yine Kırım Muharebesi esnasında Sadrazam bulunan Reşit Paşa, Fransız maslahatgüzârıyla aralarında çıkan bir mektup meselesine sıkılmış ve sadarettten istifa etmişti. Bu olayı Cevdet Paşa şöyle anlatır:

Reşit Paşa istifayı kararlaştırmış ve hatta Abdülmecit Han hazretlerine arz ve beyan-ı hal ederken “maslahatın bir derecesi vardır ki oraya gelince kulunuz istifaya mecbur olurum” demiş. Kaldı ki bu esnada tebaa-i gayr-i müslime hakkında ilanı mukarrer imtiyazattan dolayı sadr-ı devlette bulunan kimse avam-ı nâsın hedef-i taan-u teşnûi olacağı dahi cây-ü tefekkür ve mütalâa idi. Binaenaleyh Mehmet Ali Paşa'nın afv-ü itlâkı üzerine Reşit Paşa sadarettten istifa ediverdi... Yerine Viyana konferansına memur olan Hariciye Nazırı Âli Paşa Sadrazam oldu... İngiliz Elçisi Canning Kırım'a gitmişti. Bu kere avdet etti. Bu tebeddülâtın vukuunu öğrenip dil-gir oldu. İâkin bir iştir olmuş. Çare, bâri Reşit Paşa'nın Viyana seferinden sarf-ı nazarla Dersaadette kalması hususunu tensip ile bu yolda Reşit Paşa'ya dahi nasihat etti. Reşit Paşa ise rey ve azminde musır bir zat olduğundan fesh-i azimet etmeyip yol hazırlığıyla meşgul idi ve Avrupa'ya varıp Fransa İmparatorunun müdahalâtından şikâyet etmek niyetinde idi... Hele ol devirde bütün dünyaya nüfuzu müessir olan İmparator'dan şikâyet, başını duvara vurmak gibi pek bi-hude ve muzır bir hareket idi. Binaenaleyh bir gece oğlu Galip Paşa ile beynimizde buna dair vaki olan müzakerе üzerine sabahleyin Fuat Paşa'nın yalısına gittim. Keyfiyeti beyan ettim. Zaten o dahi Reşit Paşa'nın Viyana'ya gitmesini münasip görmediği cihetle hemen Reşit Paşa'nın sahilhanesine gelip lisan-ı münasip ile kendisini iknaa himmet etti. Bir kat'i söz alamadiyse de haylice yumuşattı. Mütâakiben Canning gelip tekrar o dahi nasihat etti. Bunun üzerine Reşit Paşa dahi tehir-i azimete karar verdi ve keyfiyeti beyan etmek üzere fakiri Fuat Paşa'ya gönderdi.

(Aynı eser, s. 41, 42)

Görülüyor ki, Canning'in devlet çevresinde hayli derin bir nüfuzu var-

dir. Bu hal, başta Reşit Paşa olmak üzere devlet adamları, hatta Padişah hakkında halk arasında büyük dedikodulara sebep oluyordu. Reşit Paşa'nın siyasi hayatına dair olup birinci cildi Tarih Kurumu'na yayımlanmış olan kıymetli eserin sahibi Reşat Kaynar'ın (aslı kendisindedir) bir suretini bana verdiği hususi arıza, bu dedikoduların tesirini gösterme bakımından çok mühimdir. Sultan Abdülmecit'e hitaben Reşit Paşa tarafından yazılmıştır. Olduğu gibi buraya alıyorum:

Atabe-i ulyâ-yı hazret-i hilâfet-penahiye şimdiye kadar hiç kimseden şikâyetim vuku bulmamış olduğundan ve zatiyat ile uğraşmayı dahi bendegân-ı cenâb-ı şâhaneye yakıştırmadığımdan bu kere dahi maksud-ı kemterânem ancak bir arzıhal ile adalet-i aliyye-i hazreti velinimete ilticadan ibarettir. Lihamd hilkat-i çâkerânemde mâye-i sadakat mevcut olarak bir akçe değerim olmadığı halde taraf-ı hazret-i padişahiden hesaba gelmez derecede gördüğüm lûtf ve ihsanın şükranıyeti dahi buna munzam olduğundan her ne kadar dirayet ve kabiliyetten bibehre isem de aklım erdiği ve vüs'um yettiği mertebe memur olduğum hizmetlere ve hiçbir vakitte ve bir işte rıza-yı âliden ayrılmamaya can hakiyle çalışmaklığımı farize-i zimmet bilenlerden bulunduğum için herbâr Cenab-ı Hakka şükrederim. Lâkin hakkımda şâyân buyurulmuş olan teveccühât-ı celileyi çekemeyenler bu abd-i âcizi nazar-ı âliden iskata fırsat-cû oldukları halde bundan bir buçuk sene mukaddem İngiltere elçisinin taleb-i mülâkat ile mübrimâne bazı şeyler ifade etmesi nezd-i maâli-vefd-i cenab-ı şchriyaride keenne taraf-ı kemterânemden tahrikât ve teşciat vukuuna haml buyuruldu ve infial-i âliyi mucib oldu yollu sözler ihtira ve işaasiyle bu çâker-i kemîneyi hayli dilhun ettiklerinin üzerine Rabbimiz Taâla hazretleri cümle ibadullahı bağışlasın velinimetimizin merhamet-i celileri iktiza-yı âlisi üzere familyaca cümlemize ile'lebed sermâye-i iftihar olacak surette zuhuru gelen lûtf-u biadil-i hazret-i mülûkâne bu abd-i kemîneyi yeniden ihya edip havadisat-ı mütekevvineyi dahi külliye tekzip ve iptal etmiş olduğundan bunun müruriyeti hengâmında bile işbu inayet-i aliyyenin nâire-i hasedi bir kat daha isâl edeceği mülâhazasını dahi etmiştim. Müteakiben Kudüs meselesinin mübahesat-ı şedidesi esnasında güya bu defasında dahi növbet-i tahrik Fransaluya gelmiş gibi Fransa sefirinin teşvik ve tasallutu sözleri meydana çıkarılmış ve sair türlü her neye olsa tahammül mümkün ise de böyle câme-i sadakati lekedar edecek müfterayata kaydolunmaması elde olmadığından bu efkâr-ı canhıraş ile mağmum ve mükedder olduğumun üzerine o aralık zât-ı şevketsimat-ı hazreti zillullahinin nâ hoşnudi-i cenab-ı tacidarilerini imâ edecek surette hissettiğim ahval dahi evvelden kasır olan aklımı bütün bütün selb ve imhâ eylediğine binaen daima tahatturu mucib-i teceddüd-i elem olmakta olan bir rûz-ı gamendûzda her ne kadar beyan-ı acz ve kusurdan ibaret olsa dahi huzur-ı mealimevfur-ı hazret-i velinimette lisan-ı ubudiyetimin alışmadığı bazı kelimat-ı istirhamiye tefevvuh etmiş olduğumdan ve o hengâmda dahi bazı mevadd-ı maruza müsaade-i seniyyeye karin olamamış olduğundan bu cesaretin menşei ol maddelerin

husulü istenildiği halde fiile gelememesi ve bunun dahi bazı entrikaların tesirâtından bilinmesi kaziyeleri olduğu ve bundan ubudiyete yakışmaz bir ısrar mânası çıkacağı mülâhazatı bihakkın vârid olmuştur. Halbuki bu bir tesadüften ibaret olarak asıl hakikat-i keyfiyet şerh ve beyan olunan surettir. Eğerçi bendegân faydalı zan ettiği şeyleri arz ve istizan eder ise de anın tetkik ve istiknâhı zihn-i derrâk-i hazret-i padişahiye ait ve reddü kabulü mutlaka ve münhasıran yed-i müeyyid-i cenab-ı şehinşahîde olduğunu bilen ve sümüvv-i mertebe-i hilâfet-i seniyyeyi idrak eden bir bendeye göre hiç böyle şeyleri hâ-tıra getirmek mümkün müdür ve mesalih-i maruzanın kabul ve reddi hallerinde zata ait bir gûnâ faide ve zarar olmayacağı cihetle ne usulü takdirinde sevinmek ve ne reddi vukuunda keder etmek iktiza etmiyeceği dahi bedihiyattandır. Hususiyle nezd-i âli-hazret-i velinimette makbul olmıyan bir madde üzerine ısrar etmek veyahut muamelât-ı tevbihiyeden incinmek kimin haddidir? Entrika bahsine gelince bazı zevatın farazâ teşebbüs ettik dedikleri şeylerin se-meresini husule getirdikçe kemal-i sürurlardan hıfz-ı esrar edemiyerek mesâi-i masrufelerini müftehirane işâa ettikleri umur-i malûmeden olup her nasıl olsa dünyadan entrikanın kalktığına hükmolunamaz ise de anın tesirâtına zâhip olmak fetanet-i felâtun-pesend-i cenab-ı şahâne ve âlemin teslimkerdesi olan kuvve-i mümeyyze-i hazret-i padişahâneyi inkâr demek olarak bu ise fezâil-i nâdire-i cenâbi velinimeti müdrik bulunan bir bende için mümkünattan mıdır? Hulâsa-i kelâm bu abd-i mahsusun Hüdaya şükürler olsun sadakat ve istikametim daima bir merkezde bulunduğundan mazul ve mansup ve medhul ve mergup her nasıl halde bulunsam mesleğimi şaşırmamak ve daire-i riza-yı âli-den ayrılmayarak canib-i seniyyü'l-cevânib-i hazret-i velinimetten her ne gelir ise ana teslimiyette olmak ve etraftan zuhur eden muamelât ve makalâtan dahi namusa dokunmıyacıklarını tahammül ile savuşturmak usul-i mültezime-i abidânemden olup hattâ bu defaki memuriyet-i kemterânemin vukuundan beri işâa olunan havadisatın en müessiri olmak üzere her ne kadar Reşit Paşa'nın sadarete gelmesine muvafakat gösterdik ise de kendisinin müsteskal ve muhakkarak olarak istihdam olunmasını dahi kavice mukaveleye rabtettik, eğer akıllı var ise ya istifa etsin veyahut tedbil-i hava vesilesiyle Bursa'ya gitsin vâdisinde sözler dahi iştirtilmekte olarak eğerçi bu makule kelimata bir cah için değil pek tatlı bir can için bile tahammül olunamamak iktiza eder ise de uğur-ı hümayunda can fedasına daima müteheyhi bulunduğum velinimetim padişahımı elbette canımdan akdem bildiğim ve velinimetimin adalet-i aliyyesine güvendiğim cihetle böyle şeylerin vaktiyle tahkik ve icrasını Padişahım efendimize derunumdan havale ederek şimdiye kadar sabır ve sükût ile nasıl vakit geçirdim ise bundan böyle dahi yeni bu misillü murat için mübarek hakpây-ı âliyi taci-ze ictisar etmiyeceğim aşikârdır. Fakat bu kere yine namus-i çakeranemi payımâ edecek surette bir şey zuhur edip hususiyle yalnız sözden ibaret olmıyarak meydana yazılmış kâğıt dahi bulunduğundan hâkîpây-ı âli hazret-i mülâtâne-ye aynen takdim ile arzihal etmekliğe mecburiyet-i kaviyye makamında bulundum. Bu kâğıt tahsil için Paris'te bulunan Nusret Efendi'nin olarak mumailay-

hin rüfekası canibinden Kalimaki Bey'e verilip anın tarafından buraya gönderilmiştir. Yazdığı şeylerin mecnunane birtakım türrehattan ibaret olduğu nezd-i dekâyikdân-ı cenab-ı şehriyaride bâdi-i nazarda tefehhüm buyurulacağından bunun için tebriye-i zimmet etmekliğe ihtiyaç görünmemiştir. Bu adam tahminen bundan iki sene mukaddem Paris sefarethanesinde bilâicap sell-i seyf ederek buna mukabeleten sefarethaneden tard olunmuş olduğundan Kalimaki Bey'e adavatinin mebdai bu olmak gerektir. Lâkin bu abd-i âcize husumetinin bir sebebi olmıyarak hattâ kendisiyle hiç muarefem dahi olmadığı halde bu tarafta çocuğu dünyaya geldiğinden ve oradan bir şey gönderemediğinden bahisle istitaf cylediğine binaen saye-i şevketvâye-i hazret-i padişahide familyasına biraz muavenet dahi olunmuş iken Rıza Paşa'ya makam-ı seraskeride zanniyle yazdığı bir mektubun vürudu tebeddül esnasına tesadüf ederek ol vakit müşarünileyhe halef olan Mehmet Ali Paşa'nın yedine geçmiş olduğundan ol mektupta bazı uygunsuz işâreti görülmüştür. Muahharan dahi mumaileyhin bu bende-i kemine hakkında bazı şutûm-ı galizeye ibtidarını isbaten Paris'ten gelen kâğıtlar taraf-ı seraskeriye irac olundukta mumaileyhin tedibi suretine bakılması her ne kadar canib-i sipehsalâriden beyan olunduysa da o makule adamların sözü yine kendilerine ait olacağı cihetle haline terk olunması münasip olacağı ifade olunmuş idi. Bu defâki azviyyat ve müftereyat ve kendisine vuku-ı revî-i iş'ardan istidlâl olunan kaziye-i mümaşat doğrusu tahammülgüzar şeyler olarak lehülhamd hiçbir suretle gocunacağı madde dahi olmadığından dâvâ-yı alenisine hazır isem de velinimet-i biminnetimiz padişahımızın hakkaniyet-i müselleme-i cenab-ı kütisâtânilerinden sudur edecek hükm ü ferman her ne vechile olur ise anı hakkımda ayn-ı nimet bileceğim derkârdır. Şu kadar ki Hıristiyanın müstahdem olan süferanın tebdiline dair bazı tarafların tasavvurat ve tasmimatı sözleri haylı vakitten beri meydanda dönmekte olarak bu defa dahi mumaileyh Kalimaki Bey hakkında birtakım zanniyat kalemeye alınmış olduğundan ve diğerleri gibi olmayıp mumaileyhle tâ vakt-i sebâvetten beru ülfet-i kadimem dahi bulunduğundan mumaileyhin azil ve tebdiline müsaade-i seniyye crzan buyurulur ise bunu dahi hakk-ı çakeranemde bir büyük inayet addedeceğimdir. Kâğıd-ı mezkûrda esamisi mastûr olan eşhası bilür isem de bu abd-i kemine ile muarefe-i muhsusası olan yalnız Mösyö Morpurgo olmakla anın ve gerek diğerlerinin kat-i maaşları hakkında her ne suretle emr-i irade-i seniyye-i cenab-ı mülkdari müteallik buyurulur ise mahz-ı isabet anda olacağı bi-îştibahtır. İşbu arzıhalde bulunan tafsilât ve bundan neşet edecek tasdiâtı tecviz edemiyerek haylice tereddüde bulunmuş isem de bir sadık kölenin her bir keyfiyeti doğrudan doğruya velinimete arz etmesi lâzım geleceği dakikasından zihn-i kemterânemi alamadığım cihetle takdime cesaret kılınmış olmağla her halde emrû ferman hazret-i veliyülcemrindir.

Kırım Muharebesi esnasında yazıldığı anlaşılan bu mektubun Reşit Paşa ile Canning arasındaki münasebetlere dair kısmı, elçinin padişaha karşı olan durumunu da aydınlatıyor. Reşit Paşa'nın "mübrimâne" bazı şeyler

dediği kim bilir nelerdi? Israr konusu her ne olursa olsun, Büyükelçinin Padişaha bile dayattığı hususlar olduğu apaçık anlaşılmaktadır. Tahmin olunabilir ki, bu da dini mevzulara ait olsun. Çünkü bu hususta Canning'in çok ileri gittiği muhakkaktır. Nitekim hayatına dair olan ileriki sahifeler okunduğu zaman bunu ilgilendirir hayli kayda tesadüf edilecektir. Canning, son elçiliği esnasında, Rusya'nın İngiltere hegemonyasına, hiç değilse ileride, en kuvvetli rakip olacağını sarahatle görmüş ve buna engel olmak için gerek temsil ettiği devlet, gerek devlet-i aliyye nezdinde, mizacının sertliği ile mütenasip, ısrarlı tesirlerden kendini alamamıştı. Bâbiâli nezdindeki isteği, Osmanlı devletinin taasuptan ve Hristiyanları aşağı görmekten çıkmış olması ve buna dair kanuni ve resmi fermanlar, hükümler çıkarmasıydı. Müslüman olmuş da sonra tekrar kendi dinine dönmüş olanlar (mürtetler) hakkındaki sinirli müracaatlarını kendi dilinden dinleyeceksiniz. Halbuki onun istediği gibi bir ferman çıkarmaya devlet adamlarımızın hiçbirisi rıza gösteremiyorlardı. Engelhardt *Türkiye ve Tanzimat* adlı eserinde bu önemli olay hakkında şöyle yazar:

İngiltere Sefiri Lord Stratford, 1844 senesinde, önceleri, Hristiyan mezheplerinin birinden diğerine geçmeyi meneden 1834 fermanının feshinden birkaç ay evvel mürtedleri veya sadece kâfirleri idam cezasına mahkûm eden şer'î ahkâma şiddetle itiraz etmiş. Rifat Paşa'ya "Avrupa'da kalmak istiyorsanız, ancak din sebebiyle kan dökmeye nihayet vererek kalabilirsiniz" demişti. Rifat Paşa, şu cevabı vermişti: "Siyasi meselelerde Avrupa'nın nasihatlerini daima iyi telâkki ederiz; fakat din işlerinde tam istiklâlleri muhafaza etmiye muhtaç ve mecburuz. Din, bizim kanunlarımızın esası, hükümetimizin medâr-ı istinadıdır. Bizim gibi Padişah dahi bu esasa dokunamaz. Vicdanınızı yaralayan muamelâtı menedebiliriz ve bunu size mahrem olarak vaad ve temin ederiz. Lâkin şer'î ahkâmdan birini fesh ve ilga eder yolda bizden bir emirname istemek, hükümetimizin temclini kazmak, tahrip etmek demektir; tebcamızdan itaat hissini kaldırmak, Devlet-i Osmaniye'yi sükûn ve rahata muhtaç olduğu iddiasıyla karmakarışık etmektir". 1854'de İngiltere sefiri Müslümanların mezhep değiştirmede ve camiye terk ile kiliseyi kabulde serbest oldukları esasını Halifeye kabule ve bunu alenen beyan ettirmeye çalıştığı zaman dahi Osmanlı vükelâsı aynı itirazatı tekrar ettiler. Âli Paşa dedi ki: "Padişah böyle bir talebe muvafakat ederse artık Müslümanların Halifesi olamaz, saltanatı da çok zaman muhafaza edemez. Mürtedlerle kâfirlerin bundan sonra idam olunmayacaklarına dair diplomasi tarihiyle size teminat veririz; bu müsaade-i mahsusayı ilân etmek, avam sınıfıyla ulemâ arasında o kadar şiddetli bir taassup galeyanına sebep olur ki, önünü almaktan âciz kalırsınız". Bu sözleri nakil ve ıktıbastan maksadım, Türkiye'nin, hükümeti, Hristiyan âleminde olduğu gibi dinî kanunların tesirinden az çok âzada bir hale getirerek ruhaniyetten dünyeviyete tahvil eylemek, yahut esaslî itikatları serbestçe tefsir etmek suretiyle yavaş yavaş dinî tahdit ve takyid-

lerden kurtulması lâzım geleceğine dair beyan eylediğim fikri, islâhatın en esaslı noktasını tenvir ve izah eylemektedir. İngiliz diplomatu pek ileri gidiyordu... Bu kadar zamandan beri Avrupa medeniyeti haricinde kalan ve bu medeniyete daha evvel dahil olması bile mezhep işlerinde mülâyemetkârane müsaadelerde bulunduğu dair Garp memleketlerinde imtisale şayan nümunceler göremeyeceği âşikâr bir topluluğa karşı teennî ile hareket icabetmez mi? Vicdan hürriyeti, yeni fethedilmiş bir iklim değil midir?... Acaba İngiltere’de Papa’nın ruhanî hükûmetini tasdik etmek, Musevileri mebus sıfatıyla parlâmentoya kabul eylemek usulü ne vakitten beri câridir? Dinsizler, elyevm (1881) İngiliz Parlâmentosundan ihraç edilmiyorlar mı? Vakiâ Osmanlı Hristiyanlar için en vâsi derecede mezhep hürriyetini talep etmek, pek doğru ve muhiktir. Bu meselenin Bâbiâli’yi Avrupa devletler topluluğuna selâmet-i mevcudiyetini temin etmiş olan ecnebî devletlerin vazifesi idi. İhtiyar ettikleri fedakârlıklara mukabil bir mükâfat makamında idi.

(Ali Reşat Bey tercümesi, s. 115, 116)

Nitekim, Engelhardt’ın dediği gibi oldu. 1856 Martının otuzunda imzaladığımız Paris muahdesine din meselesine dair bir hüküm kondu. O hükmü ihtiva eden madde şudur:

Dokuzuncu madde: (Zat-ı hazret-i padişahî), tabealarının saadet-i hallerine masruf olan himmet-i mütevaliyeleri iktizasınca kavmiyet ve diyanet ayırmıyarak cümlesi için mucib-i islâh-ı hal olmakla beraber memalik-i şahanelerinin Hristiyan ahalisi haklarında niyat-ı inayetkâranelerini teyid eder bir kuta ferman-ı âli ihсан buyurmuş olduklarından ve bu babda olan efkâr-ı şahanelerine bir delil-i cedid ibraz etmek istediklerinden irade-i müstakille-i şahanelerinden sâdır olan işbu ferman-ı âlinin düvel-i muahideye tebliğini tensip buyurmuşlardır. Düvel-i muahide işbu tebliğin kadr-i âlisini isbat ve teyid ederler. Şurası kaviyyen mukarrerdir ki işbu tebliği (zat-ı hazret-i padişahî)nin ne kendi tebasıyla olan muamelât-ı şahanelerine ve ne de saltanat-ı seniyyelerinin idare-i dahiliyesine gerek münferiden ve gerek müştereken müdahale etmek için hiçbir halde düvel-i muahidedeye bir hak ve selâhiyet vermiyecektir.

Bu madde ile Osmanlı devleti, yazılış ne kadar nazikâne olursa olsun, “kavmiyet ve diyanet” çeşitliğini ister istemez kabul etmiş bulunuyordu. Bu hükmü elde ettikten sonra zaten din hususunda Osmanlı devletine yapılacak bir müdahale mevzuu kalmamıştı. Ancak bunun uygulanması meselesi açık bulunuyordu ki, onu da sırası geldikçe yapmaktan, zamanına göre, vaz geçmemişlerdi. Cumhuriyet devrinde Atatürk devrimleri arasındaki laiklik ilkesinin hangi kaynaklardan geldiğini göstermek için Osmanlı tarihinin bu devresi dikkatle ve derinliğine incelenmeye muhtaçtır.

Cevdet Paşa, Kırım Muharebesi esnasında vükela tayini işlerinde sefaretler müdahalesine ait şu bilgileri de veriyor:

Dersaadette azl ü nasb hususuna sefirlerin müdahale etmemeleri için Fransız ve İngiltere devletleri tarafından sefaretlerine akdemce talimat gelmiş olduğu işidilmiş idi. Bu kerrre Thouvenel Dersaadet'e geldikte "Ben zatiyyat ile uğraşmağı zaten sevmem. Hem bu kere talimatım İngiltere elçisiyle bi'l-ittifak maslahata bakmaktır. Yoksa azl ü nasb gibi şeylere ibtidar olunamaz. İngiltere ile devletimin ittifakı ol merkezdedir ki bir veçhile inihlâli kaabil değildir" dedi. Rıza Paşa takımı ise Fransa sefir-i cedidinin vürudunda meydana çıkmak ümidinde bulunduklarına binâen bundan hoşnud olmadılar ve bir de Girid'e gitmek üzere olup da Hariciye nezareti gibi ol vaktin hükmünce uhdesinden gelemeyeceğı menasib-ı celileden birine meyl ile İstanbul'da kalmak üzere ayak sürtüyen ve bu babda Fransa elçisinin himmetine muntazır olan Veli Paşa dahi bu usulden hoşnud olmadı. Reşit Paşa'yı tesahub eden Canning dahi bu halden candan memnun değil idi. Kaldı ki Fransa tarafdarlarından Rıza Paşa takımı haricde iseler de asıl işbaşında bulunan Âli ve Fuad Paşalar Fransa politikasına merbut idiler. Bunlara karşı bulunan Reşit Paşa ise ma'zul bulunduğundan heyet-i hâzıra, Fransa sefaretinin dilhâhına muvafık idi.

(Aynı eser, s. 51)

Bütün bu açıklamalar, Canning'ın devlete tesir derecesini gösterirken Reşit Paşa'nın onun bir sözcüsü ve yapıcısı hissini vermemelidir. Çünkü Reşit Paşa, Büyükelçinin devamlı ısrarıyla çıkan ve Müslüman tebaa ile Müslüman olmayanların eşitliğini taahhüt eden Islahat Fermanı'nın bazı mevaddına muteriz kalmıştır. Cevdet Paşa'nın ifadesine göre bu maddelerin şiddetlendirilmesine sebep Canning olduğu halde Reşit Paşa'nın itirazda bulunması, ona her hususta tabi olmadığını gösterir. Nitekim tercümesini takdim ettiğimiz kitapta yer yer Reşit Paşa'nın Elçiye dayanır durumda oluşundan da şikâyetler vardır. Reşit Paşa'nın bu mesele üzerinde Sultan Abdülmecit'e takdim ettiği itiraz layihaları da bunu teyit eder. Nitekim Canning, Reşit Paşa'yı ziyaret ederek Padişahın kendisini kabul ettiğini ve "Avrupa devletleri bize bu maddeleri taahhüt ettirerek başımızı belaya uğrattı. Sende burada bu kadar senelik elçisin..." dediğini anlatmıştır. Demek, Padişah da eski veziri gibi Fermanın hasıl ettiği tepkiden memnun olmamıştır ve istemeye istemeye tuğrasını üzerine koydurmuştur.

Olaylar böyle devam ederken İstanbul'da Avrupalılaşma yolunda Coniler ve Didonlar (halk, Kırım Muharebesi sırasında memlekete gelen İngilizlerle Fransızları böyle adlandırıyorlardı. Biri çok kullanılan bu İngiliz isminden, ikincisi Fransızlar arasında *Dis donc* tabirinin fazla kullanılmasından çıkmış olacak) kuvvetli bir taklit konusu olmuşlardı. Kırım Muharebesi sonlarına doğru Canning, Beyoğlu'nda Elçilik binasında bir suvare verdi ve Padişahı da bütün vükela ile beraber davet etti. O zamana kadar

sadrazamlar bile sefaretlerdeki balolara ve ziyafetlere gitmezlerdi. Bu âdet, ancak tarihten bir sene önce bozulmuştur. Fakat hiçbir padişah, böyle bir daveti kabul etmemişti. İlk defa olarak Sultan Abdülmecit, Elçiliğe gitti. Ruhani başkanlara balolara gitmek, hele Ortodokslar için saz dinlemek ve dans seyretmek bile dinlerince yasak olduğu halde, bütün patriklerle hahambaşı da davet icabet etmişlerdi. Şeyhulislam gelmedi. Bu balonun verilmesi de nüfuz rekabetinin bir ayrı safhasıydı. Çünkü Reşit Paşa, Fransız Elçisinin tesiriyle sadarettten düşmüş, Canning buna gücenmişti. Padişahın baloya gelişi büyük bir iltifat olarak Büyükelçiye bir nevi tarziye yerini tuttu. Canning, ertesini günü mabeyine gidip teşrif-i şahâncye teşekkür etti. Dönüşte Reşit Paşa'nın yalısına uğramışsa da Paşa İstanbul'da olduğu için bulamamış, Cevdet Paşa ile görüşmüştü.

Büyükelçi Canning, muharebe olmadan önce 1852'de Lord Stratford adını alarak Lordluğa terfi edilmiş olduğu halde muharebe sonunda ve Kars kalesinin düşmesini müteakip İngiltere umumi efkârında bundan sorumlu görülmüş ve büyük bir sevimsizlik konusu olmuştu. Hele Reşit Paşa'nın sadarettten çekilmesinden sonra bizde de hayli dedikodulara maruz kalmıştı. Esesen Kırım Harbini İngiltere'de fena karşılayanlar az değildi. Mesela Lord Fisher *Times* gazetesinde Çanakkale ve Abdülhamit'e dair yazdığı bir makalede Sultan Abdülhamit'ten bahsederken şöyle der:

Abdülhamit, Lord Salisbury'ye karşı kırgındı. Çünkü o, bir zaman irade etmiş olduğu parlak bir nutkunda İngiltere'nin ananevi olan Türkiye ittifakından bahsederken demişti ki: "İngiltere eskiden bu ittifakı akdetmekle yanlış bir ata binmiş oldu". Halbuki Abdülhamit, İngiltere ve Türkiye'yi büyük İslam devleti olarak telakki eyler ve ona bir takaddüm hakkı verirdi.

Londra'da seyrettiğim büyük Kırım anıtında da bu ittifakı işaret eden hiçbir şeye tesadüf etmedim. Sanki İngiltere, bu muharebeyi bizsiz yapmış gibi temsil edilmişti. Çağdaş büyük İngiliz tarihçi G. M. Trevelyan *English Social History* adlı eserinde muhtelif devirlerdeki İngiliz toplum hayatından bahsederken Kırım Muharebesi hakkında şu mütalaaları ileri sürer:

19. yüzyılda İngiltere ikbal ve saadet çağına erişmiş ve Victoria devrenin İngiliz tekamülü bir tarih kanunu olarak benimsemişse bunun başlıca sebebi, Waterloo'dan sonra yüzyıldır İngiltere'nin harbe girmemiş oluşudur. Kırım Harbi (1854-56) bu bakımdan bir istisna değildir ve İngiliz halkının barıştan bıkmış olmasından gayri esaslı bir sebebe dayanmayan çılgınca bir seferdir. Üç yıl önce Büyük Sergi sırasında Hyde Park'ta sürüp giden harp aleyhtarı konuşmalara rağmen, burjuva demokrasisi, gözde gazetelerinin etkisi altında

Balkan Hristiyanları üzerindeki Türk hâkimiyeti uğruna bir haçlı seferi heyecanına sürüklenmiştir. Oysa bir nesil sonra aynı kuvvetler, bu sefer Gladstone'un liderliği altında tam tersi yönde harekete geçeceklerdir. Kırım Harbine biz mahdut sorumluluk prensipi çerçevesi içinde girdik ve macera hevesimiz tatmin olununca geri çekildik. Sosyal tarihimizde dış siyasetin devlet adamlarına ait bir sır olmaktan çıkıp geniş halk kütlelerinin malı haline gelmeye başlayışı bir vaki'dir. Kırım Harbine yol açan olaylar dizisinde devlet adamları mı, yoksa halk mı daha çilgınca hareket etti, bunu tayin güçtür.

Muharebe sonlarında, Hariciye Nazırı Lord Palmerston, Londra Belediyesi'nde söylediği nutukta harpten bahsederken ancak şu iki cümle ile müttefik Osmanlı devletini anmıştı:

İşte Osmanlı devletinin elçisi de buradadır. Sultanın tebaası bizim yardımımıza layık olduklarını ispat etmişlerdir.

Kırım Muharebesi olaylarını zikrederken muharebenin başında uğradığımız deniz faciasını hatırlamamak mümkün değildir. Canning, hatıralarında vakaya temas etmiştir, görülecektir. Başlangıçta Şarki Anadolu'da Türk ordusu muharebeye girişmiş ve hatta bir kaleyi zapt etmişti. Karadeniz kıyılarını gemilerle tutmak iktiza ediyordu. Kasım 1853'te Patrona Mustafa Paşa kumandasındaki filo Batum'a mühimmat sevkine memur edilmiş, Patrona Osman Paşa kumandasındaki filo da Sinop limanında emir beklemek üzere denize çıkarılmıştı. 13 Kasım günü Osman Paşa filosu Sinop limanına girdi. Filoda yedi (Avniilhâ, Nizamiye, Kaid-i Zafer, Nesim-i Zafer, Fazlîlâh, Nâvügi Bahrî, Dimyad) fırkateyn, üç (Necmfeşan, Feyz-i Mâbud, Gülîsefid) korvet ve üç vapur bulunuyordu. 30 Kasım günü Rus amirali Nahimov'un kumandasındaki filo limanın ağzını tutarak Türk amiralinden teslim olmasını istedi. Osman Paşa işaret çekti, teslim olmayacağını ve dövüşeceğini bildirdi. Nizamiye fırkateyni top ateşine başladı. Öğleden önce başlayan muharebe iki buçuk saat sürdü. Nâvügi Bahr Rus toplarıyla çok yaralandığı için kaptan Ali Bey cephancyi ateşledi ve gemisinin düşman eline geçmemesini hayatıyla sağladı. Denizin üstü kıpkırmızı olmuş, parçalanmış vücutlarıyla Türk denizcileri bu cehennem deryasında yüzer hale gelmişlerdi. Dört bin crimizden iki bini şehit oldu. Kahraman Osman Paşa ayağından yaralı olduğu halde iki fırkateyn kumandanı ve yüz yirmi beş neferle esir düştüler. Riyale Hüseyin Paşa başına isabet eden bir gülle ile şehit oldu. Muharebeden sonra cesedi denizde bulunmuş ve Sinop'ta Seyit Bill türbesi yakınına defnedilmiştir. Sinop'un yarısı düşman toplarıyla yanmış, yarısı mermilerle tahrip edilmiş, viran bir hale gelmişti.

Sinop vakasından bahseden Cevdet Paşa şöyle der:

Damat Mehmet Ali Paşa'nın sevk ve himayetiyle Kapdan-ı derya olan Mahmut Paşa'nın ehliyetizliği ve sû-i tedbir âsârından olarak Sinop'ta donanma-yı hü-mâyün muhterik olmakla yetmiş tarihinde makduhen ve mezmumen kapdan-ıktan azil ile Kıbrıslı Mehmet Paşa Kapdan-ı derya oldu.

Sinop'ta Kaptanıderya Mehmet Ali Paşa tarafından etrafına duvar çekilerek yapılmış bir şehitlik vardır. Sonradan harab olmuş bu hisardan çıkarılmış 1.40-1.80 boyutunda taş üzerine kazılmış tarihi yazıt şudur:

Emr-i sulhe çalışırken düvel-i müttefika
Olmamışken dahi ilân-i cidal ü gavga
Azm-i Derya-yı Siyah etti donanma gezerek
Piş-i Sinob'a gelüp yatmış idi bî pervâ
Firkateyn idi yedi danesi Mısrındı biri
İki vapur ile üç korvet idi icmalâ
Bahr ü ber içre budur kaide-i cümle düvel
Düşünür menfaat-i devletini subh ü mesâ
Nakz idüp ahdi kiral-ı mütevaffa nagâh
Ceng için etti cesametli sefin isrâ
Bir birile iki asker tutuşup gavgaya
Oldu bâzâr-ı vegada nice çok ahz ü atâ
Vüs'atinden de ziyade döğüşüp gaziler
Akibet eylediler canlarını Hakka fedâ
Yüzdü derya-yı şhadette Hüseyin-i gazi
Oldu Bozcaadalı mirlivâ-yı me'vâ
Ehl-i Sinob'un o gün hali diğer-gün oldu
Yağdı yağmur gibi memlekete nâr-ı cefâ
On birin eyledi imhâ yazılan kalyonun
Mevce-i lücce-i takdir-i ezel, vaveylâ
Çekilüp gittiği demde gelen ecsâd-ı kesir
Hep ahâl-i zarar-dide edüp hamd ü sena
Toplayup na'sını bilcümle guzât-ı dinin
Bir muallâ yere defn eylediler sertapâ
Oldular seyyid-i sâdât Bilâl'e komşu
Cem'inin canına temcid okuyup ehl-i gazâ
Pek güzel tesviye ettirdi bu kabristanı
Verdi tevfik Mehmet Ali Paşa'ya hudâ
Hıfz için cism-i guzâtı yaramaz şeylerden
Dört bir etrafına çektiirdi hisar-ı vâlâ
Bulur ccrin iki âlemde şhadet ederim
Namını koydu şehitlik o kerimü'l-vükelâ

Yazdı bu meşhed-i pâke iki tarih-i tamam
Safvet envâr-ı şefaât ederek istid'â
Şühedâ kabrini kıldı Ali Paşa ihyâ
Kıl duâ yapdı şehitlik o müşr-i âlâ

Ketebehü'l-fakir Aliyülalevî 1274

Vakada şehit düşen Amir al Bozcaadalı Riyale Hüseyin Paşa'nın kabrindeki kitabeden şu beyitleri nakledeceğim:

Moskovun harbi tekarrür edicek devletçe
Geldi tersaneye emrile şeh-i devrânın
Bir filo çıktı donanma-yı hümayun Sinob'a
Kuşatup lenger atup çevresine limanın
Ansızın bastı donanmayı adûv pus havada
Cümlesin yaktı bütün ol filo-yı zîşanın
Ol donanma-yı hümayunda bu zât-ı kerim
Neşe-i câm-ı şhadetle uçurdu canın
Dideden düştü iki katre yazıldı tarih
Meskeni kasr-ı şhadet Hüseyin Paşa'nın

(*Sinop Kitabeleri*. Hüseyin Hilmi, 1341)

Sinop faciasında şehit düşenlerimizle onlar hakkında bize bu kadar olsun bilgi veren Özel Kız Okulu müdürü Hüseyin Hilmi'nin ruhlarını rahmet dileğiyle anarak ve bugünkü durumu bildirmek nezaketinde bulunan Sinop valisi Hayrettin Müftüoğlu'na teşekkür ederek konumuza devam edelim.

Kitap, umumiyetle İngiliz görüşünü ve hususile Canning'i savunmaktadır. Nitece olarak yer yer aleyhimize sert hükümler de vardır. Bunu soğukkanlılıkla karşılamak ve icabında cevaplandırmak, mesleği tarih olan aydınlarımıza düşen bir vazifedir. Hele kıymetlerini bilmediğimiz eski eserlerin memleketten çıkışlarını okurken üzülmemek, elbette imkânsızdır. Yüzüncü yıl dönümü çevremizde sessiz sedasız geçmiş olan Kırım Harbinin içyüzüne dair kitaptan pek çok bilgi edinilecektir. İleriki sahitelerde, kulis arkası çok iyi görölmektedir. Nitekim Cevdet Paşa'nın *Tezâkir*'de o zamanki devlet adamlarımız arasında çıkan çekememezliklerin muharebe esnasında bile devam ettiğini anlatıcı bu satırları bizim için ibretle okunacak tarihi belgelerdendir; okuyucuya her iki kaynağı karşılaştırmaları için onları da buraya naklediyorum:

Rusya'lu ile berren ve bahren muharebe olunmakta iken vükelâ-yı devlet-i aliyeyi dahi yek diğerine düşerek mânevî muharebeler etmekte idiler. Bu sırada Resit Paşa dahi Damat Mehmet Ali Paşa'dan bir suret-i müessirede intikam al-

mak isterdi. Lâkin halîlesi Âdile Sultan'a karşı istediği veçhile muamele-i şedi-de icra edemeyip buna âlet olacak demir elli bir vasıta arardı. Ol esnada Kıbrıslı Mehmet Paşa "Ben sadrazam olsam Mehmet Ali Paşa'yı kimseye sormadan nefyeder ve badehu Padişaha arzeyler idim" demiş olduğu Reşit Paşa'ya hikâye olunmakla o dahi Mehmet Ali Paşa'dan ahz-ı sâr için Kıbrıslı Mehmet Paşa'yı yetmiş senesi içinde sadrazam ettirdi... Halbuki Kıbrıslı sadarete geldiği gibi makam-ı sadarette yerleşmek emeline düşerek Reşit Paşa'nın arzusuna hizmet etmek efkârından farîğ olmuştu... Nihayet yetmiş bir senesinde Kıbrıslıyı azlettirerek kendisi defa-i rabia olarak makam-ı sadarete geldi.

(*Tezâkir*, s. 25)

Vükela birbiriyle rekabet ededursun, Mekke-i Mükerreme Şcrifi Abdülmuttalip Efendi de o sıra devlete isyan teşebbüsünde bulundu. "Türkler mürted oldular ve eğer şimdilik irtidadlarını ihfâ ediyorlar ise de bedehu ilân edecekleri derkârdır. İşte bu muharebe eyyamı bize tanınan fırsattır. Eskiden beri hakkımız olan hükmeti şimdi derderst edebiliriz" diyerek bu ayaklanma hareketini müşriklere ve nasârâyâ karşı cihat manasında göstermişti. Osmanlı devleti Rusya ile o zamanın bütün yokluklarına rağmen canla başla dövüşüp kahraman evlatlarını şehit verirken Mekke Şcrifinin Halifeye ve onun milletine karşı baş kaldırması, devlet çevresinde ve halkta büyük elem uyandırmıştı.

Kırım Muharebesi sonlarında çıkan Islahat Fermanına muhalefeti Reşit Paşa'yı halk nazarında yeniden yükseltmiş, fakat İngiliz Büyükelçisini büsbütün kötü gözle görmeye sebep olmuştu. Zaten Reşit Paşa'nın politika okulunda yetiştikleri halde onun İngiliz yakınlığına karşı Fransa politikasını tutan Âli ve Fuat paşaların davranışları da bu görüşe uyuyordu. Artık Büyükelçi, mesleğinin sonlarına geldiğini anlamıştı. Reşit Paşa yine de dostluğunu devam ettiriyordu. Elçi şerefine Baltalimanı'ndaki yalisında verdiği ziyafet sonundaki bu nutuk, onu gösterir:

İngiliz devlet-i fehîmesinin hazır bilmeclis bulunan sefirî Lord Istratford de Redcliffe cenaplarının devam-ı âfiyeti temennâsını dermeyen eylerim. Bu zatın Dersaadette müddet-i ikametinde Devlet-i aliyyenin İngiltere devletiyle olan münasebat-ı hâlisanesinin teyit ve istikrarına kemal-i ehliyet ve maharet ile muvaffak olması ve bu cihetle cümlemizin şükranıyetine kesb-i istihlak eylemesi mucib-i memnuniyet olduğu misillü buradan yakında vuku-ı azimeti müstelzim-i keder olan mevaddandır. Bu keder, sefir-i müşarünileyhin az vakitte buraya avdeti ümidiyle kesb-i hiffet eylemektedir.

(Cevdet Paşa, *Maruzat*, defter 2)

Büyük tarihçimiz yine *Maruzat*'ta (defter 2) "Hülâsa-i Ahval-i Politikîyye" başlığı altında şunları söyler:

HÜLÂSA-I AHVAL-I POLİTİKİYYE

Avrupa'nın en güzel kıtası olan Rumeli Devlet-i Aliyye yedinde iken de Avrupalılar Devlet-i Aliyye'yi düvel-i Avrupa'dan hariç sayarlardı. Kınım muharebesinden sonra Devlet-i Aliyye düvel-i Avrupa'dan imadut ve düvel-i Avrupa'nın hukukuna nail oldu. Fakat İstanbul'da İngiliz ve Fransız elçileri nüfuz yarışına çıktılar. Reşit Paşa kemafissabık İngiliz politikasında devam ve Âli ve Fuat Paşalar Fransız politikasını iltizam ettiler. Rıza Paşa ise Fransız sefaretine âdeta hâdim idi ve Fransız imparatoru Rusya imparatoriyle barışmış olduğu halde İstanbul'daki nüfuzunun İngiliz nüfuzuna galebesi emeline düştüğünden Fransız sefareti daima Reşit Paşa aleyhine işlemekte idi.

Fuat Paşa Âmedci iken Mahmut Nedim Bey mektupçu olup daima geceleri hembezm-i sohbet olurlardı. Fuat Paşa, dirayet ve mâlumatı hasebiyle ilerleyip Âli Paşa ile at başı beraber gitmeyce başladı. Mahmut Nedim Bey'de ise o iktidar olmadığından başka pek mütelevvin bir zat olup hattâ Reşit Paşa bir gün onun tavr-ı mişvarından sıkılarak "Bizim Mektupçu Bey civık sabuna benzer, onunla ne al yunur, ne de çamaşıra gelir" demişti. Bu cihetle Mahmut Nedim Bey terakki edemeyip Hariciye Müsteşarlığında kalmış olduğu cihetle dilgir olduğu halde Fransız sefareti Reşit Paşa aleyhine düşünce ondan Reşit Paşa'nın ikbalinden sukutunu istidlâl ederek Rıza Paşa koluna semer vermişti. Lâkin onun da semeresini görmeyince bâri vezaret almış olmak üzere valilik istidadında bulunmakla 1271 senesinde uhdesine rütbe-i vezaretle Sayda valiliği tevcih olunduysa da Rıza Paşa anı Meclis-i Valâ riyasetine sevketti. Çünkü Rıza Paşa ile Safveti Paşa'nın iltizamattan dolayı birçok işleri Meclis-i Valâ'ya düşüp Meclis-i Valâ Reisi Kâmil Paşa ise onların nâmeşru işlerini terviç etmediğinden Rıza Paşa o misillü işleri terviç eylemek üzere Mahmut Nedim Paşa'yı Meclis-i Valâ Reisi ettirmek üzere Reşit Paşa'ya müracaat eylemiş ise de Reşit Paşa bu dakikaları tetfettun etmekle ona müsaade etmediğinden Mahmut Paşa Meclis-i Valâ Riyasetine müttehi iken hâh-nâhâh Sayda'ya azimet eylemiştir.

Berveçh-i bâlâ İngiliz ve Fransız elçileri yekdiğerleriyle keşakeşte olmakla birkaç Fransız elçileri değışti, lâkin Fransız imparatoru artık azletmemek üzere İstanbul'a (Thouvenel) namında bir elçi gönderdi. O dahi alenî surette Canning'e muarız olarak Bâbiâli'yi tazyik eder oldu. Bu cihetle Canning'in nüfuzuna halel geldiğinden yetmiş dört senesinde muvakkat suretiyle Londra'ya gitti. Azimetinden evvel veda zımında bir gece akşam taamı etmek üzere Reşit Paşa'nın sahilhanesine gelip kulları da sofrada bulundum (Sofrada Paşanın söylediği nutuk, yukarıya alınmıştır.) Canning buna teşekkür ettikten sonra bu abd-i âcize hitaben:

"Vakanüvis Efendi, bu nutku tarihinize böylece kaydetmez iseniz size hakkımı helâl etmem" demekle "Böylece aynıyle dercederim ve inşallah daha pek çok yaşarsız da tarihin bir nüsha-i matbuasını kendinize gönderirim" dedim. Canning buna da ayrıca teşekkür etti. Muahharan Canning bir kere daha İstanbul'a geldiyse de o zaman Reşit Paşa vefat eylemiş, mizan-ı politika bütün

Fransa tarafına açmış olduğundan çok duramayıp artık avdet etmemek üzere Londra'ya gitti.

şimdi başka bir belge sunacağım. Bu belge gerek Canning'i anlama, gerek Reşit Paşa'nın vefatından sonra Bâbiâli'nin politikasını açıklama ve gerekse Âli Paşa gibi o devir ricalinin diplomasideki değerlerini göstermek bakımından çok önemlidir. Kasım 1945'te UNESCO Bakanlar Konferansı için Londra'ya gittiğim zaman, işten boş kaldığım saatlerde Elçilik binasının üst katındaki arşivi incelemeye çalıştım. Merhum Fethi Okyar'ın vazife devrinde düzene konmuş ve tekrar eski düzensiz halini almış olan arşivdeki bazı mühim belgeler arasında Canning'in istifasından ve payıtahttan ayrılmasından sonra veda için İstanbul'a tekrar gelişi hakkında Âli Paşa'nın Londra elçimiz Musurus Paşa'ya yazdığı Fransızca mektup elime geçti. Mektubun, eski, değeri talebem Prof. Bedrettin Tuncel eliyle yapılmış Türkçe tercümesini aşağıya alıyorum:

Azizim Elçi,

Size artık Lord Stratford'dan bahsetmemeyi ümit ediyordum. Bu mevzua tekrar avdet ıztıranında kalmış olduğuma cidden müteessifim. Kendisinin İstanbul seyahatinin bizler için birtakım müşkülât ihdas etmekten hâli kalmıyacağını tahmin cylemiştik, bu tahminimiz tahakkuk etmeye başlamıştır.

Asil Lord, İstanbul'a muvasalatının ertesi günü husus ve dostane bir şekilde beni ziyarete geldi; bu münasebetle de haylı zamandır devam etmiş olan vazifesini, Zât-ı şahâneye hürmet ve tâzimlerini arz etmek ve vükelây-ı sâbika, hâzıra ve müstakbele nezdinde uzlaşma teşebbüsünde bulunmak suretiyle hitama erdirmek maksadiyle payitahta avdet etmiş olduğunu beyan eyledi.

Mebhusun anı hususî mülkatımızdan iki gün sonra Asaletmeapları resmen Bâbiâli'ye gelerek büyük taaccübümü mucip olan ve derakap mukabele zaruretini hisseylediğim haylı uzun bir nutuk iradetti.

İritcalî mukabelelerde bulunmak itiyadına pek az sahip olmaklığım hasebiyle, hattâ bu nevi mukabeleleri hiç de itiyat edinmediğim için, kelime ve cümlelerimin derece-i şumulünü tâyin etmiye vakit bulamadan, kendilerine pek de iyi tertip edilmemiş bir söylev ile cevap verdim. İtiraf etmeliyim ki, tamamen şarklı safiyetimle o birbirleriyle iyi imtiyâç etmeyen kelimelerin, o rabıtsız cümlelerin herhangi bir siyasî şümülü olabileceğini ve muhterem muhatabımın da onları benim kendi nutkunu dinlediğim tarzda telâkki etmiş olduğunu zannetmiştim. Sözlerime hiç aklımdan geçirmediğim bir ehemmiyet atfedilmiş olduğunu ancak birkaç gün sonra, maiyetindeki bir tercümanın gelip cevabımı bir kâğıt üzerine zaptedilmiş olarak bana ibraz etmesiyle ve diğer karinelerle anladım.

Bu sözlerimdeki hakikatın en bariz delili de şudur ki, Sefir Cenaplarının nutkuna siyasî bir cevap vermeyi arzu etmiş olsaydım, çok daha farklı bir ifade tarzı kullanır, şahsım veya başında bulunmakla mübahi olduğum heyeti vükelâ

hakkında lûtuşkâr bir söz sarfetmemekle nezaketsizlikte bulunmuş olduklarını herhangi bir şekilde kendilerine hissettirebilirdim.

Bu küçük kusuru bir tarafa bırakıp onu asıl Lordun zaman-ı sefaretinde müte-addit nümunelerini izhar etmekten geri kalmadığı diğerleri meyanına idhali muvafık telâkki ettim ve kendisinin şahsında dost ve müttefik bir devletin sâ-bık mümessilini görerek mevki ve sinninin icabettirdiği hürmet ve nezaket vazifelerinden hiç birinde kusur eylememeye çalıştım.

Sözlerime bundan başka bir mâna vermediğimi, vermek niyetinde de olmadığımı size ne kadar tekrar etsem yine azdır.

Bana vazifesinin hitama erdiğini bildirmeye gelen bir elçiye teessüf kelimesini kullanmamazlık edemezdim; memleketimiz için ifa eyleyebildiği siyasi hizmetler hakkında sükûtu muhafaza etmem muvafık olmazdı; bütün bunlara bazı dostane ifadeler ilâve etmemek mümkün değildi. Bunun adâb-ı muaşeret icaplarından olduğunu düşündüm. Düşünmem icabeden ve düşünmemiş olmakla hataya düştüğüm husus, istimal eylediğim ifadelerin tevhit edebileceği cebri veya müfrit tefsir ve izah ihtimalidir.

Lord Stratford de Redcliffe uzun müddet gayret ve metanetle memleketimizin istiklâli dâvasını müdafaa etmiştir. İmparatorluğun refahını samimiyetle arzu eylediğine kanîim. Bu hususta kendisine minnettar olmamız icabeder, fakat idari nazariyatının, memleket ve sâkinleri hakkında tamamen cahil bulunmasına rağmen imparatorluğun ihyası hakkındaki eskârının, nezaretlere ait işlerde gayri kabil-i tecviz müdahalelerinin Türkiye'ye iras eylediği mazaratları hatırladığımız zaman bu minnettarlığımız yerine çok başka hissiyat kaım olur.

Vatanını seven, onun istiklâlini arzulayan bir insanın, haşmetli Britanya Kraliçesinin sâbık elçisinin etvar ve harekâtının netayicini mütalâa ederken acı düşüncelere dalmamasının mümkün olabileceğini zannetmiyorum. Maalesef bunların hatırası yakın zamanda silinemeyecek kadar canlı kalmıştır.

Ancak Sir Henry Bulwer geldikten sonradır ki, İngiltere sefarcılarıyla müşterek emniyet ve itimat havası içinde müzakerelerde bulunabileceğini öğreniyoruz. Huşunet, adem-i itimat, mutlak tahakküm zihniyeti yerine iki imparatorluk arasında mevcut dostluğa lâıyk münasebet kaım olmuştur. Söylememe hacet yoktur ki, yeni elçinin bu asıl hareketi, temsil etmek şerefiyle mübahi olduğu büyük memleketin itibarına zarar iras eylemedikten maada bilâkis umumun takdir ve hürmetini celbetmektedir.

Size bu uzun mahrem mektubu göndermekten yegâne gayem, mevzuu bahis cevabımın hakikî şümulünü bizzat kendinizin takdir edebilmenizi ve bu hususta sahib-i selâhiyet zevata takdir ettirmenizi teminden ibarettir.

Fikrimi vâzih bir şekilde telhiz için diyeceğim ki, hürmet ve muhabbetlerimiz bize Lord Stratford'un elçi sıfatıyla avdetini arzu ettirmeye kadar varamaz. Diplomatik kabiliyetlerinin, şayan-ı hürmet seciyesinin bizlere telkin ettiği takdir ve hayranlık dâima bâki kalacaktır, fakat hepsi bundan ibaret.

Haşmetlû İngiltere Kraliçesinin hükûmetiyle münasebetamızın selâmeti için sefaretin vaziyet-i hâzırasının muhafazasını arzu ederiz.

Lord'un kâtipleri tarafından sonradan kaleme alınmış olan o mutlu cevabın bir suretini mektubuma leffediyorum; zayıf bir hâfızaya sahip oluşum, sözlerime herhangi bir ehemmiyet atfetmeyişim, cevabın tam ve sahih bir şekilde zaptedilmiş olmasını tekeffül etmeme mânidir. Bu mektubu normal olarak Lord Malbesbury'e okuyabilirsiniz, azizim elçi.

Ahtiramât-ı faikamin teyidini lûtfen kabul buyurmanızı irca ederim.

Aali (Âli)

Derkenar: Size tam bir ketûmiyet tavsiyesinde bulunmak ihtiyacını hissetmiyorum. Bu mektubun mevzuunun mahiyeti bunun nezaketini kâfi derecede isbat eder. (Bu satırlar Fransızca olarak Âli Paşa'nın el yazısı ile dir).

Lord Stratford'un kâtipler gönderdiği not:

Zatı asilânelerini bir kere daha Bâbiâli'de görmekten duyduğum hissiyatımı ifa edebilmek için icabeden irticalî söz söyleme kabiliyetine sahip olmamaklığım bugünkü kadar hiçbir zaman müteessif olmuş değilim. En müşkül buhranlı anlarda Majesteye ve İmparatorluğuna en mühim hidemat-ı asliyeyi ifa eylemek suretiyle uzun zaman büyük dirayetle işgal etmiş bulundukları vazifeden ayrıldıklarını görmekle cidden müteessirim. Bu hidematın kıymettar hâtrasını daima muhafaza edeceğiz. En hâr muhabbetlerimiz, en yakın alâkalarımız, zatı asilânelerini her yerde takip edecektir; bizler hakkında da daima aynı hissiyatı muhafaza buyurarak idamesini ve sabıkta olduğu veçhile saltanat-i seniyyeye aynı hizmetleri ifa lûtfunda bulunmalarını rica ederiz.

Zat-ı şahne tarafından şeref-i müsûle mazhariyet hususunda izhar buyurduğunuz arzuyu kendilerine arz eylemekte kusur etmiyeceğim. Şimdiden memnûn ederim ki, Zat-ı şahane kabulden fevkalhad mahzuz olacaktadırlar. Müşkül anlarda bulunmaktayız ve bütün müttetiklerimizin, hassaten bize kudretli düşlüğünün müteaddit nişanelerini vermiş olan İngiltere'nin muzaharetine muhtacız.

Bu hususları tafsil ve tevsî ihtiyacını hissetmiyorum. Maruzatımla bütün rûf-kay-ı mesaimin hissiyatını ifade eylemiş olduğuma kaniim.

Halefleri bahsine gelince, bizlere karşı gösterdiği dostane olduğu kadar dürtüst hareketinden sadece büyük bahtıyarlık duyduğumuzu ifade etmek isteriz.

Âli Paşa'nın görüş kudreti ve diplomasi mahareti Londra sefirine mektup şeklindeki bu emrinden pek güzel anlaşılıyor. Mektupta adı geçen Malmesbury (1807-1889) 1858'de İngiliz Hariciyesinin başına getirilmiş bir Lorddur. Ömrünün mühim bir kısmını Avrupa'da geçirmiş, yazdığı hatıralarında siyasi olaylar yanında Avrupa saraylarına ait dedikodulardan da bahsetmiştir. Kendi devleti ile Fransa arasında dostluk ve yakınlık sağlamıştır. Tarafsızlığı ve daima barışı tercih eden bir diplomattı. Disraeli ile sıkı arkadaşlığı vardır.

William Henry Bulwer (1801-1872) şair bir diplomattı. Yunanlılığı sevmiş, hatta gençliğinde Londra'daki Yunan Komitesine girmişti. Komite tarafından Mora'ya gönderilmiş ve 1826'da Mora hatıralarını yayımlamıştır. Diploması hayatı otuz yıl sürmüş ve Canning'in yerine İstanbul'a büyükelçi atanmıştır. Zamanında bir ticaret anlaşması yapılmıştır. 1865'te istifa ederek memleketine dönmüş ve edebi hayata atılmıştır. Napoli'de ölmüştür.

Tekrar Lord Stratford'a dönelim: Canning İstanbul'daki vazifesinden ayrıldıktan sonra uzun yıllar dıştan bizimle alakasız göründü. Fakat kader, Kırım Muharebesini takip eden devrede daha da kuvvetlenmiş olan Rusya'yı 1877'de Osmanlı Devletine musallat etmişti. Birkaç yıl sonra çıkan Yunan hududu meselesinde eski dost, bize ilgisiz kalmamıştır. *Mesail-i Mühimme-i Siyasiye* adlı eserinde Ali Fuat Türk geldi bundan bahsederken:

Vaktile müddet-i medîde İngiltere devletinin Dersâdette sefaretinde bulunup Kırım Muharebesi esnasında büyük roller oynamış olan meşhur Lord Stratford de Redcliffe vefatından biraz evvel, yani 1880 tarihinde bu meseleye dair bir muhtıra kaleme alarak evrakı meyanında zuhur etmiş ve bil'âhare Sultan Abdülhamid tarafından elde edilerek Yıldızdan Hazine-i Evraka müdevver evrak meyanında manzûrumuz olmuş

diyerek bu muhtıranın tercümesini ikinci cildin sonuna koymuştur (Türk Tarih Kurumu kitaplarından, Prof. Bekir Sıtkı Baykal yayımı).

Canning'in zikri geçen muhtırasından alacağım birkaç cümle ile bu takdim yazımı bitireceğim. Bugünkü dilde ifadesini vereceğim bu cümleler, Lord Stratford hakkında okuyucularda doğruya uyan bir kanaat uyandıracaktır sanırım:

Sahih vesikalara dayanarak umarım ki Hıristiyan devletlerin Yunanistan'a toprak bırakma hakkında olan isteklerini kabul etmiye Padişahı zorlama dilekleri pek haksızdır. Benim hislerime göre Yunanlıların iddiaları hiçbir esasa dayanmayıp Osmanlı Devleti Rusya tarafından korkutulmuş ve kuşatılmış olduğu zaman Yunanlıların Osmanlı ülkesine hücum etmelerinin buna sebep gösterilmesi temamlile ehemmiyetten uzaktır. Zira Bâbiâli, Yunanistan hakkında o esnada hiçbir gûnâ haksızlıkta bulunmamıştır... Devlet-i aliyyeye bu talep olunan şeyleri cebren kabul ettirmek pek haksız ve siyasete mugayir olduğundan başka, bu devletin İstanbul'da bakası cihetinde olan Avrupa menfaatlerine de külliyyen muzır olduğu itikadındayım.

Hiçbir gösteriş için yazılmamış olduğu ölümünden sonra çıkmasıyla da sabit olan bu satırlar, devletin o günkü durumu göz önüne getirilecek olursa onları yazan insan için hakka ve hakikate muvafık bir hükme

bizi götürür. Bu kısa tutulmuş girişle, tarihimizin çok önemli ve dönümlü bir devresine, şöylece işaret etmiş olduk. Tercümesi verilmiş olan hatıralarda o devrin bir köşesi aydınlanacaktır, umudundayım.

Hasan Âli Yücel, 19 Mayıs 1959

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DEKİ İLK GÖREVİ 1808-1810

Stratford Canning, Mayıs 1808'de hiç mi hiç gönül vermediği bir işe kaplandı. Sonradan bin pişman oldu ama iş isten geçmişti bir kere. Türkiye Ortaelçisi Robert Adair'in yanına birinci kâtip atandı. O yaşta bir delikanlı için alabildiğine parlak sayılması gereken bu görevi yüklendiği zaman, ömür boyu bir daha eli değip çözemeyeceği bir zincirin ilk halkasını boynuna geçirdiğinin farkında bile değildi. İngiliz diplomasi tarihinin yıldızlarından biri olan Canning'in diplomasi uğraşından nefret etmesi, üstelik Türkiye tarihinde bunca yer tutan bir İngiliz elçisinin Türkiye'de geçirdiği yılları bir çeşit sürgün saymış olmasından daha garip ne olabilir? Garip marip, gerçek böyleydi işte. Türkiye'ye ilk tayinini geçici bir görgü imkânı olarak kabullendi. Bütün umutları, tutkuları İngiliz iç politika hayatına yönelmişti. Oysa alinyazısı, Canning'i ömrünün hemen hemen yarısını yurt dışında hem de Avrupa siyasal haritasının en dağdağlı memleketinde, Türkiye'de geçirmeye zorlayacaktır. Neylesin ki, ödev duygusu onu kısıkırak bağlayacak, her seferinde bir daha dönmeme kararıyla ayrıldığı İstanbul'a altı defa sürükleyecek, ancak iyice kocadıktan, seksen üçünü bulduktan sonra İstanbul'dan yakasını kurtarabilecektir.

Ortaelçiliğin ilk ödevi Türkiye'yle İngiltere arasında barışın sağlanmasıydı. 1807 yılında İngiltere o zamanki müttefiki Rusya'nın çıkarı için Bâbüali'ye harp ilan etmişti. Aynı yıl içinde Rusya Napoléon ile Tilsit Antlaşmasına imzasını basıp aynı safta yer aldıktan, dolayısıyla İngiltere Rusya'nın düşmanı durumuna geçtikten sonra, Türkiye ile düşmanlık halinin sürdürülmesinc yer kalmamıştı. İlk iş, Türkiye'yi İngiltere'yle öteden beri devam edegelmiş olan dostluk bağına yeniden kaydırmaktır. Üstelik

Tilsit'te canciğer hale gelen iki İmparatorun kendisi için birtakım gaileler hazırladığından kuşkulanan Bâbiâli de İngiltere ile dostluğunu yenilemeye pek gönülsüz değildi. Robert Adair Viyana'dayken her iki tarafın usuldan usula yakınlaşma kapıları açma kararında olduğunu görmüş, Ulm yenilgisinin altından kalkma ateşiyle yanan Avusturya'nın bu işe taraftar olduğuna parmak bastıktan sonra, durumu George Canning'e bildirmişti. İşte, Adair'in Türkiye'ye yollanışı bu şartlar altında kesinleşti.

O sıralarda İngiltere'den üç bin mil iraktaki İstanbul'a denizden yolculuğa kalkışmak her babayığının harcı değildi. Temmuz 1808'de otuz toplu Hyperion harp gemisiyle denize açıldılar. İspanya açıklarında kayalara toslamaktan güç bela kurtuldular. Cadiz'de Collingwood donanmasıyla temasa geçtiler, sonradan Yarımada Harbi diye anılacak olan harekâtın ilk hazırlıklarını yakından gördüler. Cebelitarık'ta vali Sir Hew Dalrymple ile görüşen Canning, Türkiye'de günlerini yok yere harcayacak yerde İspanya'da döğüşemediğine yandı yakıldı.

Sicilya'ya, oradan da Yunanistan'a geçtikten sonra, Eton'da, Cambridge'de de kafası Eski Yunan, Roma dünyasının verileriyle tıka basa dolmuş olan Canning tarihsel anıtları dolaşarak kendini avuttu.

Binbir serüvenden sonra Çanakkale açıklarına ulaştılar. Gelgelelim Türkler pek barış tarafıslı görünmüyorlardı. Şark diplomasisinin insanı kahreden her zamanki gecikmeleri Adair heyetinin de yakasına yapıştı. Sicilya'da aktarma oldukları Sea Horse adlı gemi, Boğaz açıklarında demirledi. Canning ile Adair de bu tatsız, sıkıcı durumu elden geldiği kadar yaşanır hale getirmek için Eski Yunan anılarına kendilerini kaptırdılar. Canning hatıratında bu günleri şöyle anlatıyor.

Dört bir yanımız Eski Yunan anılarıyla çevriliydi. Güverteden, gerisinde İda ve Gargara, koskoca Turova ovasını görebiliyorduk. Boğazın giriş noktasına kadar uzanan kıyı boyunca Çanak hisarları, bir yerde de Antilohos'un mezarı yükseliyordu. Kıç tarafımızda Tenedos (Bozcaada) sancağımızda İmbros ile Samothrake (Semendirek) adaları vardı. Gurup vakitleri uzaktan Limni adasını hayal meyal görebiliyorduk. Buharlı gemilerin sağladığı İmkânlardan yoksun olduğumuz o günlerde yapılan bu İstanbul yolculuğu yorucu olmasına yorucuydu ama bizler herkese görmek nasip olmıyan bu güzellikleri içimize sindirerek kendimizi avutmaya çalışıyorduk. Arasıra Rusların birkaç ay önce zapt edip sonradan bıraktıkları Tenedos adasının bağlarında avlanarak, kimi de yakınımızdan geçen ticaret gemilerinden haber sorarak oyalanıyorduk. Yok bahasına sepet sepet üzüm bulabiliyorduk.

Haftalarca eli kolu bağlı ne olacağımızı bilmeden, gözü kapalı bekleyip durduktan sonra, İstanbul'dan bir ortaөлçi yollanacağını, o ara sürgünde olan tercümanın da çağrılacağını, bundan başka müzakereler sırasında emrimize kıy-

da bir ev verileceğini öğrendik. Gene uzun bir gecikmeden sonra, nihayet 11 Kasım'da Sea Horse, Çanakkale Boğazına girdi. İç hisarlardan birinin bir iki mil aşağısında demirledik. Neyleyelim ki kıyıda fena halde hayal kırıklığına uğradık. Kamarada yaşamaktan kurtulacağız diye bel bağladığımız çiftlik evi, hak uran kafesi gibi bir şeydi. Kış da bastırıyordu. Çaresiz tekneye döndük. Sözde müzakereler başlayacaktı. Türklerden de haber yoktu. Nihayet görüşmelere giriştik. Giriştik ama ya havanın bozacağı tutuyor, ya da İstanbul'dan ikide bir gelmesi beklenen talimat bir türlü ulaşmıyordu. Türkler bile bile işi geciktiriyorlardı. Böylece bizleri bazı tavizlere zorlama, Fransızları da kuşkulandırma niyetindeydiler.

Uzatmayalım, Mr. Adair, yeni bir gecikme olduğu takdirde Sea Horse'un yelken açacağı yolunda bir ültimatom gönderdi. Böylece yirmi görüşmeyle elde etmemize İmkân olmayan bir sonuca eriştik. Türk Ortacısısı Emin Vahit efendi sonunda boyun eğdi. 5 Ocak 1809'da (19 Zilkade 1223) Çanakkale Antlaşması imzalandı. Oysa Fransız konsolosu, başarısızlığa uğradığımızı müjdelemek için pupa yelken İstanbul'a gidiyordu.

İngiliz elçisinin kısa bir ayrılıktan sonra İstanbul'a döndüğü bu ara, Napoléon hayat serüveninin ikinci dönemine girmişti. Donanması Ebu-kir'de un ufak olmuş, Suriye'deki, Mısır'daki orduları bu yüzden tıkanıp kalmış, daha sonra İspanya'yla birlikte kurduğu tasarılar Trafalgar yenilgisi yüzünden boşa çıkmış, yeni bir donanma kurmaya kalkıştığı zaman da Mr. Canning'in Danimarka teknelerine el koyması bu umut kapısını da kapatmıştı. Napoléon neye el atarsa atsın, karşısında İngiltere'yi buluyordu. Cesareti kırılacağına, büsbütün hırslanıyor, bu ada İmparatorluğunu yerle bir etmek arzusu gitgide ateşleniyordu. İngiltere'yi denizde dize getiremeyeceğine akli yatmış, bu sefer başka yoldan emeline erişmeyi kurmuştu. İngiliz donanmasıyla başa çıkacak güçte bir donanma çıkaramayacağına göre, karadan saldırıya geçecekti. Napoléon, Mr. Seeley'in belirttiği gibi, "İngiltere'yi boyunduruk altına almak amacıyla Avrupa'yı dize getirmek" politikasına bel bağlamıştı. İngiliz ticaretine karşı "Kıta Sistemi" diye anılan bir sıkı abluka ağı örneği aklına koymuştu. 1805'teki Ulm ve Austerlitz bozgunları Cermen birliğinin köküne kibrit suyu ekmiş, 1807'deki Friedland yenilgisi ise üstüne tüy dikmiş, Tilsit Anlaşmasıyla da bütün Büyük Avrupa devletleri Britanya'nın karşısında yer almıştı. İngiltere'nin Akdeniz'de önemli üsleri vardı. Sicilya ile Portekiz'de birer köprü başı tutuyordu. Ama hepsi o kadar. Türkiye tek tarafsız kalan devletti, onun da Napoléon'un baskısına ne kadar dayanacağı belli değildi.

Bâbüâli'nin Rusya'yla Fransa'ya yem olmasını istemeyen devletler bakımından Türkiye'nin durumu hiç de memnurluk verici değildi. Tahtta genç Sultan Mahmut oturuyordu. Kardeşi Mustafa'nın yerine yeni geçmişti. Bir önceki pa-

dışah Selim yeniçeri ayaklanmasına kurban gitmişti. Yeni padişah, genç, cahil, görgüsüz bir insanın altından kalkamayacağı şartlarla karşı karşıya kalmıştı. İmparatorluk gerek maddi, gerek manevi bakımlardan bir yıkıntı arifesinde yaşıyordu. Eski politika düzeni yıpranmış, yeni bir düzen kurulması için ise zemin hazırlanmamıştı. Düşük para, aksak gelir, dikbaşı bir ordu, yıkık kaleler, durmadan azalan bir nüfus, durmuş bir endüstri, yolsuzluklar, Osmanlı İmparatorluğu'nun, ikinci Roma İmparatorluğu başkentinde ve nice nice uygarlıklara beşiklik etmiş bu uçsuz buçuksuz ülkede son zamanlarda diktiği anıtlar arasındaydı. Bitip tükenmez bir ırk, inanç, bölge, post kavgası; yurt içinde ve dışında ise yararsız, tüketici harpler, Osmanlı İmparatorluğu için olağan şeyler sayıla gelmekteydi.

Rusya, Fransa, Avusturya, hatta İran, Osmanlılardan toprak kazançları sağlamış, zaten zayıflamakta olan İmparatorluğun hayat kaynaklarını iyice azaltmıştı. Sultan, binbir entrika içinde çalkalanan sarayından düşman komşularına kimi temsilci, kimi de serkeş birlikler yollayarak durumu sözde kurtarmağa çalışıyordu. Orda burda, büyük aileler, bir türlü baskı altına alınmamış olan kabileler, valiler baş kaldırıyor, imparatorluk otoritesini hiçe sayıyorlardı. Mısır'da Memluklar hüküm sürüyordu. Suriye'nin asıl hâkimi Osmanlılar değil, Hristiyan Emirdi. Ali Paşa, Yunanistan boylarında hüküm ferma idi. Yunanistan ise Rusya'nın kıskırtması sayesinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan zincirlerini koparmaya hazırlanıyordu. Sırbistan, Arnavutluk, Tuna Prenslikleri, Rusya ile birlikti. Bâbiâli kuzey sınırlarına asker yığmış olan bu korkunç düşmanın tehdidi altında ne yapacağını bilemiyordu. Sultanın donanması Yunan adalarından devşirilmiş tayfalarla yürütülüyordu. Bizim Püritenleri andırır bir inancın yolcuları olan Vahabiler Mısır ile Arabistan'da yeni bir din sancağı açmışlardı.

Daha sonraki yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun tutumunda büyük rol oynayacak olan Canning'in İstanbul'da edindiği ilk izlenimleri gözden geçirmek ilgi çekici olacaktır. Bir mektubundan şu satırları birlikte okuyalım:

İngiltere'de Türkiye üzerine yanlış yunuş şeyler düşünüyoruz. Bu koskoca İmparatorluğun ne muazzam kaynakları olduğunu sen de benim kadar bilirsin. Her gün Türklerin övülmeye değer özelliklerine tanık oluyorum. Öyle özellikler ki bunlar, iyi yöneltildiği takdirde İmparatorluğun bütün bir dünyaya karşı ayak diremesinc el vereceğine inancım var. Neylersin ki, idare tepeden tırnağa kötü, devlet adamları nasıl bir bataklık içinde olduklarını biliyorlar ama aksayan yanları düzeltmek için ne cesaretleri, ne de yetenekleri var. Bu zor işin altından kalkmayı gözü yiyenler ise halkın önyargılarıyla yapılması gereken devrimleri nasıl bağdaştıracaklarını bilemiyorlar. Bunsuz da bir iş yapmaya İmkân yok.

Adair'in İstanbul'da 1808 ile 1810 yılları arasındaki faaliyetini adım

adım kovalayacak değiliz. Amacı, Türkiye'nin Fransızların kucagina düşmesini önlemektir. Bunun da üstesinden geldi. Avrupa'nın o günkü durumunda, hele Avusturya'nın Wagram'da tepetaklak oluşundan sonra daha fazlasını Adair'den istemek haksızlık olurdu. Yapılacak şey, Bâbüâli'yi İngiltere'nin yanına çekerek bir fırsatın çıkmasını beklemektir, hepsi o kadar. Canning'e de fazla iş düşmüyor, arada bir patlak veren olaylar üzerinde raporlar yazıyor, resmi törenlere katılıyor, kimi sevinçli, kimi üzücü harp haberlerini tekrar tekrar okuyarak hareketli Avrupa hayatına karşı duyduğu özlemi gidermeye çalışıyordu.

Bir yandan da bilgisini artırmak için hiç fırsat kaçırmıyordu. 1809 yazında Canning, Küçük Asya'da bir geziye çıktı. Bursa'ya uğradı, Uludağ'a tırmandı. Her yanda Eski Yunan kalıntılarına rastladı, klasik kültürle büyümüş bir Avrupalı için tükenmez bir ilgi konusu olan bu havayı kimi Homeros'tan şiirler okuyarak, kimi tarihsel olayları anarak pekiştirmeyi kendine zevk bildi. Geziden dönüşte Elçiliğin sayfiyeye çıktığını öğrendi:

Mr. Adair Belgrad ormanlarında bir yer kiralamış. Eylül ortalarıydı. Sonbahara doyum olmuyor. İstanbul'da. Çevremiz, İngiliz sayfiyelerini andırıyordu. İki parçadan kurulu olan köy güneye bakan bir bayırın üstündeydi. Bir Rum köyü. Diplomatların yazlığa geldikleri iki üç bina var. Dört yanımızda meşe, kestane, kayın ağaçları; derken çayırlara geçiliyordu. Su bol. Kemerlerle şehre kadar indiriliyor. Yüksekçe tepelere çıkıldıkça Karadeniz görülebiliyordu. Ormanlarda av olduğu kulağıma çalındı. Doğruymuş. Geyik, yaban domuzu vardı ama öyle bol değil. Asıl av, bıldırcınla çulluk. Bir çiftleyle bir at uydurdum kendime, ver elini ormanlar! Tek tük bir şeyler vurduğumuz oluyordu. Eli boş dönecek bile böyle açık havada dolaşmak idman oluyor diyerek avunuyorduk. Türkler, Ermeniler, Rumlar arasında Avrupa anlamında topluluk hayatı yok. Diplomatik çevre deseniz, ondan da eser yoktu. Doğru dürüst oturup konuşacak bir İsveç elçisi vardı.

Bu değişik ülkenin tabiat güzelliklerini, yurdumdan apayrı bir toplumun önüne açtığı ilgi konularını hor görmek yanılsına kapılısam bile, aklım başka yerlerde olduğu için olacak, bir türlü bu durumun sağladığı İmkânlardan gönül rahatlığıyla yararlanamıyordum. Diploması uğraşına gönülüm olmayarak girmiştin. Asıl emelim, Britanya'nın yurtiçi politika sahnesinde yer almaktır. Türkiye'de gördüklerim de ne kadar çekici olursa olsun zaman geçtikten sonra beni özendiğim hayattan uzaklaştırıcı bir nitelik kazanmaya başladı.

Görülüyor ki, Canning ilk yaldızlı aylar geçtikten sonra, İstanbul'dan bıkkınlık getirmeye başlamıştır. O da herkes gibi bu şark ülkesinin göz alıcı güzelliğine ilk ağızda kapılmış, derken usul usul baş gösteren bir hayal kırıklığının etkisi altında bütün bu güzellikleri bir can sıkıntısı perde-

sinin ardından seyretme zorunda kalmıştı. 9 Kasım 1809'da Richard Wellesley'e yazdığı mektuptan bunu kolayca anlayabiliriz:

Buraya varışımızda çevremizde gördüğümüz her şey o güne dek rastlamadığım bir yoğunlukla beni sarıp sarımaladıydı. Her şey öyle değişikti ki! Şehrin azameti, giyimlerin çeşitliliği, konuşulan dillerin türürlülüğü karşısında Homeros ile Vergilius'un sözünü ettikleri eski günlerde yaşıyormuşa döndüm. Helc halkın bize gösterdiği konukseverlik, her şeyi olumlu bir ışık altında görmeme el verdi. Sandım ki, ilk ağızda duyduğum ilgi azalacağına günden güne artacaktır. Kendi kendime, iki üç yıl bunca zengin bir toplumu incelemeye, anlamaya yetmez, diyordum. Halkın oturup kalkışı, yaşayışı, dükkânlar, camiler, mezarlıklar aklıma hep Binbir Gece Masalları'nı getiriyordu. Köpek, kedi leşleriyle benetlenmiş dar, çamurlu sokaklar bile gözüme batmıyordu. Hani her an karşına Hektor'un torunlarından biri kalkanı kılıcıyla çıkacak gibime geliyordu. Geceleri Kırk Haramilerle dolup taşan düşler görüyordum. Oysa muhayyilenin saltanatı kısa oluyor. Bir iki ay geçti geçmedi, merakım yatıştı. Yenilikler aşınıverdi. Görülecek her şeyi görmüştüm; ne zoruma aynı şeyleri yeni baştan göreyim sorusu zihnimi kurcalamaya başladı.

Sürgün gözüyle görmeye başladığı Türkiye'deki hayatından bıkkınlık getirmişti ama sürgünlüğün sona ermesine daha çok vardı. 1808 yılı sonlarında bu yükü sırtından atıp İngiltere'ye dönmeyi kuruyordu. İşler umduğu gibi çıkmayınca, gönüli istemeden tıkanıp kaldığı Türkiye'de hayat büsbütün çekilmez hale geldi. Ne Mr. Adair'in gösterdiği yakınlık, ne muavini David Morier'in dostluğu İstanbul'da geçen yeknesak günlerin sıkıntısını gidermiyordu. Bu hırslı, gözü yukarlarda genç, Londra'nın cıvıl cıvıl hayatını özlüyor, emellerini gerçekleştirecek yeni basamaklar arayacağı yerde dünyanın bu sapa şehrinde günlerini öldürdüğünü gördükçe deli oluyordu.

Tek avuntusu dostlarıyla mektuplaşmaktı. Derken yeğeni George Canning'in Lord Castlereagh ile düello ettiği haberini aldı. Elçilikteki işinden hemen ayrılmak istediye de, bu son olayla durumu iyice sarsılmış olan Hariciye Nazırı George Canning, genç Canning'e daha sonra yurttan sivilmesine yol açacak bir mevkiden ayrılmasının doğru olmayacağını bildirerek Londra'nın dağdağalı hayatına biran önce kavuşmak için can atan delikanlının aklını çeldi. Öbür yandan Mr. Adair'in Türkiye'den ayrılma vakti de yaklaşıyordu. Yerine kimse atanmamıştı, Ortaelçiliğe Canning'in vekâlet etmesi uygun görüldü. Genç yaşta böyle önemli bir mevkiye yükselişi daha sonraki hayatında Canning'in çağdaşları tarafından kimi kınanacak, kimi övülecek özelliklerinin filiz vermesine yol açtı. Bir yandan genç yaşta alabildiğine geniş bir görgü alanına atıldığı için kendine güven, ustalık gibi erdemleri edinmiş; öbür yandan daha ilk basamakta kendi ba-

şına buyruk olma İmkânını kazandığı için başkalarıyla münasebetlerinde tahammülsüz, sert bir insan olmuştur. Şartlar, bir başka ortam içinde yu-
muşaması beklenilebilecek olan mizacını vaktinden önce katıltmıştır. Ne
var ki, Canning’i Büyükelçi kılan, işte bu yarı yararlı yarı zararlı şartlardır.
Morier’e yolladığı bir mektupta şöyle diyor:

Alınmda şimdiden kırışıklar belirdi; öylesine sorumluluk altındayım ki, burnu-
mun kıllarını keserken bile bu işin ne gibi bir diplomatik sonucu olabileceğini
elimde olmadan hesaplamaya kalkışacağım nerdeyse.

İşte bu sorumluluk duygusu, Canning’i istemediği bir alanda, çalışma-
sını istemediği bir ortamda yaşamaya zorlayacak, bir yandan da üstün ba-
şarısının anahtarı olacaktır.

Mr. Adair’in Türkiye’den ayrılacağı günlerde şair Lord Byron Türki-
ye’ye gelir. Canning, şairi Eton’dan hayal meyal tanır. Byron o ara *Chil-
de Harold* adlı kitabını yazmaktadır. Canning ile kaynaşırlar. O ara Mr.
Adair İstanbul’dan ayrılacağı için âdet üzere padişaha bir veda töreni ter-
tiplenir. Canning töreni şöyle anlatıyor:

Tören erkenden başladı. Atlı alay, saraya varduktan sonra Sadrazam tarafından
bir şölen verildi. Ondan sonra sultanın huzuruna alındık. Padişahın örtülerle,
mücevherlerle bezeli dört ayaklı tahtı, kabul edildiğimiz küçük salonu hemen
hemen kaplıyordu. Sultan bildiğimiz gibi oturuyordu. Yanında bir miğfer ile
kınından çıkarılmış bir pala duruyordu. Sağında saray ileri gelenleri yer alıyo-
du. Elçilik erkânına ise karşılarında yer verildi. Mr. Adair kısa bir konuşma yap-
tı, vezir de karşılığını verdi. İki konuşma sırayla tercüme edildi, böylece tören
sona erdi.

Bu tören vesilesiyle Lord Byron’un değişik mizacını iyi belirtecek bir olayı an-
latayım. Tam törene katılmak üzere toplandığımız sırada Lord Byron başında
koskoca tüylü bir şapka, üstünde al bir elbise, elçilikte boy gösterdi. Benden
alayın neresinde yer alacağını sordu. Ben de Mr. Adair’e danıştım. Türklerin
elçilik erkânından gayrısını kaale almadığına göre, şairin alayın sonunda yer al-
ması gerekeceği anlaşıldı. Şaire bu durum bildirilince, fena halde öfkелendi, bir
şey demeden çıktı gitti. Ertesi günü Mr. Adair başka türlü hareket etmelerine
İmkân olmadığına dair Avusturya elçisinin de mütalaası ilişik bir mektupla şa-
irden özür diledi. Lord Byron, Elçiye verdiği karşılıktaki bilgisizliğini bağışlama-
larını diliyor, bundan sonraki törenlerde, değil alayın sonunda yer almaktan,
elçinin öküzü, eşeği bile alaya katılsa, onların ardı sıra gelmekten gocunmaya-
cığını bildiriyordu.

İKİNCİ BÖLÜM

ORTAELÇİ 1810-1812

Canning, Ortaelçi olduğu zaman yirmi dört yaşındaydı. Genç yaşta böyle önemli bir mevkiye geçmesinin yabana atılır bir şey olmadığını bilmekle birlikte, karşılaşacağı güçlükleri 'önceden kestirdiği için bir hayli kaygılıydı. Mr. Adair, Divanla diplomatik münasebetler yürütmenin ne çileli iş olduğunu denemiş, bundan yakınıp durmuştu, ama ne de olsa meslekten yetişme, işini her şeye rağmen seven bir hariciyeciydi. Canning ise istemeye istemeye girdiği bu uğraşın yükünü ancak sorumluluk duygusunun baskısı altında yüklenmeye razı olacak, bütün didinmesine, çalışmasına, gösterdiği başarılarla rağmen bir an önce bu badireden yakasını sıyırmak için clinden geleni yapacaktı.

Mr. Adair'e verilen talimatın dışında kendine kılavuz olabilecek bir hareket planından yoksundu. Gene de kendine belirli bir yol çizmekten geri kalmadı. İlk iş, Fransa'nın Bâbıâli'de çevirdiği entrikaları kösteklemek ve şimdilik mağlup durumda olan İngiltere'nin safına geçemeyeceğine göre, Türkiye'nin Avrupa mücadelesinde tarafsız kalmasını sağlamak olacaktı. İkinci amaç, İngilizlerle birleşmeye razı olduğu takdirde, Çarın kaygılarını yatıştırmaya yarayacak olan bir Türk-Rus ittifakı kurmaktır. Elindeki tek silah, Wellington'un İberyaya yarımadasındaki inatçı tutumuyla Britanya'nın denizlerdeki üstünlüğüydü. Türklere hiç değilse bozguna uğramadığımızı göstermek gerekti.

O günlerde bu işi haka başa getirmek kolay değildi. Karayolu kapalıydı, en yakın İngiliz üssü olan Malta'dan İngiltere'ye, oradan geri Malta'ya haber taşıyacak harp gemisi bulmak bir meseleydi. Bu güçlük bir yana, Canning elçiliğe bağlı bulunan bütün öbür Orta Şark konsoloslarıyla irtibat kurmak zorundaydı. İngiltere'nin Tahran Elçisi de Canning gibi Bâ-

bîâlî'yi etkilemek yolunda uğraşüyor, bu yüzden iki temsilci arasında yazışma gerekiyordu. Ali Paşa'yı kollamak, gücendirmemek, başlı başına bir meseleydi. Ayrıca Ege adalarıyla Malta'daki kumandanlara Akdeniz'deki Amirallere bilgi ulaştırmak, Viyana ile Petersburg'daki adamlarımızla sıkı temasta bulunmak gerekiyordu.

O günler için en önde gelen mesele, İngiliz ticaret gemilerinin emniyetini sağlamaktı. Fransız bandırası Türk denizlerinden kaybolalı çok olmuştu, ama Fransız korsanlar serbestçe Ege Denizine dalyor, harp gemilerimiz arasından sıyrılarak ticaret gemilerimize el koyuyorlardı. Aldıkları ganimeti kaçırmak için acele sığınak bulmak zorundaydılar; başları sıkışınca tutup Türk limanlarına kapağı atıyorlardı. Bu, bir kere uluslararası yasalara aykırıydı. Bâbîâlî İngiltere'ye karşı olsun, Fransa'ya karşı olsun, tarafsız bir devlet durumu takınmak zorundaydı. Oysa ticaret gemilerimizle Fransızlarca yapılan saldırıların Türkler tarafından adeta desteklenmesi, tarafsızlıkla bağdaşır gibi değildi. Canning, her seferinde elindeki diplomatik kanallar vasıtasıyla Bâbîâlî'ye başvurarak bu hale bir son verilmesini istediye de, Fransız korsanlar elini kolunu sallaya sallaya Ege Denizinde haydutluğa devam etmekteydi. İşte bu hal, Canning ile Divan arasındaki başlıca anlaşmazlık konularının en önemlisiydi. Bâbîâlî Napoléon'u başına bela etmemek kaygısıyla işe seyirci kalıyor, Fransız ve İngiliz temsilcileri arasında amansız bir düello sürüp gidiyordu. Canning, Divana hepsi birbirinden ağır yazılar, notalar yolluyor, gene de emeline kavuşamıyordu. M. de Latour Mauburg'un aracılığıyla yollanan bu notalardan birini buraya aktaralım:

Active adlı tekne konusunda Reis Efendiye söyleyin ki, teknenin tespit edilebilmesi için delil istemesi anca benim arzumu yerine getirmemek için düşünülmüş bir bahanedir ve bu şekilde hareket etmekle Majestenin düşmanlarına yardım etmektedir... Kısacası, söz konusu tekneye el konmasını istiyorum. Bu teknenin gözümün önünden geçirilerek başkente getirilişi, hükümetime karşı yöneltilmiş açık bir hakarettir. Reis Efendi, şüphemi uyandıracak olayların döndüğü böyle bir anda isteğimi yerine getirmemekte direndiği takdirde, vazifem icabı ne gibi bir hareket hattı tutmak zorunda kalacağımı pekâlâ bilir. Çok şeye dayandım, sabır gösterdim. Ama hükümdarıma hakaret edilmesine asla göz yumamam.

Tercüman, tabii, notayı biraz yumuşatarak nakletmiş olacak. Gene de kırıcılığından pek bir şey kaybetmemişti. Anlaşıyor ki, Canning işlerin sürüncemede kalması karşısında zaman zaman soğukkanlılığını kaybetmektedir. Ama çoğu zaman böyle sert bir ataktan sonra durumu tamir etmeyi becermekte, Bâbîâlî'ye İngiltere'nin temiz niyetler beslediğini bildirmeyi ihmal etmemektedir.

Sultanın müşavirlerine İngiltere'yle dostluk siyaseti fikrini aşlamaya çalışırken, önemle üzerinde durduğu nokta, böyle bir dostluk kurulabilmesi için İngiltere'nin iyi niyetlerine Türklerin de karşılık vermesi zorunluluğuydu. İngiltere her an Türkiye'nin menfaatleriyle kaygılanırken, nasıl olur da Bâbîâlî, İngiliz gemilerine saldıran Fransız korsanlara yataklık etmeyi kabul edebilirdi? Bu zıtlığı gidermenin tek çaresi, Bâbîâlî'nin taraf-sızlık yasasını gözeterек hareket etmesi olacaktı.

Bu minval üzerine savunduğu tez karşısında Türk Hariciyesi, Canning'in bir yandan dostluk kurmak, bir yandan da İngiliz menfaatlerini korumak kaygısı arasında bocaladığını fark etmekte, bundan yararlanarak, meselenin bir karara bağlanmasını geciktirmektedir.

Günlerden birgün Baştercümanımız, Reis Efendiden bana bir yazı getirdi. Demeçte Bâbîâlî'nin tecrübesizliğini göz önüne alarak beni yok yere mutazarrır etmemek kaygısıyla hareket ettiği belirtiliyor, ilişik olarak yollanan notada ise Türk hükümetinin bu konudaki görtüşü açıklanıyordu. Sözde nota, şimdilik kaydıyla özel olarak yollanmıştı, ben yanlış hareketimde ısrar ettiğim takdirde resmi alana konulacaktı. Baştan aşağı benden şikâyetle dolu olan bu notada şimdiye dek takip ettiğim politikayı değiştirmemi gerektiren makul bir düşünceye rastlamadım. Bâbîâlî'ye cevabımda notanın her halükârda hükümetine yollanacağını, yeni bir talimat almadıkça tutumumdan ayrılmayacağımı bildirdim. Derken böyle entipüften meselelerle uğraşacağıma Türkiye'yle İngiltere arasında dostluk kurulması için gayret etmek gerektiği ihsas edildi. Böyle bir açılışın önemini kavramakla birlikte hükümetimin haklı taleplerine uyulmadıkça temelli bir dostluk kurulmasına imkân olmayacağı yolunda bir cevap yolladım.

Canning'in bütün bu direnmesine rağmen işler hiç de yoluna girmiş değildi. İngiliz ticaret gemileri Fransız korsanlara yem olup duruyordu. Bu durum karşısında Canning, böyle bir hareketin Bâbîâlî'yle dostluk kurulması için gösterdiği bütün gayretleri tehlikeye düşürebileceğini bile bile, kesinkes bir adım atmaya karar verdi. Öbür yandan Türklerin mizacı üzerinde hayli bilgi edinmişti. Daha sonraki yıllarda kendisine onca yararlı olacak olan bu bilgiye dayanarak, Reis Efendinin ilk ağızda köpürceğini, bağırıp çağıracağını, derken yatışıp baskıya boyun eğeceğini hesapladı. Ege donanması amiraline serbest hareket yetkisi verdi. Kasım 1811'de İngiliz harp gemileri Naupliya limanına girerek oraya sığınmış olan bir Fransız gemisinden teslim olmasını istedi. Korsanlar vurgunları kıyıya çıkarıp yakıtlar. Amiral de Türk müstahkem mevkiini hiçe sayarak top ateşi açtı. Türklerden ses seda çıkmadı.

Ama İstanbul'da kızılca kıyamet koptu. Reis Efendi, tarziye vermedikçe, İngiliz Elçisiyle her türlü münasebete ara verileceğini bildirdi.

Hatta doğrudan doğruya İngiliz hükümetine şikâyet edeceği tehdidinde bulundu. Üç hafta kadar süren bir ölü devreden sonra Bâbiâli baskıya boyun eğdi. Türklerin genç elçinin isteklerine uymasının bir başka sebebi de vardı. Rusya ile bir türlü gerçekleşmeyen ittifakın sağlanabilmesi için Canning'in arabuluculuğuna ihtiyaç görülüyordu. Zaten öteden beri gayri resmi olarak Petersburg'la yazışmakta, aradaki uçurumu kapatmaya çalışmaktaydı. Bundan haberli olan Divan, bu sefer kendisinden Petersburg'la resmen yazışmaya girişmesini istedi. Fransız korsanlar meselesinin halledilmesi şartıyla bu işi yapacağını söylediği zaman limanlara ferman yollandı. Böylece Canning, gönürlü rahat, Türk-Rus ittifakını gerçekleştirmek üzere faaliyete geçti.

Bükreş Antlaşmasıyla sonuçlanan müzakerelerin teferruatına girişmeden önce Canning'in özel hayatından kısaca söz edelim. Canning, eskisi gibi değil, adamakıllı meşguldür. İngiliz ticaret gemilerinin emniyetini sağlamak için giriştiği mücadele iki yıllık aralıksız bir didinmeye mal olmuştur. Öte yandan öbür millet temsilcilerinin gözaltında tutulması gibi ihmale gelmez meselcilerle de uğraşmak zorundadır. Arada bir Tarabya'ya, Büyükdere'ye gider, bir iki hafta kalır, başını dinler. İngiltere'den konuklar gelir, onlarla oylanır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÜKREŞ ANTLAŞMASI 1810-1812

Canning'in Avrupa çapında bir davada gücünü denemesi için sonunda bir fırsat çıkmıştı. Şimdiye dek giriştiği işler, hemen hemen her temsilcinin karşılaştığı olağan meselelerdir. Oysa Türkiye ile Rusya'yı Britanya'nın çıkarına birleştirmek, böylece Napoléon'un Şark politikasını tuzla buz etmek; ihtiyat, temkin, aynı zamanda ani karar, soğukkanlı davranış, fırsatlardan yararlanma gibi kazanılması kolay olmayan erdemler, alışkanlıklar isteyen bir meseleydi. Bu tecrübesiz İngiliz delikanlısının bu denli ağır bir işin altından kalkabileceğine dünyada kimse inanmazdı.

Durum nazikti. Bir yanda Fransa, karşımızda bütün Avrupa vardı. Schönbrunn barışından sonra Avusturya'nın Napoléon ile sıkı fıkı, birtakım pazarlıklarla meşguldü. Bu ezici birlik karşısında İngiltere hemen hemen tek başına duruyordu. İspanyollardan yardım görüyordu ama böyle geniş bir savaş alanında İspanyolların yardımı devede kulak kabilindendi. Türkiye tarafsız kalmıştı; Avrupa'da tek tarafsız devlet... Şu halde kanlı harbin gidişini biçimlendirecek olan diplomatik savaş Türkiye'de verilecektir.

Fransa ile Rusya'nın dış münasebetleri dostça görünmekle birlikte, Napoléon müttefikini kuşkulandıracak hareketlerden çekinmemektedir. İngiltere ile denizde yarışmak tutkusu içinde Avrupa'nın kuzey kıyılarındaki yeni yeni kazançlar sağlamaktadır. Bu arada Rusya'nın kıskançlığını çekeceği belli birtakım harekâta girişmiş, Hollanda'yı, Oldenburg'u işgal etmiştir. Ayrıca Lehistan'ı yeniden diriltmek tasarısı, Rusya'nın hiçbir zaman göz yumamayacağı bir hata idi. Şöyle ki, Rusya ile Fransa arasında harp kopması kaçınılmaz bir hal almıştı, Avusturya'nın Schönbrunn'da di-

ze gelmesinden hemen sonra Napoléon bir Rusya sefêri tasarlamaya başlamıştı. Avusturya, Türkiye paylaşmasında yer alacağı vaadiyle kandırılmış; İran, Rusya ile olan kavgasında Fransa'nın yardımcı olacağı teranesiyle elde edilmiştir. Türkiye ise kimi tehdit edilir, kimi pohpohlanır. Tehdit edilir; Bâbiâli Fransa'nın Adriyatik'teki emellerine köstek vurmasın diye. Napoléon Korfu Adasını Akdeniz egemenliğini elde etmek için ilk basamak olarak görmektedir. Pohpohlanır; Rusya ile harbe devam etsin diye. Napoléon'un ana planı, Avusturya'yı, Türkiye'yi Rusya'ya karşı kullanarak ya Çarı Fransa'nın şartlarına boyun eğdirmek ya da umutsuz bir harbe sürüklemektir. Her iki halde de Türkiye kurbanlık koyundur. Mesele, Osmanlı topraklarından ne kadarı Rusya ile Avusturya'ya ödül verilecek, ne kadarı da Fransa'ya kalacak, işte bunu kararlaştırmaktır.

Bu yağma planını boşa çıkarmak, Canning'in başlıca emeli olmuştur. Türkiye'de bir köprü başı bulundurmak, Bâbiâli'nin Fransızlarla anlaşmasını önlemek, Mr. Adair ile Canning'in başlıca amacıdır. İngiliz hükümetinin tasvibiyle girişilen bu politikanın en önemli tarafı, Tilsit'te Rusya ile Fransa arasında yapılan anlaşmayı bozup, mümkünse Napoléon'a karşı yeni bir birlik kurmaktır. Adair'in ilk planı İngiltere, Avusturya, Türkiye arasında üçlü bir birlik kurarak, Tuna üzerinde elverişli bir barışa varıldığı takdirde, bu birliğe Rusya'yı da almaktır. Avusturya'nın Wagram'da bozguna uğraması bu planı suya düşürdü ama Rusya'yı Avrupa birliğinden koparıp alma imkânı ortadan kalkmış değildi. Napoléon'un Polonya üzerindeki tasarıları elle tutulur hale geldikçe bu ihtimal büsbütün kuvvetlenmektedir. Bunu sezen Fransa, ilkin Çar ile Sultan arasında bir anlaşma zemini hazırlamak, böylece Rusya ile bir harp koptuğu takdirde, Türklerin Fransa safında yer almasını sağlamak istiyordu. O zaman işte, Türkiye'yi bu pazarlık dışında tutup, İngiltere'nin en candan bir dostu olarak Osmanlı İmparatorluğu'na hizmet ettiğini ispat, Mr. Adair'in en büyük kaygısı oldu. Gene de pek büyük bir şey yapılamadı. Mr. Adair umutsuzluk içinde ödevini yarıda bırakıp İngiltere'ye dönmüştü. İşte böyle kaşarlanmış bir diplomatın yaya kaldığı bir işte, görgüsüz, çiçeği burnunda bir gencin başarı kazanacağına İngiliz hükümeti de pek inanıyor olmamalıydı; durumun bir çıkmaza girdiğine akılları yatmış olacak ki, böyle ağır bir ödevi Canning'e emanet ediyorlardı. Belki de durmuş oturmuş hariciyecilerden kimse gelip de Bâbiâli'nin entrikaları içinde ününü tehlikeye sokmaya yanaşmıyordu. Napoléon'un karşısına, kimseden en ufak yardım görmeksizin dikilmek düpedüz delilik sayılıyor olmalıydı. Ne yaptı yaptı Canning bu işi başardı. İstanbul'da akıl danışacağı bir Allah kulu yoktu. Muavini Morier ondan da tecrübesizdi. Prusya ile Avusturya elçilerine güven olmazdı. Denecek ki, İngiliz hariciyesinden geniş, etraflı talimat al-

mıştır. İngiltere'den ne şekilde hareket edeceği tayin edilmiştir. Nerede! 1810 ile 1812 yılları arasında Canning, Marki Wellesley ile muavininden 16 yazı almıştır. Bunlardan hiçbir Canning'in o sırada yürüttüğü nazik, girift müzakerelerle ilgili değildir. Bunlardan yedisi Canning'in yolladığı yazıların alındığına dairdir, öbürleri ise Prenses Amelia'nın ölümü, Guadalupe kuşatması gibi olaylar üzerinedir. İnsan bunlara bir göz attığı zaman, Afrika'nın en ücra bir köşesine laf olsun diye atanmış bir temsilciye yollanan rastgele evrakı incelediği hissine kapılır.

Sallantı içinde geçen bu iki yıl süresince İngiltere'den kesin talimat alma ihtiyacı günden güne arttı. Fransızlar Bâbüâli'yi İngiltere'den soğutacak hiçbir fırsatı kaçırmamaktaydı. Avusturya ile birlik olan Napoléon Rus-Türk barış müzakerelerinin kof çıkması için türlü dolaplar çeviriyordu. Müzakerelerin kimi kararan kimi aydınlanan gidişi içinde zecri tedbirlere geçilmek gerektiği zaman Canning, hükümetinden en ufak bir öğüt bile alamaz durumdaydı. 12 Nisan 1812'ye kadar hükümetinin tutmak istediği hareket hattından habersiz bırakılmıştı. İngiltere'ye yolladığı bir yazıda şöyle diyor:

İngiltere'den doğrudan doğruya emir almadıkça, acil bir durum karşısında Akdeniz'deki kraliyet kuvvetlerinden yardım beklemem saçma olacak, üstelik hükümetten yeni talimat gelmedikçe bize karşı birleşmiş olan bunca düşmana karşı dayanabilmemiz bana hayal gibi geliyor.

Dışardan herhangi bir yardım alamayacağını anladıktan sonra elindeki kaynakların bir muhasebesini yaptı. Kullanabileceği tek silah diplomasiydi. Hele hükümetten destek görmedikçe bu silahın muzaffer Napoléon ordularına karşı ne derece etkin olabileceği pek belli değildi. Diplomasi alanında da karşısında yabana atılmaz güçte bir rakip vardır. Fransız maslahatgüzarı M. Just-Pons Florimonde, Canning gibi genç olmasına rağmen işini bilir, usta bir diplomattır. İki yıldır İngiliz ticaret gemileri konusunda Canning ile kıran kırana döğüşmüştür. Öte yandan Napoléon, temsilcisine günü gününe talimat yollamayı ihmal etmez. Oysa İngiliz Elçisi, Türk devlet adamlarının ısrarı karşısında, İngiltere'den herhangi bir emir almamış olduğunu itiraf zorunda kalmıştır.

Türklerin Avrupa devletleriyle temasında her zamanki şüphesi, kaypak davranışlarını bir yana atsak bile, bu şartlar altında Fransızlardan yüz çevirip İngilizlerle anlaşmalarını beklemek fazla iyimserlik olacaktır. Canning daha ilk günlerde Divan hakkında doğru kanaatler edinmiştir. Mr. Adair'in hastalığı sırasında Lord Wellesley'e yazdığı bir yazıda şöyle diyor:

Türk hükümetince politik tedbirler ancak iş sürtüncemede bırakılarak geliştir-

lebilir, şu halde barış ha bugün ha yarın, onların gözünde hiçbir önemi yoktur. Kafa tutmayı ileri götürdüklerini anlayınca yumuşamakta beis görmezler.

Zaman ilerledikçe bu kanaati büsbütün kesinleşti. “Gurur, cahillik, inat, Türk mizacının başlıca özelliklerindendir.” diyordu.

Bâbüali altın devrine vergi azametini sürdürmek sevdasında. Farkında değil ki, Kanuni devri geride kalmıştır, devlet adamları arasında Köprülülerin, Damat Alilerin katına yanaşabilecek değerde kimse kalmamıştır.

Canning Fransız korsanları Bâbüali’nin koruduğunu protesto ettiği zaman, Reis Efendi Türkçede protester kelimesinin olmadığını ileri sürerek notayı geri çevirmişse de, işin niteliği kendisine açıklandığı zaman neticesi ne olursa olsun, Bâbüali, tebaasının İngiltere tarafından güdülmesine müsaade etmeyecektir, diye karşılık vermiştir.

Böyle bir hava içinde Türklerle bir uyuşma ortamı kurmanın ne güç olacağı meydandadır. Gelgelelim Canning, karşılaştığı insanlar üzerinde ne güçlü etki yaptığını henüz kavrayamamıştır. Türk devlet adamları bütün kaypaklıklarına rağmen genç İngiliz elçisinin zekâsını tartmışlar, kararlı davranışını gözleriyle görmüşler, üstelik o onulmaz şüpheciliklerine rağmen Fransa’nın garantilerine inan olmayacağına inanmışlardır. Reis Efendi, Bâbüali bundan önce Fransa’nın öyle oyunlarına geldi ki, bundan sonra ona bel bağlaması imkânsızdır, demektedir. İşte bu, Canning’in en büyük silahı olacaktır.

İlk iş, Fransa’ya karşı güvensizliği artırmak, ezici kuvveti karşısında duyulan korkuyu azaltmaktır. Tilsit Antlaşmasının gizli maddesini Türkler bir türlü unutamıyorlar, Napoléon’un ihanetini akıllarından çıkaramıyorlardı. İmparatorun 1810 yılında Senatoda verdiği demeç Sultana bildirilmiş ve daha sonra Fransız maslahatgüzaranın aynı nutku Türkler aleyhinde olan tarafları çıkarılmış halde Bâbüali’ye takdimi büsbütün mide bulandırmıştır. Fransız ordularının yarattığı dehşeti biraz hafifletebilmek için eldeki tek silah, Wellington’un İspanya’daki başarılarıydı. İngiliz Elçiliğinde her gün bültenler yayımlanıyor, Divana ve nüfuzlu kimselelere yollanıyordu. Napoléon’un eski rejiminden tevarüs ettiği komşu devletleri paylaşma siyaseti Bâbüali’nin gözünü açmada en iyi araçtı. Birbiri ardı sıra bu paylaşma tasarıları ortaya çıktıkça Bâbüali’nin Fransa’ya güveni azalıyordu. Biran geldi ki, Fransa Rusya ile harp etse de etmese de Türkiye zaferin veya koalisyonun acısını çekecektir, diyen Canning’in sözüne inanmamazlık edemedi. Napoléon’un tehdidinden değil, sükûttundan korkun! diyordu Canning. Zira sükût, ihanet habercisidir. Yavaş yavaş dava kazanıldı.

Rusya ile Türkiye'yi anlaştırmak bir bakıma kolay, bir bakıma da altından kalkılamayacak kadar zor bir işti. Rusya harbin maliyesinde yarattığı darlığın sıkıntısını çekmekte, öbür yandan Napoléon ile dostluğa güven olmayacağını anlayarak, İmparatorun tehdidine karşı durmak için kullanılabilecek yirmi bin-kişilik bir ordunun Tuna boylarında yok yere tutulup kalmasının mahzurunun kavramaktaydı. Çar bu yüzden barış taraflısıydı ama barışın, şerefine uygun bir şekilde olmasını istiyordu, yani bazı toprak kazançları sağlanması şartıyla. Türkler ise durumlarının kötülüğünü idrak ediyorlar, mali sıkıntıdan yana kaygı duyuyorlardı. Gene de boş gururlarından bir türlü kendilerini kurtaramıyorlardı. Tuna boyunda kazandıkları en ufak bir başarı bile umutlarını uyandırmaya yetiyordu. Üstelik bir karış toprak bile vermemeye azmetmişlerdi. Bu kararlarında, Hollanda'yı topraklarına katarak kuvvetinden bir şey kaybetmemiş olduğunu ispat etmiş olan Fransa tarafından destekleniyorlardı. Fransa'nın politikası açıktı. Bonaparte Rusya ile harp haline girmesi ihtimalini hesaba katarak Türkiye'nin kendi safında yer almasını istiyordu. Çar ile bir anlaşmaya varılsa bile, Türkiye, dostu İngiltere'den kopmuş olacağı için daha sonraki pazarlıklarda yem olarak kullanılabilecekti.

Canning kesin olarak biliyordu ki, en önemli iş, Rusya'yı Türk harbinin yükünden kurtararak, bütün gücünü Fransa'ya karşı kullanabilmesini sağlamaktır. Ama bu emelini gerçekleştirmek için elindeki araçlar o kadar mahduttur ki... Bâbiâli İngiltere'den talimat almadığını bilmektedir. Üstelik takip ettiği politika, Türk devlet adamlarının şüphesini uyandıracak niteliktedir. Bir miktar toprak kazanmadıkça Rusya'nın tatmin olmayacağını görmekte ve bu kaçınılmaz barış şartını Divana anlatmaya kalkıştığında ise Türk devlet adamlarını tedirgin etmektedir. İşin bir tuhaf yanı da, Canning'in, İngiltere ile harp halinde bulunmasına rağmen Petersburg'la yazışmaya girişmesi, Rusya ile Türkiye arasında arabuluculuk etmesidir. Canning, notalarını Sultan tarafından resmen tanınmamış olan Napoli kontluğu temsilcisinin eliyle yollamaktadır ve bütün bunlar yapılırken Canning İngiliz hükümetinden yetki almamıştır. Göz önünde tutulan amacın önemi böyle dolambaçlı yolları hoş göstermekte idiyse de, sonradan herhangi bir kargaşalık çıkıp çıkmayacağı henüz belli değildir.

Olan şu ki, olaylar Canning'in ekmeğine yağ sürdü. Türklerin 1810 yazında Tuna boylarında uğradığı bozgunlar, hele Rusçuk'un düşüşü eski güvenlerini adamakıllı sarstı. Gene de toprak vermeye yanaşmıyorlardı. Çarın, Canning'in raporlarından cesaret alarak İtalinski'yi Bükreş'te barış müzakerelerine girişmeye memur etmesine rağmen Bâbiâli hâlâ çekingenliğinden vazgeçmiyordu. Bir an için harbi sürdürmek kaçınılmaz gibi gö-

ründüyse de, Rusların yeni başarıları diplomasi çıkmazını araladı. 1811 sonbaharında Vezirazam kesin bir bozguna uğradı, umutsuz kalan ordu barış için baskıya başladı. Yeniçeriler üstlerinin buyruğuna kulak asmaz oldular. Buhran, sonunda gelip çatmıştı.

Bu birbiri ardı sıra gelen bozgunların İstanbul'da nasıl feci bir tepki uyandırdığını Canning'in çabuk olsun diye Viyana yolundan yolladığı 9 Kasım tarihli yazıdan anlayabiliriz:

Efendim- Türk ordusunun durumu çok kötüdür. Birlikler barış diye çığırıp durmaktadır. Vezirazam, bu baskı altında Tuna ile Siret arasındaki Türk arazisinin Rusya'ya verilmesi temeli üzerinde ilk barış müzakerelerine girişmek zorunda kaldı. Hükümet bir buhran içinde. İhzari müzakerelerde alınan kararların devlet ileri gelenleri tarafından onaylanması için dün yetmiş kişilik bir toplantı yapıldı. Son karar, Sultanın. Bir iki gün içinde mesele bir sonuca bağlanacak. Viyana postası bu gece kalktığı ve denizden sizinle ne zaman irtibat kurulabileceğini şimdiden kestiremediğim için bu notu yolluyorum.

Birkaç günlük bir gecikmeden sonra, halkın genel isteğine aykırı olarak Sultan ihzari barış şartlarını reddetti. Canning, bunun geçici bir aksaklık olduğunu, Bâbiâli'nin sonunda rıza göstereceğini bildiği için umudunu kaybetmeden arabuluculuk ödevine devam etti. Rusları bir bakıma yatıştırmış, Tuna sınır olmak üzere bir ateşkese razı olmalarını sağlamıştı. Türkler de Canning'in arabuluculuğunu hoş karşılamaktan geri durmuyorlardı. Şubat 1812'de Bâbiâli Canning'den Rusya'nın Bükreş elçisiyle temasa geçmesini istedi. Canning daha ileri gitti. 19 Şubat'ta İtalinski'ye bir yazı yazarak, Rusya ile Türkiye arasında barışa varılmasının Rusya ile İngiltere arasında barışın sağlanabilmesi için önemli bir basamak olacağını, böylece dünya barışına set çeken engellerden en büyüğünün ortadan kaldırılmış olacağını belirtti. Ayrıca Osmanlı elçisi Galip Paşa'ya da bir nota yollayarak, Fransa'nın çevirdiği son entrikaları açıkladı ve Rusya ile Türkiye arasında barışın kurulmasıyla Fransa ile Rusya'nın anlaşması umutlarının suya düşeceğini anlattı. Bir de Petersburg'daki temsilcisi Sierra Capriola Düküne de bir mektup yazarak kötü niyetleri artık herkesçe bilinen Fransa'nın Türkiye'yi oyuna düşürmesine engel olabilmek için barış konusunda mutedil davranılması gerektiğini ileri sürdü. Bu mektuplar Sultana gösterildi ve tasvibine mazhar oldu. Bâbiâli yapılacak müzakerelerde İngiltere'ye tam güven beslediğini resmen açıkladı.

Kaybedecek zaman yoktu. Dava henüz kazanılmış sayılmazdı. Fransızlar Türkleri üçlü ittifak tasarısına bağlayabilmek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Fransız maslahatgüzarı Rusya'ya karşı her türlü yardım ve mü-

zaherete hazır olduklarını bildiriyordu. Napoléon da Müslümanların Büyüyük İmparatoru'na bir mektup yolladı. Türkiye'nin Fransız blokuna kapatılması bir gün meselesi haline gelmişti. Canning, Lord Wellesley'e bu umutsuz durumu şöyle bildiriyordu:

Rusya ile barış tek çaredir. Bunu gerçekleştirebilmek için elimden geleni yapıyorum. Fakat imkânlarım pek mahdud. Bütün umudumu kaybetmiş değilim, ama kazanma şansımız hayli kıt. Her iki taraf da inatçı. Sizden talimat almak ıstırarındayım. Hükümetimizden gelecek en ufak bir direktif bile son derece yararlı olacaktır. Fransızlar çok faal. Paris'ten kurye üstüne kurye geliyor.

Sultana anlatmak gerekti ki, harp çıktığı takdirde, ister Rusya ister Fransa galip çıksın, Bâbüali barış için bundan daha uygun bir zaman bulamayacaktır. Rusya, Fransa ile teke tek çarpışabilmek için Türkiye'den yakasını kurtarmak kaygısıyla hareket ettiği şu sırada, barış müzakerelerinin Türkler lehine yürütülmesi mümkündü. Bu fırsat kaçırıldığı takdirde, Fransa galip gelirse, Avusturya ile anlaşıp Türk eyaletlerini paylaşmak isteyecektir. Rusya galip gelirse, tabii, bu sıkıntı anında yaptığı tekliflerin çok daha ağırılarını ileri sürecektir. Rusya ile Fransa'nın anlaşacağını düşünelim, o zaman da Türkiye, Bonaparte'ın önce de yaptığı teklif üzerine parçalanacaktır. Barış ya bu ara yapılabilir ya da yapılamaz.

Öteden beri elimde ihtiyat sakladığım bir silâhı kullanmak zamanı gelmişti. Mr. Adair gizli bir kaynaktan Türkiye'nin paylaşılmasını hedef tutan bir tasarruunun örneğini ele geçirmişti. Fransa'nın tasvibiyle hazırlanmış olduğu muhakkak olan bu Avusturya kaynaklı belgeyi gösterişli bir şekilde Reis Efendinin bilgisine arz ettim. Reis Efendi umduğumdan da çok etki altında kaldı.

Avusturya, şimdi de Napoléon'un peşi sıra, sözde Türkiye ile birlik olup Rus Çarına karşı yürüme tasarısını ağzında gevceleyerek Bâbüali'nin aklını çelme yolunu tutmuştu. Canning'in gösterdiği belge aynı zamanda Avusturya'nın gerçek niyetlerini gösterme bakımından Türkler için uyarıcı olmuştu. Gelgelelim Divanca hâlâ bir Rus ajanı gözüyle görülen Canning'in barışı sağlama imkânları geniş olmamaktan çok uzaktı. Bu çapraşık durumda genç Elçi, Bükreş'teki Rus temsilcisine bir haberci yollayarak, Fransızlarla Avusturya'nın Ruslara karşı çevirdikleri entrikaları açıkladı ve Rus İmparatorluğu'nu tehdit eden korkunç tehlikeyi belirtti. Bu son demeç müzakerelerde bir dönüm noktası teşkil etti. O güne kadar Siret üzerinde ısrar eden Rusya, Prut'u sınır olarak kabul etti.

Bu demeç Canning'in yolladığı yazıların Petersburg'da daha önce yarattığı olumlu izlenimin kuvvetlenmesine yol açtı. Sierra Capriola Dükü, Kont Ludol'a yazdığı bir mektupta İngiliz Elçisinin mutedil ve makul

politikası sayesinde sadece Rusya ile Türkiye arasında değil, aynı zamanda Rusya ile İngiltere arasında barışa varılması umutlarının arttığını bildirmektedir.

Dük, doğrudan doğruya Canning'e bir mektup yollayarak durumu açıkladı. Bunun üzerine İngiliz Elçisi Divana şu yolda bir yazı yolladı: Bâbiâli'yi ve bilhassa siz muhterem Reis Efendi'yi Rusya'ya yolladığım mektuplar sayesinde yaratılan müsait hava dolayısıyla tebrik etmek isterim. Çar hazretlerine arz edilen notam üzerine yapılan istişarelerden sonra M. İtalinski'ye benimle muhaberata devam edilmesi emredildi.

Öbür yandan Rusya'dan yollanılan raporlarda Canning'in oynadığı müspet rol belirtilmekte ve İngiliz Elçisinin barış yolundaki hizmetleri sayesinde Tuna boylarına mahsur kalmış Rus birliklerinin müşterek düşmana karşı kullanılabileceği hususuna temas edilmektedir. İtalinski'ye yollanılan son yazı Rusların şüphelerini tamamen silmiş, Türkiye'nin Fransa ile anlaşmasını önleyerek Napoléon ile kopması beklenen harpte kullanılması gereken birliklerin serbest kalması uğruna her türlü fedakârlığa razı kılmıştı. Bundan sonra mesele, Türkleri ikna etmektir.

Bâbiâli ise toptan haksız sayılmayacak bir şüpheye kapılmış, İngiltere'nin Rusya'yı Napoléon'a karşı bütün gücüyle hareket edebilmesini sağlamak uğruna Sultanı elverişsiz bir barışa zorladığı kanaatine varmıştı. Hem Adair'in, hem de Canning'in asıl maksadı buydu ama böyle bir planın Türk menfaatlerine aykırı olduğu da ileri sürülemezdi. Canning, Türkler için elverişli barış şartlarının ancak bu arada elde edebileceğine samimi olarak inanıyordu. Bâbiâli de bu fikri paylaşmış olmalıydı, yoksa Canning'i arabuluculuğa memur etmesi başka nasıl izah edilebilirdi. Bilindiği gibi Canning'in ısrarı üzerine Rus talepleri birer ikişer geriye alınmış, asgari taviz esasları üzerinde anlaşma yapılmıştı. Bâbiâli'nin Canning'den yardım görmeden bu sonuca ulaşabilmesi imkânsızdı.

Gene de Türk devlet adamları işi sürüncemede bırakarak daha iyi şartlar elde edecekleri sanısından bir türlü kendilerini kurtaramamakta, bizzat memur ettikleri arabulucuyu ithamdan vazgeçmemektedirler. Bir bakıma Rus, Fransız, Avusturya entrikaları yüzünden bulanık bu politik hava içinde Canning'in durumu da şüpheli gözle görülebilir bir nitelikteydi. Bir yanda İngiltere ile Rusya harp halinde iken, Amiral Çiçagov, Canning'e yazdığı bir yazıda şöyle bir ağız kullanmaktadır: Çar Hazretlerinin emriyle İtaliski'nin siz, İngiltere Elçisiyle işbirliği yaparak barışın sağlanabilmesi için müzakerelere girişmek üzere İstanbul'a hareketine karar verildiğini bildirmekle şeref duyarım.

Allahtan, Bükreş'teki müzakereleri idare eden Reis Efendi değil, makul ve akli başında bir zat olan Galip Paşa'ydı. Reis Efendi binbir güçlük-

le kurulmuş olan bu müsait havayı altüst etmek için elinden geleni yaparken, Galip Paşa aldığı yetkiye dayanarak işin bir an önce halledilmesi için hiçbir gayretten kaçınmıyordu. Rusya'nın Prut sınırını kabulü ve Asya'daki toprak isteklerinden vazgeçmesi kararlaştı. Sırbistan da Türkiye'ye geri verilecekti. Böylece Bükreş Antlaşması iki devlet elçileri tarafından 28 Mayıs 1812 tarihinde imzalandı. Sultanın antlaşmayı onayladığı da 20 Haziran'da bildirildi. Sekiz gün sonra Canning elçiliği Robert Liston'a devretti. Liston beraberinde veliahtın imzasını taşıyan bir taltifname getirtmişti. İşler bittikten sonra gayretleri, vazifeye bağlılığı süslü cümlelerle övülen Canning'e en ufak bir yardımda bile bulunmayan hükümetin şimdi böyle iltifatı, yapılan hatayı tamirden uzak olsa gerek. Hükümet çevrelerince Canning'in başarısı hâlâ bütün önemiyle anlaşılmış değildi. Yalnız yeni Hariciye Nazırı Lord Castlereagh resmi evrakları inceledikten sonra Canning'in müzakerelerde gösterdiği üstün başarıyı kavramış ve genç hariciyeciyi daha sonra mükafatlandırmıştır. Ayrıca Rus Çarı, Lord Castlereagh'ya Canning'in müzakerelerde gösterdiği başarıyı ve Rus-Türk barışının kurulmasındaki hizmetlerini takdir ettiğini bildirmeye Kont Nesselrode'yi memur etmişti.

Ama Canning'in herkesten fazla fikrine önem verdiği insan olan Lord Wellington, Napoléon'un Rus seferi üzerine yazdığı muhtıradan Rus ordusunun Tuna boylarında Fransa'ya karşı başarıyla dayanışını övdükten sonra şunları söylemektedir:

Bâbîâli'ye gelince, İngiliz hükümeti ilk fırsatta nüfuzunu kullanarak Türklerin Rusya ile anlaşmalarını ve böylece Çar ordularının güney-doğu sınırlarında Osmanlılara karşı döğüşmek zorundan kurtulmasını sağlamıştır. O devrede İngiliz hariciyesini idare eden zat, meslek hayatında bu yukarıda söylediğim hizmet dışında hiçbir şey yapmamış bile olsa, sırf o günlerdeki gayretlerinin karşılığı olarak, durumu vaktinde kavrayan ve dünya barışında ölçülmez bir hizmette bulunma fırsatını kaçırmamış olan bir insan sıfatıyla tarihe geçmeye hak kazanmıştır.

Lord Wellington, bu ölçülmez hizmetin ifasında kardeşi Marki Wellesley'in en ufak bir payı olmadığını bilseydi kimbilir nasıl bir hayal kırıklığına uğrardı!

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PETERSBURG ELÇİLİĞİ

1824-1825

Stratiford Canning, Amerika'daki Elçilik ödevinden geriye döndüğü zaman, o ara Avrupa'da önemce ağır basan Petersburg Elçiliğine atandı. On iki yıl önce bir hapishaneden kurtuluyormuşçasına Garba can atarak ayrıldığı Şarka, o “yarı barbar” İstanbul'un yakınına dönüyordu. Adeta bir mıkırtıs çekiciliğiyle Türkiye, onu kördüğüm meselelerini çözmeye çağırıyordu. O da bütün isteksizliğine rağmen yarı şahsi yarı mesleki sebeplerden ötürü bu görevi kabul zorunda kaldı. İkinci defa cvlenmeyi kuruyordu. Elçilik gelirine ihtiyacı vardı. Sonra diplomatik kariyere girmişken hiç değilse büyükelçiliğe ulaştıktan sonra ayrılmayı uygun buluyordu.

Öbür yandan Canning gibi hırslı bir insan için bu ödevin bir çekici tarafı daha vardı: Güçlüğü. Güneydoğu Avrupa politikasının ihtiyatlı bir elden idaresi, uzun erimli birçok meselenin sonucunu hazırlayacaktı. Fransız İhtilali ile Napoléon sergüzeştinin ardından Akdeniz'de yeni bir nüfuz mücadelesi açılmıştı. İspanya, Napoli ve Yunanistan, Viyana Kongresi'nde ve daha sonraki Paris ve Aix buluşmalarında onca yaygarayla kâğıda dökülen düzeni altüst etmişlerdi. Yunan ayaklanması Avrupa'nın geleceği bakımından önemli bir dava haline gelmişti. Rusya ile Türkiye bir aralık yenden kapışacak olmuşlardı. Ancak İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Lord Stratford'un temkinli tutumu sayesinde barış korunabilmiş ve pek sağlam sayılamayacak bir anlaşma zemini bulunabilmişti. Böylece büyük bir tehlike geçici olarak önlenebilmiştir. Rusya, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde baskı bahanesi olarak kullanmayı kurduğu Yunan ayaklanmasını kurcalamaktan kaçınmak zorunda bırakılmıştır. Gene de Rusya ile Türkiye arasında sağlam bir anlaşmaya varıldığı söylenemez.

Türkiye ile aralarındaki anlaşmazlıklar tam bir hal çaresine bağlanmaya kalmadan Çar, Yunanlılarla Türkler arasında arabuluculuk yapmaya kalkıştı. Bu hareketinde çeşitli duyguların etkisi oluyordu. İlk Yunanlılara karşı sempati besliyor, Yunan davasını benimsiyordu. Dolayısıyla Yunan cyaletlerini sonradan bağımsız bir krallık olmasına elverecek biçimde ayarlamaya çalıştı. Böylece Rusya, Yunanlılara sempati beslediği günden güne beliren İngiltere'yi atlatıp, bu konuda hareket eden ilk devlet olma şansını kazanacak, bir yandan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki azınlıkların müdafii sıfatını elde edecek, bir yandan da Yunanistan üzerinde bir vesayet hakkı koparacaktı.

Rus "Muhtırası" işte bu görüşler çerçevesi içinde kaleme alındı ve Türklerin hakimiyeti baki kalmak şartıyla, Girit ile Epirus dahil Yunanistan'ın yatıştırılması ve yeniden düzenlenmesi için bir plan ortaya atıldı. Büyük devletler bu veya buna muadil bir planı tatbik alanına geçirmek üzere Petersburg'da toplantıya çağrıldı. Türklerin böyle bir müdahaleye şiddetle karşı oldukları bilinmekle birlikte hemen her şeye karşı cephe aldıkları ileri sürülerek Bâbüâli'nin fikrini kaale almamaya karar verildi. Yunanlılara gelince, eskisinden çok daha iyi bir duruma kavuşmalarını sağlayacak böyle bir plana teşne oldukları sanılıyordu. Şimdilik bağımsızlık hüylarını gerçekleştirmeye imkân bulunamadığına göre bu kadarıyla yetinmeleri bekleniyordu. Bütün büyük devletler konferansa katılmayı kabul ettiler. George Canning bile bu çeşit konferanslara karşı beslediği inançsızlığı yenerek davete icabet etti ve Bâbüâli nezdine Büyükelçi olarak yolalanılması kararlaşılan yeğenini bu konferansta temsilci sıfatıyla ve mütemmim bir vazifeyle tayin etmekle bu uluslararası olaya verdiği önemi büsbütün belirtti. Tam Rusya'ya doğru yolculuğa çıkacağı sırada, 1824 yılında Petersburg'dan gelen bir telgraf işleri altüst etti. Nasıl olduysa, Rus muhtırasının bütünü veya bazı bölümleri Yunan ihtilalci çevrelerince sızmış ve geçici hükümet, Çarın kendileri için hazırladığı hayırhah teşebbüsü minnet duygularıyla karşılayacakları yerde, öfkelenip Britanya Hariciye Nezaretine bir yazı yollayarak, Rus tekliflerinin hakka, adalete aykırı oluşunu protesto etmiş, İngiltere'nin Yunanlıları hürriyet mücadelesinde desteklemesini istemişti.

Bu şartlar altında İngiliz hükümetinin konferansa katılamayacağını bildirmekten başka çaresi kalmıyordu. Taraflardan biri büyük devletlerin aracılığını kabul ettiği sürece konferansın bir anlamı vardı ama iki taraf da konferansın aleyhinde olduğuna göre büyük devletlerin böyle sonu çıkmayacağı baştan bilinen bir uluslararası toplantıya katılması saçma olacaktı. Bu sebeplere dayanarak Britanya'nın konferansa katılmaktan vazgeçtiği resmen bildirildi. Daha sonra bir istişare kapısı açıldığı takdirde Britan-

ya'nın memnuniyetle böyle bir toplantıda hazır bulunacağı da ilave edildi. Çar, Britanya'nın böyle birdenbire tavrını değiştirmesine içerledi. Bunun gerisinde derin sebepler olacağı sanısına düşerek ve Britanya'nın kendinden şüphelenebileceğini hesaplayarak, Mr. Canning'in Yunan ihtilalcileriyle öteden beri temas halinde olduğunu ileri sürdü.

Kısmen bu gibi yanlış düşünceleri gidermek, kısmen de meselenin bütününü üzerinde görüş değiş tokuşu imkânını sağlayabilmek için Stratford Canning'in Petersburg'a her şeye rağmen yollanması kararlaştı. Sadece istişari temaslara geçecek, bu arada Kuzey Batı Amerika'da Rus ve İngiliz eyaletleri arasındaki sınırın kesinleşmesi konusu üzerinde bir antlaşma imzalanmasına çalışacaktı. Ayrıca Viyana'dan geçerken Yunan meselesi üzerinde Prens Metternich ile görüşecekti. Bu nazik ve girift vazifenin Canning'e emanet edilmesi, kendisine verilen değer in büyüklüğünü pek iyi belirtmektedir. Bununla birlikte Britanya'nın o ara George Canning'in direktifi altında takip ettiği politikayı birkaç cümleyle açıklarsak bu ödev in ağırlığını daha iyi kavrayabilirsiniz.

George Canning'in politikası bambaşka bir yapıdadır. Genel olarak kendisini tutmayan liberallerin bile hayranlığını kazanmıştır. Canning'in politikası Britanya'nın Avrupa topluluğundan ayrı, kendine vergi bir yol tutması diye özetlenebilir. O ara moda olan Avrupa komitelerine karışacak yerde, İngiltere kendi şerefi veya çıkarı bahis konusu olduğu zaman müdahale etmek üzere Avrupa'nın işlerine ilgisiz duracaktı. Avrupa kongreleriyle Mukaddes İttifak çeşidinden prensiplere yüz vermeyecekti. "Hâlâ kongre mi? Allah etmesin!" diyordu Canning. Ayrıca Jakobenezm kokusu taşıyan her hareketi ezme yolunda Avusturya tarafından ortaya atılan plana da taraftar değildi. Halk hareketlerini böyle yukardan bir tutumla bastırmanın zamanı geçtiğine inanıyordu. Sonra bu gidişle Mukaddes İttifak bütün insanlık adına savurduğu yüksek fikir lere rağmen Avrupa'da Hürriyet fikrine karşı çabalayan bir gardiyandan başka bir şey olamayacaktı. İngiltere hiç değilse böyle yanlış bir politikaya katılmamalıydı ve Yunan meselesi İngiltere için doğru bulduğu bağımsız politika yolunu tutabilmesi bakımından iyi bir fırsat yerine geçmişti. Petersburg'a hareket edecek olan yeğenine yazdığı direktifler arasında George Canning'in İngiliz politikasını şu sözlerle tanımladığını görüyoruz.

Dünya barışını korumak, İngiliz politikasının ana amacıdır. Bunun için de her şeyden önce yeni anlaşmazlıkların patlak vermesini önlemeliyiz. Sonra da dostça müzakere havası hazırlayarak mevcut anlaşmazlıkları ortadan kaldırmaya bakmalıyız. Buna imkân bulunamazsa, anlaşmazlığı asgariye indirmeye çalış-

malı ve menfaatlerimizin ve şerefimizin zedelenmesi bahis konusu olmayan hallerde tam bir tarafsızlığı muhafaza etmeliyiz.

Bu ana prepsileri Yunan ihtilaline uygulayacak olursak, menfaatlerimiz doğrudan doğruya haleldar olmadığına ve müdahale etmek üzere bir şeref sözü vermemiş olduğumuza, öbür yandan dostça arabuluculuk teklifleri her iki tarafça geri çevrildiğine göre tek çare, mevcut anlaşmazlığı asgariye indirmek üzere çalışmaktır. Bu amaçla ve yakın bir tarihte ara bulma imkânlarını göz önünde tutmak şartıyla Stratford Canning Viyana yoluyla Petersburg'a hareket emrini aldı.

“Anlaşmazlıkları asgariye indirme” amacı ancak belirli birtakım merhalelerin çerçevesi içinde gerçekleşebilirdi. Rusya'nın Türkiye'yi, çaresiz kalırsa, silah kuvvetiyle boyun eğdirmek için ilk fırsattan yararlanacağı meydana geldi. İşte buna neye mal olursa olsun engel olmak gerekti. Avusturya, daha önceki dönemde Bâbüali için çok daha korkunç bir düşman olmuştu ama bu ara İngiltere ile birlikte hareketi uygun bulmakta, Rusya'nın güneyde bir liman ele geçirmek için giriştiği teşebbüsleri baltalamada her imkândan yararlanmaktadır. Britanya'nın da niyeti buydu. Yalnız başvurulacak çareler ayrıydı. George Canning hareket hattını şu iki noktada özetledi: İngiltere'nin arabuluculuk ödevini yüklenmek için ileri süreceği şartların birincisi, Rusya'nın Bâbüali'ye bir büyükelçi göndermesidir. Ancak bu suretle Çar ile Sultan arasındaki anlaşmazlıklar bir yana bırakılmış olacak ve Rusya dost bir arabulucu sıfatıyla Yunan azınlıkların haklarını savunmaya yetki kazanabilecekti. İkinci şarta gelince, arabulucu devletler konferansa başlamadan önce, her halükârda silaha başvurmayacaklarını taahhüt etmiş olmalıydılar. Genç anlaşmazlıkları asgariye indirme gayesiyle koşulan bu şartın bir sonucu da Rusya'nın Yunan ihtilalini bahane ederek Türkiye'den yeni topraklar edinmesini önlemek olacaktı. Bu şartlar üzerinde Mr. Canning sonuna kadar dayattı. İsteddiği kadar Ruslar Bâbüali'de bir maslahatgüzar bulundurdıklarını ileri sürsün, İngiliz Hacıya Nazırı Rusya ile Türkiye arasında tam bir anlaşma olduğunun belirtisi olarak bir büyükelçinin İstanbul'da oturması gerektiği hususunda ısrar ediyordu. Öbür yandan konferansa giriş şartı olarak silaha başvurmayacağını garanti etme mecburiyetinden de fedakârlık edilmiyordu. İngiltere silahlı müdahaleyle sonuçlanması beklenir bir kongreye katılmayacaktı. Yapacağı bir şey varsa, o da, taraf tutmadan ve yerine getireceğine inanmadığı tehditler savurmadan dostça bir müdahalede bulunmaktır.

George Canning'in ne gibi ortalama yol takip edeceğini kestirmek güç. Tasarladığı planların niteliğini o ara gelip giden vesikalardan anlamaya imkân yok. Bununla birlikte, bir yandan Yunanistan'ın bağımsızlığı

şimdilik kaydıyla geri bırakılıyordu, bir yandan da Türkiye'nin eski tiranlığa sahip çıkması ihtimali reddediliyor olmalıydı.

Stratford'un bu konudaki düşüncelerine gelince, yeğeninkilerden pek ayrı olmasa gerekti. Daha mücadelenin ilk safhasında Birleşik Amerika'dan yolladığı mektuplarda, Mr. Gladstone'un bir elli yıl kadar sonra kullandığı ifadeye yakın bir ağızla, Türklerin Avrupa'dan pılsıyla pırtısıyla kovulması gerektiği düşüncesini savunuyor. Temmuz 1821'de yazdığı bir mektupta "Zavallı Yunanlılar!" diyor.

Hani nerdeyse, şu korkunç Türklerin ckmegine yağ sürüyor diye Avrupa dengesi denen gaileyi lanetleyeceğim. Bâbiâli'nin elinden bağımsız bir Yunanistan kurulmasına elverişli toprakları bir koparabilirsek! Onların içinde de ip-siz sapsızlar var, ama ellerinden tutmamız bir insanlık borcu oluyor bizim için. Avrupa'nın menfaatleri keşke müsaade etse de Rus sürülerini Türkiye üzerine bir saldırsak!

O zaman geçer akçe olan kanaat, Lord Erskine'in Lord Liverpool'a gönderdiği mektupta daha belirli olarak görülüyor. Bir kere Türkler, Yunanistan'daki insan haklarına aykırı düşen idareleri yüzünden uygar uluslar topluluğunun dışına çıkmışlardır, dolayısıyla Yunanlılar uygar çerçeveler içinde yürütülen meşru bir otoriteye karşı değil, uygarlık dışı bir tiranlığa karşı cephe almaktadır; şu halde Yunanlıların lehine müdahaleye girişmek uluslararası yasaları çiğnemek değil, aksine ahlaki bir ödevdir. Stratford Canning'in bu kadar ileri gidip gitmediğini bilmiyoruz. Yalnız duyguları bakımından Lord Erskin'in görüşüne yaklaştığını, ama ihtiyatlı tutumu yüzünden daha dar tedbirler salık verdiğini kestirebiliriz. Yeğeninin isteği üzerine 1824'te hazırladığı bir muhtıradan bu konudaki düşüncelerinin neler olduğunu az çok açıklıkla görebiliriz. Yunanlılar dışardan yardım görmeden bağımsızlıklarını kazanabilirlerse, bunun İngiliz hükümetince iyi karşılanacağını belirterek muhtıraya başlar, ama, daha aşağıda, insansever duyguların Avrupa barışını zedelemesine yol açılması gerektiğine parmak basar. Büyük devletler, Bâbiâli'nin toprak bütünlüğünü aksatmayacak bir plan hazırlamasına razı olduğuna göre, Yunanistan'a bağımsızlık verilmesi meselesine Petersburg'da ilişilmemesi gerekmektedir. Sadece Yunanlıların Türklerden çektiği sıkıntılara bir son verilmesi için Avrupa devletlerinin Bâbiâli'ye harp tehdidi altında baskı yapması düşünülmektedir.

Öbür yandan bu muhtırada Bâbiâli'ye baskı yapılmasının güçlüklerinden de söz açılmaktadır. Rusya yalnız başına ileri sürülecek olursa Türklerle kapışmaları beklenebilir. İngiltere bu baskı işine katıldığı takdirde ise Mukaddes İttifaka girmiş intibai uyandıracaktır. Aynı nitelikte beş tane ay-

ri nota hazırlanarak, Türkler uygun tavır takınmadığı takdirde, elçilerin Bâbîâlî'den geri çağrılacağı yolunda bir tehditten yararlanılmak istenir. Öbür yandan Yunanlılara da, Atina'da temsilci bulunmadığına göre, sadece yardımlara son verme şeklinde bir tehdit savrulabilirdi. İşte, Rusya'ya doğru yola çıkmış olan yeni Büyükelçinin Yunan davası üstündeki görüşleri bu merkezdeydi.

1824 Noelinden önce Viyana'ya ulaştı. Metternich ile görüşmeleri, Mukaddes İttifak adıyla anılan ve kurulu düzeni koruma kaygısıyla iş gören topluluğun dar görüşlü tutumuyla doğrudan doğruya temasa gelmeyi sağladı. Metternich, Avrupa barışının koruyucusu pozunu takınarak, Yunan ihtilalinin bir Jakoben hareketi olduğunu ileri sürdü ve 1814-15 yıllarında müttefiklerle birlikte ezdikleri bu hareketin hortlatılmasına el verilmemesini istedi. Mr. Canning, Yunanlıları hoş tutmak istediği için, onun gözünde bir Jakoben durumuna düşecektik nerdeyse. Bununla birlikte sırf Rusların elini kolunu bağlamak için bile olsa, Yunan meselesine karışmayı gerekli gören Metternich, Yunanlılara bağımsızlık verilmesince asla yanaşmamak ve Sultanın egemenliğini zedelememek şartıyla Yunanistan'da bazı islahat yapılmasını uygun karşılamaya hazırды. Yeter ki Rusya'nın Yunan davasını Türkiye aleyhine genişleme emelleri için bir bahane olarak kullanmasına engel olunabilmesin. Bunun içindir ki, konferansa katılmak gerekiyordu. Böylece hem Yunanlıların bağımsızlık umutlarının üstüne su dökülecek, hem de Rusların eli kolu bağlanacaktı. İşte, Prens Metternich'in Canning'e kabul ettirmeye çalıştığı siyasal tutum buydu.

Canning, Avusturyalıları konferansa katılmaktan caydıramayacağını anlamış, ya herru ya merru deyip 7 Ocak 1825'te Viyana'dan hareket etmiştir. Yanında eski kâtibi Henry Parish de vardır. Yirmi iki günde güç bela Petersburg'a vardılar.

Canning, Rus başkentine varmadan çok önce, tartışacağı konuları gözden geçirmiş, ortaya atılacağını umduğu görüşleri birer birer tartmış, kendi tutacağı tezi oturup kâğıda bile dökmüştü.

Nesselrode ile on yıl önce Viyana'da tanışmışlardı ama öyle sıkı fıkı olmuş da sayılmazlardı. Nesselrode'yi iyice tanınamamasının yarattığı güçlüklerin yanı sıra, Çar ile nazırının Yunan davasında İngiltere'nin takındığı tavırdan ötürü gücenik olmaları da işi çatallaştıran etkiler arasındaydı. Bu yüzden Rus Hariciye Nazır ve Çar ile yapacağı görüşmeler konusunda iyimser değildi. Olaylar da bu kaygılarının yerinde olduğunu gösterdi.

Çarın Canning'i kabulü nezaket çerçevesi içinde geçti. Bu arada Ruslar Yunan meselesine hiç mi hiç dokunmadılar. İngiltere'nin bu meselede birdenbire cephe değiştirmiş olması karşısında Çarın nasıl öfkelenmiş olacağını kestiren Canning de bu dikenli konuyu hiç kurcalamadı. Sonradan

öğrendiğine göre, böyle hareket etmesi Çarın hoşuna gitmişti. Nesselrode ile münasebeti de dostçaydı. Sanki ortada Yunanistan diye bir ülke ve bu ülkede yaşayan insanların bağımsızlık diye bir davaları yoktu. Gene de az sonra Nesselrode Yunan meselesini görüşmeye yetkisi olmadığını itiraz zorunda kaldı. Bu şartlar altında kapalı kapıyı dövmeye devam etmenin bir faydası olmayacaktı. Canning de bütün dikkatini Kuzey Batı Amerika'daki Rus ve İngiliz topraklarıyla ilgili antlaşmanın imzaya bağlanması işine yöneltti. Sonunda her iki tarafı da hoşnut kılacak bir hal çaresine varıldı ve 28 Şubat'ta antlaşma imzalandı.

Bu meselenin böyle elverişli şartlar içinde sonuçlanmasından Rusların da memnun kaldığını gören Canning, Yunan meselesini açmak için bir hamle daha yapmaya karar verdi. Öbür yandan konferans başlamış ve her adımda çıkan anlaşmazlıklar, müzakerelerin başarısızlığa mahkûm olduğuna önceden ileri süren İngiltere'nin durumunu sağlamlaştırmıştı.

İngiltere'nin işbirliğine rıza göstermesi, zora başvurulmayacağı yolunda bir karar alınmasına bağlıydı. Öbür güçlükler ya ortadan kaldırılır, ya da görmezlikten gelinebilirdi ama İngiltere'nin bu ana noktada tavizde bulunmasına imkân yoktu. Beş haftalık bir sessizlik devresinden sonra Canning, Rus hükümetini bu konuda konuşmaya kandırdı. Nesselrode'ye anlattı ki, Amerikan antlaşması bir sonuca bağlandığına göre, kendisinin Rusya'da oyalanması için hiçbir sebep kalmamıştır. Rus Hariciye Nazırı ise Canning'in ne gibi bir talimat aldığını merak etmekteydi. Bazı şartlar içinde konferansa katılması yolunda bir emir almış olabileceğini hesaba katmamazlık edemiyordu. İngiliz Elçisinin Rusya'dan ayrılma kararını bildirmesi Rusları da yola getirdi. Aslında Canning'in konferansa katılması bahis konusu bile değildi, Nesselrode ile istişarede bulunacaktı, hepsi o kadar. Ne var ki, gerçek durumunu açığa vurmadığı için Rusların zihninde birtakım sorular yaratmış ve Çar İngiltere'nin gerçek arzularını öğrenebilmek için o ana kadar uzak durduğu konuya girmekten başka çare bulamamıştı. Canning, bir Fransız diplomatının dediği gibi, gagasını suyun altında herkesten fazla tutabildiği için bu sefer de parsayı toplayabilmişti. 13 ile 19 Şubat tarihlerinde Canning ile Nesselrode Yunan meselesi üstüne iki uzun görüşme yaptılar. İki diplomat arasında geçen bu görüşmelerin daha başlangıcında anlaşıldı ki, İngiltere'nin ileri süreceği panzehir makamında bir hal çaresi yoktur, Rusya ise eski kararlarında direnmektedir. İngiliz Elçisi kartlarını gayet iyi oynadı. İngiliz tezini en iyi şekilde savunduğu gibi elden geldiği kadar bilgi edinmeyi de başardı. Nesselrode için bir çıkmaz içinde olduğunu gördüğü zaman, Canning ana şartı ileri sürdü ve zor kullanılmayacağı hususunun Rusya ve konferansa katılan devletler tarafından garanti edilmesi şartıyla geri kalan güç-

lüklerin alt edilebileceğini, İngiltere'nin de konferansa katılacağını belirtti. Buna karşılık Nesselrode hayır'ı basıp, başından yürümeyeceği bilinen görüşmeleri sona erdirdi. Canning, Rusya yolculuğu sırasında Rusya ile İngiltere arasındaki gerginliği azaltmış, sonra da Yunanistan'ın bağımsızlığına kavuşabilmesi için gerekli yollardan birini açmıştı. Wellington'un Nisan 1826 tarihli protokolünün bu konuda ilk önemli adım olarak sayılmasına rağmen, Canning'in 1825 yılında Rusya ile İngiltere arasındaki anlaşmazlıkları asgariye indirmek suretiyle Yunan bağımsızlığının kazanılmasında gördüğü hizmeti inkâr edemeyiz.

Rusya'da kaldığı sürece Rus toplumunu elinden geldiği kadar tanıma-ya çalıştı. Katıldığı yüksek çevrelerde iyi yetişmiş, görgülü kişilerle tanıştı; daha aşağı sınıftan Rusların ise konuksever, nazik insanlar olduğunu gördü. Hatıratında: Ruslar, diyor, duygulu, coşkun insanlar. Tarihin nice nice yaprağı daha, onların başarılarıyla dolacak. Otuz yıl sonra bu kehanetinin ne doğru olduğunu kendisi de anlar ama o zaman iş işten geçmiştir:

Pazar günü önce İmparator, sonra da Ana İmparatoriçe tarafından kabul edildim. Yabancı elçilerin veda vesilesiyle böyle kabul görmeleri nadirattan. İmparator, önceki gibi beni özel odasında kabul etti. Kırk dakika kadar süren konuşma sırasında hep yalnızlık ve kulağı ağır işittiğinden birbirimize öyle yakın duruyorduk ki, nerdeyse omuz omuza gelecektik. Sabahleyin sarayda büyük bir vaftiz töreni yapılmış, Çar da bu yorucu törene katılmış. Daha sonra da verilecek büyük bir şölene başkanlık edecekti. Vaktimiz azdı. Onun için hemen siyasal konulara girelim istedim. Üstesinden de geldim. İmparatorla Fransızca konuştuk. Çok cevval, olağanüstü bir adam olmamakla birlikte ne söylediğini bilen, iyi yetişmiş, görgülü bir kişi intibau uyandırdı bende. Söylediklerimi dikkatle dinledi. Ayrılırken de bana iltifat etti. Bununla beraber bizim hükümet adamlarımızı hemen hemen hiç anmadı.

Ana İmparatoriçe ihtiyar bir hanımefendi, gün görmüş, feleğin çemberinden geçmiş sağlam bir insan. Torunu için yapılan vaftiz töreninde yorulmuş olmasına rağmen, benimle on dakika kadar görüşmek inceliğinde bulundu. Genel konularda kendisiyle sohbet ettik. Ayrılırken âdet üzere elini öptüm. Hatta birinci defa bu âdetten haberim olmadığı için el öpmemekle işlediğim suçu tamir için iki kere öptüm elini. İmparatoriçe hasta, kimseyi kabul etmiyordu. Saray hayatının tam civcivli zamanına rastladım. İmparator kalabalıktan, törenlerden, toplu eğlencelerden pek hazzetmiyor ama paskalya vaktine rastladığı için üst üste verilen baloları, resmi kabulleri kaçırmadım. Kış sarayı da bu muazzam toplantılara sahne oluyor; koskocaman bir yapı. Göz alabildiğine geniş dört beş salonu var. Maskeli balo verildiği gün halk da içeri alındı. Binlerce kişi, türlü kılıkta, türlü boyda insan, salonlara doluşuverdi. Halkın davranışı övülmeye değirdi, hiçbir tatsızlık çıkmadı, güzel güzel eğlendiler.

BEŞİNCİ BÖLÜM

NAVARİN 1825-1827

Petersburg'dan döner dönmez, Canning, İstanbul'a gitmek üzere yolculuk hazırlıklarına başladı. Bu sefer yalnız değildi, karısı da vardı. Eylül 1825'te evlenmişlerdi. Karayoluyla Paris, İsviçre, Floransa üzerinden Napoli'ye vardılar. Oradan elçilik erkânını da alarak, Amiral Harry Neale'in teknesiyle Korfu'ya doğru denize açıldılar. Korfu'da bir kızıl salgını ortalığı kasıp kavuruyordu. Sonunda Ocak 1826'da yeniden yola koyuldular. Yol üstünde Canning, Kaptan Hamilton'un aracılığıyla, Yunan Geçici Hükümeti üyelerinin görüşlerini yakından incelemek üzere bir zemin hazırlattı; 9 Ocak tarihinde Hydra açıklarında buluşuldu. 4 Nisan Petersburg Protokolünü hazırlarken, bu görüşme sırasında Yunan temsilcilerinin ileri sürdükleri teklifler üstüne yazdığı rapordan yararlanacaktır:

Ege Denizine girmeden önce, Cerigo Adası açıklarında demirledik, geceyi orada geçirdik. Ertesi gün sabah karanlığında yelken açtık, az sonra yarımadayla Hydra Adası arasındaki berzaha girdik, yeniden demir attık. Öğleye doğru o sırada Osmanlı İmparatorluğu'yla harp halinde olan Yunan Geçici Hükümetinin yolladığı iki temsilci, önceden kararlaştırdığımız saatte teknemize geldiler. Bu vatanseverlerin adları Mavrokordatos ile Zografos idi. İkisi de İhtilalcilerin arasında sözü geçen, yurtlarının durumunu gününde kovalayan, uyanık kimselerdi. Dost bir devlete karşı ayaklanmış durumda oldukları için onları ancak özel olarak kabul edebilirdim. O günlerde Yunanistan'ın hali içler acısıydı. Günden güne umutlar cılızlaşıyor, kaynaklar kuruyor; Türklere karşı nefret duyguları büsbütün kabara dursun, Yunan davası bir çıkmaza doğru yol alıyordu. Bu denli güçlükler karşısında, bu umutsuz durum içinde Yunan Yurtseverlerinin son çare olarak Bâbüli'yle bir anlaşma zemini bulmaya çalışmalarını

olağan karşılamak gerekti. Bu iş için de arabulucu olarak bizden yardım ummalarını hoş karşılamalıydık. Hükümetime Yunanistan'ın durumu üstünde rapor verirken, bir anlaşma zemininin hazır olduğunu, öbür yandan da Yunan liderlerinin başışçı bir tavır takınma eğiliminde olduklarını ve İngiltere'ye sonuna kadar güvindiklerini bildirmeyi bir namus borcu bildim. Görüştüğüm Yunan liderleri, Mora Yarımadasına yarı bağımsızlık tanınması şartıyla öbür Osmanlı üslerinin olduğu gibi kalmasına itiraz etmeyecekleri yolunda bir teklif ileri sürdüler.

Bu görüşme sırasında beliren iki önemli nokta vardı. Biri Yunanlıların İngilizlerin araya girmesine can attıklarını öğrenmemiz, ikincisi de şimdiye değin kabul e yanaşmadıkları şartlara razı olduklarını, yani tüm bağımsızlık sevdasını şimdilik bir yana atıp daha yumuşak bir tavır takındıklarını kavramamız oldu. Türk ve Yunan ahalisinin birbirinden tüm olarak ayrılmasını istiyorlar, Sultanın otoritesini resmen tanımayı kabul ediyorlar, hatta Türk toprak sahiplerine zarar ziyan ödemeyi de sineye çekiyorlardı. Öbür yandan mahalli idare unsurlarının tayininde Türklere söz hakkı tanımaya razıydılar. Yunan temsilcileriyle yaptığımız bu görüşmenin hemen ardından Rus Çarı Aleksandr'ın Taganrog'da öldüğü haberi geldi.

Berzaktan tam çıkacağımız sıra bir kasırga koptu, yelkenler hep paralandı, belki de o yüzden canımızı kurtardık. Yanımız sıra gelen Algekiras gemisi denizin dibini boyladı. Yunanlı liderler de canlarını güç kurtardılar. İşte Yunanistan kurtuluşu yolunda atılan bu ilk adımın ardından böyle tatsız bir olayla karşılaşıldı.

İpsera limanında ırk ve din ayrılığı yüzünden kopan bir harbin ne korkunç bir afet olduğunu gözlerimizle gördük. Limanın açıklarında demirlediğimiz zaman şafak yeni sökmüştü. Sokaklarda in cin top oynuyordu. Vakit erken; onun içindir, dedik kendi kendimize. Amiralın yaveri alışveriş etmek üzere karaya çıktığı zaman, dananın kuyruğu koptu. Şehirde canlı adına kimse kalmamıştı. Bütün o evler, sokaklar, boşalmış bir deniz hayvanının kabuğunu andırıyordu. Daha sonra tüfeklerimizi aldık, bağlarda avlanmak üzere karaya çıktık. Kıyıda bir yerde bir yığın insan kemiğiyle karşılaştık. Bunlar, tutsak düşmemek için kendi canlarına kıyan Yunanlılardı. Anneler dehşet içinde, önce bebeklerini uçurumun derinliklerine bırakmışlardı. Bir de daha içerlerde bu badireden canlarını kurtarmış olan iki Yunanlıya rastladık. Onların hali, o yamacın eteğinde, hiç değilse artık acı çekmeme mutluluğuna ermiş olan kardeşlerinden bir kat beterdi. Palaspareler içinde, gözleri yuvalarından uğramış, açlıktan, korkudan oynatmış canlı cenazelerdi bunlar. Gözlerimle gördükten sonra bunları, çilekeş Yunan halkına barış sağlamak uğruna hiçbir fedakârlıktan kaçınmama ya karar verdim.

Canning, İngiliz Elçiliğinin Pera'daki harap konağından ayrılmalı bir on

üç yıl geçmişti. Arada büyük değişimler olmuştu. Avrupa'nın "müşterek düşmanı" ölmüş, İngiltere tek başına bu ejderhayla döğüşmek zorundan kurtulmuştur. Şimdi de aşırı sevgi gösterileriyle, konferanslarla, kongrelerle elini kolunu bağlamaya çalışan sözde iki dost devletle üstü kapalı savaş halindedir. On üç yıl önce Canning'in başına onca çorap ören Fransız temsilcisinden eser yoktu. Yerine, Prens Metternich ile temsilcisi Baron Ottenfels geçmiş, İngiliz Büyükelçisi, Fransız İmparatorluğu'nun ezici gücü karşısında kıvranıp duracağı yerde, Avusturya hükümetinin çevirdiği dolapları bozmak, Mukaddes İttifak adı altında Avrupa kıtasını dar görüşlü, geri, eğilip bükülmez bir düşünce çemberine sokmaya çalışan zihniyeci baltalamak için insanüstü bir faaliyet göstermek zorunda kalacaktır. Bu seferki döğüş, ikincisinden hiç de hafif değil. Avusturya'nın kudret, itibar bakımından eksik tarafları, başında bulunan devlet adamı Metternich eliyle çevrilen dâhiyane entrikalarla pekâlâ kapatılabiliyordu.

Canning'in ana amacı, Yunanistan'da ateş kesilmesini sağlamaktı. Avrupa barışının temellerini sarsan bu ana meselenin halli, diplomasi sanatının olanca hünerini zorunlu kılan bir giriftlik anaforuna kaptırılmıştı. Canning'in Petersburg temasları sırasında ortaya koyduğu davranış, bu mesele için hiç değilse İngilizler bakımından kapıların açık bırakıldığını öbür Avrupa devletlerine gösterme biçiminde özetlenebilir. Hükümetimiz, zor kullanmak veya tehdide başvurmaktan uzak durmuş, öbür devletlerse açıkça Bâbiâli'ye cephe alacak yerde kaypak bir durum takınmışlardı. Yunanistan'la bir anlaşma zemini bulunması için verdikleri öğütler Bâbiâli'ce ciddiye alınmamıştır. Öbür yandan Metternich'in, resmen katılmış görüldüğü bu teşebbüse sırf bir formaliteyi yerine getirmek, belki de Rusları başına buyruk hareketten alıkoymak için istemeyerek giriştiği ve Yunanlılardan nefret ettiği söyleniyordu. Ortada dolaşan bir söylentiye göre de Metternich, temsilcisine Bâbiâli'ye gizlice başvurarak, Avusturya'nın bu teşebbüse zahiren katıldığını bildirmesi için talimat vermişti. Bütün bunlar doğru da yanlış da olabilir. Önemli olan, dört devletin arabuluculuk teşebbüsünde başarısızlığa uğramış olmalarıdır.

Böylece ortada başka rakip kalmamış oluyordu. İngiltere kendi planını uygulama için meydana boş bulmuştur. Artık Yunanlılarca istenmeyen bir müdahale bahis konusu olmaktan çıkmıştır. Eylül 1825'te Yunan Geçici Hükümeti Canning'e başvurarak, İngiltere'nin himayesi altına girmek istediklerini bildirmiştir. Bu öyle hafiften alınacak gibi değil, adamakıllı ağır bir sorumluluktur. Gel gelelim bu adımı atmış olma daha sonraki gelişmelere yol açtı. Hydra görüşmesinde ortaya atılan, daha sonra da Yunan Geçici Meclisi tarafından 19 Nisan 1826'da sağlama bağlanan arabuluculuk görevi İngiltere'ye resmen mal edildi. Taraflardan hiç değilse biri, İngilte-

re'nin ögütlerini tutmayı kabul etmişti. Ege Denizini bir korsan yatağına çevirmiş olan anarşiye bir son vermek umudu böylece belirmiş oluyordu. Türklere gelince, İngiltere'nin arabuluculuğa girişmesinde bir şeyler koparma kaygısının yer almadığını biliyorlardı. Öbür yandan Çar Aleksandr'ın ölümü Yunanistan'da barışın kurulması umutlarını da artırmıştı.

Az zaman sonra görüldü ki, Sultandan taviz koparmak için lafta kalma-yacak çarelere başvurmak gerekmektedir. Zaten harbin gidişi de İngiliz El-çisinin Türklere taviz istemesini Bâbüâli'nin gözünde gülünç kılacak bir nitelikteydi. Mısırlı Mehmet Ali ile oğlu İbrahim, Bâbüâli adına ne yapıl-ması gerekiyorsa hepsini yapıyorlardı. Bâbüâli'nin harbi yürütmekle kaza-nacağı hiçbir şey olmamasına karşılık, kazanacağı tümen tümen çıkar var-dı. Türklerin durumu ta eski, şanlı günlerini andıracak bir sağlamlıktaydı.

Bu durumda dostça arabuluculuk etmekle neler elde edilebilir ki? Tam dize getireceği bir sırada Yunanlıları başıboş bırakmaya Sultan nasıl olur da kandırılabilirdi? Üstelik arabuluculuk için de ortada akla yakın bir bahane yoktu. Ne diye İngiltere, Bâbüâli'nin iç işlerine karışıyordu? Buna verilecek tek karşılık, Bâbüâli'nin adalet dışı bir idareye sapmakla yabancı devletlerin müdahalesini üzerine çektiğini ileri sürmek suretiyle olabilirdi, ama bunu da Sultanın umursayacağını beklemek safdillikti. Yunanistan konusu, Sul-tanın hizmetkârları bakımından tartışılmaya değer bir konu olma meziye-tinden yoksundur. Türk Hariciye Nazırı işte böyle diyordu. 1825 yılında dört büyük devletin müdahalesine, 1826'da Canning'in tekliflerine, daha sonra İngiltere ile Rusya'nın 1827 yılında başvurduğu baskı tedbirlerine ve temmuz ayında imzalanan Londra Antlaşmasına karşı ve kasımdaki Na-varin Savaşına rağmen, Sultan Mahmut'un, üzerinde direndiği tutum hep buydu. Bâbüâli'nin direnmesini kırabilmek için iki Rus seferi gerekmiştir. O ana kadarki alışverişlerde bir tek adım gerilenmemiştir. Yunanlılar, Sul-tanın uyruğudur. Meşru devlete karşı ayaklanmışlardır, dize gelmeleri gerek-mektedir. Tuttuğu politika buydu, direniyordu. Bu hesapsız direnişin so-nuçlarını kınayabiliriz ama Padişahın bütün büyük devletlere karşı, inan-cından en ufak bir fedakârlık yapmamasını hayranlıkla anmalıyız.

Buna karşılık, Avrupa, Yunanlıları kurtarmayı aklına koymuştu. Devlet adamlarının coşkunluğu, ozanların, yazarların taşkınlığı yanında hiç kalır-dı. İşte bu durumda Canning'lerin hem devlet adamı özelliklerine sahip, hem de aydın çevrelerde dönen kaynaşmayı kavrayacak yapıda oluşu, Yu-nanistan'ın kurtuluşuna çok yararlı olmuştur. George Canning Yunanis-tan'ın altın çağına aşırı bağlılık göstermenin, diplomasi oluntularını unut-turacak bir taşkınlık içinde müzakereleri yürütmenin ne saçma bir şey ola-cağını idrak ediyordu. Yunanistan'ın yeniden Türk boyunduruğu altına girmemesine bakmak gerekiyordu. İşte bu amaçla Stratford'u İstanbul'a

yollamıştı. Genç Canning bu ödevi yerine getirmek için bin bir güçlükle karşılaşacağını bile bile davaya candan sarılmıştı.

Elçilikle Bâbiâli arasında her zamanki iltifat gösterileri unutulmadı. Baştercümen kırk beş tepsi çiçek, yemiş, tatlı getirmiş, Elçilik de buna pırlanta bir enfiye kutusuyla karşılık vermişti. İngiliz Elçiliğinin armağanları İstanbul büyüklerinin konakları arasında cirit oynuyordu. Canning, Reis Efendiyle bir mülakat istedi. Mutat gecikmelerden sonra, 15 Mart'ta beş saat süren bir görüşme yapıldı. Canning, Yunanlılarla bir anlaşma kapısı açmaya Bâbiâli'yi kandırabilmek için gayet aşağıdan aldı. Yalnız Lord Stratford'un Petersburg'da devirdiği çamları tamir etmesi bir hayli güç oldu. Canning, İngiltere'nin Petersburg'da öbür devletlerle işbirliği yapmamış olduğunu anlatmaya çalışsa dursun, Lord Stratford inadına gibi, İngiltere'nin dört Avrupa devletiyle anlaşmış olduğunu ileri sürecek kadar ileri gitmişti. Canning, elinden geleni yaptı, ama boşuna... Reis Efendi bu ve bundan sonraki görüşmelerde Canning'in tekliflerine kulak asmadı ve iç işlerine yabancılar tarafından müdahale teklifine, velev ima bile olsa, cevap vermekle Sultanın şeref ve itibarına, öbür yandan şer-i şerife aykırı hareket etmiş olacaklarını belirtti. Tavrı, konuşuşu, öyle yukardan, hor bakar edalıydı. Nerden, hangi noktadan saldırılacak olursa olsun hep o 'imkânsız' deymiyle karşılık veriyordu. Huzura alındığı gün, Sultan, Yunanistan konusuna dokunmamıştı bile. Bu kabul töreninde, gelenek dışı olduğu halde, Elçinin kılıcıyla içeri girmesine göz yumulmuştu; unutkanlığına gelmişti Türklerin.

Türkleri etkileyebilmek için başvurulması gereken tartışma silahlarını Bâbiâli'nin kısa erimli menfaatleri veya Hristiyan azınlığın durumu gibi aşınmış konuların dışında aramak gerekiyordu. İlk saldırış, insani, filantropik temeller üzerinden yapıldı. George Canning'in ocak ayında yazdığı bir mektupta belirttiği gibi, Mora Yarımadasının barbarlaştırılması olayı, daha önceki konuşma platformlarından çok daha sağlam bir nitelikteydi. Söylendiğine göre İbrahim Paşa ahaliyi kesip biçme, hiç değilse yerinden yurdundan sürüp, yarımadaaya Mısırlıları, Arapları yerleştirme niyetindeydi. Mesela böyle bir hareket, protesto ve müdahale için elverişli bir bahane olarak kullanılabilirdi. Yazık ki, İbrahim Paşa yarı yolda bu tasarıdan caydı. Daha sonra Mora Yarımadasında Mısırlıların yamyamca hareketleri, yığın halinde cinayetler, harp ganimeti olarak yüzlerce kulağın saray kapılarına çivilenmesi gibi akla hayale sığmaz davranışlar protesto için bahane hizmetini gördü. Fakat bu olaylar Reis Efendiyeye anlatıldığı zaman, Türk devlet adamı Yunanlıların da aynı şeyi yaptıklarını ileri sürdü. Reis Efendi haklıydı. Navarin ile Tripolitza'nın zaptı sı-

rasında Yunanlılar hunharlıkta, vahşette kimseden geriye kalmamışlardı. Canning bile bunu istemiye istemiye itiraf zorunda kalmıştır.

İnsani duygular üzerine tartışma yürütülemeyeceği anlaşıldıktan sonra, Ege Denizinin bir korsan gölü haline geldiği noktası üzerinde durulmaya başlandı. İngiltere'nin ticari menfaatlerini ilgilendiren bu konu üzerinde Bâbüâli'ye baskı yapmak daha akla yakın görülebilirdi. Ege Denzinde korsanlık öylesine alıp yürümüştü ki, İngiltere denizci bir millet olarak yakınmakta, durumu protestoda yerden göğe haklıydı. Ne var ki, bu korsanların çoğu Yunandı. Korsanlık meselesi ortaya atıldığı zaman, Reis Efendi cevabı yapıstırıyordu: Hele yabancı müdahalesi olmaksızın Yunanistan'daki reaya ayaklanmasını bastıralım, o zaman bakın, Ege Denzinde tek bir korsan gemisi kalacak mıdır? Cevap öylesine yerli yerindeydi ki, bu konuyu bir daha açmamak en hayırlısıydı. Ama Canning, Türkiye'deki uzun tecrübesine rağmen Türklerin gerektiği zaman şeytana külahını ters giydirecek kadar zekice hareket edebileceklerini daha kavrayamamıştı.

Gördüğünüz gibi Canning'in elindeki bütün tartışma silahları birer birer kof çıktı. Üstelik Meselonghi nisan ayında düştükten sonra Türkler, anlaşmaya büsbütün yanaşmaz oldular. Canning'in diplomasi terkesinde Sultana atacağı tek bir ok bile kalmamıştı. Canning ta baştan beri zor kullanmanın tek çare olduğunu kavramıştı ve yeğeninden harbe girmek şartıyla kesin tedbirler almasını istemekteydi.

Öbür yandan İngiliz tehditlerinin yanı sıra, Bâbüâli büyüklerine Rus tehlikesini yeniden hatırlatma bir çare yerine geçebilirdi. Gelgelelim bu sıra Rus politikasında temelli bir değişme olmuş, yeni Çar Nikolay, Yunanlıları korumak şöyle dursun, barış lafını ağzına pelesenk etmişti. Rus elçisinin geri çağırılmasına yol açan anlaşmazlıkların hâlâ halledilmemiş olmasına rağmen, Çarın Yunanlılara yardım için küçük parmağını kaldırma zahmetine bile katlanmayacağı sanılıyordu. Wellington Dükü, Çarın tahta çıkması vesilesiyle yaptığı Petersburg ziyaretinde Rus devlet adamlarının eski anlaşmazlıklar üzerinde yanıp yakılmalarını görüp bu durumu Canning'e bildirmişti. Dükün Çar tarafından şimdilik zecri bir hareket hattı tutulmayacağı yolundaki kanaatinin şüpheyile karşılanması gerektiğini bilen Canning, az sonra Rus maslahatgüzarı vasıtasıyla Bâbüâli'ye verilen ultimatomu haber aldığı zaman, Rus politikasının öteden beri izlediği yönden ayrılmadığını hükûmetine daha kesin olarak ispat fırsatını buldu. Ruslar, ultimatomda Yunanistan meselesinden söz etmemek ve Tuna eyaletleri ile Sırbistan üzerindeki isteklerini yenilemekle kalıyorsa da bu, Rusların iyi niyeti üzerindeki genel kanaati pekiştirir bir belge olmaktan uzaktı ve Türklerin eski şüphelerini uyandıracak, o güne kadar yeni Çarın yaptığı barışsever nitelikteki açıklamaların etki-

sini bir anda silecekti. Yeğeni, Stratford Canning'ı bu ileri görüşlü tutumu dolayısıyla kutladı:

Davayı kazandınız. Rus Çarının yeni bir harp serüvenine atılmayacağına inanmaları yalancı çıkardınız.

Çar, harbe atılınca bütün Avrupa'yı karşısında bulacağı kanısıyla hareket edeceğine inanlara boş umutlara kapılmamalarını ihtar ettiniz. Şimdi görülüyor ki, harp koptu kopacak, hâlâ kimsenin kılını bile kıpırdattığı yok.

Son günlere kadar, bütün meslektaşlarınız Çarın Yunan davasına ilişmeyeceği sanusındaydılar. Ama artık onlara gerçeği anlatmak zamanı geldi. Rusya'nın Mora meselesinde bizimle işbirliği edeceğini ve Türkler bizlerle Yunan meselesinde bir anlaşmaya yanaşmadıkları takdirde Ruslarla elbirliği etmekten kaçınmayacağımızı açığa vurmak yetkisini kazandınız.

Bu son cümle, Yunan davasının yürütülüşünde yepyeni bir adım müjdelmekteydi. 4 Nisan'da Wellington, Nesselrode, Lieven tarafından Petersburg'da imzalanan protokola göre, Rusya ile İngiltere, Yunanistan'da ateşkesin sağlanması için birlikte hareket etmeyi üzerlerine alırlar.

Türkler ise 4 Mayıs'ta Rus ultiatomunda yer alan üç dileğe razı olduklarını bildirirler. Temsilcilerini Akkerman'a yollayarak müzakerelere girerler. Yalnız Yunan meselesinde ayak dirciler. İngiltere'nin taraflı yanaşmaları, gayretleri boşa çıkmıştır. Ama bu sonuç, ancak olağan sayılmalıdır. İngiliz Elçisinin elinde Sultanın direnme kabuğunu kıracak etkin bir silah yoktur ki... Sırf mantık oyunları ile çözülecek bir kördüğüm değildir bu... "Kırk yıl geçtikten sonra, o günkü şartları göz önüne getiriyorum da, diyor Lord Stratford, peşinde koştuğum o başarı boş bir hayalmiş."

Yunan davası dil dokunmaz bir konu olarak dört yandan gizli gizli çekıştırile dursun, Türkiye'nin ordu teşkilatında muazzam değişiklikler, yenilikler oluyordu. Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılması olayı üzerinde Canning'in Hatıratında anlattıklarını olduğu gibi buraya aktaralım:

Yeniçeriler arasında bir pervasızlık sürüp gidiyordu. Harp meydanlarına yeniçerileri sürmek bir mesele olmaya başlamıştı. Sultanın yeniçeri ocağına hiç mi hiç güveni kalmamıştı. Sultan Selim zamanında baltaladıkları yeni ordu teşkilatının tazelenmesinden çekiniyorlardı. Sultan Mahmut'un dik kafalı unsurları birer ikişer gizlice ortadan kaldırması da bu çekinmeyi artırıyordu. Haliç'ten geçtikçe su üstünde orda burda yelken bezlerinin yüzdüğü gözümünden kaçmamıştı; sola sağa sorduğumda, bunların yeniçeri ölümlerini sarmada kullanıldığı, cesetlerin çürümesinden bezlerin su üstüne çıktığı cevabını aldım. Haziran 1826'da sinsi sinsi yürüdüğü söylenen hareket açık ayaklanma halini aldı. Bir gece yarısı bir gürültüyle uyandım; tercümanlarımdan birisi, yeniçerilerin kazan kaldırdığını haber vermeye gelmişti. Hemen Divana bir tezkere yazıp yola çıktım, kendim de giyinmeye koyuldum. Az sonra mallarını, canlarını himaye

için kendilerine muhafız yollanılmasını isteyen tüccarlardan haber üstüne haber gelmeye başladı. Ben de hemen Yeniçeri ağasına tüccar adına başvurdum. Ağa cevabında, korkacak bir şey olmadığını, fakat şimdilik yeniçeri yollayamayacağını, tehlike geçtikten sonra istediğim kadar muhafız göndereceğini bildirdi. Bahçeye çıkacağım tuttu sonra. Bir de ne bakayım? Türk muhafız müfrezesinin kumandanı ayaklarımın dibinde, eteğime yalvarıp durmuyor mu! O saat anladım, isyan fiyasko vermiş. Üst üste gelen haberler de bunun doğru olduğunu gösterdi. Anlaşıldı ki, hükümet, otoritesini kabul ettirmiş, ayaklanmayı bastırmıştır. Bize de beklemek düştü. Erkenden sofraya oturduk. Benim yerim ta pencerenin önü, İstanbul ayaklar altındaydı. Koltuğuma oturmamla karşı yakada iki duman sütununun yükseldiğini görmem bir oldu. Bu da nesi? diye sordum. Sultanın buyruğuyla Yeniçeri kışlalarının ateşe verildiğini söylediler. Yeniçeriler tabana kuvvet kaçıyorlarmış. Ama nereye? Oracıkta öldürülmekten kurtulanlar ergeç yakayı ele vereceklerdi.

Sultan, kazandığı zaferin parsasını toplamaya kararlıydı. Yeğeni Sultan Selim'in katlinden beri, yeniçeri yüzünden hep uykuları kaçırıyordu. O patırdı sırasında geçirdiği ölüm tehlikesi ruhunda derin izler bırakmış olsa gerekti. Peşine düşen yeniçerilerden ancak saray fırınlarından birine girerek canını kurtardığı söyleniyordu. Şahsi kızgınlığı, kini, vaktiyle İmparatorluğun genişlemesinde bunca hizmeti dokunmuş, İstanbul kapılarını kırıp açmış bu asker ocağını yeni bir düzene yol açmak, disiplinli bir ordu kurmak, yeni bir devrim yapmak için giriştiği bu hamlede belki de aşırı bir toptancılıkla yerle bir ettirmişti. Tek tek bireylerin ölümü karşısında duyduğumuz üzüntü, merhamet duyguları ne kadar derin olursa olsun, yaşın yanında kurunun da yandığını istediğimiz kadar tekrar edelim, bu olaya genel bir açıdan baktığımız zaman Yeniçeri Ocağının sosyal bir kurum olarak yıkımı hak ettiğini itiraf zorunda kalırız. Kurbanların yalvarıp yakarmaları hep boşunaydı. Kimi Sultanın top ateşi altında biçilmiş, kimi kılıçtan geçirilmiş bu insanlar çoluk çocuk sahibi kimselelerdi. Nasılsa o arbededen canını kurtarmış olanların çilesi daha hafif olmadı. Şehrin dört bir yanına yayılmış arama bölükleri saklandıkları deliklerden cümle yeniçerileri çıkarttı. Yeniçeri olmak, ölüm cezasına çarptırılmak için yeter sebepti. Acele bir mahkeme kuruldu. Her yeniçeri kadının önünden geçip kendini celladın kucığında buldu. Halk bu içler acısı olayları görmemek için sokağa çıkamaz oldu. Marmara Denizi ölümlerle beneklendi. Bu facia İstanbul ile çevresine de inhisar etmiyordu. Yeniçeri birlikleri bulundurulmuş bütün vilayetlere haber salındı, oralarda da ayaklanma teşebbüsleri aynı amansızlıkla bastırıldı. Hemen hemen her gün Bâbüâli'den muhafız müfrezemde yer alan yeniçerileri teslim etmek için haberciler geliyordu. Hiçbir şekilde ayaklanmaya karışmadıklarını bildiğim için, sınırlar yatışınca kadar bahane üstüne bahane uydurarak işi geciktirdim. Ancak canlarına kıyılmayacağı yolunda bir garanti aldıktan sonra muhafızlarımı teslim ettim. Gerçekten ilişmediler onlara, sadece şehir dışına sürüldüler. Yıllar sonra Müfrez kumandanı subay, bana bir sepet kuru üzümle bir desti şarap getirerek şükran borcunu ödedi. Hemen söy-

liyeyim, bu olay, Türklerin Hristiyanlara karşı iyi duygular beslediğini gösteren sürüyle örneğin ancak bir tanesidir.

17 Haziran'da Yeniçeri Ocağının ilga edildiği Sultan Mahmut'un huzuruyla Sultanahmet Camiinde İmam tarafından resmen bildirildi. Sancağı Şerif saraya alındı ve hükümet erkânı Sultanın etrafında toplandı. 20 Haziran'da:

Sultanın vezirleri hâlâ saraydaydı, avluda gözlerinin önünde cellatlar icrayı sanat ediyorlardı. O günü akşama doğru önceden de sözünü ettiğim zat, Reis Efendinin çadırının yanında dururken, trampet, boru sesleri işitmiş, geriye döndüğünde çeşitli kılıklarda, ama hepsi mavzerli süngülü, Avrupa düzeninde yürüyen bir Türk birliği görmüş. Sayılarının iki bin kadar olduğunu tahmin ediyor. Erler kumandanlarından aldıkları buyruğa göre hareket ediyorlarmış. Önce pencerenin önünde duran Sultan az sonra aşağı inmiş, teftiş etmiş. Sultan, Mısır kılığındaymış, tabanca kuşanmış, başında genç Mısır biçimi bir başlık varmış.

Canına kastedilenleri kurtaracak hiçbir kuvvet yoktu. Baştan beri yeniçerileri korumaya yeltenenlere mim konmuş ve icaplarına bakılmıştı. Kelli fellî insanlar sokak ortasında derdest ediliyor, yargılanmak üzere apar topar Seraskerin huzuruna çıkarılıyordu.

Sarayın methaline rastlayan bölümde Padişahın penceresinin önünde deniz cesetlerle doluydu.

Kan gövdeyi götüren bu devrede işlenen cinayetleri gören biri karşı ihtilalin kopacağına inanırdı. Oysa halk, darbenin birdenliği, ağırlığı altında ezilmiş haldeydi, Sultana karşı çevrilen en ufak ayaklanma kökünden kazınıveriyordu. Canning ortalığın yatıştığını, Sultanın eski emniyetine kavuştuğunu gördüğü zaman epey şaşkınlığa düştü. Yeniçeriler temizlenmiş, başkent kana boğulmuştu. Genç de kimsenin sesini çıkardığı yoktu.

Yeniçeri ezilmiş, düzenli bir ordu kurulması zorunluluğu doğmuştu. Sultan bütün gücüyle bu işin üstesinden gelmek üzere çalışmaya koyuldu. Yeni birliklerin yetiştirilmesinde kendi görevlendi, ordunun eğitimi için yabancı subaylar çağırdı. İstanbul çevresinde yeni kışlalar kuruldu. Temelli kışla yapıları için yapıpım çalışmalarına geçildi. Kısacası, milletin başında sade bir unvan olarak değil, eskiden olduğu gibi yaptığı işle, düşündüğü şeylerle memleketin gidişine hükmeden bir padişah vardı. Orduda yer alan bu değişiklikler politikada da etkisini gösterdi. Onca zamandır gözünü diktiği bu avın clinden kaçacağını gören Rusya telaşlanmaya başladı. Yunanistan ise üstün kuvvetlerin altında ezileceğini görerek, hiç değilse bir zaman için nefes almak üzere geçici bir barışın özlenmesini çekmekteydi. İngiltere, Sultanın bir bakıma sallantılı durumundan yararlanmayı doğru bulmuyordu. Genel olarak denilebilir ki, bu beklenmeyen, şaşırıcı değişiklik karşısında Avrupa'nın Bâbüalî'ye karşı öteden beri beslediği düş-

manlık duyguları şimdilik körlemişti. Genç de Yunanlıların bir çıkmaza girmiş olmaları karşı tedbirleri zorlamakta, bazı tepkiler uyandırmaktaydı. Meselenghi'nin düşüşü, öyle kahramanca hareketler, öyle fedakârlıklarla bezenmişti ki, hemen bütün Avrupa memleketlerindeki Yunan dostları, bu hürriyet savaşçılarına paraca, silahca, gıdaca yardımdan geri durmadılar.

Üstelik bu uyuşukluk devresinden yararlanmak fırsatını kaçırmak istemiyorlardı. Türkiye ile kendi meselelerini halletmek üzere müzakereye girişmiş olan Rusya'nın Yunan davasına ilgisizlik göstermek suretiyle parsa toplaması ihtimali de vardı. Buna karşılık Petersburg Protokolü, imzacı devletleri toplu bir cephe almakla zorunlu kılıyordu. Öbür yandan Onuncu Charles, İngiliz Amiralinin emrine bir Fransız filosu vermeye hazır olduğunu bildirmişti. Kısacası o anda güdülecek politika, bir oyalama politikası olmalıydı.

Olaylar öyle bir mecraya dökülmüş, durum öylesine değişmişti ki, beklemekten başka çare kalmıyordu. 4 Nisan Protokolü, Yunan davasında yeni bir hareket hattı çizmişti. Artık tek taraflı arabuluculuk yerine iki ve hatta beş devlet tarafından toplu bir müdahale söz konusuydu. Yalnız Protokolün şartları daha belirli, daha ameli bir biçime sokulmadan önce, herhangi bir harekete geçmeye imkân yoktu. Canning'in antlaşma sayesinde ele geçirdiği yetkileri kullanabilmek için bir yıldan fazla beklemek zorunda kalacağı kimsenin aklına gelmezdi. Yunan davasının tazelenmesini geciktiren iki sebep vardı. Biri Sultanın ordu devrimleriyle uğraşır oluşu, öbürü de Akkerman'da devam edegelen müzakereler... Rusya ile Türkiye arasındaki konuşmalar çıkmaza girdikçe, Canning bu nüfuzunu Rusya'nın lehine kullanmaktan çekinmedi. Rus temsilcilerinin Akkerman'da Bükreş Antlaşmasında bir esasa bağlanmış olan konular üstünde yeni güçlükler çıkarmasını kötü karşıladıysa da, ana meselelerde bir anlaşmaya varıldı ve geri kalan pürüzler harp tehlikesini göze aldırtacak kadar önemli olmadığı için, Rus birliklerinin Türk sınırlarına eylül içinde yığılması Bâbüâli'yi yumuşattı. 7 Ekim 1826'da Akkerman Antlaşması imzalandı. Böylece Yunan harekâtı için hiçbir engel kalmamış oluyordu.

Bununla beraber Yunanistan için bir şey yapılamadı. Petersburg Protokolü eskisi gibi boş bir vesika olmaktan ileri geçmiyordu. Canning ise istemeye istemeye düştüğü bu hareketsizlik halinden kurtulmak için ne yapacağını bilemiyordu. Zaman geçiyor, gene de bir gelişme olmuyordu. Allahtan, yeniden evlenmişti; elçilik yükünü karısının ilgisi sayesinde hafifletebiliyordu. Yeni karısı, gençliğine, görgüsüzlüğüne rağmen, sabrı, sevgisi, bitip tükenmez ilgisiyle Canning gibi öfkeli, çabuk parlar mizaçlı bir insanı yatıştırabiliyordu. Elçilik çevresinde hemen hemen herkesin gönlünü kazanmış, gencine, ihtiyarına yardımcı, sırdaş olmuştu. Türkiye'nin dağdağalı başkentinde konukseverliğiyle kapıları millettaşlarına her

zaman için açık olan tam bir İngiliz evi kurmuştu. Tarabya'da kiraladıkları evden Canning bir mektupta şöyle bahseder:

Üç katlı ahşap bir bina düşün, üst iki katı ileri çıkmış olsun! Kırmızı kiremitleri unutursan, ev baştan aşağı siyaha boyalı; dar bir rıhtımı var. Tam Boğaz kıyısı. Odalar cana yakın, ferah. Arkada arazi öylesine birden dikleşiyor ki, üst kattan set set düzenlenmiş bahçeye çıkabiliyoruz. Karşıda bir iki mil ötede, Anadolu kıyısı, koruları, bağları, sevimli yapılarıyla uzanıyor. Önümüzden birbiri ardı sıra gemiler geçiyor. Bilsen öyle eğlenceli ki! Gelgelelim bu güzelim yerlerde oturan halka ne demeli! Son günlerde yeni yeni facialara şahit olduk. Bir ayaklanma teşebbüsü haber alınmış sözde. Ölüm cezaları, sürgünler gırla gidiyor. Başka ülkelerde böyle olaylar bir iki insan kaybıyla geçirtiliyor-sa, burada en azından yüz kişi güme gidiyor.

1827 yılının dörtte üçü müttefiklerin temelli bir şekilde hareket etmelerini beklemekle geçti. Bu tükendirici devrede Canning'in mesleki hayatı "yanıp yakılma" kelimesiyle özetlenebilir. Raporları hükümetin kesin bir hareket hattı seçmesini sağlamak üzere dökülüp saçılan bir sürü serzenişle doludur. Yunan davasını Bâbüâli nezdinde ocak ile şubat aylarında yeniden bahis konusu etti. Rus maslahatgüzaranının da kendisini desteklemesine rağmen hiçbir sonuç alınamadı. Türkler her iki Canning'i de Yunan belasının yaratıcısı, müsebbibi olarak görmekteydiler. Büyükelçinin, başarısızlık üstüne başarısızlık bildiren yazıları hükümetine adeta hiçbir etki yapmaz olmuştu. Hükümet büyükleri Canning'in icraatından hoşnuttular, hatta Yunanistan üstündeki muhtırası ustaca bir diplomasi taktiği olarak cümle âlemin hayranlığını kazanmıştı, ama kimse kesinkes bir adım atmaya yanaşmıyordu. Türkleri yola sokacak tek araç olan zor kullanma tehdidini ağza alan yoktu. O zamana kadar alageldiği talimat, etkili olmaktan çok uzaktı. İngiltere ile Rusya'nın bahis konusu Protokolün şartlarını Türklere çok kabul ettirmek için giriştikleri teşebbüsler, tek tek yapılan müracaatlardan bile daha az etkin olmaktaydı. Rus Elçisi nihayet başkente vardı ama M. de Ribeaupierre'in muslihane gayretleri bile Sultanın direnmesini yumuşatamadı. Öbür yandan Prusya ile Avusturya temsilcileri türlü entrikaya başvurarak müttefiklerin gayretlerini boşa çıkarmaktan geri durmadılar. Yunanistan'a gelince, orada da durum hallice değildi, herşey askıntıdaydı. Kilise, Batı Yunanistan'da sert tedbirler almakla birlikte, geri kalan liderler hareketsizlikte ısrar etmekteydiler. Mehmet Ali ise son derece ihtiyatla hareket ediyor ve Batılı devletleri kırmaktansa Sultanla bozuşmayı bile göze alacak bir pervasızlık içinde hareketi yeğ görüyordu. Mehmet Ali de olmasa Yunan davası çoktan bir hale yola benzetilmiş olurdu. Yunanlılar son demlerini yaşıyorlardı, büyük devletlerin mü-

dahalesi olmadıkça Yunanlıların kendi başlarına bu işin üstesinden gelebileceklerini sanmak safdillik olurdu.

Mr. Canning'ın başbakanlığı üzerine almasından sonra Lord Dudley hariciye nazırlığına geçti ve bu makamı hükümet reisinin ölümüne kadar muhafaza etti. Büyükelçi 16 Eylül tarihinde yolladığı bir yazıda Lord Dudley'e şunları söylemektedir:

Yunanistan antlaşmasının sağlanması için olanca gücünüzü gösterin, bu mesut sonucu elde etmemiz için bize yardım edin. Yoksa benim yakamı bırakın. Yeter artık böyle it gibi yaşadığım. Daha fazlasına tahammülüm yok...

Siz harbe yanaşmıyorsunuz. Maliye Nazırı da o taraflı değil. Canterbury başpapazı niyetli ama onu da Lord Stowell rahat bırakmıyor. Şu halde Sultanın harp açmasını beklemekten başka çare yok. O da bu ara harbin adını bile ağzına almıyor.

Bu yazı 6 Temmuz tarihli Londra Antlaşmasının imzalandığı haberini aldıktan sonra yazılmıştı. Bu antlaşmaya göre İngiltere, Fransa ve Rusya Petersburg Protokolünün şartlarını yerine getirmek üzere müştereken hareketi kararlaştırmaktadır. Canning'ın Antlaşma üzerindeki yorumu şudur: Antlaşma makul olmasına makul, ama biraz geç. Sultanın bu Antlaşmayla ne şekilde yola getirileceğini kavrayamamaktadır. Sultan antlaşma gönüllüsü olsaydı, ondan önceki protokole boyun eğdi. George Canning, Yunan bağımsızlığını tanımayı *Ultima Ratio* olarak görmektedir. Şimdiye kadar İngiltere tarafından tam bir bağımsızlık sözü de edilmiş değildir. Yeğeni ise atılan bu adımın ne derece etkin olacağından şüphelidir. Harp ilan edilecek bile olsa, kara kuvvetleriyle desteklenmedikçe, bu kararın ne gibi bir ağırlığı olabilir? Canning, elçilerin geri çağırılmasını ve Boğazların abluka edilmesini teklif eder. Ayrıca Lord Dudley'e yolladığı bir yazıda, elleri bağlı tarafsızlık yerine, Fransızların yumrukları sıkı tarafsızlığına geçin tavsiyesinde bulunur. Canning'ın salık verdiği bu tavır, Navarin limanında gerçekleşecektir.

Yaz bitti bitecekti. Tam o sırada Mr. Canning'den, çoktandır beklenen, antlaşmanın aktedildiği haberini aldım. Bu antlaşmanın ruhu, dostça bir kuvvet gösterisinin yanı sıra gene dostça ve barış çerçevesi içinde kalacak bir müdahaleyi hedef tutuyordu. *Pacem duello miscuit*. Müttefiklerce gönderilen üç filo Yunanistan'ın denizden istilasını önleyecekti. İstanbul'daki üç elçi de Bâbü'lî nezdinde arabulucu olarak isteklerini ısrarla yenileyeceklerdi. Filolar ise tamamlayıcı talimatı elçilerden alacaklardı. Sir Edward Cordington, Mora'daki üssüne varır varmaz bana bir yazı yazarak, kendisinden ne yapması istendiğini bilmediği için tedirgin olduğunu belirtti, aydınlatıcı bilgi istedi. Şu cevabı yolladım:

Düşündüm taşındım, arkadaşların General Guilleminot ve M. de Ribeaupierre ile yazınızda dokunduğunuz meseleleri inceledik. Mesela bir çatışma halin-

de, mutabık kaldığımızı göre sizin tarafınızdan alınacak tedbirler asla düşmanca bir ruh haleti içinde tasarlanmayıp harbe yol açıcı herhangi bir hareketten kaçınmamız gerekmekte ise de ablukayı kırıncı teşebbüslere karşı, gerekirse ve elinizde başka çare kalmazsa top ateşine başvurabilirsiniz.

Sir Edward'ın temkinli bir insan olduğunu bilmeseydim top ateşi deyimini kullanmaktan çekinirdim. Birlikte hazırlanmış talimat her üç Amirale de ulaştırıldı ve topluca alınan tedbirler sayesinde İbrahim Paşa'nın filolarımızca Patras açıklarında yolu kesilip Korent Körfezinden geri çevrilmesi mümkün oldu. Böylece Müttefiklerin gagesi, muhasamata sebep olunmaksızın gerçekleşti.

Müttefik elçiler Bâbıâli nezdinde Londra Antlaşması hükümlerini kabule zorlamak üzere baskıda bulunurlarken, Navarin'de bambaşka olaylar cereyan etmekteydi:

Bir Pazar akşamüzcri kararlaştırdığımız üzere Fransız elçiliğindeki toplantıya gideceğim sıra, pespaye bir kâğıt parçası tutuşturdular elime. Acele açtım, son derece ilgi çekici bir haberle karşılaştım. Bir firkateyn kumandanı olan Kaptan Cotton, Cerigo Adası açıklarında demirli durduğu sıra, şiddetli bir taraka işittiğini ve bunun ardı kesilmeksizin devam ettiğini bildiriyordu. Kaptan İzmir'e ulaşmış ve ordan durumu bana bildirmişti. Genel bir hareketin başladığı ve her iki taraftan tekne kaybı verildiğinden şüpheye yer yoktu. Kâğıdı cebime tıktırıp toplantıya gittim. Filolardan gelen raporlar okundu, olağan bazı kararlar alındı. Raporlar genel olarak tatminkârdı ve tam toplantı dağılacağı sırada ben, hepimiz için ilgi çekici olduğunu sandığım bir haberi iletmek üzere birkaç dakika daha durmalarını rica ettim. Cebimdeki pusulayı çıkarıp General Guilleminot'ya uzattım. Generalin kâğıdı okumasıyla renginin atması bir oldu. "Üç kafa bir şapkanın içinde" diyecek oldu. Dilimin ucuna geldi. "Üç ayak bir pabuçta" diyecektim, vazgeçtim sonra. Fazla bir şey konuşmadan toplantı dağıldı.

Bu arada donanmadan raporlar birbiri ardı sıra gelmeye başladı. İlk defa Türklerin 20 Ekim'de ateşe başladıklarını öğrendiğimiz zaman içimiz biraz rahatladı. Hiç değilse elçiler, limana düşmanca niyetlerle girmediklerini, gemilerinin selametini sağlamak üzere girişmiş oldukları bu harekete hiçbir uluslararası yasayı çiğnemediklerini, üzerlerine ateş açılmadan önce hiçbir düşmanca gösteride bulunmadıklarını ve eğer Türk donanması ağır kayba uğramışsa, bundan ilk ateş aç emrini veren Türk kumandanının sorumlu olduğunu ileri sürebilirlerdi. Bununla beraber daha önce haber vermeden, izin almadan, böyle büyük bir deniz kuvvetini dost bir memleketin gene o memleket donanması tarafından korunan bir limanına sokmaya kalkışmak bir kere nezakete sığar bir hareket değildi, üstelik sonradan kopan savaştan da anlaşılabilceği gibi açık bir tahrik unsuru teşkil etmekteydi. Bununla birlikte amirallerin kendilerini savunmak için ileri süreceği mahalli şartlar bir yana, donanmaya verilen talimatın bu tehlikeli, fakat tesirli kararı desteklediği asla söylenemezdi. Zira top ateşine başvurulması ancak bir takviye getirilmesi bahis konusu olduğu takdirde tavsiye edilmişti.

Tabii, bütün bunlar, olayın yarattığı ilk kızgınlığı yatıştırmakta rol oynayabilecek hususlardı. Oysa Sultan gazaba gelmiş, olanlardan biz elçileri sorumlu tutmaya kalkışmıştı. Şahsımıza karşı bir şey yapılmadıysa da oturduğumuz yerlerin etrafını devriyeler çevirdi. Başımıza neler geleceğini kestiremediğim için, içinde daha önceki ifadelerimizle çelişir hiçbir husus olmadığı halde, sırf yanlış yorumlanabileceğinden korktuğum bazı belgeleri yakıtım. Allah'tan Sultan, Mehmet Ali'den önce Mısır Paşalığı etmiş olan yaşlı tecrübeli bir devlet adamının tavsiyelerine kulak vererek daha mutedil bir hareket tarzı seçti. Ayrıca Müslüman halk o ara olan bitene karşı kayıtsız bir ruh hali içindeydi, hesapsız öç teşebbüslerine girişmeyecekleri belliydi. Aradan zaman geçiyor, hiçbir zecri tedbire başvurulmuyordu. Bunu görerek biz de Türklerin hiç değilse acizlerini anlayıp tekliflerimize kulak vereceklerini umuda başladık. Ama kazın ayağı öyle çıkmadı. Müzakereler büsbütün çıkmaza girdi. Elçilikler eskisinden de ağır bir hava içinde işlerini yürütmek için boşuna çabalamaktan kurtulamadılar.

Bâbüli ile elçilikler arasında görüşmeler, yazışmalar oldu ama hep boşuna. Reis Efendi, ilkönce antlaşma şartlarından vazgeçmesi şartıyla, belki de müttefiklerinden ayırmak amacıyla İngiltere'ye karşı yumuşak, bir bakıma da özür diler bir tavır aldı. Bunun yürümediğini görünce, eski sert çehresini takındı ve Yunanlıların mutlak olarak baş eğmesi dışında hiçbir anlaşma zemini olamayacağını kesinkes söyledi. Elçiler istediği kadar dil döksün, hükümetlerinden aldıkları türlü talimatı kabul ettirmeye uğraşsın, o padişahının buyruğunu dinlemekle görevliydi, efendisinin sözü dışına çıkamazdı. Canning'in bin dereden su getirip kabul ettirmeye çalıştığı şartlar, bu şartları desteklemek için ileri sürdüğü sebepler, herkesçe makul karşılanıyordu. Gelgelelim Sultan Mahmut nuh deyip peygamber demiyordu. Nazırları da çaresiz onun suyunca gidiyorlardı. Yunanlılara, nispeten daha yumuşak başlı bir vali gönderilecek, şikâyetleri giderilmeye çalışılacaktı ama her şeyden önce boyun eğmeleri, Osmanlı boyunduruğuna girmeleri, Avrupa devletlerinin de antlaşmadan vazgeçmeleri gerekti.

Uzun görüşmelerden sonra şu sonuca vardık: Harbe girmeksizin antlaşma şartlarını kabul ettirebilmek için elimizde tek bir silah vardı; Bâbüli ile diplomatik münasebetleri kesip, elçiyi de geri çağırarak. Büyük bir ihtimalle böyle bir harekete başvuracağımız tehdidi Bâbüli'yi hizaya getirecekti ama ya bu tehdide kulak asmazlarsa? O zaman işte pııyı pırtıyı toplayıp memlekete yollanmaktan başka çare kalmayacaktı. Nitekim böyle oldu. Pasaport istemek zorunda kaldık. Bâbüli ayak diretti, pasaportları vermeyeceğini kesin bir dille bildirdi. Tek çare, Çanakkale Boğazında yakalanmak tehlikesini göze alıp kaçmaktır.

8 Aralık 1827'de bu iş için peylenmiş ufak bir ticaret gemisine bindim. Karım da yanımdaydı. Ataşeler, kâtipler, konsoloslar, tercümanlar, uşaklarımız hep birliklik. Denize açıldığımızda karanlık basmıştı. Kuzeyden sert bir rüzgâr esi-

yordu; üstelik yağmur. Yolumuzun önüne çıkan olmamıştı. Yel de uygun esiyordu. Fransız Elçisi bizden iki saat önce demir almıştı. Gene de ondan önce Boğaza girdik. Bir ara tekne karaya oturur gibi oldu. Derken kurtulduk. İç kaleleri gün ışımış olmasına rağmen kazasız belasız atlattık. Az sonra gümrük muayenesinin yapıldığı hisarın önüne vardık. Gümrük memurlarını tekneye almak zorundaydık; hani bizleri alıkoymak isteseler, bundan ala fırsat olmazdı. Sandalyeler hazırlandı, kahveler ocağa sürüldü, gümrük memurları oyalana dursun, ben de bir sandala atladığım gibi hisarın kumandanını ziyarete gittim. Paşa beni alelade bir İngiliz seyyahıymış gibi karşıladı. Oturduğumuz odanın pencereleri denize bakıyordu. Biraz hoşbeşten sonra, bizim teknenin hisar toplarının atımından dışarı çıktığını gördüğüm zaman, kimin nesi olduğumu, İstanbul'dan ne şartlar altında ayrıldığımı anlattım. Sözlerimi sakın sakın dinledi. Herhalde bizi koyvermesi emredilmişti kendisine. Ya da bu işten habersizdi de bu dikenli meseleye karışmak istemedi. Çanakkale Boğazından çıkar çıkmaz, etrafta korsanların dolaştığı haber verildi, tetik üstünde durmamız ihtar edildi. İşin aslına bakılırsa teknede ne bir top, ne de en ufak ateşli bir silah vardı. Yelkene kuvvet yol almaktan başka yapılacak bir şey yoktu. Bereket hiçbir belaya uğramaksızın İzmir Körfezine vardık. Orada Kraliyet Donanmasından bir fırkateyn bizleri bekliyordu.

Böylece İngiliz, Fransız ve Rus temsilcileri resmen Türkiye'den ayrılmış oluyordu. Canning, Korfu'ya vardığı zaman hareket tarzının Majeste tarafından tamamen tasvip edildiğini öğrendi. Bütün aldığı tedbirler, hükümetçe uygun görülmüştü. Bu sevincini hiç indiren bir haber aldı: Kuzeni Mr. Canning'in vakitsiz ölümü. Böylece Yunanlılar davalarının candan bir müdafisini, Britanya Elçisi de her zaman için saygı ve hayranlık duyduğu bir yakınını kaybetmiş oluyordu.

ALTINCI BÖLÜM

YUNANİSTAN'IN KURULUŞU 1828-1832

Canning Londra'ya vardığı zaman Kral ile hükümetinin gerek Navarin Savaşını, gerekse diplomatik münasebetlerin kesilişini uygun gördükleri yolundaki kanaatini sarsıcı bir olayla karşılaşmadı. O sıra işbaşında bulunan hükümet, Wellington'un başkanlık ettiği garip bir Tory ve Canning'ciler karmasıydı ve tabii bütün koalisyonlar gibi güçsüzdü. Avrupa'da durum alabildiğine ciddileşmişti. Rusya hiçbir elle tutulur sebebe dayanmaksızın Türkiye'ye harp ilan etmişti. İngiltere ise Londra Antlaşmasında imzası bulunan devletlerin tek başına harekete girişmemesi yolundaki garantiyi Rusya'nın hiçe sayması karşısında hâlâ eli kolu bağlı oturuyordu. Nezarette daha uzun boylu kalamayacağını bilen Lord Dudley sorumluluktan kaçınıyordu. Canning hem Yunanistan'ın, hem de Türkiye'nin menfaati icabı zecri tedbirlere başvurulmasının kaçınılmaz bir zorunluk olduğunu bizzat Wellington Düküne anlatmaya kalktığı zaman Dük tarafından fena terslendi. Oysa Fransız ordusuyla İngiliz donanması birlikte harekete girilerek Bâbiâli'yi yola getirebilir, böylece Rusları tek başına harbe devam etme bahanesinden yoksun kılabilirdi.

George Canning'in ölümü gerek İngiliz menfaatleri ve itibarı, gerekse Yunan davasının geleceği bakımından büyük bir kayıp olmuştu. Hariciye Nezaretinin eski sağlam görüşünden, karar tezliğinden eser kalmamıştı. Sultanı yola getirmek için alınan tedbirler ürkek, tesirsiz, yersiz olmaya başlamıştı. Bu ara Müttefiklerin Yunan davası lehinde kararlı, kesin bir tavır takınmaları, arabulmak için tek etkili çare olabilirdi. Rusya Türkiye'ye harp ilan ettiği zaman İngiltere Yunanistan'ın bağımsızlığını tanıdığını derhal ilan etmeli ve 6 Temmuz Antlaşmasını zor kullanarak tatbika geç-

meliydi. Büyük ihtimalle Fransa da aynı yolu seçeceğine göre, Sultan boyun eğecek ve İngiliz, Fransız donanmalarının Karadeniz'e geçmeleri sayesinde Rusların ihtiraslarına gem vurulmuş olacaktı.

Bu geçiş devresinde bazı acemilikler olması tabii karşılanmalıydı. Ama Şark meselesinde canlı bir politika takip edilmesini köstekleyen asıl engel Wellington Dükünün şahsında aranmalıydı. Lord Dudley'den sonra Hariciye Nezaretine geçen Lord Aberdeen de Wellington Dükünün aşırı temkinli, hatta ürkek politikasını harfi harfine uygulamakta biçilmiş kaftan bir devlet adamıydı. Bu kararsız politika, özellikle Yunan davasının güdümünde büsbütün zararlı olmuştur. Yeni hükümetin ilk icraatı Amiral Codrington'u geri çağırmasıydı. Navarin'de yolsuz bir hareket yaptığı için değil de Yunan esirlerini taşıyan bir Mısır gemisini serbest bıraktığı için Amiral takdir edilmmişti. Sebep ne olursa olsun, bu hareketin dünya muvacehesinde, özellikle Türklerin kafasında yarattığı intiba, İngiltere'nin bundan böyle zor kullanmaktan çekineceği yolunda olmuştur.

George Canning'in ölümünden sonra görülen politika değişmesi, Lord Aberdeen'in Stratford'a yazdığı 20 Aralık 1828 tarihli yazıda bütün açıklığıyla görülmektedir: 6 Temmuz Antlaşması konusunda mutabık olmasak bile, şeref sözüyle bağlı bulunduğumuza inandığımız nispette, bu antlaşma hükümlerine uymaya hükümetçe çalışacağız. Bu sözler, Mr. Canning ile Lord Aberdeen'in takip ettiği politikalar arasındaki farkı iyice göstermektedir. Canning, Yunan davasına her zamanki temkinci edası ve coşkunluğuyla el atmış ve Temmuz Antlaşmasını harfi harfine, sonuna kadar tatbik niyetiyle işe girişmişti. Lord Aberdeen ise kendisini mükellef addettiği nispette ve tabii dar bir çerçeve içinde kalmak şartıyla antlaşma hükümlerine uymayı uygun görmüştü. Biri candan gönülden işe atılmış, öbürü ise bir önceki hükümetten arta kalan sıkıcı bir angarya olarak sineye çektiği antlaşmayı elden geldiği kadar kaytarmayı hedef bilmişti. Canning davayı kökünden halletmek, Aberdeen ise bu badireden paçasını mümkün olduğu kadar ucuz kurtarmak kaygısı içinde idi. Bu değişikliğin Yunanistan'ın yatıştırılması gayretlerini ne şekilde etkilediğini ileride göreceğiz. Şimdilik bir noktaya dokunmakla yetinelim: Wellington Dükü George Canning'in zorlu politikasını bıraktıktan sonra yeğenini iş üstünde tutmakla hata etmiştir. Elçinin Şarktaki uzun görgüsü ve George Canning ile sıkı münasebeti sırasında edindiği görüşleri bir anda silip atacağını ummak fazla iyimserlik olurdu. Sonuç olarak, ürkek bir politikayı tatbik için gözü pek bir temsilcinin kullanılması hükümetin başına bir sürü çorap ördü. İş Lord Aberdeen'e kalsaydı, Yunan davasının halli hayli sonraya bırakılacaktı. Yunanlıların yüzü suyu hürmetine, bereket, Fransa harekete geçti. Canning, birlikte harekete geçmek için can atıyordu ama

ne olursa olsun, Fransa'nın Mora yarımadasında bir ordu bulundurması hiç yoktan iyiydi. Mareşal Moison 20.000 mevcutlu bir birliğin başında Yunanistan'a gönderildi.

Bu arada Üç Büyüklerin elçileri buluşup Yunanistan'ın düzene sokulması için bir plan yapma yolunda direktif aldılar. Kendilerine verilen talimat belirsiz mi belirsizdi. Çeşitli meseleleri yerinde inceleyip hal çareleri arayacaklardı. Halli gereken meselelerin başında Yunanlıların Sultana ödeyecekleri vergi, topraklarından olmuş Türk çiftçilerine verilecek tazminat, Yunan valisinin tayininde Türklerin sahip olacakları söz hakkının nispeti ve sınırların tespiti gibi dikenli konular yer alıyordu. Mesela bu sonuncu meselede hükümetin belirli bir fikri yoktu. Dört ayrı tekliften söz ediliyordu. Birine göre sınır Volo Körfezinden, ta kuzeyden geçecek, bir başka teklife göre de yeni Yunan devleti Mora Yarımadasına sığıştırılacaktı. Yapılan toplantılarda temsilciler şaşırtıcı bir tarafsızlıkla dört ayrı teklifin de, "sınırın kolay seçilebilir ve savunulur olması" diye özetledikleri yararlıklara sahip olduklarını açıkladılar. Bununla birlikte kuzeyden geçirilecek sınırın yüksek dağ silsilelerini ve derin vadileri içine alması dolayısıyla matluba daha uygun olacağına üstü kapalı temas ediliyordu. Ayrıca Yunan adalarından büyük bir kısmının yeni devletin sınırları içine alınacağı da ilave ediliyordu. Tespit edilen indi enlem-boylam çerçevesinin de dışına çıkılabileceği göz önüne alınmıştı. Ama asıl üzerinde durulan nokta, Bâbüâli'ye karşı ayaklanan Yunan halkının elden geldiği kadar yeni devletin sınırları içine alınabilmesiydi. Görüleceği gibi temsilcilere verilen talimat bir sürü yorumlamaya açık nitelikteydi. Gene de yerinde yapılan incelemeler sonunda en uygununun seçilmesi bakımından bir de açık kapı bırakılmıştı. Buna karşı İngiliz hükümeti, verdiği talimatta kesin hatlı tekliflerde bulunmuş olsaydı, temsilciler çok daha kararlı bir hava içinde işlerini görmek imkânını bulacaklardı.

8 Temmuz 1828'de Canning yola çıktı. Paris, Simplon yoluyla Korfu'ya uzandı. Orada on beş gün kadar kalarak bilgi topladı. O arada Fransız ve Rus meslektaşlarını bekledi, eski arkadaşı Hellenes kaptanı Sir Richard Church ile buluştu. Karısına yazdığı 5 Eylül tarihli mektubunda şöyle diyor:

İbrahim Paşa ile tanıştım. Gözünün önüne kısa boylu, şişmanca bir adam getir! Hristiyanlar gibi ayaklarını sallandırarak oturuyor, açık mavi gözlü, açık alınlı, kırmızıya çalan sarınlıkta sakalı çiçek bozuğu yüzünü çevreliyor. Boyunun kısalığına, semizliğine rağmen cevval, hareketli bir insan intibai uyandırıyor. Çabuk kızan, çabuk sevinen canlı bir tip; öğrenmeye meraklı. Valilik ettiği yerden kapı dışarı edilmek üzere olduğunu göz önüne getirecek olursan,

nasıl böyle keyifli kalabiliyor diye hayretten hayrete düşerdin. Karşılaştığımızda pür samimiyet elimi sıktı. Biraz hoşbeşten sonra Sir Richard ile kendisini yalnız bırakıp ayırdım.

Bu sıra gemimiz Hydra kayalıklarını dolanıyor. Böyle bir yerde hâlâ canlı kalabildiğine göre bu Yunanlıların hürriyet sevgisi ne güçlü ey yarabbi! Kayalarla evler; başka bir şey yok ortada. Ne bir damla su, ne ilaç için bir sap yeşil ot. O yırtıcı Ege Denizi bir yanda, bir yanda da kasıp kavurucu kuzey rüzgârı. Ya o cehennemi güneş!... Sanki bunlar yetmiyormuş gibi Yunanlılar bir de Türklerle cebelleşmek zorundalar. İşte bu düşünce beni kuraklıktan, çoraklıktan çok daha sarsıcı birtakım kaygılara sürüklüyor. Bir tarafta yılanın ağzından yeni kurtulmuş bir kurbağa gibi orası burası zedelenmiş halde, soluğu kesik Yunanistan. Canını kurtarmış ama uzun boylu yaşamaya gücü kalmış mı, işte orası belli değil. Bir tarafta da Avrupa; biçareyi kurtarayım derken, birbirine girmiş; kimbilir belki daha yıllarca eski kafa dinçliğini boşuna arayıp duracak. Öbür yanda da berelenmiş ama daha canı çıkmamış olan yılan, kurbanını istemiye istemiye bırakmış, üstüne saldıranların biriyle uğraşıp vakit kazanmaya çalışıyor. Yeniden kendine geldiği anda ortalığa saldırmaya teşne... Üç elçiyle Yunan temsilcisi tabloyu tamamlamak üzere sahnede boy gösteriyorlar. Dört alık... Yaralıyı tımar edecekler, sözde, ortalığı yatıştıracaklar! Senin zavallı Stratford'un bu ödevden hissesine düşeni yerine getirmek için canından bile vazgeçmeye razı. Oturmuş kamarasına bir hal çaresi bulmak için kafasını yorup duruyor. Tam bir ışığa yöneldiğini sandığı sıra, bir de dışarı bakıyor ki, ufuk kapkara; bir fırtına yaklaşmakta. Bu işe akli kendinden daha yatkın birini bulmak için dünyalar vermeye hazır. Ama nerde?... Kimsenin bu meseleyi sonuna kadar yürütüp bir hal çaresine bağlamak için ya herru ya merru deyip didinmeye niyeti yok. Umutsuzluğa düşmemek için elinde tek bir tutamak var, o da tutamak sayılırsa tabii, mucizeye inanmak. Verilen talimatı yerine getirip bir an önce geriye dön! diyeceksin, ama o da neye yaracak ki? Dert öyle derin ki, kendi paçasını kurtarmak, istenecek şey değil. Açlıktan ipliğe dönmüş Mısırlıların deniz kıyısına yel yeperек yelken kürek koşuştuklarını, burnu havada reislerinin de aşağılık duygusunu içkiyle bastırmaya çalıştığını görmek, bana nasip oldu. Tanrıya şükürler olsun!

HATIRAT: Yeni Yunanistan'ın temellerini atmak ödevi, bilgi edinmek ve yardımını istemek zorunda olduğumuz kimsenin mizacı, durumu ve belki de görüşleri yüzünden büsbütün güçleşiyordu. Yunanistan'da bu sıra bütün kudret, yetki, Başkan Kont Kapodistrias'ın elinde toplanmıştı. Doğuştan Korfilu, uyrukluçça Rus, politik alanda liberal görüşlü ama mizaçça keyfi harekete eğilimli, iyi niyet sahibi, gelgelelim pek de güvenilmeye gelmeyecek olan bu zat, yonettiği yurduyla, Yunanistan'a bağımsızlık sağlamak için görevlendirilmiş olanlar arasında bir engel gibi duruyordu. Bizim müdahalemize karşı duyduğu hoşnutsuzluk yüzünden bu işin zorunluluğunu ve yararını görmez olmuştu. Teşebbüslerimizin başarısızlığa uğraması karşısında duyduğu sevinci saklamaya bile lüzum görmüyordu. Yetkimize güvenmediğini açığa vuruyor, sağ-

lam, ctraflı bir fikir edinmemiz için gerekli olan mahalli istatistikleri, elindeki imkânlara rağmen, vermemekle ayak diriyordu. Kontu yola getirmek için kararlı bir tavır takınmanızdan gayri çare kalmamıştı. İstekleri kesin bir dille yeniledik ve Yeni Yunanistan'ın ancak bu istatistikler üzerine kurulabileceğini belirttik. Öbür yandan barış havası günden güne yerleşiyordu ve çok geçmeden Fransız ordusunun büyük bir kısmını hiçbir tehlikeye yol açmadan geri yollayabileceğimiz üzerinde anlaştık. Geri kalan birlikleri, acil bir durum karşısında yetecek sayıdaydı.

Uykusuz geçen bir gecenin sabahında meslektaşlarımı ziyaret edip haylidor tartıştığımız, ihzari hazırlıklara giriştiğimiz meseleler üzerinde resmi bir anlaşmaya varmak gereğini ortaya atmaya karar verdim. Bu niyetle yatağımdan doğruldum, üzerimde gecelik, düşünmeye başladım. Yunanistan'ın yatıştırılması konusunda bir karara varılması gerekir ana meselelerdeki müşterek fikirlerimizi belirten maddelerden kurulu bir taslak hazırladım. Üzerinde anlaşmaya vardığımız meseleler hiç de bol değildi, hele en önemlileri üstünde taban tabana zıt yollara sapmıştık. En dikenli mesele, bağımsız Yunanistan'ın sınırlarıyla hükümet şekil üstündeydi. Yunanlılar sayıca az ve yoksuldular. Şu halde bir kral ailesine bakıp etmeleri güç olacaktı. Gene de sözünü geçiren bir otoriteye, ihtiyaçlarını karşılamaya, zaafalarını örtmeye, ihtiraslarını dizginlemeye uygun, çalışma sayesinde gelişen bir topluluk haline gelmelerini sağlamaya elverişli bir hükümete muhtaçtılar. Bu şartlarda demokrat ve cumhuriyetçi idare sistemleri iç barışı sağlamaya, komşularının dostluğunu kazandırmaya ve Avrupa'nın güvenini üzerlerine çekmeye elverişli değildi. Onun için tabii bazı meşruti kayıtlara tabii olmak şartıyla mutdaki bir hükümet tarzının uygun olacağı düşüncesine vardım. Meşruti gelişmelerin bir iyi niyet havası içinde yürütülebileceğini de kabul ettikten sonra, yurtiçindeki kardeş kavgasını, düşmanlıkları yatıştırabilmek için kralın yabancı prensler arasından seçilmesi zorunluluğu üzerinde durdum.

Sınırların kararlaştırılması işi, bahis konusu topraklardan vazgeçmesi beklenen devletin alacağa tavra bağlıydı. Her devlet gibi Osmanlılar da elindeki toprakları kaybetmeye asla razı değildiler; üstelik Sultan toprak bütünlüğünü neye mal olursa olsun, muhafaza etme bakımından dini bir mükellefiyet altındaydı. Hele toprak fedakârlığı isteyen topluluk Yunanlılar gibi isyan bayrağını kaldırmış, en büyük düşmanının himayesinde silaha sarılmış azınlıklar olursa! Yunan dehasına olan hayranlığımızı, din bağının yarattığı sempatiyi tek ölçü olarak almak sakat olacaktı. Downing Street'te de aynı düşüncenin hâkim olduğunu kuvvetli tahmin ettiğim için hareketlerimizde ihtiyat ve ortalama ölçüyü elden bırakmamaya karar verdim. Yeni Yunanistan'ın sınırları kuzeyde bir yandan Termopil'i, bir yandan da Aktium'u, güneyde ve doğuda Yunan halkının çoğunluk olduğu adalarla birlikte Mora Yarımadasını içine alırsa, Londra Konferansı sırasında Osmanlıların fazla güçlük çıkarmadan razı edilebilmeleri ihtimali kuvvetleniyordu.

Teklif ettiğim toplantı birkaç gün sonra yapıldı. Hazırladığım taslak, alınacak

kararlar için bir temel olarak kabul edildi. Maddeleri aramızda paylaşp nihai bir şekil vermeye ve çalışmalarımızı birlikte yeniden düzenlemek üzere gecikmeksizin toplaşmaya karar verdik. Bu, hemen tamamlanacak bir iş olmamakla birlikte, sonradan anlatacağım değışiklere uğramak şartıyla gerçekleştirilebildi. Krallık fikri tutundu. Türk halkıyla Yunanlıların birbirinden tamamen ayrılması konusunda da anlaşmaya varıldı. Yalnız toprak taksimatı meselesi çatalaştı. Fransız Elçisi kuzey sınırı olarak Tesalya'yı Zeytun bölgesinden ayıran dağ silsilesinin tespitini ileri sürdü. Bu görüşünü coğrafi bir açıdan savunuyordu; bu konudaki ameli ve nazari bilgisi gayet genişti. Bu bakımdan Fransız Elçisinin görüşüne boyun eğmek zorunda kaldım. İşte toplantılarımızı ahenkli ve verimli kılan bu uzlaştırıcı davranıştı.

Yeni Yunanistan ile ilgili çeşitli meseleler Poros konferansında böylece bir hal çaresine bağlandı. Genel olarak bu anlaşmanın Londra'da yapılacak yüksek kademeli konferansta tasvip edileceği umudu yaygındı. İş, Bâbiâli'nin rızasını alabilmekteydi. Reis Efendiyle Rumeli Seraskeri tarafından uvertürler yapılmış ve Osmanlı devlet adamlarıyla Poros konferansı temsilcileri ve Wellington Dükü arasında mektuplar teati edilmmişti. Wellington Dükü ile Lord Aberdeen Rus harbinin etkilerini silebilmek için elçilerin bir an önce İstanbul'a dönmelerini istiyorlardı. Yunanistan adına arabuluculukta Çarın herkesten önce harekete geçip bazı avantajlar elde edeceği kaygısı İngiliz hükümetini telaşlandırmaktaydı. Buna ancak elçilerin Türk başkentine dönmesi sayesinde engel olunabilirdi. Canning, Bâbiâli ile Müttefik hükümetleri arasında yapılan yazışmanın sonuçlarını öğrenmek için Napoli'de bekliyordu. Sultan, Londra Antlaşması çerçevesi içinde arabuluculuk edilmelerini kabul ve ateşkes ilan ettiği takdirde, Fransız ve İngiliz elçileri İstanbul'a döneceklerdi.

Ne yazık ki, Canning ile Hariciye Nazırı arasında doğan bir anlaşmazlık yüzünden Türk başkentine dönülmesi imkânsızlaştı. Lord Aberdeen üç temsilcinin Girit'in ablukasına devam edilmesi yolundaki kararlarıyla Yeni Yunanistan için teklif ettikleri sınıra muhalefet etti. Konferansta sınırın Volo Körfezinden Arta'ya doğru tespit edilip bunun Rus ve Fransız temsilcileri tarafından onanmasına rağmen İngiliz hükümeti yeni devlet topraklarını Mora ile Ege adalarına inhisar ettirmeye karar vermişti. Bu karara nasıl ve ne zaman varıldığını kestirmek güçtür. Poros'daki temsilcilere talimatta Kuzey Yunanistan sınırı için birkaç teklif ileri sürülmüş ve dağ silsilelerine tanınan önem, temsilcilerin kararlaştırdıkları sınırın tasvip edileceği kanaatini uyandırmıştı. Temmuzdan kasıma kadar hükümet tarafından yollanan yazılarda bu talimatın değıştirildiğine dair hiçbir kayda rastlanmamaktadır. Londra Konferansında bu mesele üzerinde kesin yargılar verecek yetkide olunmadığı belirtilmiş ve 16 Kasım tarihli protokole

ilişik İngiliz memorandumunda Poros'taki temsilcilerden rapor alınincaya kadar bir karara varılmayacağı hususuna temas edilmişti. Buna rağmen Lord Aberdeen, Yunanistan'ın Mora Yarımadasından öteye genişletilmesini doğru bulmadığını daha sonraki yazılarında belirtmekten geri durmadı. 26 Temmuz tarihli yazısında Canning'e şöyle demektedir: Atina'dan vazgeçmek acı bir fedakârlık olacaktır ama korkarım, bundan kaçınmaya şimdilik imkân yok. 18 Kasım'da İngiliz hükümetinin şu kesin kararını bildiriyordu: Yunanistan Korent bîrzahının kuzeyinde hiçbir toprağa sahip olamayacaktır. İngiliz hükümetinin müttefikleriyle aynı meseleleri görüşmek üzere konferanslar yapıldığı bir sırada bu kabilden kararlara varmaya ve Poros temsilcilerinden rapor gelinceye kadar hiçbir kesin karara varılmayacağı yolundaki beyanını böyle sorusuz sualsiz değiştirmeye ne hakkı vardı? Canning'den aldıkları bilgiler bu kararın yanlış olduğunu gösterecek nitelikteydi. Şu halde İngiliz hükümeti hangi güdünün etkisi altında böyle hareket ediyordu? Ruslardan korkuları İngiliz devlet adamlarını bu yola sürüklüyordu. Kurulacak olan Yeni Yunanistan'ın tamamen Rus etkisi altına girmese bile, İngiltere'yle bundan böyle anlaşamayacağı kaygısı içlerine düşmüştü. Bunun içindir ki, Yeni Yunanistan'ın temelli bir devlet olarak kurulmasını değil, sadece Londra Antlaşmasında yer alan kararların üstün körü yerine getirilmesini istiyorlardı. Yunanistan'ı yatıştırmak, Levant'daki kargaşaya en ucuzundan bir hal çaresi bulmak ve böylece Sultanın hoşnutluğunu kazanıp kaybettikleri itibarı yeniden kazanmaktan başka bir şey düşünmüyorlardı. Lord Aberdeen, Mora Yarımadasının ayrılmasını antlaşmanın doyurucu olmasa bile, en elverişli yoldan tatbiki şeklinde görüyordu. Elverişliden kastı da zevahiri kurtarmak olsa gerekti.

Bu şartlar altında Canning önemli bir karar almak zorunda kaldı. Görüşlerini uygun bulmadığı bir hükümetin temsilcisi olarak kalacak mıydı? Poros'ta gerçekleştirdiği hizmetleri İstanbul'daki icraatıyla hiç indirmeye razı olacak mıydı? Meydanda olan bir şey varsa, o da, böyle bir durumda şahsi nüfuzunu kullanmaya razı olmayacağı hususuydu. İstanbul'a gidecek bile olsa, hükümetinin kararlarını tavsiyede şahsi fikrini beyana yanaşmayacak, tarafsız bir tutumla müttefikleri ikna ve Bâbiâli'ye Yunan meselesinde bir hal sureti dikte ettirmekle yetinecekti. Fakat Lord Aberdeen'in bu teklife verdiği cevap herhangi bir şüpheye yer bırakmayacak kadar kesindi. Hariciye Nazırı mektubunda şöyle diyordu:

İki elçi Poros'ta kararlaştırılan şartlar çerçevesi içinde Bâbiâli'ye bazı tekliflerde bulunmak ve Türk hükümeti tarafından yapılacak itirazları göz önüne alıp incelemekle görevlendirilmişlerdir. Yunanistan sınırları için üç devlet arasında tam bir anlaşmaya varılmış değildir. Buna karşılık İngiliz hükümeti müzakere-

ye temel teşkil etmek üzere ortaya atılan şartların elverişli olmadığını açık bir şekilde belirtmiş bulunmaktadır. Bununla birlikte Poros'ta büyük yorgunluklar pahasına kurmaya çalıştığınız imkânları İstanbul'da yıkmaya uğraşmamızı istemek haksızlık olacaktır. Oysa şu anda İngiliz hükümetinin sınır konusunda cereyan edecek müzakereler sırasında takınmanızı istemek zorunda kaldığı davranış, budur. Şu halde mektubunuzdan da anladığıma göre bu şartlar altında vazifeye devamı arzu etmemektesiniz. Nezarete yolladığınız yazıyı şarta muallak bir istifa olarak kabul zorundayım. Temenni ederdim ki, bütün bu mesele tarafınızdan bir hal çaresine bağlansın. Bununla birlikte sizin bu şekilde hareketinize yol açan düşünceleri de istihfafla karşıladığım sanulmasın. Meselenin bazı noktalarında görüşlerimizin farklı olmasına rağmen, gösterdiğiniz üstün kabiliyete ve gayretlere müteşekkir olduğumu belirtmek isterim.

Canning'in bu mektubu karşılayış karakteristiktir:

Mektubun yarısına geldiğim zaman, diyor, fırlattım yere, ayağımın altında çiğnedim. Derken yerden aldım, gerisini de okudum. Beni bu sakat işten kurtardığı için Tanrıya şükürler ettim.

Canning, İstanbul'a öteden beri savunduğu bu politikayı tatbik için döndü ama ancak üç yıl sonra, Palmerston hariciye nazırlığına geçtikten sonra. Bu arada Yunan davasına hiç karışmadı. İngiltere'ye dönüşünde Hamam Haçı nişanıyla taltif olundu ve oldum bittim özlemini çektiği Avam Kamarası üyeleri arasında yer aldı.

Kısaca bu arada olup bitenleri anlatalım. Sir Robert Gordon ile General Guilleminot, Londra Konferansında kararlaştırılan 22 Mart 1829 tarihli Protokolde yer alan teklifleri Bâbiâli'ye sundular. Fakat İngiltere'nin bu konuda farklı görüşte olduğu bilindiğinden, Bâbiâli sınırları daha da daraltmakta diretti ve adalarla birlikte Mora Yarımadası Yunanistan için yeter büyüklükte bir arazi olarak kabul edildi. Derken ileri görüşlü bütün politikacıların kolayca kestirebileceği bir durumla karşılaşıldı. Rusya, Eylül 1829'da Türkiye'yi dize getirdikten sonra, Mart Protokolünün, yani Poros tekliflerinin olduğu gibi uygulanmasını istedi ve dilediğini de elde edince Yunan davasında ön safa geçti. Buna karşı Fransız ve İngiliz elçileri, Yunanlılara daha sevimli görünebilmek için, Yunanistan'ın bağımsızlığını ilan ve Prens Leopold'a Yunan tahtını teklif ederek kaybettikleri itibarı kazanmaya kalkıştılar. Sınır konusunda hiç de doyurucu olmayan bir hal çaresine varıldıysa da, bu arada Yunanistan rakip partilerin oyuncağı haline geldi. Bu şartlar altında Lord Palmerston, 1831 sonbaharında Canning'in özel bir ödevle İstanbul'a yollanarak yeni Yunan devleti sınırlarının genişletilmesi için teşebbüse geçilmesini teklif etti. Canning, yurt politikasında kısa bir zamanda tanınmaya başlamış olmasına ve bu işte ba-

şarı şansının büyük olmadığını bilmesine rağmen bu vazifeyi kabulde tereddüt etmedi.

Canning Korent, Naupliya yolundan Yunanistan'a yaklaştığı sırada hiç de umutlu bir ruh hali içinde değildi. 17 Aralık'ta karısına yazdığı bir mektupta şunları söylüyor:

Yunan kıyılarına yaklaştığımız şu sırada kendimi Yunan milletin lehinde duymamak beni hayli üzüyor. Nifak, parti kavgaları, politika dalavereleri artık çığırından çıkmış halde. Tevekkeli İncil'de Yunanlılara "sapık!..." denmemiş. Kimi zaman, Yunanlıların lanetlenmiş bir millet olduğuna inanasım geliyor. Türklere kahramanca direnmeleri, kılı kılına kurtuluşları ve büyük bir talih eseri olarak bağımsızlığa kavuşmalarına rağmen, bir millet haline gelmek ve bir devlet kurmak için gerekli özelliklerden yoksun olduklarına inanmamak elde değil. Üstelik zaafalarını görüp faydalanmak fırsatını kaçırmayan bir sürü de düşmanları var. Bu durumda benim elimden ne gelebilir ki? Heyhat! Bu sorunun cevabını vermekten aciz kalıyorum. Tann'ın bu en zayıf araçla en büyük hayrı gerçekleştirmesini dilemekten başka çare kalmıyor.

Büyük bir coşkunlukla karşılandı. Milliyetçiler, toplu halde, onu vatanlarının kurtarıcısı olarak selamladılar. Mavrokordatos, Trikupis ve Zografos'tan aldığı mektuplar Canning'in Yunanistan'da ne candan karşılandığını gösterir belgelerdir. Liderler arasındaki ikilikler ve yabancı temsilcilerin ayrılıklara düşmüş olması, bunca emek, bunca zahmet pahasına kurulmuş olan körpe devleti temelinden tehdit ediyordu. Kral gelip dikenli tacını başına giyinceye kadar devletin ayakta kalabileceği bile şüpheliydi.

Dehşetinin izlerini yıllar sonra da görebileceğimiz Kurtuluş Harbi sona erdi. Türklerle Yunanlılar barıştılar, ama Yunanlı Yunanlıyla harpte. Sarıklı saldırgandan kurtarılmış olan Mora Yarımadası şimdi de bir iç harbe sahne olmakta. İki düşman taraf var. Biri bütün gücünü dağlardaki çetelerinden edinen Colettes tarafından idare edilen yerli ahalî. Öbür grubun hükümet anlayışı daha derli toplu olmakla birlikte palikaryalarla reislerinin astığı astık, kestiği kestik gidişine ayak uyduramıyor. Colettes, Ali Paşa'nın sarayında hizmet görmüş. Ne gibi ahlak terbiyesi gördüğünü oradan anlayın! Fransızlarla arası çok iyi. Zekâca, cesaretle üstünlüğü sayesinde elde ettiği ün, Fransızlar nezdinde tutulmasını kolaylaştırmış. Yunanistan'ın şimdiki devlet reisi, bir müddet önce bir suikasta kurban giden Kont John'un kardeşi Kont Agostino Kapodistrias; pek kabiliyetli birisi değil; Ruslara meyletmesi de memleketindeki itibarını hiçe indirmiş. Düşman kuvvetler arasında bir çatışma kopmasına engel olmak üzere Britanya tarafından hükümet nezdinde yapılan teşebbüsler sonuçsuz kaldı ve her iki taraf kendince haklı gördüğü tazminat dileklerinde direnmekte. Argos yakınlarında çarpışmalar oldu, kan döküldü, ama kesin bir sonuç doğuracak yoğunlukta değil. Bir gün Argos yolunda gezinirken, bacakla-

rından aşağıya kanlar sızan bir atıyla karşılaştım. “Sana ne oldu, kardeşim?” diye sordum. “Harp başladı efendim” diye cevap verdi. Gerçekten de dediği gibi harp başlamıştı. Her türlü gelişmeyi baltalayıcı, olumlu bir havanın kurulmasını önleyici bir harp. Ne yapabiliyordum ki? Hükümet daracık çevresinin dışında kimsenin sözünü dinlemeye niyetli değildi. Sonunda Londra Konferansına başvurmaya karar verdim. Bir muhtıra hazırladım, hükümet reisinin ilgisini çekmek üzere boşuna uğraştıktan sonra, Lord Palmerston’a yolladım. İstanbul’a doğru yola koyuldum.

Lord Palmerston’un yolladığı bir mektuptan buraya aktardığımız şu cümle Canning’in gösterdiği gayretlerin tahmininden daha başarılı olduğunu gösteriyor:

Konferans üyeleri Mora’da elde ettiğimiz başarıyı sevinçle karşıladı, herkes sizin tam bu sırada Yunanistan’da bulunuşunuzun bir talih eseri olduğunda müttetik.

Atina üzerinden 28 Ocak 1832’de üçüncü defa olarak İstanbul’a vardı. Türk başkentinde Hristiyanlara karşı daha yumuşak davranıldığını, Hünkârın huzuruna alındığı zaman eski horgörücü törelerden eser kalmadığını gördü. Muhafızlar, ilk defa olarak, elçi yanlarından geçerken esas vaziyeti almışlardı. Sultan eskisi gibi belirli söylevler teatisiyle yetineceği yerde, elçiyle dostça bir görüşme yaptı ve hatta elçilik erkânı Sultanın iltifatına mazhar oldu. Bunlar daha önce görülmüş şeyler değildi. Bu durumdan son derece memnun kalan Büyükelçi, Büyük Britanya’ya karşı beslenilen dostluk duyguları sarayda ve hükümet çevrelerinde yeniden gelişmeye başlıyor, diyor.

Bütün bunlara rağmen, Canning Yunanistan’ın topraklarını genişletmeye Türkleri ikna için ne yapması gerektiğini bir türlü kestiremiyordu. Elle tutulur bir zorunluluk olmadıkça, toprak fedakârlığı etmeme dini bir prensipti. Üstelik bu fedakârlıktan yararlanacak millet, Yunanlılar olursa! Sancağı Şerif altında ele geçirilmiş toprakları para karşılığında elden çıkarmak, günahların en büyüğü sayılıyordu. Öbür yandan ödenmesi düşünülen para miktarı da öyle muazzam bir şey değildi. Tek çare, Sultanı korkutacak bir olayın patlak vermesini beklemektir. Allaha o ara Mısır genel valisi Mehmet Ali’nin günden güne büyüyen otoritesi Mahmut’un kıskançlığını ve şüphesini üzerine çekmeye başladı. Canning, inatçı Sultanı etki altına almak için bu araçtan yararlanmaya karar verdi. Sultanın kulağını bükmek için sonradan Samos valiliğine erişen Vogorides adlı ağız sıkı bir Yunanlıyı kullandı. Elçiliğin doktoru, her zamanki tercümanlara iş düşmeden, gizli olarak aracı hizmeti gördü. Canning’in Dr. Mac Gufog’a yazdığı 30 Mart tarihli şu mektup, Büyükelçinin daha sonraki icraatında büyük rol oynayacak olan devrimlerden ilk olarak söz etmesi bakımından ilgi çekicidir:

Sizden ricam, dünkü konuşmanın dostumuzda ne gibi bir intiba yarattığını öğrenmeniz! Ayrıca raporları ulaştırma bakımından başka ne gibi çarelere başvurulabileceğini de öğreniverin! Bu biçim gecikmeler çok zararlı oluyor. Bâbîâlî'yle kolay temasa geçebilmek imkânı arayışım gerek kendi iktidarını sağlamlaştırmak, gerekse Hristiyan uyrukların durumunu düzeltme bakımından önemli olduğumu sandığım ve şimdiye kadar yapmış olduğu değişimleri tamamlayıcı nitelikte gördüğüm yenilikler hususunda Sultanı aydınlatmak içindir. Bâbîâlî'nin kısa bir zamanda Avrupa uygarlığının nimetlerinden faydalanmasını sağlamak ve memleketin olanca gücünü bağımsızlığını koruma uğruna seferber edebilmesi, Avrupa konseylerinde hak ettiği yeri alabilmesi için gerekli devrimlere geçmesine ve askeri ve mali sistemlerini şahıs ve mülkiyet bütünlüğü temeli üstünde yeniden düzenleyebilmesine yardım emelindeyim. Sultan geri kalan gücünü Mısır'da iç harp çıkmazı içinde harcayacağı, en sadık dostlarının tavsiyelerine sırt çevirerek en büyük desteklerini gücündüreceği ve yenilik tedbirlerini yabancı memleketlerde güven ve sevgi duyguları yaratacak çapta ele almayıp yarım ve eksik tutacağı yerde, tam bir disiplin içinde harekete geçtiği takdirde, durumun nasıl birdenbire değişeceğini izah etmeni dilerim. Aksi halde yeniçerileri ihya etmek, eski zamanların sarıklarını, cübbelerini yeniden ortaya çıkarmak, Yunanistan'ın yeniden boyunduruk altına girmesini istemek, belki de daha hayırlı olacaktır. Mesele dar kafalılıkla disiplin şıklarından birini seçmektir. Bunun ortası yoktur.

HATIRAT: Sultan geriden, nazırları da cepheden olmak üzere epey cenkleştik. Hiç değilse görünüşte, bir taviz vermemiz zorunluluk haline geldi. Bunun üzerine Yunanistan'ın yeni sınırlarının doğuda ve batıda Volo ve Arta körfezlerinde sona ermesi hususunda taviz vermemek şartıyla, bir miktar kısıtlamasına razı oldum. Böylece her iki körfezin suları iki devletin ticaret teknelerine açılmış oluyordu. Bu anlaşma zemini haddi zatında önemli olmayan bir fedakârlığı gerektiriyor, buna karşılık, iki devlet topraklarının daha belirli bir biçimde ayrılması avantajını sağlıyordu.

Sultanla bir anlaşmaya varır varmaz, meslektaşlarımı ikna ve onların tasvibini aldıktan sonra işi resmi bir antlaşma şekline sokmak üzere çalışmaya koyuldum. Bu harekâtı hızlandırmak için bir sahne hilesine başvurdum. Müsterek toplantılarımızdan birinde saraydan bir haberci gelerek Sultanın taraflarca müsait karşılanması gereken bu son hal şekli üzerinde bir an önce bir anlaşmaya varılmasını son derece arzuladığını bildirdi. Tabii bu denli bir ihsanın, Müttefik temsilcileri nezdinde el kol bağlayıcı bir özelliği olmamakla birlikte, Sultanın demeci, geri kalan pürüzlerin halli yolundaki iyi niyetli gayretleri kesifletirdi. Böylece neticeye ulaştık. Birçok anlaşma hükümleri resmi dile döküldü ve belgenin imzalanması için bir toplantı tarihi kararlaştırıldı.

İş bu safhaya vardıkten sonra, işlerin bundan böyle suyunca gideceğinden en ufak bir şüphem yoktu. Toplantı için kararlaştırılan yer Rumeli sahillerinde Tarabya ile Yeniköy arasındaki Hümkâr köşküydü. Bir sabah saat onda çalışmaya başladık, ertesi sabah üçte ancak dağıldık. Yemek için bir aralık verdik, alclu-

sul çubuk faslı da araya girdi. Geri kalan on altı saat karşılıklı sitemler, bahanelerle geçti. Türk temsilcisi Süleyman Necip Bey hatlarımıza hafiften bir ateş açmakla girişti işe. Nezaket gösterisi olarak bazı tali meselelerde kendisine tavizler verdik. Bundan cesaretlenerek çok daha ciddi tavizler koparmaya kalkıştı. Verdiğimiz ret cevabı büsbütün kendisini asabileştirdi. Münakaşa için değil, antlaşmayı imzalamak için topladığımızı hatırlattuk. Böyle bir antlaşmayı imzalamaktansa, sağ elini kesip atmaya hazır olduğunu söyleyiverdi. Sultanın gazaba geleceğini önc sürerek korkutma yoluna sapmadan başka çare kalmadı. Bu tehdit bile onu hemencecik yatıştırmaya kâfi gelmedi. Sonunda yorgunluk, bıkkınlık imdadımıza yetişti. On altı saatlik münakaşadan sonra o Allah'ın belası antlaşmaya imzasını bastı.

Böylece Yeni Yunanistan'ın sınırları o muhkem dağ silsilesinin ardına geçebildi. Bu hatırlanmaya değer alışverişin üstünden beş on yıl geçti. O zamandan bu yana Yunanlılar, Sultanın pençesinden kopardığımız bu bereketli toprakların nimetlerinden yararlanmaktalar.

Ödevlerimin başlıcası böylece sona erdirilmiş oldu. Artık dönüş hazırlıklarına başlayabilirdim. Yalnız Sultana veda etmek gerekiyordu. Daha önce bana buluşmamızın hususi mahiyette olacağı ihsas edildi. Anlaşıyordu ki, bu görüşme, Mısır ile Bâbü'lî'nin arası bozulduğu takdirde İngiltere'nin Türklerin tarafını tutacağına dair bir garanti elde etmek için kullanılacaktır. Bu konuda aşırı konuşkan yahut aşırı sükûti davranmanın tehlikelerini idrak etmiyor değilim. Birinci halde hükümetim için bir sıkıntı kapısı açabilirdim, ikinci halde ise Sultanın doğrudan doğruya Rus Çarının kolları arasına düşmesine sebep olabilirdim. Sonradan Türklere verilen talimatı öğrendiğim zaman, bütün üzerinde durulan hususun konuşma tarzımdan ibaret kalacağını görerek rahatladım. Konuşmam sırasında vaat ettiklerimin hiç değilse bir tanesini, şefime Mehmet Ali'nin harekâtını takip için bir filo gönderilmesini tavsiye suretiyle yerine getirdim. Bu tavsiyemin tutulmamış olması hayırlı mı, zararlı mı oldu, orasını karıştırmayalım; şu var ki, o zamanki Başvekil Lord Grey clinde o ara gemi bulunmadığı ve yeni gemilerin tahsis için Parlamente'ye başvurmaktan çekindiği için bu tedbirden imtina etmiştir.

Kabul töreni beklediğim şekilde geçti. Tören Beylerbeyi sarayında yapıldı. Halife gayet nazik davrandı. İlk defa olarak beni ayakta karşıladı. Nazırlarından kimse yoktu huzurda. Görüşmemizin sonunda beni Nişanı Osmani ile taltif etti. Kendisini bir daha görmedim. Denilebilir ki, Sultan Mahmut'un her zaman için bir ressama poz verir gibi bir hali vardı.

Ben burada Sultanı ne pohpohlamaya, ne yermeye girişecek değilim. Kararlılık ve canlılık, başlıca erdemleri arasındaydı. Doğuştan vergili bir insan sayılmazdı. Üstün bir cesareti olamamakla birlikte korkak da denemezdi. Ahlakça, Kuran ölçülerine vuracak olursak, kusursuz bir insan değildi. Şartların değişimini kovalayan, zamanın gereklerine ayak uydurmaya çalışan bir devlet adamıydı. Düşünüş bakımından, denilebilir ki, ta gençliğinden beri liberal görüşlere açık bir kafadaydı. Neylersin ki, ya ileri görüşlülük noksanından ya da bur-

nunun dikine gidiş i yüzünden en kritik anlarda belirmiş olan fırsatları kaçırdı ve onulmaz kayıplara yol açtı. Otuz yıl süren hükümdarlığı sırasında sonu kötü çıkan harpler ve toprak kayıpları, Osmanlı İmparatorluğu'nun büsbütün ufalmasına, zayıflamasına sebep oldu. Yunanistan, Mısır, Cezayir, Osmanlıların avuçları içinden kayıp gitti. Navarin'de donanmasının sulara gömölüşünün acısını sonradan çekti. Öbür yandan devletin dizginlerini elinde toplayabildi, birçok eyaletlerde ayaklanmaları bastırdı ve haklı olarak Yeniçeri Ocağı'na incir dikti. Yeniçeri belasını başından attıktan sonra, devrim hareketlerine girişti, böylece hem Osmanlı İmparatorluğu'nu yenileştirdi, hem de Hristiyan devletleriyle daha ahenkli bir münasebet kurulmasını sağladı. Yurt için düşmanlarından bile tehlikeli bir nitelik kazanmış olan sapık Yeniçeri Ocağı yerine disiplini, düzenli bir ordu kurdu. Ne yazık ki, nüfuzunun artması, şahsi zaafı büsbütün kendini bırakmasına yol açtı ve genç yaşta ölümü ilerleme seyrini aksattı. Mahmut, gençken yakışıklı, göz alır bir insandı. Siyah sakalları yüzünün solukluğunu örterdi. Zamanla yıprandı. Orta boyluydu, temiz yüzlüydü, iyi yazı yazar, iyi ata binerdi. İyi bir kemankeş olduğu söylenirdi. Her şeye rağmen denilebilir ki, onda görülen bütün erdemler kendi yapılışı ve kendi gayretlerinin eseridir, kusurları ise çevresinin ve lehinde olmayan sebeplerin mahsulüdür. Kendisini hayr ile yâd edelim!

İstanbul'u gene arkada bırakıp denizlere açıldık. Yolumuzun üstünde Naupliya vardı. Körfezin açıklarından geçecektik, durmaya niyetim yoktu. Başlarında Kolokotrones, bir heyet yollamışlar beni görmeye. Her zamanki hoşbeşten, günlük haberleşmeden sonra bana, Yunanistan bağımsızlığına kavuştuktan sonra nasıl bir politika takip etmesi gerektiği soruldu. Cevap olarak, bunca emek pahasına hürriyete kavuştuktan sonra, nasıl hareket etmeleri gerektiğini bir yabancından öğrenmeye kalkmaları karşısında duyduğum hayreti dile getirdim. Bu cevabımla yetinmediler, ısrarla bindirdiler işi. Baktım ki, bir şeyler söylemeden olmayacak, "Fikrime bunca değer veriyorsunuz madem" dedim. Birkaç cümle içinde düşündüklerimi anlatayım. İlk işiniz, harbin yıkımını onarmak, tarlaları sürmek, denize yeni gemiler indirmek ve her şeyden önce nüfusça çoğalmak olmalı. Maddi refah, ahlakça ve siyaset alanında ilerlemenin başlıca şartıdır. İdari ve sosyal gelişmeler daha sonra gelir. Bugün için muhtaç olduğumuz şey zorlu bir idaredir." Gülümsediler, teşekkür ettiler bana ama bu samimi öğütlerime uymuş olduklarını pek sanmıyorum. O zaman açıkladığım bu inançlarda en ufak bir değişme olmadı. Gelgelelim Yunanlılar davayı benim gözümle görmemektedir. Büyük Yunanistan tutkusu, yıkıcı bir hayal. Osmanlı İmparatorluğu bugün için Yunanlılara av olacak derecede güçsüzleştiğine göre, kuracakları endüstri için kârlı bir pazar, verimli bir alan olarak Türkiye'den yararlanmaya bakmalılar. Haydi böyle bir hayale kapıldılar diyelim, hiç değilse o hayali gerçekleştirmek için gerekli araçları elde etmeye bakmalı değiller mi? Güçlerinin ötesinde emeller, yersiz hak iddiaları, patavatsız hareketler, başansızlıkla, utançla sonuçlanmaya mahkûmdur. Her şeyden önce onlardan bakım, emek bekleyen topraklara kök salmalıdırlar. Ge-

rek içte, gerek dışta kuvvet toplamalı! Tutmaları gereken gerçek politika, Avrupa'nın güvenini, komşularının dostluğunu kazanmak, içte de gelişme olanaklarını hazırlamak ve koruyabilmek için sağlam bir yasa anlayışının yerleşmesine çalışmak olmalıdır.

Sir Stratford, İngiltere'ye dönüşünde loğusa yatağından kalkmış olan karısı tarafından karşılandı. Her yandan alkış sesleri, övgü nidaları yükseliyordu. Palmerston şöyle diyordu: "Başarılı ve gerçekten parlak sonuçlarla bütünlediğiniz böyle önemli bir ödevden yurda sağ salım dönüşünüzü kutlarım." Ardından da hükümdarın direktifiyle yazılmış şu resmi yazıyı gönderiyordu:

Ekselansınızın Bâbiâli nezdindeki Elçilik vazifesinin sona ermesi üzerine, Hükümdarlardan aldığım emre uyarak, İstanbul'daki resmi ikametiniz ve bilhassa Yunanistan sınırlarının ıslahı için Fransız ve Rus temsilcileriyle birlikte yaptığınız müzakereler sırasındaki tutumunuz, Majestelerinin tasvibine mazhar olduğunuzu resmen size bildirmek isterim. Majestenin de işaret buyurduğu gibi, sözü geçen önemli müzakerelerin başarıya ulaşmasında gösterdiğiniz üstün kabiliyet, tüketici uzunluktaki müzakerelerin yürütülüşü sırasında üç devlet arasındaki ahengin muhafazasında ve haddi zatında kendisi için istifade bahş olmakla birlikte şahsi hisler ve ilk intiba bakımından Sultan Hazretlerine sempatik görünmeyen bir hal suretini kabule kendisini ikna etmede uzlaştırıcı davranışınız, büyük bir amil olmuştur. Majestenin takdir hislerini malumatınıza arz etmek fırsatını bulduğum için duyduğum memnuniyet sonsuzdur.

Az sonra David Morier'den aldığı mektup daha az sevindirici değildi:

Lord Granville'in dün geceki ziyafetinde büyük Talleyrand'ın yanına düşmüş-tüm. Eski kurt, İstanbul'daki başarınızın müjdesini ilettil bana. Avrupa diplomasisinin bu büyük ustasının sizden hayranlıkla bahsetmesi ve müzakere ilminde elde edilen bu zaferin yüksek kabiliyetiniz sayesinde kazanıldığına dair söylediği övücü sözler karşısında duyduğum sevinç ifadeden aciz kalıyorum. HATIRAT: Yurda dönmenin verdiği sevinç, Palmerston'dan gördüğüm iyi kabul sayesinde iki kat oldu. Elini omuzuna koydu. "Aslansın Canning" dedi. Gurur duymadım, dersem, yalan olacak. Yalnız işin tuhafı, aradan iki üç hafta geçinceye kadar, kendisinden bir sokak aşağıda oturmama rağmen beni çağırıp da Yunanistan'ın son durumu hakkında ve sağlam bir idarenin kurulabilmesi için gerekli tedbirler üzerinde fikrimi sorma zahmetine katlanmadı. Yunan tahtı için o Bavyeralı genci seçmiş olması da, sanırım, isabetli bir karar değildi. Ayrıca direktifi üzerine kurulan naiplik heyeti ve kuruluş tarzı da tatmin-kâr olmaktan uzaktı. Daha sonraki yıllarda Yunanistan'ın başına onca çorap ören Presns Otto'nun nasıl bir insan olduğunu kendisine hocalık etmiş olan Cizvitlerin yazılarından kolayca öğrenebilirlerdi. Bundan başka aynı haklara haiz üç naip tayininin de akıllıca bir hareket olmadığını kestirmek için üstün bir önseziye hacet yoktu. Yunanlılar zaten üçe bölünmüşlerdi ve naipler arası-

na nifak tohumları serpererek hükümeti felce uğratacakları meydandaydı. Hele naiplerden birinin şeklen reis, *primus inter pares* seçilmesi, ihtirasları kıskırtarak aslında eşit imtiyazlara sahip olan naipler arasında yersiz bir rekabete yol açacaktı. Nitekim böyle oldu. Kısacası Yunanistan konusunda alınan tedbirler baştan aşağı yanlıştı. Türklerle münasebetimize gelince, bu nazik devrede onlara kayıtsız davranmakla çok kötü ettik. Bu yüzden Sultan, İngiltere'den yardım istemenin boş olduğunu görerek Ruslara kucak açtı ve Boğazlara, hatta başkentin bir top atımı yakınına yanaşmış olan Çar ordularının yardımını kabul zorunda kaldı. O ara kaybettiğimiz imkânları, büyük fedakârlıklar pahasına, harbe sürüklenme tehlikesini bile sineye çekerek zoruna elde edebildik.

YEDİNCİ BÖLÜM

BÜYÜKELÇİ

İstanbul'da 1850'ler ve 1860'lardaki uzun hizmetleri sırasında Canning üstün yetkinliklerini gösterecek fırsatlar buldu ve kendisine "Büyükelçi" denmesine yol açacak çapta bir nüfuz kazandı. Bununla birlikte "Büyükelçi" deyimini sadece biz, İngilizlerin gözünde olağanüstü bir anlam taşımaktadır. Yoksa Türkler alelade elçilerden ayırmak üzere bütün kıdemli elçilere "Büyük-elçi" demektedirler. Ama bunun yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yer alan, ezilmiş toplulukların başları sıkışınca yardım istedikleri bu kurtarıcı devlet adamına "Sultanın sultanı" dediklerini de akla getirecek olursak, Türkiye'nin dört bir yanında 'Büyükelçi'mizin kazandığı sonsuz itibar ve nüfuzun genişliğini çok daha iyi anlayabiliriz. 1853 yıllarında Türkiye'nin en ücra yerlerinde yolculuk etmiş olan bir İngiliz seyyah, her ırktan her dinden insanların Pera'daki İngiliz Elçisini nasıl bir koruyucu ve kurtarıcı gözüyle gördüklerini uzun uzun anlatmaktadır. Dürziler, Maruniler, Yezidiler, Ermeniler, Nesturiler, Yahudiler, Dönmeler, Giritliler, Araplar; Hristiyanı, Müslümanı, darda kalınca hep İngiliz Büyükelçisine başvurmak-taydılar. Türk topraklarının bir ucundan bir ucuna "Büyükelçinin" nüfuzu hissediliyordu. İngilizlerin Kırım seferi kuvvetlerinin başında İstanbul'a gelen Lord Raglan'ın onun hakkında yolladığı yazıların ilkinde şu cümleye rastlamaktayız: Bu, Lord Stratford'un arzusu! Ve size müsaadenizle hatırlatayım ki, Lord Stratford'un arzuları benim için bir emirdir.

Böyle bir otoriteye erişebilmek için uzun yıllar bıkmadan, usanmadan uğraştı, didindi. Daha önceki yapraklarda Türk hükümetlerinin davranışlarını ve yabancı bir elçinin önüne çıkarabilecekleri aşılma engelleri belirtmiştik. Sonuna dek Canning, Türklerin bu gecikme taktiklerini

yerle bir edemedi, istediklerini ancak santim santim mücadeleden sonra elde edebildi.

Stratford Canning'ı İngiliz hükümetinin kararlarını tebliğ eden basit bir sözcü, bayrağı bir elçi gözüyle görmekten büyük yanlış olamaz. Bir kere şunu hatırlatayım ki, o zamanlar elçiler yurttaki üstlerinden şimdi olduğundan çok daha fazla bağımsızdılar, zamanla bu yeni sistem yürürlüğe girmekle birlikte, Canning bir türlü yeni şartlara boyun eğmeye yanaşmadı. Diplomasi uğraşına girdiği zaman Hariciye Nezaretiyle yazışması seyrek ve ağırdı. Talimat isteklerine ancak dört ay içinde bir cevap alabiliyordu. Bu yüzden buhran anlarında beliren talimat ihtiyacına ancak o buhran geçtikten sonra karşılık görebiliyordu. Bu durum karşısında Canning, kendi sorumluluğu çerçevesi içinde hareket etme zorunda kalıyordu; kısmen aradaki uzaklık, kısmen de Hariciye Nezaretinin genç temsilcisini umursaması yüzünden modern elçilerde rastlanmayan bir hareket özgürlüğüne ve yetkinliğine ulaşmıştı. Bunca zaman kendi sorumluluğu çerçevesi içinde iş görmüş bir temsilcinin merkezden sık sık gelen talimatlardan nasıl bıkkınlık getirdiğini tahmin güç olmayacak. Daha sonraki yazışmalarında başına buyruk harekete almış Büyükelçiyle onu kırtasiyeciliğin ağırlarına çekmeye çalışan Hariciye Nazırları arasında kimi zaman açığa da vurulan bir geçimsizlik, çekememezlik görüldüğüne de parmak basmak isteriz. Nazırlar çoğu zaman Canning'in bütün temsilciler gibi merkeze bağlı oluşunun yanı sıra, Kabinelerin buyruğu dışında bir otorite kazandığını, öbür elçilerden ayrı bir yer, nüfuz elde etmiş olduğunu anlamakta yaya kalmışlardır. Öbür yandan Nezarette ne yolda iş görüldüğünü pek iyi bilen Canning, horgörürlüğünü saklamaya bile katlanmıyordu. Nazırların karşılaştıkları güçlükleri hesaba katmaksızın, ihtiyat, temkin gibi özellikleri hep zaafa yoruyor, idarei maslahat denen şeye karşı beslediği nefreti her fırsatta ortaya vuruyor; doğru olan yolu seçmede müsamahasızlığı ile tanınmış bu devlet adamı, Hariciye için bir demir leblebi olarak tanınageliyordu.

Bu bağımsız davranışını savunmakta yararlandığı başlıca destek, elçilik görevinin özellikleri üstündeki görüşleriydi. Bir maslahatgüzar, bir ortaelçi, hükümetin sözcüsü sayılabilirdi, ama bir büyükelçi her şeyden önce hükümdarın bir temsilcisidir. Bu Canning için sonuna dek uygulanacak, canlı bir ilkeydi. Gerek hükümetiyle, gerekse yabancı devlet temsilcileriyle olan ilintilerinde bunu bir an için bile aklından çıkarmazdı. Kraliçenin şerefini hemen her hareketinde göz önünde tutmanın ana ödevleri arasında olduğunu, temsilcilik ettiği saray nezdinde İngiliz tacını, tahtını temsil ettiğini her fırsatta belirtmekten geri kalmıyordu. Kendisine karşı gösterilen en ufak bir saygısızlık, Britanya İmparatorluğu'na yöneltilmiş bir ha-

reketti. Bu görüşünde şahsi gururun hiç mi hiç payı yoktu. En parlak zamanında onu yakından incelemek fırsatını bulmuş olanların ağız birliği ettikleri başlıca özelliği, şahsi hayatında gayet alçakgönüllü bir kişi oluşuydu. Şahsi yetkinliklerine yersiz ölçüde bel bağlamaz, başkalarının bilgisinden yararlanmayı bir borç sayardı. Uzun yalnızlıkların ve uğraşının gereği olarak kendi içine kapanmış bir adamdı; kendi yetkinliklerini gözünde büyütmez, okuldan yeni çıkmış gençlerle görgülü bir devlet adamıyla görüşüyormuşçasına ciddi bir tavırla büyük meseleler üstünde tartışırdı. Kırım harbinin dağdağlı günlerinde tanıştığı gençlerde bıraktığı izlenim, bu yaşlı devlet adamının açık kalpliliği üstünde söz götürmez bir tanıktır. Elçilikte büyük bir konukseverlik içinde kabul ettiği kimselerle yaptığı görüşmelerde, dört iklim dört bucakta korku, saygı duyguları uyandıran o Büyükelçi kişiliğini bir yana atar, kolejden yeni çıkmış bir genç görünüşü, alçakgönüllü bir centilmen, idealist, parlak hayalleri, üstün düşünceleri olan bir insan haliyle sohbetci girişirdi. Konuşkandı. Uzak yakın dostlarının belirttiğine göre, edebiyat, tarih gibi konularda onunla sohbet etmek gerçekten bir zevkti. Ama konu politikaya döküldü mü, Britanya Kraliçesinin temsilcisini karşınızda bulurdunuz. Sevimliliği, inceliği, karşılaştığı herkesi sarıp sürükleyen bu insan, memleketinin menfaatleri bahis konusu olduğu zaman başkalaşıverirdi. Gelişmemiş bir ülkede Kraliçeyi temsil ödevi, hareketlerinde aşırıya varan bur kusursuzluğa varma kaygısını aşılamıştı ona. Diplomasi uğraşında bunca yıl kılıç oynatmış olmasına rağmen, kelimenin günlük anlamıyla bir politikacı, yani bir manevra, dolap ustası değildi. Ona en yakışan sıfat, devlet adamlığıydı. Başarılarını, umulmadık manevralar hazırladığı kanaatini uyandıracak kadar ileri götürdüğü doğru sözlülüğüne borçludur. Tabii her hariciyeciyi gibi o da gizli alışverişlere girişmiş, emeline ulaşmak için örtülü tedbirler almıştır, aksini düşünmek zaten onun işinin ehli olmadığını kabul etmek olacaktır; ne var ki, bu üstü kapalı hareketlerini adi bir tertip haline getirmekten uzak kalmıştır. Asla devlet adamlığı kişiliğine ihanet etmemiştir. Bir rakibi alt etmek başka, oyuna getirmek başka şeydir. Karşısındakinin zayıf taraflarını bulup oralardan işlemek bakımından gerçek bir usta olan Canning hiçbir zaman adi çarelere başvurmamıştır. O her şeyden önce memleketi adına döğüşen bir savaşçıydı. İşte bu şerefli, doğru sözlü tutum, onun İstanbul gibi türlü dalga içinde çalkalanan bir yerde güven kazanmasında büyük etken olmuştur. Türkler, Canning'in doğru sözlülüğünü gerçi geç kavramışlardır, ama akılları bu işe erdikten sonra, İngiliz elçisinin her söylediğini doğru bellemişler, iyi niyetli olduğuna inanmışlardır. Bu, diplomasi alanında seyrek ve özenilecek bir başarıdır.

Türkleri etki altında bırakmasında rol oynayan bir özelliği de, terkesindeki okların hiçbir zaman tükenmediği inancını onlara aşılamasıdır.

Bâbîâlî nezdindeki uzun hizmeti sırasında her zaman için elinde istediği anda dönebileceği yeni yeni kaynakları olduğunu göstermekten geri kalmamıştır. Türkiye’de barışçı yollardan, geniş yetkilere kapılanmaksızın iş gördüğüne herkeşi inandırmıştı. 1853’te Mençikov ile en ateşli müzakerelerin yürütüldüğü sıra, hareket planını hazırlarken, İngiliz amiraline hazır olmasını bildirmekle yetinmişti. Donanmayı çağdırmaya vurdurmadı işi. Belki de Hariciyenin müdahalesi olmasaydı, donanma Boğazlara girmeycekti bile. Türk devlet adamlarını hor tuttuğu, tehdit ettiği olmuştur, ama bunların gerisinde, söylediklerinin ötesinde henüz ortaya vurmadığı bir çare olduğunu ihsas etmiştir; işte bu görünmez, adı edilmez gizli çare, Türk devlet adamlarını etki altında bırakmaya yetmiştir. Söylenenden çok söylenilmeyen, ortaya vurulmayan silah etkin olmuştur.

Samimi dost, gerçek dost, hiçbir zaman sevilen bir arkadaş olamamıştır. Canning’i bu alinyazısından kurtulamamıştır. Türkler onun doğru sözlülüğünü takdir etmekle birlikte iş, açık sözlü, kimi zaman kesinkes, kırıncı bir konuşma çeşidine bindiği zaman Canning’in daha az samimi olmasını içlerinden temenni etmiş olsalar gerek. İngiliz Elçisi, ilaçları çoğu zaman acı kağan, iyi bir doktordu. Tam dozlu ilaçlar o zamanki Türk devlet adamlarının anlayışlarına pek uymuyordu ve Türkiye’de yapılması gereken devrimler üzerinde konuşmaya başladığı zaman, doktorlarının öğütlerini hiç de hoş karşılamıyorlardı. Yunanistan’ın kurtuluşunda ve daha sonra çok hızlı bir gelişme seyri gösteren İmparatorluğu parçalama tutumunun ilk adımını teşkil eden yeni Yunanistan’ın kuruluşunda Canning’in rol oynadığını akıllarından çıkarmıyorlardı. Hor gördükleri reayayı korumak için Türkiye’de bulunduğunu biliyorlardı. Hristiyanlara eşit haklar verilmesi eğilimine candan inanmayan Türk devlet adamları, karşılarında daha yumuşak birini görseler, savunduğu tutuma taraflı olmasalar bile, hiç değilse dostça bir münasebet kurmaya can atacaktı. Oysa Büyükelçinin kendilerini ziyaret edeceğini öğrenen nazırlar, girecek delik arıyorlardı. Reşit Paşa hariç, Büyükelçinin karşısında yalınlığa kapılma-yan kimse yoktu. Öbür devlet elçileriyle görüşme yapıldığı zaman oyala- ma, kaytarma çareleri pekâlâ yürüyordu, ama Canning Bâbîâlî’de boy gösterdiği zaman, memurları bir korkudur alıyordu. Vezirazam bile acele toparlanıp, arzularını öğrenmek üzere telaş ve tereddütle bu azılı İngilizin yanına koşuyordu.

Bu çeşit şahsi görüşmeler seyrek oluyordu, her seferinde tatsızlıklara yol açıyordu. Büyükelçi sükün ettiğine göre, gene bir bozukluk, aksilik olmalıydı. Bir keresinde, o zamanlar genç bir subay olan Sir Lintorn Simons, Türkiye’den ayrılmak üzere izin almak için Bâbîâlî’ye başvurduğu zaman, akla hayale gelmez bahanelerle geciktirilmiş, kalkıp Büyükelçiye

durumdan yanıp yakılınca Sir Canning “Niye daha önce bana gelmedin?” diye Albayı terslemiş, hemen atının hazırlanmasını emretmişti. Hırsından atın eğrlenmesini beklemeyi gözü yemeyen Büyükelçi yayan yollara düşmüş, dar İstanbul sokakları arasından Bâbîâli’ye girmişti. O zaman işte Büyükelçi geldi, sözü ortalığı bir anda sarıvermişti. Sadrazam misafirini kabul etmiş, adet üzere kendisine çubuk ikram ettiği zaman, Büyükelçi: Ben buraya çubuk içmek için değil, iş konuşmak için geldim, diye ayağa fırlamış, Sultanın hizmetkârları çubuk içmekle oyalanacaklarına işlerine, güçlerine baksalar, daha iyi olacak! Niye hâlâ Albay Simmons’un izni çıkmadı? yolunda demir leblebi sözleri peşi peşine sıralayıvermişti. Bir iki dakika içinde mesele halledilmiş, sorumluları oracıkta cezalandırılmıştı.

Kıbar kulüplerinde Büyükelçinin bu denli hareketleri üzerinde çeşit çeşit hikâyeler anlatılıp duruluyordu. İşin abartma payı ne olursa olsun, Canning’in çabuk öfkelenir bir adam olduğunda şüphe yoktur. Kimi haklı, kimi haksız sebeplerden ötürü parlayıp etrafındakileri haşlaması olağan bir şeydi. Her işin tam, kusursuz olarak yapılmasını isteyen, kendi özünü gütmeye uyduğu disipline herkesin aynı tekmillikle baş eğmesini bekleyen Büyükelçi son zamanlarda yorucu, tükendirici işleri arasında aşırı derecede sert hareket ediyor, ortalığı kasıp kavuruyordu. Ama bu öfke nöbetlerinin sonunda kasırgaya hedef olanların gönlünü almasını da bilirdi. Geç vakitlere kadar çalışan Büyükelçi, emrindekilerden aynı gayreti bekler, umduğunu bulamayınca ifrit kesilirdi. Müzakerelerin çoğunu yazıyla idare eder, toplu konferanslara pek seyrek başvururdu. Böyle civcivli bir diplomasi merkezinde de yazışma yolundan işleri yürütmenin ne yorucu bir şey olacağını tahmin güç olmasa gerek. Hele Kırım Harbi sıralarında olduğu gibi, asker, sivil binbir çeşit insanla bin türlü konuda temasta bulunmak, her babayığidin harcı değildi. Ayrıca Pera’nın havası da Canning’e yaramıyordu, arada bir Tarabya’ya bir kaçamak yaparsa nefes alabiliyordu. 1844’te nikris illeti yakasına yapıştı. Sıcaklardan büsbütün azıtan hastalık, zaten ağır yük altında ezilen Büyükelçinin asabını bozmada birebirdir. Sinirleriyle yaşayan Canning, gene de kendisini kapıp koyvermiyor, etrafındaki genç adamların yorgunluktan pes dedikleri anlarda ayakta kalabiliyordu. Bu bitip tükenmez enerji kaynağı aynı zamanda emrinde çalışanların da yardımına koşuyor. En umulmaz anlarda en ufak bir sekreterin masasında boy gösteren Canning, geniş görgüsünün, üstün zekâsının verilerini iş arkadaşlarının hizmetine açıyordu. Sorumluluktan kaçmak şöyle dursun, kendisiyle uzak yakın ilgisi olmayan hataların bile sorumluluğunu yüklenmekten çekinmiyordu. Bu sayede kendisine bağlı, elinden iş gelir insanlardan kurulu bir takım kurabilmişti. Yanında çalışanlar daha sonra İngiliz Hariciyesinde büyük mevkilere ulaşmışlardır.

Uçsuz bucaksız nüfuzuna, Türkiye’de erişilmesi imkânsız bir otorite kazanmış olmasına rağmen elindeki gücü, kudret gösterisi için değil, belirli bir amaca ulaşmak için kullanmıştır. Canning, Osmanlı İmparatorluğu’nu Avrupa’laştırmak suretiyle ayakta tutma emelindeydi. Tutumu açık, kesindi; gizli bir kaygısı yoktu. Türkiye’yi kendi rağmına bile olsa kurtarma kararındaydı. Aynı amaca hizmet eden kim olursa olsun, Canning’in şahsında yenilmez bir savunucu bulurdu. Akıllı bir paşa, uyanık bir nazır, adil, işbilir bir memurun Canning’den korkmasına lüzum yoktu. Ama hele biri çıksın da Büyükelçinin gayretlerini baltalamaya kalkışsın!.. Fransız Elçisi, mesela, Fransa’nın itibarını şişirmek için, devrim hareketlerini zedelemeye, Türk devlet adamlarını yeniliklerden soğutmaya mı girişti, o saat karşısında Canning’i bulurdu. Bu savaş, Fransız Elçisi apar topar yurduna yollanıncaya kadar sürerdi. Eski Osmanlı düzenine yönelen bir nazır ergoç işinden edilir, Canning’in yardımıyla kabul edilmiş yasaları uygulamayan paşalar tepetaklak olurlardı. Bütün bunlar, belirli bir politikanın zorunlulukları çerçevesi içinde yapıldı, keyfi harekete hiç mi hiç yer yoktu. Canning, yolunu çizmiş, Sultanı da bu yolda yürümeye ikna etmişti. İşte bu yolun ortasında durmaya kalkışan biri çıkarsa, o acele kenara itiliverirdi. Büyükelçi sonsuz bir sabır, bitip tükenmez bir kararlılık sayesinde yolunda yürümeyi başardı. Sultana ve nazırlarına Yeni Türkiye fikrini nasıl aşıladığını, Osmanlı İmparatorluğu’nu Avrupa devletleri konferanslarında yer almaya değer bir devlet haline getirmek için nasıl canla başla uğraştığını daha sonraki yapraklarda inceleyeceğiz.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

DEVİRİMCİ 1842-1856

Sir Stratford Canning, dördüncü defa olarak, 1842 yılında İstanbul'da-ki İngiliz Elçiliğinin başına geçtiği zaman Türkiye, eski Türkiye olmaktan çıkmıştı. Hiç değilse dıştan, hemen her şey değişmişti. 1812, hatta 1826 yıllarından bildiği İstanbul ile 1840 yılının İstanbul'u birbirinden alabildiğince farklıydı. Gerçi Yedi Tepe hâlâ camilerle, süslü, dar, kalabalık sokaklar, pazarlar, Haliç, Bâbüali, Babı Hümayun merkezinden başlayıp içerele- re doğru uzanmaktaydı, ama şehrin, halkın karakteri, mizacı, hatta Bâbüali'nin tutumu değişmişti. Sultan Mahmut'un serkeş Yeniçeri Ocağına incir dikmeye karar verdiği gün eski düzen tarihe karışmış, yerine yeni bir düzen kurulmaya başlanmıştı. Yurdu felce uğratan askeri despotizm ortadan kalkmış, tahtın eski gücü yeniden kazanılmış ve Mahmut'un elinde bu güç, uzun erimli amaçlar için kullanılır hale getirilmişti. Sultan Mahmut, daha uygun şartlar içinde Türkiye'yi kurtarabilecek yetkinlikte bir önderdi. O, yurdunun ihtiyaçlarını kavramış, ne yapacağını kararlaştırmış, yirmi yıl gizli gizli yürüttüğü emelini gerçekleştirmek için nerde keskin darbeyi vuracağını kestirmiş, böylece devrimler için gerekli kapıyı açmıştı. Bu kararlılık, böyle dayanaklı bir tutum, şehzadeler arasında seyrek görülür erdemlerdendir. Gerçi Mahmut'un olağanüstü iradesinin yanı sıra burnunun dikine gitmesi ve din konularında kimi zaman softalığa varan aşırılıkları vardı, ama Avrupa medeniyetinin ışığını yurduna aktarıp, Osmanlı sarayının yitirdiği aydınlığı tazelemek emelinde samimiydi.

Şimdi durup da onca başarısızlığı, kâğıtta kalan yasaları, Osmanlı tarihinin elli yıllık yaşamını dudak bükerek süzmek, halkın Sultan Mahmut'un devrimlerine niye öylesine bel bağladığını, hatta Sultan Mahmut ölüp gideli yıllar olduğu halde umutlarını kaybetmemiş olmalarını garip-

semek işten bile değil. Ama unutmamalıyız ki, o cahil, bir yandan da gl insanın İmparatorluğunu kemiren yolsuzluklarla uğraşısında, yurdunu Avrupa lkeleri seviyesine çıkarmak için kr krnce savaşmasında doku-naklı, yiğitçe bir taraf vardır. Bir Osmanlı padişahı düşünün ki, atasından, lalasından gördüğü gelenekleri, görenekleri bir yana atsın, yeni gelenek-ler, yeni trler arasında bocalamayı gözüne yedirebilsin! Biz demiyoruz ki, Sultan Mahmut ideal bir devrimcidir, okumakla edinilen geniş görüş sahibi, açık fikirli bir insandır. Kfası dar ve kolay eğilip bükülmez bir ma-yadaydı. Canning'ın daha sonra kalkıştığı devrimleri düşünmedi bile. Yal-nız Hükümet ve idare alanında yapılması zorunlu yenilikleri ve bu yenilik-lerin asgarisini kavradı, bu yolda harekete geçti. Anladı ki, ancak sağlam, sadık bir ordu tarafından desteklenen bir hükümdar, İmparatorluğu yı-kımdan kurtarabilir, yolsuzluk akıntısını önleyebilir, başıboş ihtiraslardan sıyrabilir. Böyle bir ordu ise ancak Avrupa rneği üzerinde kurulabilir. Fransız talimnamelerini hatmettiğini, Türk süvari trlerinden ayrıldığını, kavuğu, cbbeyi atıp Avrupa ceketini, pantolonunu, kundurasını benim-sediğini görüyorsa, bu, toptancı bir fikrin türlü belirtilerinden birkaçıdır.

Bu, erkekçe, kahramanca bir teşebbst. Hele tek başına, yalnızlık için-de bu işe giriştiğini düşünecek olursak, hayranlığımız bir kat daha artacak-tır. Mahmut'u bu yola güden, gerçek anlamında ona yardım eden tek bir kimse bile gösterilemez. Gördüğü yardımlar, emri üzerine, mükâfat karşı-lığı olmuştur. Vaktinden önce, devrim yoluna, devrim zorunluluğuna kim-senin inanmadığı bir devrede bu işe kalkışmış olması onun talihsizliği sayı-labilir, ama bu, Sultan Mahmut'un Türkiye'nin Avrupalılaşması hareketin-deki şeref payını azaltmaz, aksine artırır. Tek başına giriştiği bu harekette başarı kazanamamışsa bu, kararsızlığından değil, yurttaşlarının hazırlıksız, yabancı devletlerin ise kayıtsız kalışlarındanır. İngiltere, Fransa, Rusya Mahmut'un akılcıca tasarılarını suya düşürmede büyük etken olmuşlardır. Rusya hanidir gözüne kestirdiği avının elinden kaçacağını anlayınca, ilk fir-satta Osmanlı İmparatorluğu'nu vurmaya aklına koymuştu. İngiltere ile Fransa, yarı Hristiyan, yarı Yunan hayranlığından ileri gelme bir gayretkeş-lik içinde ar'ın elinden tuttular. Yunanlılar adına İmparatorluğun parça-lanması isteyerek, Osmanlı Sultanının gururunu yaraladılar. Antlaşmalar-la elleri kolları bağlı kaldığı bir sırada Rusya'nın saldırışına göz yumarak Mahmut'u yapayalnız bıraktılar. Bu yetmiyormuş gibi Navarin'de donan-masını denizin dibine yollayarak başarı umutlarını sıfıra indirdiler.

Yunanistan'ın kaybı ve Edirne Antlaşmasının yol açtığı yıkım, Sul-tanın itibarını ve cesaretini kırdı. Arkasından da Canning'ın uyarılarına rağ-men, politik önsezi yoksunluğunun timsali sayılması gereken bir yanlış adını atan İngiltere, Fransa'nın sözüne uyup Mehmet Ali'nin Suriye'ye

kadar muzaffer bayrağını dalgalandırmasına müsaade ederek, hatta İstanbul'un tehdit altına girmesine el vererek Sultanın ölüm kararını imzaladı. Onca güçlüğe göğüs gererek yurdunun yeni bir çağa girmesi için çırpınan Sultan Mahmut bütün umutlarının suya düştüğünü gördükten sonra son nefesini verdi.

Gene de Mahmut'un devrimleri boşa gitmedi. Abdülmecit ile müşavirlerinin yaptığı ıslahatta Mahmud'un gayretlerinin izlerini görmemek haksızlık olacaktır. Her şeyden önce Türkiye'de devrim hareketi konusuna Canning'in ilgisini ilk çeken Mahmut olmuştur. Pera'daki elçilikte geçirdiği ilk devrede Osmanlı İmparatorluğu'nun meseleleriyle uğraşmayı aklından bile geçirmediğini iyice biliyoruz. Türkiye, onun gözünde, Rusya'ya karşı kullanılacak bir setten başka bir şey değildi. Türkleri zaman zaman desteklemişse, bu, Boğazları ellerinde tuttukları içindi. İngiltere'ye bu bakımdan yararlıydı ve onun ötesinde bir kaygı, düşünce konusu değildi. O ilk elçilik günlerinde bu uçsuz bucaksız İmparatorluğu geliştirmek, Avrupalılaştırmak fikri aklının yanından bile geçmemiştir. 1810'dan 1812'ye kadar gece gündüz İngiliz menfaatlerini savunma ve Fransız nüfuzuna karşı durmakla uğraştı. 1826-27'de ise gene aklı Türkiye'nin ana meselelerinden çok uzaktı, hatta Türkiye'ye karşı bir yönde işlemektedir. O zamanlar Canning'e düşen ödev, Yunanlılar adına arabuluculuk etmekten ibaretti ve böylece Türk hükümeti karşısında sevimli görünmek imkânından tamamen yoksun kalmış oluyordu. Sultan Mahmud'u Yunanistan'ın başına bela olmuş bir tiran olarak görüyordu. Sultanın öbür özelliklerini incelemeye vakit bile yoktu.

Ancak 1832'den sonra, adı Türkiye'deki devrim hareketiyle birlikte anılacak olan Canning, İmparatorluğun idaresinde toptan değişiklikler gerektiğini kavrayabildi. İşte o yıl Sultanla ilintileri birdenbire sıklaştı, samimileşti. Belki de Mahmut anlamıştı ki, umutlarını gerçekleştirmek için yabancı yardımına ihtiyaç varsa, bu iş Canning'den daha uygun bir araç bulunamaz. Canning ise daha anlayışlı, daha saygılı davranmaya başladı. Bu karşılıklı güven havası içinde iç devrimler söz konusu oldu. Türklerle yakından ilinti, ana meseleleri daha iyi kavramasına yol açtı. Buhranın özüne parmak basabildi. İki şıktan birini seçme zamanı gelmişti. Ya Osmanlı İmparatorluğu'nu kendisini bekleyen kaderin pençesine bırakmak, ya da Garp medeniyetine yaklaşıtarak yıkıntıdan kurtarmak. Vardığı bu sonucu Lord Palmerston'a yolladığı 7 Mart 1832 tarihli muhtırasında açıkladı. Bu muhtırada daha sonra göz kırpmadan kovalayacağı tutumun ilk belirtisini görmekteyiz:

Halledilecek ana mesele şu: Türkiye'nin bu yolda giderse ordu ve maliyece

kötürüm kalacağını görecük, mevcut idare sistemi içinde ne gibi yenilikler yapılabilir? Bunu düşünmemiz gerek. Yeniçeriler ortadan kalkalı beş yıl oluyor, elverişli bazı kararlar alındı. Gencl olarak da Sultanın politikası daha yumuşak olmakla birlikte, Hristiyanlarla Türkler arasındaki düşmanlığın azaldığı söylenilemez. Yeni ordu yeteri kadar genişlemiş değil, ayrıca Rus harbi sırasında görülen disiplin eksikliği de doldurulmadı. Mali sıkıntılar artıyor, tekel sistemi yüzünden ticaret de eski durgunluk içinde. Sanırım, Türkiye konusunda belirli bir politika hattı seçip sonuna kadar uygulamanın vakti geldi. Türk İmparatorluğu son günlerini yaşamaktadır. Ancak Hristiyan medeniyetine yaklaşmak suretiyle dağılmasını bir müddet için önlemek mümkün olabilir. Bu ihtimal bile zayıf, ama ne olursa olsun tek çarc. Aksi halde İmparatorluk dağılacak ve sonuç olarak Avrupa barışı uzun yıllar tamiri imkânsız bir hercümerç içine yuvarlanacaktır.

Bu yazıda göreceğiniz gibi Canning, Mahmut'a sonuna dek güvenmemektedir. Zaman geçtikçe Sultan hakkındaki fikri de gelişecektir, vedalaşma vesilesiyle yapılan görüşme sırasında ise Sultanın hali, tavrı, sözleri, Canning'in üzerinde büyük bir etki bırakacaktır. Ondan sonra İngiltere'ye döner, on yıl kadar Türkiye'de olup bitenlerden hemen hemen habersizdir. Derken tam zamanında Türkiye sahnesinde yeniden boy gösterir. Tam zamanında diyoruz, çünkü artık ne Fransızlarla günü gününe mücadele zorunluluğu, ne Yunanlılar adına arabuluculuk külfetleri kalmamıştır. 1831'de heveslendiği işe, yani Türkiye'nin Hristiyan medeniyetine yaklaştırılması için gerekli devrimlerin hazırlanması işine başlayabilir.

Canning'in ana ödevi işte budur. Sultanın otoritesini ve İmparatorluğunun toprak bütünlüğünü desteklemek yolunda verilen mutlak emirlerden sonra aldığı ilk talimat, Türkiye'nin sözü geçen bu ana meselesi üzerinedir. Büyükelçi, hesaplı ve makul devrimler sayesinde Osmanlı hükümetinin istikrar kazanmasını sağlayacaktır. Türkiye'nin iç işlerine karışmak elçilik ödevinin sınırlarına girmeyeceğinc göre, zorunlu devrimlerin yapılabilmesi için alınması gereken tedbirler salık vermek ve bu gibi tedbirleri desteklemekle yetinecekti. Acil meselelerin başında ordu devrimi geliyordu. Türk kuvvetleri azaltılmalı, daha sıkı disipline tabi tutulmalıydı. İmparatorluk içinde dirlik düzenliğin kurulabilmesi için teknil idare mekanizmasının ve polis kuvvetlerinin ıslahı gerekiyordu. Devlet memurları daha itinayla seçilmeli, Hristiyanlara daha iyi muamele edilmeliydi. Yurtiçi ticaret ve Türkiye'nin kaynakları, yani madenlerle ormanlar, yeni bir yol ve buharlı taşıtlarla donanan bir ulaştırma sistemi sayesinde geliştirilmeliydi. Eyaletlerde görülen hoşnutsuzluk, daha iyi bir vergi sistemi konmak suretiyle giderilebilirdi. Canning'e yollanılan talimatta yer alan başlıca devrim tedbirleri bunlardı. Ayrıca Canning, Bâbüâli'yle Mısır valisi arasındaki ilin-

terileri düzenlemek, Yunanistan ile arasında ticari ve mali güçlükleri gidermek, Lübnan'daki Hıristiyanlarla Dürzilere daha iyi muamele edilmesini sağlamak ve İran ile Türkiye arasındaki düşmanlığı yatıştırmak, kısacası, Osmanlı İmparatorluğu içinde sükûn ve iyi idare, dışarıda da barışın kurulabilmesi için gerekli gayretleri göstermekle görevli tutuluyordu.

Görünüşteki çeşitli değişikliklere rağmen, Türkiye'ye varışında memleketin hali tasarladığı devrimleri gerçekleştirmek için elverişli olmaktan çok uzaktı. Avrupa'ya karşı kuvvetli bir tepki uyanmıştı. İyi ki, burada Canning'in yokluğu sırasında Türkiye'de güdülen politika tutumu üzerinde konuşacak değiliz. Yoksa Canning'e has sağlam, temelli bir politika sayesinde 1833 ile 1841 yılları arasındaki devrede Türkiye'yi yıkım uçurumunun kenarına getirmiş olan belaların vaktiyle giderilip giderilmeyeceği konusunu kurcalamak zorunda kalırdık. Şu kadarını söyleyelim ki, Canning, İngiliz Elçiliğinin başında kalmış olsaydı Hünkâr İskelesi Antlaşması asla imzalanmaz, Osmanlı Sultanıyla Mehmet Ali arasında bir anlaşma zemini bulunmasını sağlayan İngiliz müdahalesi çok daha önceden yapılırdı. Bununla birlikte Lord Ponsonby, elinden geleni yaptı ve gayretleri sayesinde Mısır meselesi halledilebildi. Lord, Türkiye'den ayrıldığı zaman durum hiç de iyi değildi ve Bâbıâli uyuşuk müttefiklerine karşı şükran duyguları beslemek şöyle dursun, uğradığı belalardan onları sorumlu tutar bir ruh haleti içindeydi. Mısır ile harp, Suriye'nin geçici kaybı, birbiri ardı sıra çıkan isyanlar, maliyesini zedelemiş ve gücünü büsbütün azaltmıştı. Gerçi Suriye, müttefikleri tarafından Osmanlılara iade edilmiş, Mehmet Ali İngiliz müdahalesi sayesinde geriye, Mısır topraklarına atılmış, Türk donanması Sultana teslim edilmiş, Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının Rus suları sayılmasını hedef tutan en tehlikeli maddesi 1841 antlaşmasıyla battal olmuştu.

Ama Türkiye son on dört yıl içinde uğradığı saldırılar yüzünden adamakıllı zayıflamıştı. Rusya ve Mehmet Ali, devrim politikasını zafere ulaştırabilmek için gerekli barış şartlarından Sultan Mahmut'u yoksun bırakmışlardı. Bu arada Sultan Mahmut ölmüş, yerine sevimli ama kararsız Abdülmecit geçmişti. Yeni Sultanın bu iyi niyetli zaaf halinin Sir Stratford gibi usta bir öğretmen elinde nasıl yararlı bir özellik yerine geçtiğini ileride göreceğiz. Muhakkaktı ki, Canning'in denetleyici etkisinden yoksun kalmış olsaydı, belki dar kafalı ama kararlı, yorulmaz, sözünü geçiren bir insan olan Mahmut'un yerine iradesiz, yumuşak başlı oğlunun geçmesi bir felaket sebebi olabilirdi. Canning ise çok daha iyimserdi. Karşısında bir rakip yerine, önünde bir öğrenci bulmaktan memnundu. Yeni Sultanla yaptığı ilk görüşmeden sonra yolladığı bir yazıda şunları söylüyor:

Hareketlerindeki incelik, yüzünün zeki ama yumuşak ve az çok melankolik ifadesi, yaşlandıkça ve görgüsü arttıkça yurdu için bir kuvvet ve başarı kaynağı olacağı yolundaki ümitleri kuvvetlendiriyor.

Sultanla daha sonraki görüşmeleri bu ilk izlenimi pekiştirdi. Büyükelçi, Sultanla yaptığı bir özel görüşmeden söz eder. Huzurda başmabeyinciyle tercümandan başka kimse yoktur. Sultan gayet samimi ve açık davranır. Kendi görüşlerinden söz açar ve der ki:

Tutumumun ilk amacı tebaamın mutluluğu. Gülhane’de ilan edilen insani yasalarn tatbikini emrettim. Bütün Avrupa devletleriyle barış içinde münasebetle bulunmak ve İngiltere’nin güvenini yakınlığın kazanmak isterim.

Devrimler yapılmasını dilemekte ve kendisiyle işbirliği edecek paşalar bulduğu takdirde, başarı kazanılacağından emindir. Ana mesele, işe yarar, devrimlere inanmış insanları bulabilmektedir. Genç hükümdar, onun etkisi altında şu yana bu yana çekilmekle birlikte, aslında devrim anlayışına ve başlıca desteği olan Canning’e bağlıdır. Canning daha sonra yazdığı bir yazıda diyor ki:

İnce, nazik bir insandı; anlayışlı, ödevine bağlı, alçakgönüllü ama şerefli bir devlet adamıydı, insan canlıydı. Bu erdemlerini gereği gibi geliştirememiş olması, zayıf bir insan oluşu ve genç yaşta tahta geçip kendini eğlenceye fazla kaptırması yüzündendir. Yumuşak ve liberal bir yolda gerçekleştirilmek şartıyla devrimlere taraflı ve açık kafalı bir insandı. Yazık ki, bu gibi tedbirleri yürütecek güçten yoksundu. Gene de bu yoldaki adımları desteklemek ve uygulanmasını hızlandırmaktan geri kalmadı.

Büyükelçinin tam aradığı tipte bir Sultandı. Aralarında kurulan dostluk havası, Türk tarihinde az görülmüş bir şeydi ve gitgide özel bir arkadaşlık özelliği kazandı. Görüşmelerinin birinde Canning, kendisini ilk gördüğünde Sultana bağlanıverdiğini söyleyecek olmuş, Sultan da “Ben de size öyle” diye cevap vermiştir. Böyle sağlam bir dostluk kurulmamış olsaydı Büyükelçinin dilediği gibi iş görmesi imkânsızlaşırdu. Abdülmecit ile resmi, özel görüşmeler, gizli bir aracı vasıtasıyla yürüttükleri devamlı istişareler, diplomasi yolları tıkanığı zaman Canning’in başvurduğu son silah olmuştu.

Hükümetle olan münasebetleri hiç de bu derece değildi. Reşit Paşa 1839’da ilan ettiği Gülhane Hattıyla sürdüğü haddinden fazla keskin ve toptancı devrim tedbirleriyle hem kendi düşüşünü hazırlamış, hem de gayet tehlikeli bir tepki uyanmasına yol açmıştı. Hükümet, Avrupa müdahalesine karşı devamlı bir tahammülsüzlük gösteriyodu. Tutumu, geri, tepkici ve Hristiyanlık aleyhineydi. Çoğunlukla eski kafalı adamlardan ku-

culmuştu. Mahmut tarafından yıkılan düzenin ihyasına çalışılıyordu. İleri adımlar, her zaman bu geri kafalıların direnişiyile karşılaşıyordu. Hele bu devrim teklifleri daha önce önyargılarını bunca yıkıntıya uğratmış yabancı bir elçinin kaleminden çıkmış olursa!...

İmparatorluğun durumu baştakilerin davranışı ve son zamanlarda uğranılan felaketlerin ışığında tabii karşılanabilecek bir çıkmazdaydı. Eyaletlerde bir karman çormanlık gidiyor, Eflak eyaletindeki idarcısizlikler, Rusya'nın entrikalarına açık kapı hizmeti görüyor. Bulgaristan huzursuzluk içinde; Sırbistan, prensine karşı ayaklanmış halde; Arnavutluk ise isyan ürprişleri içinde çırpınıyordu. Üsküdar'da üç Hristiyan köylüsü mahkemesiz, kadısız idam edilmişti. Trabzon'da vali paşa pazar meydanında iki suçluyu eliyle boğazlamış, Musul valisi içkiden delirmiş halde bir gece yarısı sokağa fırlayıp, keyfi için, önüne kim çıktıysa cansız yere sermişti. Arnavutluk'ta askerler iki şehri yakıp yıkmışlardı. Selanik'te birlikler geciken paralarını almak için ayaklanmışlar, kumandanlarını öldürmüşlerdi. Bir yanda halktan ağır vergiler alınıdursun, Bâbiâli efendileri paşalardan gelen sus payı altınlarla zevku sefa edebilmek için bu duruma göz yumuyorlardı. Hristiyan azınlığına karşı düşmanlık artıyor, Pera her an tehdit içinde yaşıyordu. Büyükelçi şöyle diyordu:

Türkiye'de sistem, usul diye bir şey yoktur. Herkes elindeki imkânlarına göre ne koparabilirse koparır, kendinden zayıfı ezer, kendinden güçlü olanlar karşısında boyun eğer.

Mali sıkıntı, borç hem yurttaşların, hem devletin kaldıramayacağı bir ağırlığa ulaşmıştı. Tek yürüyen ticaret, devlet kapısından kazancı bol mevkiler koparmak için yapılan alışverişti. Ulaştırma berbattı, yollar alabildiğince bozuktu. Rus buğdayı büyük kârla merkezde kapışılıdursun, İstanbul'dan elli mil uzaklıktaki toprakların dönümü yok pahasına satılabiliyordu. Paranın kıymeti feci surette düşmüştü, aylıklar düzenli verilemiyordu. Madenler, ormanlar kendi başına bırakılmıştı. Devlet dairelerinde yolsuzluk gırla gidiyordu. Mahkemelerde dayak, işkence, olağan sayılıyordu. Müslümanlara karşı Hristiyanların tanıklığı kabul edilmiyor, Hristiyanlar Türk mahallelerine girdiği zaman görmedikleri hakaret kalmıyordu. Bütün bunlara rağmen Türkler davayı kaybededursun, reaya zenginleşmekte, daha iyi eğitim görmektedir.

Bu hale kesin bir deva bulmanın zamanı gelmiştir. Ama hükümetin yabancı müdahalesine karşı gösterdiği amansız direniş nasıl giderilecekti? Suriye meselesinde yapılan müdahale, Türkiye'nin çıkarına olmasına rağmen, Bâbiâli'de ters etki uyandırmıştı ve yabancı temsilcilerin durumu büsbütün güçleşmişti. Canning, Lord Aberdeen'e yolladığı bir yazıda,

Türklerle iyi geçinmek istiyorsa, işlerine hiç karışmamasını salık verir. Öbür yandan da gitgide kuvvetlenen reayanın hoşnutsuzluğu bir ihtilalle sonuçlanabilir ve Hıristiyanlara karşı Bâbiâli'yi tutmak, olacak iş değildir. Halkoyu, gizli dernekler, basın, hep İngiltere'nin ters yönde hareket etmesi için baskı yapacaktı. Şu halde ne yapılmalıydı? Canning, Bâbiâli'nin eskisi gibi müttefikleri birbirine düşürme taktiğine engel olmak için Avrupa devletleri arasında toplu bir hareket hattı kararlaştırıldıktan sonra, Türkiye ve Avrupa'nın lehine faal ama dostça bir müdahale siyaseti tavsiye etti. Türk nazırlarının geri tutumuna göz yummak, arayı bozmadan durumu idare etmekten başka çare kalmamaktadır.

Canning'ın teşvikiyle birinci hareket hattının yeğ görüldüğünü söylemeye bile lüzum yok. Hariciye Nezareti Canning'ın usul usul, ürkütmeden iş girişmesini istiyordu. Ne var ki, faal ama dostça bir müdahale diye tanımlanan politikanın uygulanması görüldüğü kadar kolay bir iş değildir. Canning'ın önünde sayısız engeller vardır. Bâbiâli'nin Suriye ve Yunanistan ile münasebetleri güçlüğü başlıca kaynağıdır. Türk nazırları, Yunanlıları mantık yoluna yöneltmekteki hizmetlerini hoş karşılamakla birlikte, Canning'ın Yunanistan'ın kurtuluşunda oynadığı rolü akıllarından çıkarmamaktadır. Suriye'ye gelince, İngiltere'nin gayretleri sayesinde yeniden ele geçirdikleri bu ülke hâlâ bir kıskançlık ve kaygı konusudur. Bütün bu güçlüklerin yanı sıra, Türk hükümetiyle münasebetlerinde aşılması gereken daha başka engeller vardır. Elçi olarak, ilk ödevi, İngiltere'nin menfaatlerini korumaktır. 1812'de İngiltere'nin ticaret alanındaki istekleri karşılanmadan, Rusya ile müzakerelere girişmek için nasıl kılını bile kıpırdatmamışsa, 1842 yılında da öyle, İngiliz uyruklarının haklı istekleri karşılanmadan Sultanın yardımına koşmaya yanaşmamaktadır. Hima-ye altındaki İngiliz uyruklarından şikâyetler gelmektedir. İngiliz yurttaşlığı hakkından yararlanan Maltalılar, Adalılar, Canning'ın müşterilerinin en azılı olanlarıdır. Konsolosluklar kanalıyla adalet dağıtım sistemi türlü güçlükler çıkarmaktadır. Maltalılar ise Levant'daki İngiliz ticaretinin büyük kısmını ele geçirmiş olmalarına rağmen, hâlâ kanunsuz işlerden sakınmamaktadırlar. İstanbul, karanlık sokaklarında vuruşup döğüşen, türlü kepa-zelikten sonra elçiliğe sığınan Maltalılarla doludur.

İngiliz himayesinin kanuni sınırlarını lastiklik bir görüşle olduğundan çok daha geniş tutan Canning, Amerika Konsolosu bulunmayan yerlerde Birleşik Amerika vatandaşlarını koruyacak kadar işi ileri götürdü. Suriye'deki Hollanda Yahudileri başları dara gelince Canning'e başvururlardı. Pera Rumları Canning'den medet umarlardı. Nesturiler, Canning'in şahsında yenilmez bir savunucu buldular.

Türk hükümetinin geriye dönük politikası karşısında Sultana kılavuz-

luk işi çatallaşıyordu. 1843'te, devrim politikasını yürütecek güçte olup olmadığını kestirecek bir olayla karşılaştı. Durum öyle karıştı ki, ya istediği yeniliği Bâbüâlî'ye kabul ettirecek ve otoritesini artıracak, ya da başarısızlığa uğrayıp Türklerin gözünden düşecekti. Bu olayın sonucunda, amiyane anlamıyla dananın kuyruğu kopacaktı. Kuran esaslarına dayandığı söylenilen ceza kanunu maddelerinden birinin değiştirilmesi söz konusuydu. İslamiyeti kabul etmiş bir Hıristiyan yeniden eski dinine dönecek olursa öldürülmesini amir olan bu kanun maddesinin kaldırılmasını isteyen Canning umulmaz bir direnmeyle karşılaştı. Hikâyeyi Lord Stratford'un ağzından dinleyelim:

Üzücü bir olay, Osmanlı hükümetinin ilkelerinde olmasa bile, törelerinde yeni bir değişikliğe yol açtı. Genç bir Ermeni İslamiyeti kabul etmiş, sonradan pişman olarak eski dinine dönmüş. Bu yüzden Türklerin gazabına uğruyor, hapis, mahkeme filan derken, başı uçurulacak. Akrabalarının şikâyeti üzerine olan biteni öğrendim. Büyükdere yolunda arabamın önüne durarak, ağlaya sızlaya yardımımı istediler. Ben de dostça bir ağızla Bâbüâlî'ye başvurdum. Ermeni gencin bağışlanmasını rica ettim. Meğer o arada biçare öbür dünyayı boylamış. Ama boşuna dökülmedi kanı. Hariciye Nezaretine yolladığım raporla Fransız Elçisinin faaliyeti iyi sonuçlar verdi. Lord Aberdeen'den kesin talimat aldım, Fransız Elçisi de benimle birlikte hareket etmesi yolunda hükümetinden gelen direktif üzerine teşebbüse geçti. Bâbüâlî'den bundan böyle İslamiyeti kabul ettikten sonra eski dinine dönen azınlıkların cezaya çarptırılmasını talep etme yetkisini kazanmış oluyordum. Gene de bu talebimize ret cevabı verildiği takdirde ne gibi bir hareket yolu tutacağımıza dair bir emir almış değildik. Türk nazırlarını ürküterek bir sonuç alınabileceği umuduyla işe giriştim. Baştercümanımız Pisani'nin eline notayı tutuşturduğum zaman, her zamanki açık sözlülüğüyle, bu işin yürümeceğini söyledi. Ben de cevaben: "Yürüyecek, Mr. Pisani!" diye karşılık verdim. İşin aslına bakarsanız, ben de başarı kazanacağımızdan pek umutlu değildim. Hariciye Nazırın Rıfat Paşa nezaketle notamı kabul etti ve böylece çatallı bir müzakere kapısı açıldı.

Müzakerelerin teferruatı Avam Kamarası'na 1844'te takdim edilen rapordan okunabilir. İlk andan itibaren, Türk devlet adamları arasında açık fikirli bazı şahsiyetlerin bu gibi yaban hareketlere taraflı olmadığı anlaşıldı. Vezirazam Rauf, Büyükelçiyle hemfikir olduğunu, yok yere kan dökülmesini kötü gözle gördüğünü, yalnız Kuran buyruklarına karşı gelinemeceğini, Ermeni gencin ölüm cezasına çarptırılmasının önüne geçilemeyecek bir felaket olduğunu söylüyordu. Hariciye Nazırın da aynı özürü ileri sürdü. Gelgelelim Divanda Şeyhülislam gibi dar kafalı softalar kanunun uygulanmasında ayak diriyorlardı. Rıfat Paşa'nın elinden gelebilen şey, bundan böyle bu çeşit bir olayla karşılaşıldığı zaman meselenin örtbas edi-

leçeğine dair lafta kalan bir vaattı. Yoksa kanun açık ve kesindi. Bâbüâli'nin değil kanunu değiştirmesi, Avrupa devletleri tarafından gönderilen notaya cevap bile vermesi bazı sözü geçen çevrelerce kötü karşılanabilirdi. Bu arada Bursa'da bir ölüm cezası daha infaz edildi. Beş elçi de aynı şekilde protestoda bulundular. Lord Aberdeen Canning'i öyle demirlelebi bir yazıyla destekledi ki, Rifat Paşa notayı okuduğu zaman yerinden fırladı, kendini odadan dışarı attı. Gene de Tanrı tarafından indirilmiş bir kanunun müminler tarafından değiştirilemeyeceği ileri sürülüyor, bu yolda bir hareketin Sultanın tahtını, tacını bile tehlikeye sokacağı belirtiliyordu. Canning, baktı ki, tek çare Kuran metnini incelemektir. İnceleme sonunda bu yolda bir hüküm olmadığı meydana çıktı. Bu buluş, Elçinin güvenini artırdı ve uzun tartışmalardan sonra, Bâbüâli hiç değilse bu konuda notalaşmayı kabul etti ve nihayet bu biçim barbarlıkların bir daha yapılmayacağı garantisi alındı.

Gerçi notamıza verilen cevap Bâbüâli'nin bu konuda isteklerimizi kabul ettiğini gösteriyordu, ama Sultanın bana şifâhen tebligatta bulunarak yapılan antlaşmayı tekit etmesini diledim. Paşa beni atlatmak için uğraşıysa da nihayet Sultanın huzuruna çıkmam kabil oldu. Abdülmecit bu denli tavizde bulunan ilk Osmanlı padişahı olduğunu ve tarihi şeref benim muhatap oluşumdan büyük sevinç duyduğunu söyledi. Ben de Sultanın elini öpen ilk elçi olma şerefini başışlamalarını istedim. "Yo! yo!" dedi. Dostça elimi sıktı. Böylece bu çapraşık iş sona erdi.

Devrim programlarının ana amaçlarından biri de Hristiyanları baskı altında tutan eşitsizlikleri ortadan kaldırmak, reayayı Sultanın en hür, en gözde uyrukları kılmaktı. Onların koruyucusu rolünü benimsediyse, Müslümanlara karşı yapılan haksızlıklara göz yumduğu sanılmasın. Hristiyanlar yüzyıllar süren kanunsuzluk çağından sonra daha fazla korunmaya muhtaç oldukları için onlara elini uzatmaktan geri durmadı, hükümetinden daha temkinli davranması için aldığı talimata rağmen bu uğurda hiç bir fedakârlıktan kaçınmadı. Dini sebepler yüzünden verilen ölüm cezalarına karşı direnişi başarıyla sonuçlandı. Yerli halkın galeyanı kimi yerde linçlere yol açıysa da, valiler Bâbüâli'den aldıkları kesin emirlere uyarak, geriliğe kurban giden bu biçarelerin hayatını kurtarmak üzere savaştılar, bazı bazı da bunun üstesinden geldiler.

Gürültüsüz patirtisiz kazandığı bu zaferden sonra Canning, Bâbüâli'nin karşısına birbiri ardından gelen devrim teklifleriyle çıkmaya başladı. İki ay geçmeden İmparatorluk sınırları içinde işkenceyi yasak eden bir ferman çıkarttı. Eylül 1845'te ötede beri tartışılan dikenli bir meseleyi daha halletti; Kudüs'te İngiliz ve Alman uyrukları için bir Protestan

kilisesi kurulması iznini çıkarttı. 1846'da Protestanlığı kabul etmiş olan ve gerek Müslümanların, gerekse Ermeni kilisesinin baskısı altındaki Ermenilerin yararına teşebbüse geçti. En hurda haksızlıklar ve ayrıcalıklar gözünden kaçmıyordu. Öteden beri Türk limanlarına giren Hristiyan gemilerinin özel bir bandıra çekmesi mükellefiyetinin eşitliğe uymayacağını ileri sürerek, gemi sahibinin hangi dinden olduğuna bakılmadan bütün gemilere yaygın genel bir bandıranın tespitini Bâbîâlî'ye kabul ettirdi.

İslamiyetten dönen Hristiyanların ölüm cezasına çarptırılmasını önleme konusundaki başarısında hiçbir Türk nazırından yardım görmüş olmakla birlikte, Canning'in daha sonraki başarılarında Reşit Paşa'nın büyük yardımı olduğu şüphesizdir ve Canning Reşit Paşa'ya karşı duyduğu şükranlığı her vesileyle belirtmekten geri durmamıştır.

Nazırlar arasında politikaca ve ruhça en iyi anlaştığımız devlet adamı Reşit Paşa idi. Sultan yakınlığımızı kuskıyırmıyordu. Yahut fitnecinin biri Sultanın zihnini bulandırmış olacak. "Reşit Paşa ile pek sevişiyorsunuz" dedi bana bir gün. "Öyle efendim" dedim, "sevişiriz kendisiyle. Majestelerinin en sadık, en elinden iş gelir hizmetkârlarından biri olduğu için tabii." Soyca, görgüce tam bir efendiydi, yumuşak mizaçlı, açık fikirli bir insan. Mora'da büyümüş. Sanırım, bir zaman da Tepedenli Ali Paşa'nın oğlu Veli Paşa'nın konağında bulunmuş. Genç yaşta İstanbul'da memuriyet hayatına atılmış. İlk dikkatimi çektiği zaman, Bâbîâlî'de ametçiydi ve 1832'de Türk hükûmetiyle üç müttefik devlet arasında Yunanistan'ın sınırlarını tespit için yapılan müzakere ve antlaşmanın imzası sırasında hazır bulundu. Çerkezleri andıran bir tipi vardı; yüzünün ifadesi canlı, zeki görünüşlüydü. Ortadan kısaydı boyu, neşeli, dikkatli, mütecessis bir adamdı. O zaman kendisini pek az görmek fırsatı buldum. Daha sonra Sultanın elçisi olarak Londra'ya geldi, orada tanışıklığımızı ilerclettik. Türkiye'de devrim hareketleri konusunda bana açıldığını iyi hatırlıyorum. Yeniçeri Ocağının yıkılmasıyla açılan yeni politika vadisinde faal bir rol oynama kararında olduğu belliydi. Bana işin neresinden başlanması gerektiğini sormuştum. Ben de: "Ta baştan!" diye cevap verdim. "Nasıl baştan?" diye sorusunu tekrarladı: "Tabii can ve mal emniyetinden!" dedim. "Şeref, haysiyetin de emniyet altında olması gerekmez mi?" diye sordu. "Şüphesiz" dedim. Yalnız haysiyetten, şerefte ne anladığını kavrayamamıştım. Sonra Türklerde hangi sınıftan, hangi rütbeden olduğunu bakılmaksızın falaka cezası uygulandığı aklıma geldi. Bunun üzerine bu noktada yerden göğe haklı olduğunu belirttim. Bunu laf ola söylememişti. Nitekim yeni ceza kanununda bu gibi cezalar ortadan kaldırıldı. Guizot'nun iktidarı sırasında Paris Elçiliğinde bulundu. 1843'te yurduna döndüğü zaman politik hayatında bir çeşit duraklama oldu. Edirne valiliğine atandı. Kasımda yeniden Paris Elçiliğine dönmesi kararlaştırıldı. Derken 1845 yılının sonuna doğru Hariciye Nezaretinin başına getirildi. Anayasanın derme çatmalığı, Saray erkânının bilgice yatalığı, kendinin de tecrübesizliği Sultanın nazırlarına alabildiğince bel bağlamasına yol açıyordu. Bunun

için Sultanın daha iyi ellere emaneti çok daha iyi olacaktı. Reşit Paşa'nın işbaşına getirilmesinin bu bakımdan çok hayırlı olacağına inanıyordum. 1845'te Baltalimanı'ndaki görüşmelerimizde sık sık buluşmayı kararlaştırmıştık. Gelgelelim açıkta bir devlet adamı Türkiye'de ayağını denk almayı bilmeliydi; yabancı bir diplomata münasebeti şüpheye yol açacağından başka birinin evinde gizlice buluşuyorduk. Bu görüşmelerin sonucu olarak kabinede değişimler yapıldı. Reşit Paşa'nın her vesileyle dost, güçlü bir yardımcı olduğuna aklım yatı. Devrim meselelerinin çoğunda kafa birliği ettik, ne var ki işin uygulanmasında Reşit Paşa çekingen ve ağır davranıyordu. İsteksiz olduğundan değil tabii, meslekdaşlarına laf anlatmanın güç oluşundan.

Reşit Paşa'nın iktidara geçmesinden önce aralarında bir dostluk kurulmuştu. Ondan sonra artık büsbütün içli dışlı olmuşlardı. Elçiliğe yemeğe, oturmaya geliyor, kimi zaman çocuklarını da yanına alıyordu. Edirne'ye atandığı sıra, bir tertip karşısında olduğunu sezince, İngiliz Elçisinin yanına koştu. 1845'te Lady Canning Paris'ten geçtiği sıra bu Türk devlet adamıyla buluştukları zaman, Reşit Paşa, kocasının, hakikatli, doğru, namuslu bir insan ve Sultanla İmparatorluk için en candan bir dost olduğunu söyledi. Türkiye'de uzun zaman kalması temennisinde bulundu. Bu konuşmanın hemen ardından Paşa, Hariciye Nazırlığına atandı; Ekim 1845. Bu değişiklik bir tertip, bir saray manevrası sonucu değil, genel bir inancın ifadesiydi. Rakipleri kendilerini göstermek fırsatı buldukları halde, idaresizlikleri yüzünden İmparatorluğu bir anarşi, yolsuzluk anaforunun içine kaptırmışlardı. Eyaletler ayaklanmış halde, devlet işleri rüşvet, iğtişaş çukurundaydı. Halk geri kafalıları yerin dibine batırmakta ağız birliği etmekteydi; daha mutedil bir hükümet işbaşına geçirildi, ondan da bir fayda görülmedi. Herkes gözlerini Reşit Paşa'ya çevirmişti, ondan medet umuluyordu. Canning Reşit Paşa'nın geriye çağırılması için Sultana ne diller dökmedi ki!.. Sonunda hükümet reisi Rıfat Paşa da Canning'i destekledi. Reşit Paşa'nın geri çağırılması şartlarını büsbütün kıvanç verici kılan şeylerden biri de Sultanın bu vesileyle İngiliz Elçisine yolladığı demektir. Sultan, bu demecinde, bu tayinin Fransa'ya hoş görünmek için olmadığını temin ettikten sonra, tek amacının öteden beri benimsediği ve İmparatorluğun kalkınması, halkın rahatça yaşayabilmesi ve Hristiyan devletlerle dostça münasebet kurabilmesi için gerekli bulunduğu siyaseti daha sağlam temeller üzerinde yürütebilmek olduğunu belirtiyordu. Bu amacında samimiliğinin en büyük delili de Gülhane Hattının yazarını işbaşına getirmesiydi. Canning, Reşit'i Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtulabilmesi için kalan tek umut kapısı olarak görüyordu. Bunun içindir ki, geleceğe bir bakıma umutlu, bir bakıma da kaygılı gözlerle bakıyordu.

Sultanın, siyasetini yürütebilmek için seçtiği bu gözde çare de ilham ettiği umutları boşa çıkaracak olursa, kendini yenilik züppeliğine kaptırır veya güçlükleri alt etmede yaya kalırsa, bundan sonra ne tarafa döneceğini bilemiyorum artık. Bu dev İmparatorluk öylesine bir yamalı bohça ki, bu durumda ayakta kalmasına imkân yok. Eski idare sistemi er geç bir deva, bir ilaç bulunması gereken bir yıkıma yol açmış. Yeniden canlanma gayretleri boşa çıkacak olursa, içerde öylesine bir umutsuzluk, kötümserlik, dışarda da öyle bir güvensizlik uyanacak ki, işler bir daha düzelmemesine çatalaşacak, eskisinden kötüye varacak.

Reşit bu umutları boşa çıkarmadı; karşılaştıkları güçlükler, engeller kimi yapacaklarını geciktirdi, kimi de ayağına köstek oldu, ama sonunda işin üstesinden gelebildi. Büsbütün yenilik tutkusuna kaptırmadı kendini. Henry Addington'un söylediği gibi, yelkenleri fora edip, bodoslama dalmadı işe. Gayet temkinli, serinkanlılıkla hareket etti; devrim yoluna sağlam, emin adımlarla yürüdü. Büyükelçinin gayretlerine, planlarına yardımcı oldu. Şimdi Türkiye'nin durumuna baktıkça insan, daha ne kadar çok şey yapılması gerektiğini görüyor da üzüm üzüm üzülyordu. Ne olursa olsun, unutmayalım ki, bu devrimler dört bir yandan baltalanmaya kalkıldığı halde hâlâ ayakta ve bu gelişme büyük ölçüde bu iki adamın eseridir.

DOKUZUNCU BÖLÜM

BÜYÜKELÇİNİN YÜKÜ

1842-1846

1842'den 1846'ya kadar Canning'in üzerinde durduğu belli başlı mesele iç devrim meselesi olmuştur. O yıllar süresince Büyükelçinin gecelerini gündüzünü alan, bitip tükenmez didinmelere yol açan bu ana davanın yanı sıra dikenli birtakım meseleler daha baş göstermiş, Canning'i ilk bakışta çözülmez gibi görünen güçlükler sağnağı altında bırakmıştır. Öylesine eli doluydu ki, mektuplarında, "Acele işim var, bu kadar yazabileceğim" cümlesine sık sık rastlarsınız. Yazısının hali de ne sıklıkta olduğunu göstermeye birebirdir, reçete yazısı gibi bir şey. Kâtipleri yazısını sökmek için göbek çatlatadursun, kendi bile kimi zaman işin içinden çıkamazdı. Bir keresinde vakitten kazanmak için kendi yazdığı bir yazıyı ataşçilerinden birine dikte ettirirken, bir an geldi, takıldı kaldı; evirdi, çevirdi kâğıdı, bir türlü yazıyı sökemedi. Sonunda sabrı tükendi, attı kâğıdı ataşenin önüne, Allah belasını versin! dedi. Çıkamadım be işin içinden, bir de sen denc bakalım!

Yunanistan'da patırdı, İran'la anlaşmazlık, Suriye'de kargaşalıklar... her gün Büyükelçiliğe yağan evrak yağmurunun olağan konularıydı. Bu devredeki müzakerelerin, tekliflerin, karşı tekliflerin, entrikaların, ihtilafların, vaatlerin onda birini ele almaya ciltler yetmez. Yunanistan üzerindeki yazışma, yalnız başına en gözü pek bir tarihçinin gözünü korkutacak kadar çoktur. Canning ile Atina'daki İngiliz maslahatgüzarı arasındaki yazışma bir sonuca ermeksizin kuyruk gibi uzadıkça uzamış, bir türlü bir karara varılamamıştır. O zamanlar, Yunan davası diplomatların uykusunu allak bullak eden çıkmazların en başta geleniydi. Yunanistan'ın kurtuluşu, dirilmesi için hayatlarını adanmış onca üstün, iyi insanın emekleri boşa çıkmış, toz olup gitmişti. Kral Otto ile Alman maiyeti başlarına zorla bela arıyor-

lar, meşrutiyetin şartlarından biri olarak kabul edilmiş olan anayasayı bir türlü ilana yanaşmıyorlardı. Yabancı boyunduruğu, memleketi anarşiden hallice olmayan bir isyan havasının içine salmıştı; dışta bir düzen görünyorduysa, baskı sayesindeydi. İşte bu durum Canning'i deli divane ediyordu. Kurtuluşuna bunca hizmeti dokunmuş olduğu memleketin bu halinden bir bakıma kendini sorumlu tutuyor, bir hal çaresi bulunması için kendi kendini yiyordu. İtibarı hâlâ yüksekti. Budala bir hükümetin hiç yoktan açtığı yaraları sarma uğruna bir an geldi, kollarını sıvadı.

Canning'in Yunanistan üstüne gönderdiği yazılarda karamsar bir ifadeye rastlanır. Krallık otoritesi despotizme doğru yol almaktadır. Çalışan halk ile önde gelen sınıflar Bavycra prensinden gına getirmişlerdir. Memleketin kaynakları hâlâ el dokunmamış halde, eski gerilik sürüp gitmektedir. Halkın hoşnutsuzluğunu yatıştırmak, idareye bir düzen, bir istikrar sağlayabilmek için, kralın yetkisine meşrutî yoldan bir gem vurmak ve sorumlu bir devlet idaresi kurmak gerekmektedir. O da biliyordu ki, kim olursa olsun Yunanistan'da krallık edecek olan kimse sonsuz güçlüklerle karşılaşacaktır. Gelgelelim Otto, işgal ettiği mevkiün gerektirdiği vergilerin asgarisinden bile yoksundu, üstelik çevresinde ehliyetli devlet adamları da yoktu. Canning, Krala yürüttüğü politikanın sonuçlarını tartması gerektiğini söyleyecek kadar ileri vardı. Yunan tahtı onun bunun eğlencesi değil, Avrupa'nın gerçekleştirilmesini haklı olarak isteyeceği emellerin yerine getirilmesi için kurulmuştu. Öğüt para etmedi, Kral bildiğinden şaşmadı. O zaman ya iç ayaklanma, ya da dışardan müdahale yoluyla bir değişme yapılabileceğine Canning'in akli yattı. İç ayaklanma 14 Eylül 1843'te patlak verdi. Pera Rumları yeni anayasaya öylesine gönül vermişlerdi ki, sokakta birbirlerine rastladıkları zaman *Zito Zitogma* (Yaşasın Anayasa!) diye selamlaşıyorlardı. Ama az sonra işler umulduğu gibi çıkmadı. Mavrokordatos'un düşüşünü, yerine Colettes'in geçişini Canning kadar hayal kırıklığıyla gözleyen olmamıştır. Yunanistan ile yazışması Yunanistan'daki değişimleri nasıl heyecanla kovaladığını göstermektedir, ama Türk başkentinden daha fazla ne yapabilirdi ki!... Gene de umudunu hepden kaybetmemişti. Hariciye Nezaretine ikide bir başvuruyordu ama boşuna! Müsteşar Addington bir cevabında şöyle diyor:

Kral Otto'nun Colettes ve yordakçılarıyla böyle dolaplar çevirmesine daha ne kadar dayanacağımızı soruyorsunuz. Bu durumda zora başvurmaktan başka çare var mı ki? Ona da böyle gözü kapalı girişmek ne derece doğru olur, bilemem. Yunanistan bunca rizikoyu yüklenecek kadar önemli mi? Sonra Otto ile Colettes dikkat etmezlerse bir gün sırtlarının ortasına bir hançer yiyebilirler. Fakat deli bozuk bir hükümdar kadar zararlı olan bir şey varsa, o da, boş kalmış bir tahttır.

Öbür yandan elçi olarak da Türklerin bu meseledeki davranışlarını göz önüne almak zorundaydı. Yunanlıların aceleci, burnunun doğrusuna giden politikasının Sultan için her gün yeni bir tehlikeye gelberi ettiğini de unutmamak gerekti. Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntıları üzerinde Yunan İmparatorluğu kurma hayali, *Megalo Idea*, Padişahı tedirgin etmeye yeterdi. Bir de sınır çatışmaları meselesi vardı. Gün geçmiyordu ki, sınır boyunda bir arbeye kopması. Bu yüzden Bâbüli sınırda kabarık mevcutlu bir kuvvet bulundurmamak zorunda kalıyordu. Ayrıca Yunan basınının kullandığı taşkın ağız ve Colettes hükümetinin çapulcuları desteklemesi karşısında Canning, Osmanlı sarayını yatıştırmak için bin dereden su getiriyordu. Öte yanda Fransız temsilcisi Yunanlıların kanunsuz hareketlerini körü körüne destekliyor, Türkleri büsbütün ürkütüyordu. Türk halkının 1832 Antlaşması gereğince mallarına el konulmasından sonra ödemesi kararlaştırılan tazminatın geciktirilmesi, işi büsbütün çatalaştırıyordu.

İran Sınır Komisyonu ise bir başka gaile kapısıydı. İran Hariciye Nazırı Haziran 1842'de Canning'den araya girmesini istediği sırada iki Müslüman ülke arasında harp koptu kopacak haldeydi. Aslında iş de alabildiğine çapraşıktı. Göçebe aşiretler arasında bir sınır çizgisi kestirmek, altından kalkılmaz bir davaydı. Üstelik dini anlaşmazlıklar da bunda rol oynuyordu. 1843'te Kerbela'da yapılan katliam, Sünni-Şii anlaşmazlığını son hadde çıkarmıştı. Türk sınırları içindeki ziyaretgâhlara gelen hacıların güvenliğini sağlamak bir meseleydi. Üstelik Şii azınlığın evlenme, toprak ihtilafları gibi hukuki meselelerle karşılaştıkları güçlükler muazzamdı. Komisyon Başkanı Albay Williams, İngiliz Elçiliğine yazı üstüne yazı yolluyordu. Canning, Rus Elçisi Titov ile Tanrının günü görüşüyor, bir hal çaresi bulmak için didiniyordu. Hariciye Parlamento Müsteşarlığına tayin olunan arkadaşı Addington'dan yardım görmese, hali dumandı. Nazır Lord Aberdeen, İngiltere'nin neye mal olursa olsun, bu gibi çapraşık meselelerden uzak durması gerektiğine inandığı için her fırsatta Büyükelçinin hareketlerini dizginliyordu.

Sonunda 1846'da Titov ile Canning arasındaki akıllıca işbirliği sayesinde Türklerin hoş karşıladıkları bir hal çaresine varıldıysa da, bu sefer İranlılar diretiler ve bu yüzden müzakerelere ta baştan başlamak gerekti. Neden sonra Ekim 1847'de Erzurum Antlaşması imzalandı, ama sonradan anlaşıldı ki, anlaşma sade görünüştedir. Ancak Kırım Harbinden sonra sağlam bir anlaşma zemini bulanabildi.

Baş baş meselelerden biri de Lübnan'ın içler acısı durumuydu:

Suriye, İbrahim Paşa ile Mısır birliklerinin dışarı atılmasından sonra, bir dü-

zensizliğin içine kendiliğinden daldı. Müttefikler, birbirlerini yiyen unsurlar arasında bir uzlaşma kapısı bulmak için faaliyete geçtiler. Osmanlı İmparatorluğu da Mehmet Ali belasından kurtarılma karşılığı olarak Batılılara borçlu durumdaydı. Eyaleti bir çeşit mahalli idare düzeni içine sokmanın zamanı gelmişti. Ne var ki, Bâbiâli bu konuda en ufak bir müdahaleye bile ayak diriyordu. Beş Batılı devlet temsilcisinin sürekli dayatmalarına rağmen hiçbir sonuç alınmıyordu. Öbür yandan Lübnan şeyhi harpten önceki kayıtlı bağımsızlığın iadesini haklı olarak istiyordu. Dürziler, Hristiyan komşularını kılıçtan geçirmek için işarete bakıyorlardı. Rum, Ermeni ve çeşitli ırkları içine alan ahalinin politik bir taksime konu olması düşünülemezdi bile. Oysa Fransızlar da Katolik azınlığı koruyucu haklardan fedakârlık etmeye razı olmuyordu. Bin güçlükle bu bölge üzerinde Sultanın genel olarak otoritesini güvenlik altına aldıktan sonra, çeşitli ırktan, dinden cemaatlere bir çeşit bağımsızlık tanıyıp meseleyi hiç değilse geçici olarak hallettik. Bu konuyla ilgili tarafların hepsini hoşnut etmek mümkün olmasa bile makul bir denge kurulması yolunda esaslı bir adım atılmış sayılabilirdi. Eski iddiaları kaale alınmamış olmasına rağmen Fransızlar da çaresiz, bu duruma boyun eğdiler.

1842-46 yıllarında Canning'in hayatı hakkında bilgi edinmek için baş vurulacak en iyi kaynak, mektuplarıdır. Annesi 1831'de ölmüştür. Elimizde kardeşine ve 1845 yılında İngiltere'ye dönen Lady Canning'e yazdığı mektuplar vardır.

1841 yılında Lady Canning İstanbul'a gelir. Canning'in karısını bile karşılayacak vakti yoktur. Beyoğlu'ndaki konak birkaç yıl önce yanmıştır. Büyükdere'de bir yalı kiraladılar. 31 Aralık'ta Canning eski dostu Plan-ta'ya yazdığı mektupta şunları söylüyor:

Bu kenar semtin çamurlu daracık sokakları insanı sıkıntıya boğmak için birebirdir. Allahtan deniz kıyısında evimiz. Tepeler de güzel oluyor. Birazcık nefes alabiliyoruz. Gelgelelim hükümet sayfiye evine tahsisat vermediği için bu lüks bize yılda 600-700 liraya mal oluyor. Operamız hiç de fena değil. Bir de locamız var. Sorma, bütün öbür elçilerin gözü bizde. Vakit bulup arada bir gidersek ne âlâ. Kaynaklarımız, arabalarımız var. Ahırda sürü sürü kısırak, at, midilli, sokağa çıktık mı, bir kalabalıktır düşüyor ardımıza. Geçen gün çocuklara bir balo verdik. Tarihte ilk defa olarak binbir ısrardan sonra bir düzüne kadar Türk çocuğunun gelmesine de izin kopardık. Geldiler, Hristiyan çocuklarıyla dansettiler, oynadılar. Sultanın gözdelelerinden biri, sonradan "Niye ben de çocuğumu yollamadım" diye yakınmış durmuş...

1845'te Lady Canning İngiltere'ye döndükten sonra, Canning, karısına bir mektubunda şöyle diyor:

Şimdilik işler iyi gidiyor. Yakında umutların gerçekleşeceğe benzer. Tabii bu çökmüş İmparatorluktan fazlasını beklemek bana düşmez. Durmadan çalışıyo-

rum. Hava hâlâ sıcak, serinleyemedi gitti. Sultan yola geliyor. Layard, Allison hepsi iyi; onlar da harıl harıl çalışıyorlar. Aklınızda hep sen.

Hamîş: Paris'ten ayrılmadan bu mektup eline geçecek olursa, Reşit Paşa'ya bir haber yollayın! Onun için elimden geleni yapıyorum. Son değişikliklerden sonra dönmesi mümkün olacak galiba. Şimdilik ihtiyatlı davranın.

21 Kasım'da Kandilli'den şunları yazıyor:

Düşün bir kere, güneşli bir sabah. Kıyı papatyalarla örtülü. Nerdeyse bahar geldi, diyeceğim. Eşeğime bindim, yanımda iki Sırp uşak, dolaşıyoruz. Tepelere tırmandık. Altımızda masmavi Boğaz. Derken öyle bir yalnızlık duygusu geldi oturdu ki içime! Dışarı bu güzel olsun da, insanın içi böylesine karanlık! Ne olursa olsun, burada şehirdekenden çok daha rahat içim...

5 Mart tarihli mektupta ise şöyle diyor:

Politikaya gelince, gelişme var, var ama kaplumbağa yürüyüşü üzere. Eşsiz Reşit bile, sanırım, ya sandığım kadar üstün bir insan değil, ya da meslektaşlarının oyununa kurban gidiyor. Reşit'den gayrisi, bir alay akılsız. Bir işleri halletsem, şu antıkalı İngiltere'ye bir ulaşırsam, Reşit'i Sultanla uğraşsın diye bırakıp, başımı aldığım gibi gideceğim. Önümüzde halledilecek bir iki mesele daha kaldı. Hayırlısıyla bir bitse de sana kavuşsam. Günler adamakıllı sıkıntılı geçiyor. Dün biraz eğlendik. Atla tanıdığım paşaların evine uğradım. Dönüşte yeni köprüden geçtik. Sağlam bir yapı ...

4 Mayıs ... Yakamı henüz kurtaramadımsa da birer birer dikenleri ayıklıyorum. İran müzakereleri başlıca dert başımda. Bununla birlikte Sultana veda ettim. Hizmetlerimden ötürü bana teşekkür etti, İmparatorluğunun hayrına gösterdiğim gayretleri övdü, yakında dönmem temennisiyle elimi sıktı. Özel olarak kabul edildim. Tercüman da Reşit Paşa idi, tesadüf.

Canning anca temmuzda kurtulabildi. Bütün korkusu ayrılr ayrılmaz, ardından reaksiyonun baş göstermesiydi. Eski düşmanı Rıza Paşa hükümete alınmıştı. Mevkii önemli değildi, ama olsun! Reşit görüldüğü kadar kuvvetli değildi.

Zaten bunların olacağından şüphem vardı. Olan oldu bir kere. Teminat üstüne teminat verildi bana, ama ne malum tutulacağı? Hiçbir şeye güvenim kalmadı artık.

Canning işte Bâbüâli'deki dördüncü seferinden bu karamsar ruh haleti içinde dönüyordu. Kim ne derse desin, Türkiye'de kaldığı süreç elinden gelini yapmış, Türkiye'yi Batılı devletler seviyesine çıkarma emelinde küçümsemecek başarılar kazanmıştı.

ONUNCU BÖLÜM

NİNOVA VE MAUSOLEUM 1846

Hemen herkes Layard ile Newton'un bulgularını duymuş, Nemrut'un sarayından, Mausolus'un muazzam türbesinden söz edildiğini işitmiştir. Ama pek az kişi bu bulguları Canning'in ileri görüşlülüğüne borçlu olduğumuzu bilir. Canning olmasaydı British Muscum başlıca hazinelerinden yoksun kalacaktı. Fermanların çıkarılışı, kazı yapılabilmesi için gerekli izinlerin alınması tabii ki Canning'in yardımıyla olmuştur, ama iş bununla bitmiyor ki! Büyükelçinin teşebbüsü sayesinde Mausoleum kazılarının ilk eserleri kurtarılmış, Layard, Ninova'daki meşhur çalışmalarına başlayabilmiştir. Arkeolog olmamakla birlikte Canning eski medeniyetlerin tarihiyle yakından ilgili bir insandı, işleri arasında nasıl aklının Halikarnas'taki, Musul'daki çalışmalara kaydığını mektuplarından kolayca görebiliriz.

Mr. Austen Henry Layard 1842'de, Türkiye ile İran arasındaki sınır bölgesinde geçirdiği sıkıntılı bir yolculuk badiresinden sonra İstanbul'a vardı. Canning, Layard'ın değerini görmekte gecikmedi ve kendisini Osmanlı İmparatorluğu'nun dağdağalı eyaletlerinde gezilere yolladı. Layard'ın Sırbistan ve Arnavutluk'tan yolladığı raporlar Büyükelçinin çok işine yaradı. Canning bu zeki ve çalışkan yurttaşının yanına ateşe olarak atanmasını elbette isterdi, bunun için Hariciye Nezaretine öyle ısrarlı yazılar yazdı ki, nerdeyse kendisi okka altına gidecekti. Bu emeline yaya kalınca, Mezopotamya'daki bazı şehirlerin varlığına işaret eden höyükler hakkında yazdığı raporlarla ilgilendi ve Layard'ı bu bölgede araştırmalar yapmaya davet etti ve toplayabildiği kadar parayı bu işe yatırdı. Kazıya başlanıncaya kadar 120 İngiliz Lirası olmak üzere yılda 200 İngiliz Lirası aylık tahsis etti. Bu miktar çok sayılmamakla birlikte Elçiliğin de imkânları dardı, gene de 200 sikke Layard'ın tahminlerini saptamak ve hüküme-

tin dikkatini çekmek için kâfi geldi. Layard çalışmalarından Canning'ı haberi bulunduracak ve görülmeye, incelemeye değer bir şey bulunduğunda takdirde etraflı rapor yollayacaktı. Politika ve din kavgalarından uzak duracak, misyonerlerle sıkı fıkı olmaktan kaçınacak, Türk makamlarına saygı gösterecek, onlara şirin görünmeye çalışacak ve bulduğu şeyleri hemen gönderebilmek için mahallinden izin koparacaktı. Yanına tavsiye mektupları verildi ve ayrıca 1846'da kazı yapabilmesi ve bulacağı heykelleri dışarı yollayabilmesi için gerekli bir ferman çıkarıldı.

İşte Belzoni'nin Teba krallarının mezarlarını araştırdığı günden bu yana İngilizler tarafından yapılan en önemli arkeoloji bulgularının mütevazı hazırlığı bundan ibaretti. 1846'da Canning'ın yazıları ve Layard'ın raporları üzerine British Museum temsilcileri Büyükelçinin başladığı işi teslim aldılar ve ondan sonra Asur eserleri bir sağanak halinde İngiliz Bloomsbury arkeoloji uzmanlarının duraklarına yağmaya başladı.

Bodrum (Halikarnas) kazıları Büyükelçi için çok daha büyük bir sevinç kaynağı olmuştur. Bodrum'daki St. Pierre Hisarının Kraliçe Artemisia tarafından kocası Mausolus'un hatırasına İÖ 353 yılında dikilmiş olan ve dünyanın yedi harikası arasında sayılan Mausoleum'un taşlarıyla St. Jean Şövalyeleri tarafından yapılmış olduğu öteden beri biliniyordu. Hisarın taşları arasında antik heykellerin izlerine rastlanmıştı ve Canning, Skopas okulunun bu şaheser kalıntılarını yıkımdan kurtarmayı aklına koymuştu. Haziran 1844'te sekreter Charles Allison Suriye'ye ödevle gönderildi ve dönüşünde Bodrum'a uğrayarak Hisarın duvarlarında görünen Mausoleum kalıntılarının ne durumda olduğunu incelemesi istendi. Büyükelçi verdiği talimat sırasında kalıntıların British Museum'a nakli için gerekli parayı bulmaya hazır olduğunu belirtti. Allison'un raporu uzman işi olmamakla birlikte heykellerin önemi hakkında fikir verebilecek nitelikteydi. Bunun üzerine elçi, Bâbîâlî'ye heykellerin nakline izin vermesi için yaptığı baskıları tazeledi. Ancak 1846'da Türklerin inadı kırıldı ve Canning duvarlardan mermerlerin çıkarılmasına izin verildiğini ve bununla yetinilmeyerek, Sultanın bu mermerlere bu kadar önem vermesini göz önüne alarak heykelleri kendisine armağan etmiş olduğunu sevinçle öğrendi. Adi bir armağan olsaydı belki geri çevrilirdi, ama bunlar Büyükelçiyi değil, İngiliz milletini zenginleştirici şeylerdi. Armağan teşekkürlerle kabul edildi ve Alison antik eserlerin nakline nezaret etmek üzere yeniden Bodrum'a yollandı. Bütün iş üç yüz, dört yüz İngiliz Lirası masrafla başarıldı ve güzelim Parias mermerinden yapılmış olan Amazonlarla Yunanlıların savaşını tasvir eden alınlığın on yedi parçasından on ikisi bu gayretler sayesinde British Museum'a taşındı.

Karısına yolladığı 30 Ocak 1846 tarihli mektupta bu bulgulara dair ilgi çekici bilgiye rastlamaktayız:

Bodrum mermerleri yüzünden çıkan güçlükleri sonunda alt ettim. Mektuplar yazıldı. Bir Türk mimarı atandı. Allison, o, bir de taşçı yarın yola çıkıyorlar. Getirecekleri, bir düşün, bak ne? Yunan sanatının en üstün çağında en iyi heykeltıraşların elinden çıkma, Heredotos'un sözünü ettiği, paha biçilmez değerde on üç mermer blok. Ya duvardan çıkarılamazlarsa? Ya kırılıverirlerse? Hayırlısıyla bir İngiltere'ye ulaşırsalar! Ya yolda kırılırlarsa diye ödüm kopuyor. Düşün bir kere, bütün masraflar bendendi. Sonradan Sultan bütün masrafları son meteliğine kadar ödeyeceğini söylemez mi! Hiç şaşma! Benim Artemisia Londra'ya ulaşınca, yeni hububat kanunları filan hep unutulacak, herkes onlardan bahse başlayacak. Üç yıldır hep bugünleri görmek için didindim. Ama iş bununla da bitmiyor. Layard Mezopotamya'da gayet önemli şeyler buluyor. Atlı yaya döğüşen savaşçıları tasvir eden bir heykelin desenini çıkarıp yollamış bana. O ne ustalık! Fransızlar kıskançlıktan çıldıracaklar. Musul paşası onların etkisi altında bize karşı durmaya kalkışıyor, ama benim de tasarladığım tedbirler var. Sonunda hepsini dize getireceğim. Binbaşı Rawlinson bir mektup yollamış bana, tebrik ediyor. Yazıtların Tevrat tarihine ait birçok karanlık kalan noktayı aydınlatacağını söylüyor.

Bulunan hazinelerin öyle gürültüye gelmeyecek değerde olduğunu anladığı için, daha geniş para kaynağına ihtiyaç olduğunu görerek doğrudan doğruya Başbakana başvurmadan çekinmedi:

107

Gelecek için ömrünüzden, gücünüzden fedakârlık etmekten kaçınmayan size bizden önce gelen medeniyetler adına başvuruyorum.

Mr. Botta'nın Ninova'daki başarısı aynı mealde bir kumar oynamaya kandırdı beni, şansım da yaver gitti. Musul yakınlarında Dicle nehri kıyısında Nemrut denilen bir höyük var. Memurlarımdan biri işte bu höyüğü açmaya muvaffak oldu ve emeklerinin karşılığında birçok ilgi çekici heykel ve yazıt buldu. Kazılara devam edilecek olursa, Montagu House'ın yakın bir gelecekte Louvre Müzesini gölgede bırakması uzak bir ihtimal değildir.

Şimdiye dek kazılar benim hesabıma ve hükümetten izin almaksızın yapılmış olmakla birlikte sizin elinizi uzatmanızı ve ganimeti müze salonlarına aktarmanızı heyecanla bekliyorum. Bu ümidimde Maliye Nazırının edeceği itirazları göz önüne almamış olabilirim, ama onun da üniversite mensuplarına danıştıktan sonra Nemrut höyüğüne güveneceğine inancım var. Yapılacak masraf, karşılığında alınacak mükâfat yanında hiç kalır.

Umutları boşa çıkmadı. Müze ileri gelenleri Canning'in bu başarıdaki payını idrak ederek alınan bütün tedbirlerde Büyükelçiye danıştılar ve Layard'a yollanan talimatı bile Canning'in tasvibine sundular. Sultanın, çıkarılan hazineleri kendisine şahsen armağan etmesi üzerine, kazının sonucunu İngiliz milletine bağışladı ve sadece yaptığı masrafların karşılığını almakla yetindi.

Mausoleum alınlığı kırksız döküksüz İngiltere'ye yıl sonunda ulaştı. Canning, coşkunkluk içinde bu başarısını Müze ileri gelenlerinden Sir R. H. Inglis'e şöyle haber verdi.

Eski parlaménto üyesi, Stratford Canning diye birinin adını duydun mu hiç? Oxford Üniversitesi'nde okudun sen. Kraliçe Artemisia'yı bilir misin? Xerxes'in karısı değil, Mausolus'un yası bitmez dul eşi Artemisia'yn? Sana bunu niye mi soruyorum? İşte yukarıda adını ettiğim adam, Türk hisarlarından birine daldı, Truvalılar gibi değil, özbeöz Yunanlılar gibi doğuşen savaşıların savaşını tasvir eden bir düzine kadar mermer bloku kapıldığı gibi aldı götürdü. İşte dünyanın yedi harikasından biri sayılan bu Mausoleum'un kalıntılarını senin de idarecisi bulunduğu müzeye armağan etmek niyetinde. Mermerler Bodrum Hisarının duvarlarına gömülmüş durumdaydı. Üçü dördü dışarda, geri kalanlar içeride. Sultan, mermerleri bana armağan etti. Mr. Allison ile burada bulunan bir bilginin yardımlarıyla bu hazineyi gemilere yükledik. Şimdi Malta yolundadır. Ağırlığı yirmi tonu bulan on altı sandığa istif edildi. Ben sadece üstünkörü desenlerini görebildim. Merak edersen Plinius'a, Vitruvius'a, Anacharsis'e bir göz at! Mermerlerin derinliği üç ayak kadar, figürlerin boyu iki buçuk ayak, enleri değişik, altı ayağı bulanları da var. Bunları ele geçirmek için üç yıl didindim. Yükleme, çıkarması emekleri caba. En ufak bir kaza bile olmaksızın bu ağır işin üstesinden geldik. Zaman tabii yıpratma bahsinde hizmetini görmüş, ama bunları yapan sanatçılarla tasvir ettikleri savaşçılara oynadığı oyun kadar ağır değil azizliği.

Müze idarecilerinin Canning'e artık nasıl candan gönülden teşekkür ettiklerini anlatmaya lüzum yok. Büyükelçi, Sultana olan sadakat borcunu, adının eserlerin üstündeki şeref yerine yazılmasını şart koşmakla ödemiştir. Şimdi British Museum'da bulunan Mausoleum salonunun kapısında şu yazı vardır:

Sultan Mecit tarafından Viscount Stratford Redcliffe'e ve onun tarafından da British Museum idarecilerine armağan edilen Mausoleum alınlığı, 1846.

Canning'in Bodrum'la ilgisi burada bitmedi. Sir Charles Newton, Midilli mutasarrıfı olarak yollandığı zaman, İyonya ve Yunan adalarında kazı yapma niyetiyle gelmişti. Kalimnos'ta bir seri kazı yaptı. Daha sonra Bodrum'a da el attı ve Büyükelçinin başladığı işi tamamladı. Bodrum Hisarı taşlarına karışmış kalıntılarla yetinmeyip Mausoleum'un temelinde yaptığı kazı sonucu Mausolus'un muazzam heykelini, daha sonra da Allison'un gözüne çarpmamış taşlar arasında alınlığın yapıldığı devirden kalma bir dişi aslan heykeli İngiltere'ye taşıdı. Büyükelçinin Kırım Harbi patırtısı içinde bu arkeolojik çalışmalarla ilgilenmeye vakit ayırışı, bu konuya nasıl candan bağlı olduğunu bir kere daha göstermektedir.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

MÜLTECİLER 1847-1850

Bir yıl süren bir dinlenmeden sonra Canning beş yıllık bir gürültünün içine daldı. Türk dostlarına dert anlatmayla geçen sıkıntılı günlerden sonra kavuştuğu dinlenme, sandığından da kısa sürdü. 1847 sonbaharında İstanbul'a dönüş için hazırlığa başladı. Kararlaştıran bu yolculuk, bir ara savsaklamaya uğradı. Avrupa'da İngiliz kabinesini ülküntüye sokacak ağırlıkta olaylar peşi peşine gelmeye başladı. 1848'de kopacak fırtınanın habercileri birer ikişer sükün etmedeydi. Bu yüzden görgülü bir diplomatın Avrupa saraylarını ziyaret ederek bu tehlikeli durum üzerinde görüşmeler yapması uygun görüldü. Bu önemli ödev için de Lord Stratford seçildi.

Tam bu işe sarılacağı sırada İsviçre'de bir kıyamettir koptu. Katolik-Protestan çekememezliği Federal Diyet'in Cizvitleri sınırdışı etme kararı üzerine iç harbe kadar vardı. Yedi kantondan kurulu bir Sonderbund meclisi toplandı, Protestan çoğunluğa karşı aktif direnme başladı. Buna karşılık Diyet, Sonderbund'u kanunsuz ilan etti. Birliği dağıtmak için askeri hazırlıklara girildi. 1815'te Federal Paketi garanti altına alan beş büyük devlet arabuluculuk için sahneye atıldı. Fransa ve Avusturya, Katolikleri destekliyor, Lord Palmerston ise Protestanların tarafını tutuyordu ve askeri müdahale tekliflerine şiddetle karşı koyuyordu. Sonunda beş devlet, Diyet ve Sonderbund'a sunulmak üzere bir nota hazırladılar. Canning'in 1815'te Federal Anayasanın hazırlanmasında oynadığı önemli rol, bu dönüm noktasında da kendisinin arabulucu olarak gönderilmesinde etkin oldu. Öteden beri İsviçre ile ilgisini taze tutan Canning, kendisine düşen işin güçlüklerini bilmesine rağmen, bu yükü istekle yüklendi. Ne var ki, kasım sonunda Paris'e eriştiği zaman Diyet kuvvetlerinin Freiburg üzeri-

ne yürüdüğünü, Sonderbund birliklerinin kesin bir yenilgiye uğradığını öğrendi. Sonderbund kantonları boyun eğme zorunda kalmışlardı. Bu durumda arabuluculuk etmeye yer kalmamıştı. Gene de Bern'e kadar gitti. Sonderbund kantonlarında girilmiş hınc hareketlerinin yumuşatılmasına ve Federal Birliklerin Neuchatel üzerine yürümesine engel olarak Prusya'yı da harp sahnesine sokacak bir patırtıyı önledi. Aralık sonunda işler yatışmıştı. 8 Şubat 1848'de Londra'ya döndü. Her gün yeni bir felaket haberi alınıyordu. 26 Şubat'ta Louis Philippe'in Fransa'dan kaçtığı haberi geldi. Birer ikişer Fransız devlet adamları, asilleri Londra'ya sükün etmeye başladı. Derken Almanya'da işlerin kızıştığı haber alındı. Durum öylesine bozuk ki, Büyükelçinin karısıyla birlikte Avrupa içinden geçip Türkiye'ye gitmesi tehlikeli gözle görülür oldu. Lady Canning kocasını bırakmak istemedi, heyet 17 Mart'ta Brüksel'e ayak bastı. Lord Stratford ilk iş olarak Claremont'da kaçak kral Louis Philippe'i ziyaret etti.

Üzerinden bunca zaman geçtikten sonra, o yıl Avrupa'nın nasıl bir fırtına içinde çalkalandığını kestirmek güç olacaktır. Birbiri ardı sıra başkentler öğrenci, asker çetelerinin cline düştü. Krallar, asiller korku içinde titreyişler, sokaklar, meydanlar ihtilalci naralarıyla dolup dolup boşalıyordu. Berlin'de kan gövdeyi götürüyordu. Viyana'da öğrenciler Nezaretleri basmışlar. Metternich: "Kırk yıldan beri memleketime hizmet ettim" demişti, "Şimdiye kadar ihtilallere pabuç bırakmadım. Bundan sonra da dayatacağım". Bunun üzerine arşidüklerden biri "Bu sefer boyun eğmeniz lazım" diye cevap verince, Metternich başını önüne eğip odadan çıkmıştı. Daha sonra da ihtiyar kurt, İngiltere'ye kapağı atmıştı. Ayın yirmi birine doğru haberler iyileşmeye yüz tuttu. Tam yola çıkacakları sıra, yeniden işin azıttığı, Prusya Kralının kaçtığı haber alındı. Hannover'de ihtiyar Kralla yemek yediler, sofrada ihtilallerden başka bir şey konuşulmadı. Brunswick'e geldikleri zaman pencerelerden bayraklar dalgalanıyordu. Berlin'de acayip bir sessizlikle karşılaştılar, ortada in cip top oynuyordu. Canning Kral Frederick William ile bir görüşme yaptı. Kral perişan haldeydi.

22 Nisan'da Viyana'ya geldiler, Lord Ponsby tarafından ağırlandılar. 2 Mayıs'ta bir öğrenci ayaklanmasına tanık oldular. Kalabalık az önce Canning'in ayrıldığı Kont Figuelmont'un konağını bastı, Kont balkona çıkma zorunda kaldı, yalvarıp yakarmadan sonra kalabalık dağıldı. Ertesi gün sokaklar genç gruplarının eline geçti. Başbakanın evini bastılar. Kont çekilmek zorunda kaldı. Muhafız birlikleri kılını bile kıpırdatmadı.

Münih'te Bavyera Kralını ziyaretten sonra Atina'ya doğru yola koyulmak üzere Trieste'ye geldikleri zaman, orasını da karmakarışık buldular. Venedik'le Lombardiya ayaklanmış, Sardinya Kralı ise İtalyanların tarafını

tutmuştu. Derken Sardinya donanması limanın açıklarında gözüktü. Cannig, İngiliz teknelerinin iki ateş arasında kalmasından korktuğu için durumu yakından anlamak istedi. Avusturya donanması liman içindeydi. Fakat karşı gelmeye pek niyetli görünmüyordu. Kıyıda barikatlar yapılmıyordu. Vali yapacağını şaşırmış halde, ordan oraya koşuyordu. Canning, Antelope adlı İngiliz teknesine binerek Sardinya donanması kumandanıyla görüşmek üzere açıldığı zaman, işler büsbütün çatallaşmıştı. İngilizler karşılarında sekiz on gemilik bir donanma bulunca epey ürktüler, ama bir de baktılar ki, öyle ateş hazırlığı filan yok. Meğer Sardinya donanmasının bütün emeli limanı abluka etmekmiş. Sir Stratford, Patras ve Lepanto Körfezi üstünden yola koyuldu, Korint berzahını geçip Pire'ye vardılar.

Canning Yunanistan'a geldiği zaman, Yunanlılarla geçinemeyen, Türklerle Tanrının günü sınır çarpışmaları kopmasına göz yuman Kral Otto'yu nasıl yola getireceğini bilemiyordu. Palmerston'un ricalarına uyup, Canning binbir dil döktüyse de Krala laf anlatamadı. Sert bir muhtıra yollamakla yetindi. Kral Otto'dan kurtulabilmek için daha bir on dört yıl vardır. O zamana kadar bu beceriksiz adam, Yunanistan'ın alinyazısını elinde tuttu ve bütün umutları hiçe indirmekte elinden geleni ardına koymadı.

Canning'in İstanbul'daki beşinci ödevi, Büyük Avrupa devletleriyle olan münasebetler bakımından önemli bir özellik taşır. İlk gelişinde Rusya ile devre sonuna doğru birlik, Fransa ile ise didişme halindeydi. İkinci ve üçüncü sefer Yunanistan meselesi üzerinde Rusya, Fransa, İngiltere birliktiler. Dördüncü gelişinde büyük devletlerle Osmanlı İmparatorluğu içinde ıslahata yardım etmesine imkân verecek derecede dostça münasebet halindeydi. 1848-52 arası devrede ise İngiltere'nin Batılı devletlerle Kırım Harbinde son noktasına varan bir birlik kurup Rusya'ya karşı cephe aldığını görüyoruz. İlk defa olarak Rusya ile karşı karşıya kaldı ve Tuna eyaletleri ve Macar mültecileri meselelerinde Sivastopol'da kopacak fırtınanın ilk belirtilerini gördü. İlk yıllarda bütün İngiliz diplomatları gibi Çarın politikasını şüpheli bir gözle gördüyse de, Rusya'nın Edirne ve Hünkâr İskelesi Antlaşmalarıyla sona eren saldırgan hamleleri sırasında savaş alanından uzaktaydı. Tesadüf, Canning'i Rusya'ya düşmanca değil, dost bir tavır takınma durumuna düşürmüştü. 1848'den sonra çaresiz Rusya ile mücadeleye girişti.

Büyükelçi tam zamanında ödevinin başına gelmişti. Tuna eyaletlerinde İstanbul'a vardığının hemen ertesinde ayaklanma başlamıştı. 23 Haziran'da Budapeşte'de bir halk ayaklanması oldu, askeri birlikler harekete geçmeyi reddettiler. Hospodor, ihtilalcilere oy hakkı bağışlamak zorunda kaldı. Mesele Türk birliklerinin müdahalesiyle kalsaydı, iş kolaydı. Oysa

Rusya Edirne Antlaşması gereğince Tuna eyaletlerinde sükûnun korunmasından sorumlu olduğunu iddia ediyordu. Böylece Budapeşte ayaklanması, Rusya ve Türkiye'nin birlikte işgal teklifine yol açtı. Durum görüldüğünden de çapraşıktı. Avusturya ve Macaristan arasındaki anlaşmazlıklar Çar tarafında kaygıyla kollanıyordu. Rus birliklerinin eyaletlere girişinin Avusturya tarafından kuvvetle desteklenmesi tabiiydi. Türkiye böylece dış memleketlerde karşı seferlerde bir üs durumuna düştüğü takdirde tarafsızlığı güme gitmiş olacaktı.

Bu çıkmaz içinde Türk nazırları Canning'e başvurdular. O da Eflaklıları ihtilalci değil de sırf anayasa değişikliği sağlama emeliyle hareket etmiş olarak kabul etmeyi ve şikâyetlerini dinlemeyi salık verdi. Öbür yandan Rusya'ya fırsat vermemek için askeri işgalden kaçınmalarını öğütledi. Canning'in öğütleri yarı yarıya tutuldu. Bir yandan şikâyetleri dinlemek üzere Eflak'a Süleyman Paşa'yı yolladılar, bir yandan da Tuna üzerinden bir ordu gönderdiler. Tabii, ardından Ruslar Boğdan eyaletine 4000 kişilik bir birlik gönderiler. Çar, boyunduruk altındaki Hristiyanların koruyucusu sıfatıyla Türkiye'nin Tuna eyaletlerinde kendi başına hareket etmesine razı değildi. Bu bölgede tek söz hakkı Rusya ile Türkiye'nindi. Şu var ki, Osmanlılar ne zaman bir harekete geçseler, Rusya'nın da yanında yer alması şart koşuluyordu. Osmanlılar bu ilkenin Edirne Antlaşmasında resmiyete dökülmesine de rol açmışlardı. Rusya'nın bu seferki işgal teşebbüsü de Osmanlıların tasvibiyle yapılmış olmalıydı. Güçlük iki işgal kuvvetinin birbirinden ayrı düşüncelerde olmasındaydı. Türkiye, İngiliz Elçisinin ısrarı üzerine, daha yumuşak tedbirler tarafıysıydı. İhtilalcilere af tanımak, ıslahat yapmak niyetindeydi. Öbür yandan Rus birliklerinin de geri çekilmesi şarttı. Oysa Çar, İhtilalin sert bir şekilde bastırılması için uzun zaman işgale devam edilmesi tarafıysıydı. Bu, Mukaddes İttifakla Canning'in liberal politikası arasında sürüp giden mücadelenin yeni bir safhasıydı.

Sir Stratford eski tutumuna uygun olarak Bâbüâli'nin yumuşak politika ve ıslahat yolunda yürümesini sağlamak için elinden geleni yapıyordu. Palmerston'a yolladığı yazılardan bunu daha iyi anlayabiliriz:

[4 Eylül] Bâbüâli ile Rusya arasında sendelemeden yürümek, bir yanda barış ve antlaşmalara saygı anlayışını korumak, öbür yandan da Bâbüâli'ye cesaret vermek, Eflak'da esaslı bir gelişmenin temellerini atmaya çalışma bir çeşit ip cam-bazlığı.

Şimdilik Rusya bu yenilikler, gelişmeler üstünde Bâbüâli'yle birlik olmak şöyle dursun, Türkleri sert tedbirler almaya razı etmek için didiniyor. Bâbüâli fazla baskı altında kalırsa boyun eğebilir. Durduğu yerde kendimi ortaya atıp harcamak istemem, ama akıllıca tedbirlerle, yerinde müdahalelerle Türkiye'nin doğru yoldan ayrılma küçüklüğüne düşmemesi için yardımdan da geri kalmayacağım.

Kış yaklaşırsa dursun, Eflak'da durum kötüleşiyordu. Türk temsilcisi hü-cuma uğramış, halk güçbela dağıtılmıştı. Canning'in öğüdüne aykırı olarak Bükreş üstüne yollanan 12.000 Türk askerine ateş açılmış, onlar da mutat sertlikleriyle karşılığını vermişlerdi. Rusya en az iki yıl sürecek bir işgal hazırlığından, eyaletlerde 30.000 kişilik bir ordu bulundurmaktan söz etmeye başlamıştı. Çarın davranışı Bâbüâlî'den gördüğü soğuk muamele nispetinde sertleşiyordu. Sultanla sıkı bir ittifak yapmayı teklif etmiş, nezaketle atlatılmıştı. Eyaletlerin müştereken işgalini tavsiye etmiş, gene yüz bulamamıştı. Türkler askeri değil, daha çok idari tedbirler ve ıslahat peşindedirler. Rusya sert şekilde ve birlikte harekete geçilmesini salık vermiş, Türkler ise kendi uyruklarını kendi başlarına idare edebileceklerini ve bunu tatlılıkla yürütebileceklerini bildirmişlerdir. Rusya, Eflaklıların asi olarak cezalandırılmalarında ısrar ediyor, Bâbüâlî ise buna bir türlü yanaşmıyordu. Bütün bunlarda Çar, haklı olarak, bir insanın etkisini sorumlu buluyordu ve İngiliz Büyükelçisine karşı uyanan bu çekinme duygusu, daha sonra büsbütün kuvvetlenmek üzere, işte bu sıralarda patlak vermişti. Çarın sonraki hareketlerindeki bu çekememczliğin izlerini kolayca görebiliriz.

Rusya Çarı, Bâbüâlî ile baş öğütçüsü arasında geçen olayları daha yakından bilse, durumu teke tek bir düello şeklinde görmesine hiçbir engel, hiçbir sebep kalmayacaktır. Türkler, Rus ilerlemesinden ürküntüye kapılmış oldukları için, tam Rusların yaklaşma tekliflerinin birbiri ardı sıra Bâbüâlî'ye yağdığı bu ara, İngiltere ile bir ittifak aktetmek emelindeydiler. Reşit ve Rıfat Paşalar, bu konuda Canning ile birçok görüşmeler yapmışlardı. Büyükelçi ise hükümetini böyle kesin bir cepheye zorlayamayacağına göre, ihtiyatlı bir dil kullanma zorunda oluşuna rağmen, bu tasarıya şahsen taraftar olduğunu belirtmekten geri kalmamıştı. Lord Palmerston'un bu uvertüre verdiği cevap, dostça olmakla birlikte, kesin bir nitelette değildi. Bu ara bu çeşit bir hareket Şarklı devletlerin kıskançlığını çekeceği için, zamansız sayılıyordu. Öbür yandan da Türkiye'yi İngiliz çıkarlarına uygun bir yolda tutmak için elden gelen yapılıyordu.

1848-49 kışında Rusya ile Türkiye arasındaki münasebetler büsbütün gerginleşti. Çar, Sultanın izni olmaksızın Eflaklıları silahsızlandırmaya kalkıştı ve Tuna eyaletleri konusunda en az Türkiye kadar söz hakkı varmışçasına hareket etmeye başladı. Ocak ayında, toptan baskı altına alınmış olan eyaletlerde yedi yıl sürecek bir işgal tedbirine başvurulmasını ve 1841 yılında imzalanan Antlaşmada giderilmek için çalışılan eski hak iddialarını hortlatır nitelikte bir Konvansiyon imzalanmasını teklif etti. Bâbüâlî'den Macar asillerini bastırmak için Rus birliklerinin Transilvanya'dan geçmesine müsaade etmesi istendiği zaman işler daha da çatallaştı. Öbür yandan

Rusya, sırf yeni gaile çıkarmak amacıyla Sırbistan'a 10.000 mavzer yolladı. Bütün bu teşebbüslerin Canning'in sert direnmesiyle karşılaştığını söylemeye lüzum yok. Konvansiyon imzalanması teklifine yan çizildi. Transilvanya'dan geçişe müsaade edilmedi. Gene de Ruslar, Bâbiâli'nin muhalefetine rağmen Macarların üzerine yürüdüler ve General Dem'den hak ettikleri şamarı yediler. Durum günden güne nazikleşiyordu. Canning, Türklere çok daha kötü olaylara hazır olmalarını haber veriyordu. Öbür yandan İngiltere'nin de kesin bir hareket yolu çizmesi vakti gelmişti. Zamanında ve tesirli bir destekleme gösterisi, hele Fransa ile birlikte yapılacak olursa Rus hükümetinin aşırı tedbirlerle kalkışmasını önleyebilir ve bunda muvaffak olunmasa bile, hiç değilse Bâbiâli'nin tek başına ve ayarı olmayan bir devletle mücadele yüzünden ezilmesi tehlikesi ortadan kaldırılabilirdi. Canning harbin yakın olduğu kanaatindeydi ve Fransızlarla İngiliz birliklerinin Türklerin safında yer almasını sağlayabileceği inancındaydı. Bir müddettir gözlerini Akdeniz filosuna dikmişti. Reşit, kaygı içinde, donanmanın nerede bulunduğunu kasım ayında Canning'den sormuş ve şubatta Türkler harp için hazırlık yapıdursun, Ruslar Konvansiyon teklifi üzerinde yeniden ısrara başlayınca, Büyükelçi, Sadrazama donanmanın çağrılabilirceğini ima edecek kadar ileri gitmişti. Bu tedbiri Palmerston'a yolladığı bir yazıda savunmuş ve Rusların burnu havada davranışına bundan böyle en ufak bir taviz verilmemesi gerektiğini belirterek şunları söylemişti:

Tecavüz bahaneleriyle, imkânlarla dolu olan böyle bir alanda Rusya'nın burnunun doğrusuna gitmesine müsaade etmenin ne sonuçlar vereceğini kestirmek için kâhin olmak gerekmez. İmparatorluğun Avrupa menfaatleri bakımından bütünlüğü ve bağımsızlığı Avrupa'nın gözündeydi şayet bir değer ifade ediyor, politikasında bir yer tutuyorsa, genel olarak verilmiş garantilerin, belirli kararlar, anlaşmalar ve fiili yardım taahhütleriyle pekiştirilmesi zamanı gelmiştir.

Lord Palmerston, şimdilik donanmanın işe müdahalesini zamansız buluyordu. Buna rağmen Baron Brunov'a yolladığı bir yazıda Canning'in siyasetini desteklediğini belirtmektedir. İngiliz Büyükelçisiyle devamlı istişare halinde olan Reşit Paşa, Rusya'ya boyun eğmektense istifa edeceğini kesin olarak belirtmiş ve Konvansiyon teklifine bütün gücüyle karşı koymuştu. Macarlar tarafından püskürtülen ve hiç değilse bir müddet için eyaletlerdeki üslerini boşaltma imkânını bulamayan Çar yeni bir teşebbüsten fayda umdu. General Grabc'e kendi el yazısıyla bir mektup vererek Sultana yolladı. Yapılan görüşmeler sonunda Türklerden ısrarla talep edilen Konvansiyon olmasa bile, Rus isteklerinden çoğunu karşılayan bir Akit koparabildi.

Canning bu akide karşı boşuna dayandı. Donanmadan destek görmek-
sizin, Çar tarafından yapılan baskıya da karşı durması zaten beklenemez-
di. İşin bundan kötü olabileceği ihtimalini de göz önüne alarak teselli bul-
du ve ihtilafın görünüşte halledilmiş olduğuna bakarak Türklerin yanlış
bir güvenlik duygusuna kapılmalarına engel olmaya gayret etti. Bâbiâli,
ordusuyla donanmasında savunma hazırlığına devam etti. Bu tedbirleri
tavsiyede Canning mutat ileri görüşlülüğünü bir kere daha göstermek fir-
satını buldu. Fakat az sonra patlak verecek buhranın ağırlığını Canning bi-
le kestirememişti. Olaylar İngiltere hükümetini yukarıda andığımız mek-
tupta belirtilen hareket hattından hayli farklı bir davranışa sürükledi. Beş
ay içinde İngiltere ile Fransa, Rusya ile harbe girişmek durumuna düştü-
ler, hem de ne toprak kazancı, ne kuvvet dengesi kaygısıyla; bunlardan
çok daha insanca bir emel uğruna insanlık adına bir harbin çşiğine kadar
geldiler.

Baharın başından beri Sultanla Viyana ve Petersburg hükümetleri ara-
sında Türk topraklarına sığınması beklenen asiler konusunda bir anlaşmaz-
lık çıkabilirdi. Belgrad Antlaşmasının 18. maddesi gereğince Bâbiâli, Avus-
turya'nın mücrim, menfi ve asi uyruklarını Osmanlı sınırlarında sığınmaya
kalkıştukları takdirde cezalandırmayı üstüne almıştı. Kaynarca Antlaşması-
nın 2. maddesine göre de Rusya, karşılıklı olarak, mültecilerin geri veril-
mesini isteyebilecekti. Rusya, daha önce bu maddeyi Osmanlıların lehine
uygulamakta ihmal göstermiş olduğuna göre, çatışmanın daha çok Belgrad
Antlaşmasındaki hüküm etrafında kopacağı anlaşılıyordu. Sözü geçen
maddede ise mültecilerin iadesi değil, cezalandırılmasından bahis vardı. Şu
mesele kendiliğinden ortaya çıkacaktı: Macar asileri, silaha sarılmış bir mil-
letin fertleri olarak, 18. maddenin şumulüne girerler mi, girmezler mi?
Bâbiâli'yle İngiliz öğütçüsü, metnin tam manası üstünde az çok şüphe
içinde olmakla birlikte, mücrim teriminin barış zamanındaki adı mücrim-
lere uygulanabileceğini ve Macar milliyetçilerine şamil olamayacağını ileri
sürüyordu. Canning maddenin bu şekilde yorumlanmasına sonuna kadar
devam edebileceğine ve İngiltere halkoyunun da bu konuda kendisini des-
tekleyeceğine inanıyordu. Bâbiâli'ye, neye mal olursa olsun, daha insanca
ve açık kalpli politika takip etmesini ve merhametine sığınan insanları tes-
lim etmemesini salık verdi. En iyi çare, mültecilerin derhal kendi sınırların-
dan girer girmez çıkarılması olabilirdi ama bu yapılamadığına göre, Sulta-
nın o talihsiz kimseleri kanadı altına alması bir insanlık borcuydu. Silahla-
rı alınacak ve kendilerine kurtuluşlarının uslu oturmalarına bağlı olduğu
anlatılacaktı, düşmanlarının eline teslim edilmeyeceklerdi.

Bu insanca kararı uygulama fırsatı az sonra çıktı. 14 Ağustos'ta 76 Ma-

car, Leh kaçağı İstanbul'a ayak bastı. Hemen göze batmayacak yerlere dağıtıldılar. Macar temsilcisi Canning'e başvurarak bunların yurtlarına gönderilebilmesi için pasaport hazırlanmasını istediysé de Canning tarafsız bir devlet temsilcisi olarak buna yanaşmadığı gibi, Osmanlıların bu bakımdan sorumluluk yüklenemeyeceğini belirtti ve mültecilerin İstanbul'da kalmalarına göz yumulmasını salık verdi. Avusturya maslahatgüzarı mültecilerin derhal geri verilmesini istedi. Onların ardı sıra Rusya da aynı isteği tekrarladı. Bir iki hafta sonra yeni bir mülteci akını başladı. Canning ve Reşit'in sevinçle gözledikleri kısa ömürlü Macar zaferi son bulmuş ve Görgei'nin Rus kumandanına tesliminin ardından bir mülteci akınıdır başlamıştı. Kossuth, Bem ve Dembinski ve daha birçok tanınmış milliyetçi sınırı geçip Vidin'e varmışlardı. Asi ordu kumandanlarının ve özellikle ihtilalin bayrağı olan Kossuth'un, ellerinden kurtulup sağ salım Türkiye'ye sığınmış olması, her iki imparator için de bir bakıma dayanılmaz bir yenilgiydi. Maslahatgüzar ve M. Titov geri verilmeleri için sürekli baskıya giriştiler. Fransız Büyükelçisi General Aupick'ten de destek bulan Canning direnme salık veriyordu. 30 Ağustos'ta Bâbüâli, şerefini muhafaza için mültecileri geri vermeyeceği kararına vardığını açıkladı. İngiliz Büyükelçisinin tasvibinden geçen bir nota Avusturyalı ve Rus temsilcisine yollandı ve Bâbüâli sonuna kadar directti.

4 Eylül'de Tarabya'daki Elçilik binasında bulunanlar uğursuz bir sahneye tanık oldular. Avusturya bandıralı bir vapur Boğaz'dan girdi; Büyükdere'deki Rus Elçiliğinin önünde düdük çaldı, Rus bandırası çekti, Haliç'e doğru yol aldı. Az sonra Canning'e bir haberci geldi. Büyükelçi alalece Beyoğlu'na doğru yola çıktı. Ayın 17'sinde geminin yoldan döndüğü görüldü. Geminin içinde Çardan bir ultimatom getiren Prens Mihael Radzivil vardı. Prens şimdi de terslenmiş, yüz bulamamış halde, ultimatomu tersyüzüne Çara götürüyordu.

İmparator ultimatomda dostu Sultandan sözünü esirgememiş, harp bittiğine göre, mültecilerin geri verilmemesinin şart olduğunu belirtmiş ve Sultandan kesin bir cevap istemişti. İki İmparatorluk arasındaki münasebetlerin geleceğinin bu cevaba bağlı olduğu söyleniliyor, tek bir Leh veya Macarın elden kaçmasının harp sebebi sayılacağı da ilave ediliyordu.

Canning'i Bâbüâli'ye hızla koşturan haber buydu. Türk nazırlarıyla arasında neler geçtiğini yazılı olarak bilmiyoruz, ama sonuçtan bazı tahminler yürütebiliriz. Büyükelçi, zamanında takınmasını pek iyi bildiği o ciddiyet havası içinde, Bâbüâli'ye cesur davranmasını, insanlık prensiplerine, bağımsızlığına ve onuruna sadık kalmasını, Çarın emrini cesaretle reddetmesini söylemişti. Kayıtsız şartsız dayatma tavsiye ettiği zaman, Türk nazırları Büyük Britanya İmparatorluğu'nu temsil eden Büyükelçi-

nin bütün gücüyle kendilerini sonuna kadar desteklemeye hazır olduğunu biliyorlardı. General Aupick ile birlikte, bu direnme sonucu olarak harp çıktığı takdirde İngiltere ve Fransa'nın Bâbîâli'yi yalnız bırakmayacağını yazılı olarak garanti edecek kadar ileri gitti. İngiltere adına böyle bir garanti vermeye yetkisi yoktu ve tabii hükümete bu garantiye sahip çıkmama imkânı bırakıyordu. Oysa durum çok nazikti ve Lord Palmerston'un böyle kararlı bir siyaset tutumunda kendini yalnız bırakmayacak karakterde bir insan olduğunu biliyordu. Üstüne aldığı kararı şu şekilde savundu:

Bir an için Bâbîâli'yi desteklemeden geri dursaydım, Türkler Rus baskısına boyun eğeceklerdi ve böyle insanlık, şeref ve ana siyaset tutumu gibi hayati değerleri ilgilendirmeyen başka bir mesele olsaydı, hakka, mantığa bakmaz, daha az tehlikeli bir yol seçerdim. Ama bu durum, aralarında Zamnonski'nin de bulunduğu seçkin insanların kaderini bir yana bırakalım, itibarımızı tehlikeye atmadıkça daha başka bir hareket tarzı tutmaya imkân yoktu. Şerefsizlik damgasını yiyecek olan bizdik. Her şeye rağmen Reşit bile baskıya tek başına dayanacak gücü bulamayacaktı. Eminim, bir an önce onun yardımına koşmanın önemini takdir edeceksiniz.

Bâbîâli, Canning'in gözü pek tutumundan yüreklenerек kendini toparladı; Çara meydan okuyuverdi. Bunun üzerine her iki Elçilik de sancıklarını indirdi. Prens Radzivil de süklüm püklüm geriye döndü.

Canning'le Fransız müttefiki ilk zaferi kazanmışlardı, ama ikisi de biliyorlardı ki, meydan muharebesi kopmadan önce sınır çatışmaları kopar, bu ilk zafer de böyle bir sınır çatışmasından başka bir şey değildir. İmparatorların bu direnmeye karşı nasıl bir tepki göstereceklerini öğrenmek için altı haftalık korkunç bir bekleme devresi geçti. Tarabya'daki odasını arşınlarken Canning'in aklından kimbilir ne kötü şeyler geçiyordu? Rus orduları Balkanları aşabilir, Sivastopol donanması Boğazı geçip İstanbul'u bombardıman edebilirdi. Avrupa devletleri müdahale edinceye kadar, Osmanlı İmparatorluğu bir daha ayağa kalkmamak üzere çökebilirdi. Beklemek, Canning'in canlı mizacına hiç de uygun olmayan bir işti. Bunca tehlike içinde eli kolu bağlı oturmak Büyükelçi için kimbilir ne büyük işken-ce olmuştur? Allahtan ilk hafta kaygılarını hafifleten mutlu bir olayla karşılaştı. Kendisine Boğazlarda ihtiyaç olabileceği haberini daha önce almış olan Amiral Sir William Parker durumu bir anda kavrayıp Ege Denizine dalmıştı. O da Büyükelçi gibi kendi başına buyruk hareket etmekteydi. Bununla birlikte İngiliz gemilerinin Türk sularında sefer etmesi olağan bir olaydı ve kimse bunu bir nümayiş şeklinde yorumlamıyordu. Gene de 3 Ekim'de Haliç'te İngiliz bandırası taşıyan bir firkateyn görüldüğü zaman

rahat bir nefes alındı. Firkatcyn Amiral Parker'ın tetik üstünde olduğu haberini getiriyordu.

İngiliz kabinesinin kararı Tarabya'ya ulaşmadan önce sıkıntılı üç hafta daha geçti. Hâriciye Nezaretinin başındaki o üstün insan bir saniye bile kaybetmedi; derhal karar alındı ve haber en tez yoldan Canning'e eriştirildi. Viyana üzerinden bir haberci yollandı, ardından başına bir kaza gelmesi ihtimali de göz önüne alınarak bir ikinci haberci daha salındı. Haberciler canını, malını gözetmeden haberi ulaştırmak emri almışlardı. Haberci yarbay, o zaman Binbaşı Charles Townley'in bu emri nasıl yerine getirdiğinin hikayesini Binbaşı Byng Hall'ın *Kraliçenin Habercisi* adlı kitapta kendi ağzından dinleyebiliriz. 20 Ekim'de Belgrad'dan hareket etti, at sırtında mola vermeden İstanbul yönünde 820 mil yol aldı. Üç gece attan inmedi, eski bir mavzer yarasının tepreşmesine rağmen mola vermedi. Ayın 26'sında, kendisinin önce Belgrad'dan ayrılmış olan Avusturya habercilerinden otuz üç saat önce haberi Canning'in eline teslim etti. Binbaşı, İstanbul'a girişini şöyle anlatıyor:

Yorgundum, bitkindim, atların da iflahı kesilmişti ama, Tanrıya şükür, sağ salım İstanbul'a ulaştık. Cuma sabahı, saat beş buçukta İstanbul'un yıkık kapısından içeri girdim, dar dolambaçlı sokaklardan geçip, Haliç'i kayıkla aşıp Pera'daki İngiliz Elçiliğine vardım. Beş gün, on bir saat, rüzgâr yağmur altında at sırtında 820 mil yol aldım. Kış zamanı ancak bu kadar kısa zamanda bu yolun alınabileceği söylendiği zaman göğsüm kabarmadı değil. En hızlı Tatar habercileri bile bu yolu kış vakti ancak altı günde alabilirlermiş.

Binbaşı Townley'in fedakârlığı mükâfatsız kalmadı. Adı Avam Kamarasında anıldı, taltif edildi.

Getirilen haberde şöyle deniliyordu:

Hükümet bugün (2 Ekim) Türk Büyükelçisinin hükümetinden aldığı talimat üzerine yaptığı maddi ve manevi yardım talebine müspet cevap vermeye karar vermiştir. Fransız hükümetinin bu konuda bizimle işbirliği arzusunda olduğuna güvenerek, durumu Paris'e bildireceğiz. Şimdilik iki hükümetin Petersburg ve Viyana'da, Sultanın kendisinden istenilen şeyleri yerine getirmeye hiçbir şekilde ve hiçbir Antlaşma gereğince mecbur olmadığı hususunu belirtmekle yetinmesini karar altına aldık. Ayrıca iki Akdeniz donanmasının Sultan tarafından İstanbul'u savunmak veya gerekli manevi desteği sağlamak üzere davet edildikleri takdirde İstanbul Boğazına girmeleri talimatına ilişik olarak Çanakkale Boğazı yönünde harekete geçmeleri kararlaştırılmıştır.

Bu haberin İstanbul'da ne büyük sevinç yarattığını anlatmaya lüzum yok. Canning, "Şerefimiz kurtuldu, şeref ve insanlığın savunmasında büyük bir adım atıldı" diye yazmıştı. Bâbiâli de şükran borcunu ödemedi

gecikmedi. Abdülmecit, Büyükelçiliğe yaverini yollayarak Kraliçeye teşekkürlerini bildirdi ve İngiliz milletinin sempati gösterisi karşısında duyduğu minnettarlığı ifade etti. Gerçekten de bu hareket bütün İngiliz milletinin tasvibini kazanmıştı. Ekim sonunda İngiliz donanması, arkasından da Fransızlar Çanakkale Boğazında göründüler. Şayet bu hareketin İngiliz ve Fransız milletlerince sonuna kadar destekleneceği inancı içlerine yer etmemiş olaydı Avusturya ve Rus imparatorlarının pısması ihtimali zayıftı. Ama bu şartlar altında ya harbe girişmek ya da ricat etmek zorunda kalmış oluyorlardı. 7 Kasım'da Canning, Lord Palmerston'a Rusya ve Avusturya'nın, İngiltere'de beliren davranışa hürmeten mültecilerin iadesi talebini geri aldıklarını bildirdi. İmparatorluk hükümetleri suçu, temsilcilerinin işgüzarlığına yüklediler; vakit geçirmeden davalarından ricat ettiler.

Bununla birlikte tehlike tamamen atlatılmış değildi. Mültecilere yapılacak muamele henüz kararlaşmamıştı ve gücenen hükümetlerle temas kurulması güç oluyordu. Asıl pürüz, mültecilerin ne şekilde gözetiminde tutulacağı meselesinde İmparatorluk hükümetleriyle Sultan arasındaki ayrılıktan çıkıyordu. Macar mültecilerinin çoğu, 3300 kadar, genel af kararından yararlanarak yurtlarına dönmüşlerdi, ama elebaşılar affedilmediğine göre, onların ne muamele görecekları meselesi anlaşmazlıklara konu oluyordu. Bâbüâli, ihtilal liderlerini önce Şumla'ya, sırasıyla Bursa ve Kütahya'ya yollamıştı. Avusturya, göz hapsinde bulundurulmalarını ve hatta Avusturya subayları tarafından nezaret altına alınmalarını istiyordu. Ayrıca Kossuth ve öbür liderlerin katledilmesi için teşebbüse geçildiği söylentileri dolaşıyordu. Bu yüzden Bâbüâli'nin mültecileri sıkı kontrol altına alması, öbür yandan da düşmanlarının tertiplerine karşı koruması gerekli oluyordu. Neticede de mülteciler hiç yoktan sıkıya sokuluyorlardı. Kossuth'la arkadaşları gördükleri muameleden yakınıyorlar ve hayatlarını Türklere borçlu olduklarını unutacak kadar ileri gidiyorlardı. Canning'e ise her vesileyle minnettarlıklarını göstermekten geri kalmadılar. Büyükelçi, karılarını, çocuklarını yanlarına getirtti, hatta Kossuth'un iki çocuğunun bakımını kendi üzerine aldı. Kossuth'un 28 Haziran'da yazdığı şu mektubu ilgi çekicidir:

Çocuklarıma kavuştum, zavallı memleketimi boyunduruk altında inleyen saldırganların elinden ırak, güvenlik içinde yaşamaları, bu acılı günlerimde tek teselli kaynağımdır.

Evinizde gördükleri ikramı anlata anlata bitiremiyorlar. Karımla birlikte size karşı duyduğumuz şükran duygularını ifade etmekten aciz kalıyoruz. Tanrı sizi takdis etsin!

Rusya, Macarlarla pek ilgilenmediği için sahnedan çekilmişti. Avustur-

yahılar ise mültecileri sıkıya sokma yolunda Bâbiâli'ye baskı için hiçbir fırsatı kaçırmıyorlardı. Titov vazifesi başına dönmüş, donanmalar da geriye alınmıştı. Bununla beraber Avusturya bir türlü yola gelmiyordu. Şubat 1850'de mültecilerin on iki yıl süresince göz hapsinde bulundurulmalarını istemişti. Sonra bu süre beş yıla indirildi ama Canning böyle bir şart koşulmasına öteden beri karşıydı. Mültecilerin serbest bırakılması zamanını ancak Sultan kestirebilirdi. Palmerston da bu konuda Büyükelçiyle birlikte, "Sultan, Avusturya'nın emrinde ha hafiyelik etmiş, ha gardiyanlık, bir farkı yok ki bunun. İki de aynı derecede onur kırıcı" diyordu. Sonunda İmparator boyun eğdi, nisan ayında diplomatik münasebetler yeniden kuruldu. İngiliz Büyükelçisinin bundan sonra gelen gayretleri mültecileri bir an önce serbest bırakmaya Bâbiâli'yi ikna işine yöneldi. Mültecilere yardım amacıyla Elçilik bütçesinden tahsisat ayırması için yetki verildi. Öbür yandan Amerika Elçisi kendilerine Amerika'ya göndermek için gemi bulmayı üzerine aldı. Gene de Bâbiâli Avusturya'yı başına bela etmekten çekiniyordu. Ocak 1851'de nihayet Avusturya'dan izin alındı, Bâbiâli mültecilere açık elli davrandı. Amerika'ya sefer başladı. Gerçi epey yardım edilmişti, ama yabancı bir memlekette ne yapıp ne edecikleri belli değildi ki. Yaz boyunca göç devam etti. Sıra elebaşlarına geldi. Uzun müracaatlardan sonra Kossuth'la arkadaşlarının 1 Eylül'de serbest bırakılacaklarına dair Sultandan söz alındı. Böylece iki yıldır dört İmparatorluğu rahatsız eden mülteciler, politika sahnesinden çıkıp gittiler.

Canning'in bu güç mücadele sırasındaki hizmetleri hükümetinin hayranlığını kazandığı gibi, İngiliz milleti de Büyükelçisine sevgisini göstermekten geri kalmadı. Canning, hayatında hiç bu kadar sevgi görmemiştir. Palmerston, 5 Ocak'ta şöyle yazıyordu: İşin başınızdan aşkın olduğunu biliyorum, ama milletinize o derece yararlı oluyorsunuz ki, bu, bütün yorgunluklarınızı hafifleten bir amil olsa gerek. 3 Mart'ta da şöyle diyor: Avam Kamarası'nda müzakereler sırasında yürütmekte olduğunuz önemli meselelerin tarafınızdan nasıl ustaca idare edildiğini belirtme fırsatını bulduğum için son derece memnunum. Her yandan, yakınından, uzağından Canning'e tebrik telgrafları yağıyordu. Sempatı bakımından Bâbiâli de meselede gösterdiği insanca tutum dolayısıyla hak ettiği payı bol bol aldı. İngiltere halkının gözünde Osmanlı İmparatorluğu Macar mültecileri meselesinden önceki soğukluğunu üstünden atmıştı.

ON İKİNCİ BÖLÜM

İNGİLTERE İLE TÜRKİYE 1849-1852

Bunca gürültü, patırtı, bunca sıkışık durum arasında Canning'in kendisine iş edindiği iç devrimlerden el çektiği akla gelebilir. Tersine, Canning diplomasi savaşının tam kızıştığı anda devrimleri unutmak şöyle durun, yaptığı hizmetlerin karşılığı olarak ıslahata girişilmesini isteyecek kadar bu konuda uyanık ve dikkatlidir. Türk nazırlarına İngiltere'den yardım istemek üzere her gelişlerinde, önce yardıma hak kazanmaları fikri aşılanıyordu. Kraliçenin Bâbüâli lehinde nüfuzunu kullanması isteniyorsa, bunun için Türklerin gayret göstermeleri gerektiği ileri sürülüyordu. Sultanla yaptığı özel görüşmelerde bile Canning, sözünü esirgemiyordu. Sultan, devrim ve hoşgörölük yolunda yürümeliydi ki, İngiltere'nin dostluğunu kazansın. Mülteci meselesinde İngiltere'nin müdahalesi sayesinde Türkiye Avrupalaşma yolunda ileri bir adım atmıştır.

1848'de İstanbul'a varışında Büyükelçinin ilk işi Reşit'le arkadaşlarını iktidara geçirmek oldu. Bunun üzerine devrim vaatleri yağmaya başladı. Rıza Paşa bile önceleri Canning'in ıslahat tekliflerine karşı durduğundan pişman olduğunu belirtti. Rıfat Paşa Hristiyan azınlığın yaşama şartlarını düzeltmek için elinden geleni yapmaya başladı. Ne var ki, ıslahat yolunda kesin bir adım atma işi hep daha sonraya bırakılıyor, zamanın gelmediği iddiası ileri sürölüp duruluyordu. Bütün vaatlere, iyi niyet gösterilerine rağmen ortada elle tutulur bir yenilik yapıldığı yoktu. Kimse Avrupalaşma tezinin yanlış olduğunu iddiaya kalkışmıyordu. İmparatorluğun bütünlüğü, bağımsızlığı korunacaksa, Avrupa devletlerinin saygısı, desteği kazanılacaksa, tek çare, reayayı ayaklanmaya sürüklemesi muhtemel eşitsizliklerin bir an önce ortadan kaldırılması, Batılı devletlerin Bâbüâli'ye ya-

kınlaşmasını önleyici geriliklerden kurtulması gerektiği hususunda herkes birlikti. Bütün bunların haklı, doğru, yerinde şeyler olduğu kabul ediliyordu, ama Türkler henüz zamanın elverişli olmadığını, az sonra her şeyin düzeleceğini ileri sürerek kendi kendilerini oyalıyorlardı. Vezirazam Divan karşısında eli kolı bağlı durumdaydı. Sultan ise Rusya'dan ürküntüsü bir yana, geri kafalı unsurların baskısı altında kalarak inançlarını gerçekleştir-mek cesaretini bulamıyordu. 1848'de Reşit Paşa valilere bir tamim yolla-yarak azınlığa karşı adil ve mutedil davranmalarını, baskı ve haraç usulle-rini bırakmalarını buyurdu ve haksız yere hapsedilmiş bazı Nesturileri ser-best bıraktıracak tamimini uyguladı. Bu tamim ve tedbir Büyükelçiyi pek sevindirdi, memnun etti, ama Türkiye'nin yaralarını sarmak için çok daha geniş tedbirlere ihtiyaç olduğunu aklından çıkarmıyordu. Aralık 1848'de Canning'in iç idareyi islah için ileri sürdüğü çeşitli teklifleri incelemek üzere Bâbüâlî'de bir komisyon kuruldu. Başlarına merkez tarafından ata-nacak bir başkan getirerek mahalli meclisleri yola sokmayı denedilerse de olumlu bir sonuç alınamadı. Sultan ürküntü içindeydi. Zaten Eflak mese-leleri yeteri kadar kendisini uğraştırıyordu. Bunun dışında hiçbir şeyle il-gilenmeyc ne hali, ne vakti vardı. Öbür yandan İngiltere ile ittifak planı da İngiliz hükümetince ciddiye alınmıyordu. Bu yüzden Bâbüâlî de İngilte-re'nin arzularını yerine getirmeye pek can atar değildi.

Canning'in Rusya ile olan anlaşmazlık sırasında gösterdiği üstün poli-tika bu kırıngınlığı dağıttı. Türkler İngiltere'ye yeniden ısınmaya başladılar. 1849 baharında yapılan bir kabul resminden sonra Canning özel olarak Sultanın huzuruna alındı. İçerde sade Reşit Paşa vardı, tercümanlık yapı-yordu arada. İlk ağızda Büyükelçi Rusya'nın Eflak üzerinde isteklerine so-nuna dek dayanılmasını tavsiye etti ve dış politikanın karanlık görüşüne rağmen, devrim gidişinde ısrar gösterilmesi gerektiğini ileri sürdü. Sultan, cevap olarak Bâbüâlî'nin İngiltere'den sevgi ve sıkıntılı zamanlarında yar-dım gördüğünü söyledi, bu sefer de aynı davranışı görmek umudunda ol-duğunu belirtti. Sultanın umudu boşa çıkmadı. Mülteci meselesinde Ba-tılıların Bâbüâlî'yi desteklemesinin ittifak isteklerini tazelemesi tabiiydi. 1849'un sonunda Türk hükümeti tarafından kesin teklifler ileri sürüldü ve Palmerston'u kendi tarafına çekmek için Bâbüâlî, ittifak yapıldığı takdirde, birlikte harekete geçme kararının doğrudan doğruya İngiltere tarafından alınması yolunda bir tavize de rıza gösterdiğini bildirdi. Canning teklifi iyi karşıladığını açıkladı ve ittifakın Bâbüâlî'yi ve nazırlarını gelişme ve bağım-sızlık yolunda atılan her adımda ayaklarına köstek olan ve basiretlerini bağlayan etkilerden kurtaracağını ortaya attı. Türk tekliflerini Palmers-ton'a sunarken şöyle diyordu:

Ya fedakârlıkları, tehlikeleri, sıkıntıları sineye çekip Osmanlı İmparatorluğu'nu sistemli ve kararlı olarak destekleyeceğiz, ya da moralce, enerjice, kaynakça üstün bir komşunun baskısı altına girmesine göz yumacak ve böylece Türkiye aleyhine toprak kazancı sağlanmasından çok daha tehlikeli birtakım sonuçlara razı olacağız... Bâbîâlî [diyordu] ... ya yüzer, ya batır, bundan böyle sürüklenip gidemez.

Sultan, Büyükelçinin ittifak teklifini hoş karşılaması üzerine devrimlere büsbütün taraflı olmaya başladı. İttifakın gerçekleşmesi şartı olarak ileri sürülen devrimlerin bir an önce uygulanması yoluna girildi. İçte islahat, savunma sisteminde tam bir değişme, ticaretin desteklenmesi gibi hususları içine alan bu programı Abdülmecit, tedbirlerden kiminin derhal uygulanacağı, kiminin de daha sonra gerçekleştirilebileceği kaydıyla benimsedi. Büyükelçinin savunduğu iç devrimlerden başlıcaları Hristiyanlardan alınan sayım vergisinin kaldırılması, azınlıkların orduya alınması, mahkemelerde Hristiyanların tanıklık etmesine müsaade, mahalli meclislere Hristiyanların daha geniş nispette katılması, gelirin eşitliğe daha uygun olarak toplanması gibi hususlardı. Ayrıca esir ticaretinin önlenmesine dair, ima yollu, bir kayıt da vardı. Program topluca Sultan tarafından Divana sunuldu.

Yazık ki, bu teşebbüs için bu safhasında tıkanıp kaldı. İttifak, Rusya'yı ürkütmek kaygısıyla geri bırakıldı. Program da Divanda uyuya kaldı. 5 Haziran'da verilen bir kabul resminde Canning, Sultanı sözünü tutmama ile kınadı. Rusya tehlikesinin bastırıldığına işaretle daha önce tasarlanmış devrimlerin uygulanması için hiçbir engel kalmadığını belirtti. Bu görüşmeyi anlatan yazıda şu sözler yer alıyor:

Hükümetin vaatleri hep sözde kalıyor, en ufak bir harekete geçildiği bile yok. Reşit Paşa'nın benim tavsiyemle ortaya attığı bir iki tedbir bile daha başlangıçta baltalandı. Boşuna tartışmalar, tereddütlerle zaman kaybediliyor, parayla tutulmuş gazetecilerin pohpohlarına, övgülerine rağmen, değil yeni devrimlere gidilmesi, eski kazançların bile elden çıkması tehlikesi başgösteriyor.

Gene de Büyükelçinin 1852'de izinle Türkiye'den ayrılmasından önce bir şeyler yapılabilirdi. Kasım 1850'de Türkiye'deki Katoliklere ve Ortodokslara tanınmış haklar Protestanlara da teşmil edildi. O zamana kadar Türk devleti içinde belirli bir yeri olmayan Protestanlar resmen bir cemaat olarak tanındı. Menfaatlerini savunma için kendilerine bir temsilci seçme hakkını kazandılar, böylece olur olmaz haksızlıklara uğramaları tehlikesi bir dereceye kadar ortadan kaldırıldı. Canning, söz konusu fermanın Protestanlara istedikleri bütün hakları sağladığını belirtti ve Yunan-Rus ve Fransız-Katolik cemaatlerine karşı bir denge unsuru ola-

rak Protestan cemaatinin sivrilmesi için gerekli mücyyidelerin elde edilmesi yolunda mücadeleye geçilmesi için zemin hazırlanmış olduğuna işaret etti. Karma ceza mahkemeleri esası tespit olunacak, Türk cezaevlerinin durumu yeniden incelenecekti. Elde edilen ikinci bir taviz de Türk gemilerin bundan böyle zenci esirlerin bindirilemeyeceğine dair çıkarılan fermanı. Beyaz esir ticareti eski minval üzere yürüyordu. Sultan bunun barbarca ve utanç verici bir şey olduğunu itiraf ediyor ve bir an önce kendi topraklarında bu insanlığa uymaz ticaretin önlenmesini vaat ediyordu. Gerçekte bütün bu devrimler sürekli baskı sonucu elde edilebilmişti. Geri kafalı grup hâlâ memleket içinde ve Divanda güçlü haldeydi. Fazla keskin ve acele devrimler bir ihtilale yol açabilirdi ve Sultanın geri kafalı kardeşi Abdülaziz taht için ciddi tehlikeydi. Rusya, Türkiye'nin ikide bir müdahaleye gelmeyecek derecede medenileşmesinden kaygılanıyor, buna engel olmak için elinden geleni yapıyordu. Canning'in başlıca umut kaynağı olan Reşit öbür nazırların kıskançlığını üstüne çekiyordu. Devrimler masraf kapısı açıyordu. Oysa hazinenin durumu feciydi, maaşlar asgariye indirilmişti. Canning, Bâbüâli'yi daha fazla sıkılamanın gözden düşmesine ve Reşit'in işbaşından uzaklaştırılmasına yol açacağını sezdi. Palmerston bile kötümserliğe kapılmaktan kendini alamamış, Reşit'e 24 Kasım 1850'de şöyle bir mektup yazmıştı: Türk İmparatorluğu başta bulunanların ürkekliği, zaafi ve kararsızlığı yüzünden yıkılmaya mahkûmdur. Korkarım, yakın bir zamanda yerine ne konabileceği hususunda bazı kararlar almak zorunda kalacağız. Canning de eninde sonunda, kalkınma oyununun şimdilik çıkmaza girdiğini, kabule zorlanmış, tek tek tedbirler alınmasını sağlamakla yetinebilirse de Türkiye'de kalmasının başlıca sebebi olan davayı kaybettiğini kendi kendine itiraf etmişti. Gene de zaman kazanmaya çalışmakta, hükümetin geçirdiği hayal kırıklığının hafiflemesini beklemektedir. Sultanın, bir Rum düğününde, âdet üzere ayakta bile olsa, resmi ayini takip etmesini ve Hristiyanların pişirdiği yemeklerden yemesini iyi bir işaret olarak muştulamaktan kendini alamamaktadır. Şimdiye dek hiçbir Sultanın böyle bir şey yaptığı görülmemiştir ve bunu yapanın daha başka şeyler de yapacağına çaresiz inanmakta olan Canning, İstanbul'dan ayrılmadan önce Haziran 1852'de Sultanı daha hareketli olmaya teşvik için bir denemeye daha girişir ve Sultandan söz alır. Ne olursa olsun Büyükelçi eli boş dönmektedir. Nelere kalkışmış, sonunda da ne kadar cıvıllı şey elde edebilmiştir! Üstelik geriye dönüşünün Türkiye'de on yıldır yıkılmaya çalıştığı eski düzenin hortlaması demek olacağını da pek iyi bilir. Gene de emekleri öyle büsbütün boşa çıkmış değildi. İmparatorluğun birçok yerlerinde ektiği tohumların filizleri görünmeye başlamıştır. Osmanlı İmparatorlu-

ğ'u'nu 1848 fırtınasından kazaya uğramaksızın kurtarmada epey hizmeti geçmiştir. Türkiye'den ayrıldığı zaman ülke barış içindedir, komşuları-yla arası iyidir. Korumayı ödev edindiği devlet, dışardan hiçbir tehdit altında değildir. Fransa ile Rusya arasında Kutsal Yerlerle (Makamât-ı mukaddese) ilgili bir anlaşmazlık çıkmışsa da, sonradan dostça bir hal çaresine varılmıştır. Son olacağı sanılan ayrılışının arifesinde şerefine İngiliz yurttaşları tarafından verilen bir şölende bulundu ve başarılarının, yanında çalışanlar tarafından nasıl coşkunlukla değerlendirildiğini görme fırsatını buldu. Ermeniler, Rumlar, Amerikan misyonerleri, İzmir, İstanbul tüccarları Canning'i nasıl öveceklerini bilemiyorlardı.

İstanbul'dan ayrılmadan önce İngiltere'den hayatının gidişini değiştirebilecek nitelikte bir teklif aldı. 1851'de Lord Derby, Canning'e Kraliçe tarafından kabineyi kurmaya memur edildiğini, Hariciye Nezaretini kabul edip etmeyeceğini sormuş ve Canning de müspet cevap vermişti. Ertesi yıl, beklendiği gibi bu fırsat ortaya çıktığı zaman Lord sözünden dönmüş, Canning'in yerine Malmesbury'yi seçmişti. Bunda Canning'den hiç mi hiç hazzetmeyen Rusların dahli olmuş olabilir. Zaten Baron Brunov'un Cannig'in Nazırlığa atanmasından söz edildiği sırada bunun kötü bir şaka olduğunu söylediği de rivayet edilmekteydi. Sonra da Canning'in Macar ve Leh mültecileri korumadaki gayretleri kendisinin Avrupa saraylarında iyi gözle görülmesine yardım eder bir şey değildi. Belki Canning'in kendi başına buyruk mizacının sonuçlarından çekinenler, hükümeti bu teklifi yeniden gözden geçirmeye razı etmişlerdir. Canning için bu, ağır bir darbe oldu ve Lord Derby kendisine Lordluk unvanı vermeye kalktığı zaman, bunu ancak geçmiş hizmetlerinin karşılığı olarak kabul edebileceğini, yoksa Başbakanın fikrini değiştirmesi karşısında verilen bir avunma ödülü olarak asla kabule yanaşmayacağını kesin bir dille bildirdi.

Bu arada başka bir hayal kırıklığı daha sökün etti. Paris Elçiliği boşaldı, Lord Granville parti entrikalarının etkisi altında Henry Wellesley'i tayin etti. Kırk şu kadar yıl başarıyla hizmeti görülmüş bir diplomat, hem de en sıkıntılı yerlerde bulunmuş emektar bir devlet adamı dururken, onun emrinde çalışmış gençten birinin Paris Elçiliğine atanması, parti dalavere-lerinin bu işlerde ne derece etkili olduğunu bilmeyenler için şaşırtıcı oldu. Canning ise bütün sabrına, tevekkülüne rağmen kendini kurgınlıktan kolay kurtaramadı.

Bununla birlikte olaylar, Hariciye Nezaretini, Paris Büyükelçiliğini kaybedişini haydi haydi tamir edecek bir yola girmekteydi. Dediğimiz mevkilere atansaydı, fırtına Bâbü'lî'nin üstünde koptuğu zaman, yardı-

mına koşacak başka kim bulunabilirdi ki? Ayrılışı üzerinden altı ay geçmeden Lord Stratford'un geriye dönmesi ve hamilik ödevine devam etmesi hususunda cümle âlem ağız birliğı etti. Ne Lord Aberdeen, ne de Hariciye Nazırı Lord John Russell bir türlü künhüne varamadıkları, hayli çekindikleri bu adamı eski yerine yollamaktan pek memnun gzkmyorlardı, ama ne yapsınlar ki Türkleri idare edecek başka kimse de yoktu ellerinde.

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÜYÜKELÇİNİN DÖNÜŞÜ

Şubat-Nisan 1853

127

Lord Stratford'un Kırım Harbi arifesindeki müzakereleri yürütüşündeki başarıları, meslek hayatının belli başlı dönüm noktası sayılabilir. Diplomasi sanatının bu derece verimli ve geniş bir çapta etkili oluşu tarihte az görülmüş şeydir. Nisan 1853'ten aralık ayına kadar İstanbul Büyükelçiliği Rusya ile Bâbıâli arasındaki anlaşmazlığın halli için türlü türlü kaynaklardan gönderilen bir seri teklifin topladığı bir emanetçi halini aldı. Fransa, İngiltere, Avusturya sırasıyla bu bozukluğu tamir için başka başka hal çareleri ileri sürdüler. Viyana'daki temsilciler Pera'daki meslektaşlarıyla, kim önce bu davayı halledecek diye adeta yarışa girdiler. Diplomasi tarihinde böyle çeşitli planlar ileri sürüldüğü, her biri bir sonraki kurye tarafından çöp tenekelik edilen hal çarelerinin sağınak halinde yağdığı, böyle yalınkat bir mesele için bunca kâğıtla mürekkebe kıyıldığı azdır. Lord Stratford'un belirttiği gibi Truva harbinden bu yana böyle yok yere patırtı koparıldığı olmamıştı. Bütün bu dolaşığın içinde sadece iki adam sonuna kadar davasına bağlı kalabildi. İkisi de ne istediğini biliyordu, ikisi de meselenin can damarına parmak basıp onu gözden kaçırmamaya ahdetmişti. Paris'te, Viyana'da, St. James'de hükümetler, büyükelçiler, sözüm ona meseleyi hallederiz umudu içinde notalarla, konvansiyonlarla, tebliğlerle cenkleşe dursunlar, bu iki adam derhal meselenin özüne el attı. Bunlardan biri, yirmi beş yıllık oyalama politikasından sonra, Türkiye üzerinde tam bir üstünlük kurmayı aklına koyan Çar Nikolay, öbürü de Çarın ardından koştuğu nüfuzu hanidir elde etmiş ve İngiltere'nin itibarını neye mal olursa olsun Ruslara kaptırmamaya azmetmiş olan Canning'di.

Bu aşamadaki müzakereler, üç bölümde incelenebilir. İlki, Prens

Mençikov'un aracılığıyla Türkiye ile Rusya arasında 1853 Mart-Mayıs aylarında yürütülen ve Reşit Paşa ile Kont Nesselrode arasındaki notalaşma ve Rus birliklerinin Prut'u geçmesiyle sonuçlanan ilk müzakere aşaması. İkinci aşama ise ne harp, ne barış: Dört büyük devletin buhrana bir hal çaresi bulmak için boşuna didindikleri ve Bâbiâli'nin eyaletlerdeki Rus generaline kasımda resim bir nota yollaması ve bunun üzerine müttefik filolarının Çanakkale Boğazını geçmeleriyle sonuçlanan aşama. Üçüncüsü ise, filolar dışında yardım almaksızın Türkiye'nin Rusya ile bir başına harp ettiği ayları içine alan ve Sinop olayı üzerine müttefik donanmasının Karadeniz'e girmesiyle sona eren aşamadır. Harp Mart 1854'e kadar ilan edilmiş değildir, ama filoların Karadeniz'e ocak başlangıcındaki geçişi meseleye kesin şeklini vermiştir.

Mr. Kinglake'in kitabının birinci cildinde bir anahtar, bir gümüş yıldız ve harap kubbenin tamiri yüzünden Avrupa'nın nasıl altüst olduğunu okuyabilirsiniz. Kırım seferinin tarihçisi, görünüşte basmakalıp sebeplerle kopan bu harbin seyrini anlatırken, konuya yakışan din duygusunu da elden bırakmadığı için, insan bu dediğim yaprakları okuduğu vakit, insanlığın nice delilliklere nasıl ciddi ciddi atıldığını çok daha iyi anlamaktadır. Yunan ve Latin kiliseleri arasında Filistin'deki tapınaklara kimin sahip çıkacağı konusunda oldum bittim süren bir kavga vardır. Türklerin tarafsız tutumuna rağmen, her iki yandan mülteciler arasında hemen hemen her paskalya zamanı bir arbeye kopmada, kan dökülmektedir. Fransa ile Rusya rakip kiliselerin davalarını karşılıklı benimsemişlerdir. Fransa Suriye'deki nüfuz politikası uğruna, Rusya ise kısmen dini bağlılıktan, kısmen de Ortodoks Kilisesinin Korumucusu olma iddiasını zayıf düşürmeme kaygısıyla bu işe girişmişlerdir. 1842 Ocak ayında Kutsal Türbenin kubbesini tamir konusunda her iki taraf da Bâbiâli'ye başvurur. Canning, her zamanki ileri görüşlülüğüyle Bâbiâli'ye türbeyi kendilerinin tamir etmesini salık verir. Mesele o zamandan beri ikide bir ortaya atılır ve sonunda 1850-52'de büsbütün tehlikeli bir yola dökülür. Fransız Büyükelçisi M. de Lavalette şikâyetlerini tehdide varan bir sertlikle bildirir ve çatışmanın kopmasına ramak kalır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yerinde müdahaleleriyle rakiplerin taşkınlığı bastırılır ve Canning'in Mart 1852'de Lord Malmesbury'ye bildirdiği gibi, yersiz ve müzmin Kutsal Yerler meselesine kapanmış gözüyle bakılabilir. Oysa Canning'in yokluğu sırasında dava yeniden tazelenmiştir. Rusya, Türkiye tarafından yapılan teklifleri yeter bulmayarak Bâbiâli'ye özel bir elçi yollamaya ve Prens Mençikov vasıtasıyla Kutsal Yerler meselesinin istğine uygun olarak hallini sağlamaya karar verir. Bunun için de birtakım garantiler verilmesi şarttır. İşte harp-barış davası bu garantilerin üzerinde durmaktadır.

Prens Mençikov'un gelişinde İngiltere'yi ürkütecek pek bir şey yok gibi görünmektedir. Rusya, Prens'in sadece Filistin meselesinin hoşnut edici bir hal çaresine bağlanabilmesi için direktifler aldığını, bunun dışında hiçbir amacı ve barışçı niyetlerden gayri bir isteği olmadığını bildirmiştir. Çar hükümetinin İngiltere ile olan yazışmalarında özel bir Konvansiyon akdi meselesi, yani Yunan kilisesine Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yeni haklar ve imtiyazlar tanınması, kısacası Türkiye'de Rusya'nın üstünlüğünün kurulması konuları yer almamaktaydı. Bununla birlikte Güney Rusya'da harp hazırlıkları yapıldığına dair söylentiler dolaşmaktaydı. Bunların yanı sıra Arnavutluk'ta çıkan kargaşalıklar ve Kont Leiningen'in bir Avusturya ultimatomu ile İstanbul'a yollanışı gibi olaylar İngiliz hükümetinin Lord Stratford'u yeniden İstanbul Büyükelçisi olarak görmek istemesini haklı gösterecek nitelikteydi. Ocak ayında bir daha oralara dönmeme kararıyla istifasını vermişti, ama bu şartlar altında Lord Aberdeen ile Lord John Russell'in ısrarlı isteklerini kırmanın uygun olmayacağı kanaatine vardı ve Bâbiâli nezdinde yeniden ödeve başlamayı kabul etti.

25 Ocak 1853'te direktif aldı. Bunun kendi eliyle hazırlanmış olduğunu kestirmek güç olmasa gerektir. Sözü geçen direktifler Türkiye'de Latin ve Yunan Kiliselerinin Hakları ve İmtiyazlarıyla İlgili Yazışmalar adlı resmi kitapta yer almaktadır. Canning, Kraliçe tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nun bu nazik anında özel bir amaçla ve özel direktiflerle yeniden İstanbul Büyükelçiliğine dönmeye memur edilmiştir. Bâbiâli'ye temkin ve Fransa ile Rusya'ya sabır salık verecektir. İngiltere'nin moral nüfuzundan yararlanarak iki büyük devletin aşırı dilekleri ve takındıkları sert tavır yüzünden ortaya çıkan çatışmaları yatıştıracaktır. Yolda Viyana ve Paris'te mola verecek; Paris'te İngiltere ile Fransa'nın Doğudaki toplu menfaatlerini belirtecek ve Türkiye'nin bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumadaki işbirliğinin devamı zorunluğu üzerinde duracak, ayrıca Kutsal Yerler konusunda yersiz bir ısrara uğramadığı takdirde, Osmanlıların içine düşeceği sıkıntılı durumun sonuçlarına işaret edecektir. Viyana'da ise Avusturya'nın Bâbiâli'ye karşı olan dostça davranışında hiçbir değişme olmadığını dair verdiği garanti üzerine Majesteleri hükümetinin duyduğu memnurluğu ifade edecektir. Sultana, İngiltere'nin böyle seçkin bir Elçinin yeniden yollanmasıyla bir kere daha beliren dostça duyguları hakkında güven aşılanacak ve durumun kötülüğü açıklanacaktır. Kutsal Yerler meselesinin halli için hiçbir özel direktif verilmediğine göre, Canning bu konuda kendi bildiği gibi hareket edebilecekti. Bâbiâli'ye edilen tehditlerin kötü idare ve azınlıklara yapılan haksızlıklardan ötürü olduğu ve her an azınlıkların ayaklanması tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğu anlatılacak, Büyükelçiden gelen öğütlerin samimiyet ve doğruluğuna, Osmanlı

İmparatorluğu'nun geleceği adına hayırlı olduğuna sonuna kadar inanmaları gerektiği fikri aşılacaktır.

Hariciye Nazırı direktifleri şöyle sona erdiriyordu: Türk hükümetinin varlığına karşı bir tehlike belirttiği takdirde, Malta'ya bir haberci yollayarak Amirale hazır bulunmasını emrecek, fakat hükümetimizden müspet direktif almadıkça Boğazlara yaklaşmasını istemeyeceksiniz.

Hemen Paris'e hareket etti. Maiyetiyle birlikte Fransız başkentinde İmparatorun politikasının kühüne varmak üzere ayın on yedisine kadar kaldı. Louis Napoléon ve Fransız politikasına dair edindiği izlenimler, 10 Mart'ta yapılmış olan bir görüşmeyi anlatan şu muhtıradan yer almaktadır:

Her iki hükümetin Şarkta birlikte hareket etmesini önleyecek hiçbir sebep bulunmaması ve iki tarafın da Osmanlı İmparatorluğu'nu ayakta tutmaya karar vermiş olması karşısında duyduğu memnunluğu belirterek söze başladı. Avusturya'nın son olaylar sırasında Bâbü'li'ye aşırı derecede sert davranmış olduğunu belirtti. Kutsal Yerlerden söz açarak, bu meseleye karışma günahını Montalembert okulu mensuplarının tek tarafılığın ve Millet Meclisine yükledi. Bu davayı kökünden halletmekle ancak memnunluk duyacağına işaret etti. Fransa'nın önceden kendisine tanınmış hakları elinde bulundurması şartıyla Sultanın fermanına karşı gelinmeyeceğini temin etti. Mısır'dan iki memleket arasında bir anlaşmazlık konusuymuş gibisine söz açtı. Demiryolunu Hindistan'a irtibatı muhafaza etmek amacıyla istediğimizi anladığını ve o memlekette Fransa'nın değil, İngiltere'nin geniş topraklara sahip olduğunu unutanlara bu ciheti hatırlattığını söyledi ve Akdeniz'in bir Fransız gölü değil, sadece bir Avrupa gölü haline gelmesi dışında hiçbir emelleri olmadığını belirtti. Akdeniz'in ne şekilde bir Avrupa gölü olabileceğini nedense açıklamadı. Şayet Akdeniz kıyılarının tamamen Avrupalıların elinde olmasını kastettiye biraz aşırı bir düş bu. Ardından Suriye söz konusu edildi. Ben, mevcut tertibe elifi elifine uyulmasını salık verdim. Bu konuda fazla bir şey bilmez bir insan edasıyla fikrimi, tasvip etti. Sultanın nasıl bir insan olduğunu öğrenmek ister göründü. İmparator, Şark meselesiyle ilgisiz başka birtakım konulara atladı...

Bu görüşmeden bende kalan izlenime dayanarak söylüyorum, İmparator, hiç değilse şimdilik, bizle iyi geçinmek istediği için İstanbul'da İngiltere ile işbirliği etmeye razı. Ama Türkiye'nin yeniden kuvvet kazanmasını mı istiyor, yoksa çözüntünün sonunu bekleyip Fransa'ya bir şeyler kazandırmak emelinde mi, sonradan anlaşılacak bu. Onun bütün düşüncesi kendi durumunu sağlamlaştırmak olduğuna göre, bu uğurda yapmayacağı şey yoktur. Bu bakımdan Şarktaki işbirliği vaadinin ihtiyatla karşılanması gerekir kanaatindeyim. Ayrıca iyi niyetine öyle uzun boylu güvenmek saçma olur.

Lord Stratford, Paris'teyken İstanbul'dan kötü haberler aldı. İşler öylesine ciddileşmişti ki, maslahatgüzar Albay Rose son çareye başvurmuş, Akdeniz filosunu Vurla Körfezine çağırmıştı. Amiral Dundas, hükümet-

ten emir almadan hareket etmeyeceğini söyleyerek mahalatgüzarın buyruğunu dinlememişti. Fransızlar ise daha gözü pek çıkmış, filoyu Salamis Körfezine yollamışlardı. İşte bu hareket, barış davasını son derece etkilemişti. Lord Clarendon, Lord Stratford'a yazdığı aşağıdaki mektupla bu konudaki fikrini kesin bir şekilde anlatmaktadır:

Rose donanmayı çağdırtmakla acelecilik etti. Amiral Dundas ise Malta'dan ayrılmayı reddetmekle yerinde bir karar aldı. Fransız hükümeti, donanmanın denize açılması emrini vermekle acele bir karara varmıştır diyebiliriz, ama filonun Salamis'ten öteye geçmemesini de tembihlemeyi unutmadı. Yalnız donanmayı niye harekete geçirdiklerini anlamak biraz zor. Zaten kendileri de akla yakın bir izah şekli ileri süremiyorlar. Rus İmparatorunun verdiği söz ve garantilerden sonra, bu yolda harekete sürükleyici bir güvensizliğe kapılmak yersiz düşüyor. Biz Prens Mençikov'un İstanbul'a gelmesiyle Türk İmparatorluğu'nun bütünlüğüne ve bağımsızlığına bir tehdit kapısı açıldığına inanmıyoruz.

Prens geldiği zaman sizin orada olmamanız büyük bir aksilik. Durumunuz ve derin tecrübeleriniz sayesinde doğru yönde nasıl hareket edileceğini kestirebilir ve Türklerle Rusların tehlikeli taşkınlıklarını önlersiniz. Rusların rütbeye ne derece önem verdiklerini pek iyi bilirsiniz. Bu yüzden o anda İngiltere'yi ve Fransa'yı temsil eden maslahatgüzarlara da Prens'in hiç mi hiç itibar etmediğini tahmin güç değil. Bu tehlikeli şartlar altında İstanbul'a bir an önce varmanızın hayati önemini kavrayacağınıza eminim.

Amiral Dundas, Albay Rose'a bir gemiyle haber yollayarak gelececeğini bildirdi.

Elçilik heyeti 17 Mart'ta yola çıktı, başlarına gelmedik aksilik kalmadı. Trenleri kaçırdılar. Yollar karla örtüldü. Uzun sözün kısası, ancak bir haftada Viyana'ya ulaşabildiler. Büyükelçi orada İmparator ve Kont Boul ile görüştüktan sonra, Avusturya hükümetinin Türkiye meselesindeki davranışının daha önceki raporlara uygun olduğunu hükümetine bildirdi. İmparator, Prens Mençikov'un Kutsal Yerler meselesini halletme dışında bir görevi olduğundan haberli değildi. Kossuth ile Mazzini'ye gösterilen iyi kabul karşısında duyulan kızgınlığa rağmen, İngiltere'ye dostça duygular beslenildiği görülüyordu. Trieste yolunda yine kar yağdı, bir sürü güçlükten sonra Lord Stratford 4 Nisan tarihinde karısına Marmara Denizinden şu mektubu yazabildi:

Çarşamba günü 11'de Trieste'den kalkık, cumartesi günü Ege Denizine girdik. Pazartesi sabaha karşı Çanakkale Boğazını geçtik. Stephan Pisani gemide. Son haberlere göre, bir haftadır durumda bir değişiklik olmadıysa, işler sandığımız kadar kötü değil. Rus talepleri ve yanı sıra girişikleri gösteriler, ardına Yunanlıları takip tek elden Türkiye'de tam bir nüfuz kazanmak veya yerine toprak kazancı sağlamak arzusunda olduklarını gösteriyor. Türkler telaşa, Yu-

nanlılar heyecan içinde, Sultanla Nazırları her zamanki gibi kararsız. Ayrıca Sadrazamın Prens Mençikov ile görüşmelere devam ederken, bir karara varabilmek için benim gelmemi beklediğini öğrendim. Yarın sabah “Fury” adlı gemimizin Haliç’in iki yakasında nasıl ilgiyle karşılanacağını tahmin edebilirsin. Şimdiden heyecanlanıyorum, ama umutsuz değilim. Bir çakıtaşı bazen en büyük kaleleri bile altedebilecek bir silah olabilir. Benim çakıtaşı, gerçek. Ne var ki, o dediğim çakıtaşı göklerin yansıdığı temiz, duru bir derece bulabilirim. Ne demek istediğimi anlıyor musun?

Salı günü alaca karanlıkta limana girdik. Kubbeler, minareler sisler içinde. Her birinin üstünde de altın bir hilal yanıyordu. Giyindim, güverteye çıktım. Az sonra bildik yüzler görünmeye başladı. Bir hurradır koptu, sonra Albay ataşelerle birlikte güverteye geldi. Hughes’un ağzı kulaklarında, Smythe memnun. Derken ihtiyar Duz Oğlu sökün etti. Elimi öptü, senin hatırını sordu. Sultanın selamlarını ilettiler. Saat on birde kıyıya yanaştık. Tophane’de yatan Tiger gemisi bizi topla selamladı. İngilizler, Rumlar, Maltalılar toplaşmış oraya. Bir alkış kıyamet, gözlerim yaşardı. At da bayağı ürktü. Atı Rıfat yollamış, yanı sıra on seyis. Yokuş yukarı vurduk, koca bir alay, yolda beni selamlayan selamlayana. Saraya geldik. Dostları birkaç laf edip savdım; şimdi odamda, yalnız başımayım.

Kinglake *Kırım Seferi* adlı kitabında şöyle diyor:

5 Nisan 1853 günü sabahı Sultanla Nazırları bir harp gemisinin Marmara’ya girdiğini öğrendiler. Gemide kimin olduğunu da biliyorlardı. Öğleden önce karşılama töreni filan bitti. İngiliz bandıralı bir korvet demirli duruyordu. Haliç’te başka bir değişiklik yoktu dış görünüşte. Ama her şey silme değişmişti. Lord Stratford Redcliffe, bir kere daha İngiliz Elçiliğine gelmişti. Olay bir güven duygusu, aynı zamanda bir ürküntü yaratmıştı. Düşmanlar için şaşkınlık, bir yandan da işlenilmiş hatalar için bir sıra ceza, kolları sıvama, rahatlığa son anlamına geliyordu bu geliş. Bu, yokluğunda ülkesi altüst olmuş bir kralın öfkeyle yurduna dönüşüydü.

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PRENS MENÇIKOV'UN GÖREVİ

Nisan-Mayıs 1853

Büyükelçi, yokluğunda olup bitenleri seziyordu. Elinde elçilikten yollanan yazılar vardı ve Albay Rose'un raporlarından Prens Mençikov'un bir tapınak kapısı anahtarından çok daha önemli meselelere el attığını biliyordu. Prens, Türklere bir Türk-Rus savunma paktı teklif etmişti. Sözde Ruslar bir donanmayla 40.000 kişilik bir kuvveti Batı devletlerinden gelen tehditlere karşı Sultanın emrine verecek. Bundan başka Kaynarca Antlaşmasına bir madde ilavesi suretiyle Yunan kilisesinin yukarıda zikredilen yardıma karşılık olmak üzere Türkiye ile hiçbir ilgisi kalmamacasına Rusların himayesine verilmesi istenmişti. Prens Mençikov bunların gizli tutulmasını dilemiş ve bu tekliften İngiltere haberli kılınacak olursa, heyecinin o saat İstanbul'dan ayrılacağı tehdidini savurmuştu. Gene de Sadrazam, Albay Rose'a bunları anlatmış ve Kaynarca Antlaşmasına böyle bir ilave yapılmasına göz yummaktansa işinden ayrılacağını belirtmişti.

Rus isteklerinin bir sıkıcı yanı da akla yakın şeylerle saçma sapan tekliflerin yan yana sunulmuş olmasıydı. Rusya'nın Kutsal Yerler üstüne ortaya sürdüğü istekler haklı görülebilir idiyse de bunların antlaşma niteliği taşıyacak bir belge çerçevesi içine sokulması işin şeklini değiştiriyordu. Oyun ustaca hazırlanmıştı. Fransa razı olduktan sonra Filistin'de bazı imtiyazlar tanınması yolunda fermanların çıkarılması kolaydı, ama Türkiye'deki Yunan kilisesinin ayrıcalıklarının ve haklarının büyük devletlerden sadece Rusya'ya emanet edilmesi ve bunun bir antlaşma haline getirilişi, Çara Bâbîâli'nin uyruğu olan 12.000-13.000 Yunan kilisesi üyesiyle ilgili meselelerde müdahale hakkı sağlıyordu. Kısacası bu, Şark meselesinin toptan iflası demek oluyordu. Lord Stratford işin nereye doğru gittiğini hemen

kavradı ve düğümü bir vuruşta kesmesini bildi. Karaya çıktığı gün, Sadrazam ve Hariciye Nazırı Rıfat Paşa ile yaptığı görüşmede şöyle dedi:

Kutsal Yerler meselesini Ruslardan gelmiş, gelecek öbür tekliflerden ayrı kilmaya, ayrı tutmaya çalışın! Başlangıçta tuttuğunuz yol en iyisidir ve bu yolda hem Rusya'yı, hem de Fransızları memnun edecek bir hal çaresine varılabileceği imkânının hâlâ açık olduğunu sevinçle görmekteyim. Prens Mençikov karşınıza daha başka tekliflerle çıktığı zamanlar, bu tekliflerin niteliği, çapı ve sebepleri üzerinde etraflı bilgi verilmedikçe müzakereye girmekten kaçınmakta hüsrûnuz. İnceleme sonunda bunların, Sultanın egemenlik haklarını kısıcı olduğu anlaşıldığı zaman ise gene onları reddetme hakkını elinizde tutacaksınız. Sultan için egemenlik haklarını kullanarak ortadaki haksızlıkları gidermekten ve Rusya'nın şikâyetlerini karşılamak üzere eldeki antlaşma hükümlerinin daha sıkı uygulanmasına girişmekten daha makul bir yol olamaz.

Lord Stratford'un sözü geçen görüşmede verdiği öğütler elifi elifine tutuldu. Böylece Kutsal Yerler meselesi istenildiği gibi kapanmış oldu. Gizli teklifler reddedildi. Hıristiyanların hak ve imtiyazları doğrudan doğruya ve öncelikle Rusya'ya yönetilmiş bir belgeyle değil, Sultanın egemenlik gücüne dayanılarak garanti altına alındı.

Burada müzakerelerin girdisini çıktısını anlatacak değiliz. Davanın belkemiği bu noktada değil, Rusya ise bu anlaşmazlığın elverişli bir sonuca bağlanmasında İngiliz Büyükelçisinin büyük rolü olduğunu resmen kabul etti. Zira Büyükelçi, Fransız ve Rus temsilcilerini bir araya getirmiş ve huzurunda yapılan kısa bir müzakere aralarındaki anlaşmazlıklardan geri kalanlarını da ortadan silmiştir (22 Nisan). Büyükelçi şöyle diyordu: "Zıt tarafları uzlaştırmak üzere daha girişken olmam gerektiğine aklım yattı". Bunun da üstesinden geldi. Mizaçça ciddi, davranışça azametli oluşu, yüzünde en ufak bir gülümseme bile belirmeden en hurda şeylerden büyük bir ciddiyetle bahsedebilme kolaylığı, Rus temsilcisinin binbir diploması hüneriyle kopardığını sandığı imtiyazların gülünçlüğünü bir an için bile görmesine engel oldu. Yunan Patriğine harap kubbenin tamirini denetleme yetkisi, Yunan rahiplerine sabahın ilk saatlerinde türbede hazır bulunma imtiyazı, kilise kapıcısının ille Yunanlı olması hakkının tanınması gibi aslında entipüftün şeyler, İngiliz Büyükelçisinin kurduğu hava içinde Prens Mençikov'a muazzam ayrıcalıklar gibi göründü. Öbür yandan Lord Stratford, Fransız onurunun korunmasında en ufak taviz vermeyeceğini söyleyerek işe girişmişti ve Yunan kilisesine tanınan ayrıcalıkları birtakım geleneklere, tarihsel bahanelere bağlayarak izahta da büyük ustalık gösterdi. Ruslarla Fransızlar müzakereler ilerledikçe büsbütün Büyükelçinin etkisi altına girdiler ve adeta hisset-

uzlaşma kapısından içeri itelendiler. Böylece Kudüs tapınakları meselesi sağlam kazığa bağlandı.

Oysa gizli teklifler konusunda işler aynı kolaylıkla yürümedi. İlk Osmanlı Hariciye Nazırı Rus isteklerinin nerelere kadar uzandığını Büyükelçiye açıklamaktan çekindi. Rıfat Paşa, Büyükelçiden yiyeceği zılgıt aklına geldikçe uykuları kaçsa gerekti, ama Rus temsilcisinin savurduğu tehditler ilk ağızda etkisini göstermişti. Sonradan İngiliz sarayının takındığı koruyucu davranış, buzların erimesine yol açtı ve Türk nazırları Rus tasarısının teferruatını açıklamaya razı oldular. 11 Nisan'da Lord Stratford, tekliflerin niteliğini hükümete tam olarak bildirmeyi başardı. Öbür yandan Prens Mençikov ile devamlı temas kurdu ve Kinglake'in dediği gibi, bir an geldi ki, Prens, St. Petersburg'da onca ürkülen aksi İngiliz diplomatın kendisine özel bir yakınlık beslediğine inanacak oldu. İki Büyükelçi, daha müzakereler başlamadan, dünya barışını tehlikeye sokan meseleleri birlikte ele almaya giriştiler. Söz, Kutsal Yerler meselesine dayandı. Lord Stratford, ister gerçeğe, ister bir hataya dayansın, elli milyon insanın gönlünü kavrayan böyle bir meseleye kayıtsız kalamayacağını söyleyerek işe girişti. Ayrıca tehlike sezmediği noktalarda Rus isteklerini haklı gördüğünü belirtmeyi de boşlamadı. Bunun karşısında Prens'in ağzı da gitgide gevşedi. Sonunda gizli istekler ele alındı. Mençikov isteklerinin niteliğini ve erimini sınırlamaya çalışacağını vaat edecek kadar ileri gitti. Bunun üzerine İngiliz Büyükelçisi, Antlaşmada ileri sürülen şeylerin kesinleştirilmesi ile yabancı bir devletin bir çeşit protektora hakkı anlamına gelen böyle bir nüfuz genişletilmesi teklifi arasında kesin bir ayrımı güdülmesi gerekeceğini belirtti. Bu meselede her iki taraf için de sıkı olabilecek bir müzakereye girişmekten kaçındılar. Lord Stratford, Prens Mençikov'dan hükümetinin gösterdiği büyük ilgiye rağmen, başarısızlık halinde herhangi bir aşırı tedbire gidilmeyeceğini, olsa olsa diplomatik münasebetlerin kesilmesiyle yetinileceğini de öğrenince, büsbütün içi rahatladı.

19 Nisan'da Prens Mençikov, Rıfat Paşa'ya ikinci bir nota yollayarak, seleflerin ikiyüzlülüğüne dair saldırgan imalarda bulunduktan ve Rus İmparatoruna karşı gösterdikleri saygısızlıktan dem vurduktan sonra, İmparator adına bazı istekler ileri sürdü. Nota, Yunan-Rus Şark kilisesinin imtiyazlarının statüko üzerinden tam bir garanti altına alınması ve bunun için de bir Senet veya Konvansiyonun akdedilmesi isteğiyle sona ermekteydi. Bu dikkate değer belge şu cümleyle bitiyordu: Osmanlı hükümetinin garanti verilmesi ve hatanın tamiri için yapılan bu tekliflerin yumuşaklığıyla işlenen suçun büyüklüğünü karşılaştırma dirayetini göstereceğine güveniyor ve Büyükelçinin yerine getirmesi muhtemel gizli ödevlerinin

verilecek cevabın mahiyetine göre değışiceğini bildirmekle kesbi şeref ediyoruz.

21 Nisan'da Rıfat Paşa, İngiliz Büyükelçisine notanın niteliğini bildirdi, ayrıca aynı günün sabahı Rusların Kutsal Yerlerle ilgili fermanlarının kaleme alınmış olup olmadığını, söz konusu senedin hazırlanıp hazırlanmadığını ve nihayet Rıfat Paşa'ya iki memleket arasında antlaşmayla ilgili olarak yapılacak müzakerelerde Osmanlı İmparatorluğu'nu temsil yetkisi tanınıp tanınmadığını ısrarla soruşturdıklarını da haber verdi. İkindide Prens Mençikov Bâbiâli'ye bir haberci göndererek Sadrazama ve Hariciye Nazırına sabahleyin kendisine verilen cevabı tatminkâr bulmadığını ve Bâbiâli'nin, fikrince gayet mahzurlu bir şeye teşebbüs ettiğine, yani İngiliz Büyükelçisine danışmak ve kendisinden öğüt almaya kalkıştıklarına dair bazı haberler aldığını bildirdi. Sadrazamın mesele yeteri kadar aydınlık olduğuna göre, kimsenin fikrini almaya ihtiyacı olmadığını, fakat her vesileyle Bâbiâli'ye iyi niyetlerini ve dostluk duygularını açığa vurmaktan geri kalmamış olan ve memleketin kalkınması ve refahı için büyük ilgi gösteren bir kimseye saygı göstermekten kimsenin kendisini alıkoymayacağı yolunda bir cevap verdiği öğrenildi. Lord Stratford gerçekten de büyük ilgi göstermekte ve barış yoluyla davanın halledilmesi için elinden geleni yapmaktaydı. Karısına yazdığı mektupta şöyle diyordu:

25 Nisan-Tanrıya şükür, çok iyiyim. Ama beynim uğulduyor, parmaklarım sızlıyor. Beşte kalkıp bütün gün çalışıyorum, yatağa zor atıyorum kendimi geceleri. İşler yolunda. Kutsal Yerler meselesi aşağı yukarı halledildi. İki Büyükelçi yi kaşla göz arasında yan yana getirmek fırsatını buldum. Gene de düzlüğe çıkmış sayılmayız. Rusya, Osmanlılardan veremeyecekleri şeyler istiyor. Mençikov'un Osmanlılara vermelerini öğütlediğim şeylerle yetinmeye razı olup olmayacağı daha belli değil. Herkesle iyi geçindiğimi duyunca memnun olacağımı biliyorum. İnşallah İngiltere'de daha başkaları da aynı hoşnutluğu gösterirler.

27 Nisan-Filo meselesin de Dundas ne kadar haklıysa Rose'da o kadar yanlış hareket etti. Bilirsin ama; İskoçyalılar her zaman haklı çıkarlar. Kutsal Yerler meselesi biraz yavaş, ama sağlamına halledildi. Bâbiâli sevinçli. Ayrıca Ruslardan Sultanın kabul etmesi istenilen karayazılı antlaşmanın en berbat bölümünden vazgeçtiklerine dair bir teminat aldım. İş gene de bitti sayılmaz, bir şeyler dönüyor ortada. Bununla birlikte durum umutlu. Yunanlılar taşkın halde. Rus Büyükelçiliğinin genç memurları Elçilerinden şikâyetçi görünüyorlar. Korkacak bir şey yok, merak etme, ama bir ayaklanma, ya da kesim olacağı söyleniyor. Bir şey olacağına pek inanmıyorum. Gene de Bâbiâli'ye Paskalya sırasında düzeni korumaya bakmalarını öğütledim. Kesim dediğim, dünyanın sonu gibi, hiç de beklenildiği zaman olacak şey değildir.

Mençikov'un yarattığı buhranın ikinci nöbeti 5 Mayıs'ta koptu. 19 Nisan notasında hiç değilse gerçek bazı haksızlıkların tamiri yolunda isteklere yer verme erdemi gösterilmişti. 5 Mayıs Notası ve Tasarısında bu bile yoktu. Lord Stratford tapınaklarla ilgili haksızlık ve uygunsuzlukları açık tartışma sınırı dışında bir çözüm planına sokmuştu. Çarın elçisi bu sefer hiç yoktan bir şikâyet konusu bulmaya savaşıyordu. Bu sefer ayakları havada kalmış ve asıl şikâyet konusunu, yani Kutsal Yerlerle ilgili protesto imkânlarını elinden kaçırmışsa, bundan kendisi sorumluydu. Bu yüzden şimdi yeniden tutunacak dal arıyordu. Çar, bir kılıç ustası karşısına bu kabadayıyı çıkardığı için dizini dövüyor olmalıydı. Belki de Büyükelçinin yokluğu sırasında Prens'in ortalığı süpüreceğini sanmıştı. Bu olmasa bile, temsilcisinin kurusıkı tehditlerle Bâbiâli'yi ve İngiliz Elçiliğini çileden çıkaracağını umut etmişti. Oysa Türk nazırlarıyla öğütçüleri, İngiliz Elçisi soğukkanlılığını kaybetmemiş, Mençikov'a karşı baştan beri gösterdikleri kibar davranıştan ayrılmamışlardı. Bir an bile hazırlıksız yakalanmamışlar ve her türlü kıskırtmadan uzak durmuşlardı. Bu kendini dizginleme tutumu, beklenen sonucu verdi. Kızgın bir hasma karşı aşırı nezaket diye kolay yutulmayan bir taktiğin zamanında ne etkili olabileceğini unutmayalım. Çar, hasmının sarsılmaz mantığı karşısında deli divane oldu ve tam en uygunsuz anda patlayıverdi. Başta zorbalığa başvursaydı Büyükelçi sahneye ulaşmadan çok önce Türk hatlarını altüst edebilirdi. Lakin iş işten geçmiş, gerçek şikâyet konuları ortadan silinmişti. Her şeye rağmen Nikolay temsilcisine her zamankinden sert buyrukları yollamak için bu anı seçti ve Mençikov, hatasını kendi de kavracağı için belki, 5 Mayıs notasını yollamak zorunda kaldı. Bu belgede Kutsal Yerlerle ilgili Rus isteklerinin kabulünü garanti eden fermanların varlığını kabul etmekte, fakat üçüncü yani geleceğe ait garantilerle ilgili isteğe henüz cevap almamış olduğunu ileri sürmekteydi. İmparatorun en önemli gördüğü bu meselenin halledilmemiş olması karşısında hızla bir karara varılabilmesi için Hariciye Nazırına hitap zorunda kaldığından bahisle karar için beş gün mühlet veriyor ve yeni bir gecikme halinde üzücü sonuçlarla karşılaşılabilceği tehdidini savuruyordu. Notaya ilişik olarak, Rusya'nın Yunan kilisesi adına ileri sürdüğü ve Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine müdahaleye imkân verdirici nitelikteki istekleri içine alan bir Konvansiyon tasarısı gönderilmişti. Prensçe ileri sürülen esaslar şunlardı: 1- Ortodoks dininden olanlar öteden beri tanınmış imtiyaz ve dokunulmazlıklardan yararlanacak ve öbür Hristiyan dinlerine tanınan haklara da sahip olacaklar; 2- ilgili yeni ferman Rus hükümetine verilmiş resmi bir garanti yerine geçecek; 3- böylece özetlenen hususlar iki hükümetin karşılıklı güvenini belirten bir Senete konu teşkil edecek.

Müzakerelerin bu döneminde Lord Stratford, Sadrazamı Boğaziçi'nde ki yalısında ziyaret etti. Rıfat Paşa ile Seraskeri de orada müzakere halinde buldu. Büyükelçi Prense verecekleri cevapta bir müzakere kapısı açmalarını öğütledi ve böyle bir garanti verilemeyecek bile olsa, Sultanın bütün uyruklarının dini ve sivil imtiyazlarını kesinleştiren bir ferman yayımlayarak ve Beş Büyük Avrupalı Devletin resmen garanti vermek suretiyle hem kendi otoritesini pekleştirmesini, hem de garanti isteğine bir karşılık vermesini ileri sürdü. Sadrazam İngiliz donanmasına başı sıkıştığı takdirde güvenip güvenemeyeceklerini sordu. Bu, Türklerin ne yolda kafa yorduklarını gösterme bakımından ilgi çekici bir soruydu. Lord Stratford şöyle bir karşılık verdi:

Bu dönemde durumu manevi bir çerçeve içinde incelemenin uygun olacağı sanırsındayım. Bu bakımdan tehlike ve güçlükler ne olursa olsun, telaşa yol açacak ve öfke kabartacak her türlü gösterilerden sakınılması gerektiğini belirtmek isterim.

Büyükelçi akli yatmadıkça söz altına giricilerden değildi. İngiliz donanmasını bu mesele içine karıştıracaksa, bu, Sadrazamın yalısında yapılan rastgele bir toplantıda değil, kendisinin elverişli göreceği anda ve yerde olmalıydı. Mesela Sultanın sarayında. 9 Mayıs'ta Stratford, gayet tumturaklı yazılmış bir yazıyla Abdülmecit'e tehlike halinde, Akdeniz'deki krallık kuvvetleri kumandanına filosunu hazır tutma emri vermek üzere talimat aldığını bildirdi. Bunu nazırlara haber vermemişti, çünkü dışardan etki olmaksızın bir karara varmalarını istiyordu. Onlar ise karara varmışlardı bile. Stratford'un öğütlerini tutmuşlardı. 10 Mayıs'ta Rıfat Paşa, Prens Mençikov'a uzlaşıcı bir nota yollayarak Filistin'deki kilise ve hastaneyle ilgili henüz halledilmemiş hususları müzakereye hazır olduğunu belirtti ve Sultanın Hristiyan uyruklarının hak ve imtiyazlarını sonuna kadar korumaya hazır olduğuna dair Rus temsilcisine teminat verdi ve hatta bu konuda bir ferman çıkarılmasının söz konusu olabileceğine işaret etti, fakat bir hükümetin uluslararası göreneklere aykırı olarak başka bir hükümetle bağımsızlığını doğrudan doğruya ilgilendiren ve tehlikeye atan meselelerde tek taraflı bir antlaşmaya girmeyi kabul edemeyeceğini ileri sürdü.

Ertesi gün Prens cevap verdi. Mektubunda Bâbiâli'nin gösterdiği güvensizlik karşısında duyduğu üzüntüyü belirtiyor, üç gün daha düşünme mühleti verdiğini belirttikten sonra, bu mühlet sonunda ödevini sona ermiş sayacağını ve iki saray arasındaki diplomatik münasebetlerin, bundan doğacak sorumluluklar Bâbiâli'ye ait olmak üzere, kesileceğini bildiriyordu. Ruslar bu arada da boş durmamış, bütün kapıları zorlamışlardı. Prens, Reşit Paşa'ya mektup yazmış, Rıfat Paşa'yı kandırmak için gizli ajanlar salmış, Vezirazamı gözaltında bulundurmuş ve hatta Nazırlarına danışmadan Abdül-

mecit ile bir görüşme ayarlamıştı. Başta kendisini kabul etmemesi gereken Abdülmecit, hiç değilse sonradan nazırlarını haberdar etme akıllılığını göstermişti. Gene de sadrazam bu usulsüz hareket karşısında 13 Mayıs'ta istifasını verdi. Bunun üzerine yapılan hükümet değiştirmesinde Rusya'ya karşı olan devlet adamlarına eskisinden çok daha büyük yer verildi. Lord Stratford'un eski dostu Reşit Paşa Hariciye Nazırlığına getirildi. Kısacası, durum Prens Mençikov için eskisinden de kötü bir yön aldı.

Yeni hükümet, bu kadar önemli bir konuda derhal bir karar alamayacağı, Prens'in son yazısına cevap vermek üzere beş altı gün mühlet verilmesini istedi. Rus Elçisi daha fazla beklemeye tahammül olmadığını ileri sürerek diplomatik münasebetlerin kesildiğini resmen ilan etti (15 Mayıs). Rus Elçisi tıpkı efendisi gibi en olmayacak yerde densizlik edivermişti. Nikolay, başta Osmanlılardan Filistin meselesinin hallinden gayri bir şey istemediğini söylemiş, sonradan da ortada fül yok yumurta yokken Türkiye ile gürültü çıkarmaya kalkışmamış mıydı? Şimdi de temsilcisi, tam Bâbîâli ortada şikâyet konusu pürüzleri giderdiği bir sırada, hiçbir diplomatik görecçe, belirli hakka dayanmaya bakmadan bir ultimatoom yolluyor, üstelik de yeni işbaşına geçmiş bir hükümetin mühlet isteğini nezaket kurallarını hiç sayarak diplomatik münasebetleri kesmek için bir bahane olarak kullanıyordu. Durumunu büsbütün gülünçleştirmek istemiş gibi de kısa bir zaman için daha İstanbul'da kalacağını bildiriyordu. Sultanla nazırların önüne diz çökeceklerini, af dileyceklerini mi sanıyordu, nedir? Sakarlığını tam doruğuna vardırmak için olacak, Prens, Divanın 3'ü karşı 42 oyluk bir çoğunlukla "antlaşma çerçevesinde garanti hariç" bütün Rus isteklerini kabul ettiği bir sırada, bütün açık kapıları kapayıcı son bir nota daha gönderdi. Notada, bağımsız bir hükümete hitapta en azından nezaketsizlik sayılabilecek bir dille diplomatik münasebetlerin kesildiğini, garanti isteğinin geri çevrilmesi üzerine Rus hükümetinin kendi başına bir çare arayacağını ve Ortodoks kilisesinin statükosuna karşı yapılacak en ufak bir saldırı sebebiyle şimdiye dek kaçınılmış bazı tedbirlere başvurulmasına yol açılabileceğini belirtiyordu.

Lord Stratford, bu son notayı öğrenir öğrenmez, önemli bir adım attı. Geri kalan üç büyük Avrupa devletinin temsilcilerini Büyükelçiliğe çağırarak durumu kendilerine açıkladı. Böylece Şark meselesini Avrupa kontrolü altına, yani sağlam ve emin bir plana aktardı. Tek taraflı, menfaatlere dayanan müdahalelerden uzak kıldı. Dört temsilci de Prens'in son notası üzerinde ağız birliği ettiler. Avusturya temsilcisinden Prensi ziyaret etmesi istendi. O da Prens'in aldığı karar karşısında duyulan üzüntüyü dile getirdikten sonra, Bâbîâli'nin henüz resmen sunulmamış olan notasını özel bir kanaldan kabule rıza gösterip göstermeyeceğini sordu. Prens, söz

konusu notayı kabule bir itirazı olmadığını (ki nota bu şekilde yollandı ve kabul edildi), fakat Bâbiâli isteklerini kayıtsız şartsız kabul etmediği takdirde (20 Mayıs) o gece yola çıkacağını söyledi. Belli oldu ki, usta Rus diplomatı, bir türlü toplantıdan ayrılmayı beceremeyen utangaç bir konuga dönmüştür. Bâbiâli nezdinde artık Rus temsilciliğinin kalmadığını iki defa resmen ilan ettikten sonra, Reşit Paşa'ya son bir nota daha yolladı. Daha önceki notalarda geçen en densiz istekleri tekrarlayan bu notayla ne kazanılabileceği belli değildi. İngiliz Elçiliğinde yeniden toplanan dört temsilci hiçbir gelişme olmadığını parmak bastıktan sonra, Bâbiâli'ye bir yazı yollayarak, "Sultanın egemenliği ve hareket serbestisiyle bu derece yakından ilgili bir meselede", Reşit Paşa'nın fikrine saygı göstermenin en uygun yol olacağını belirttiler, yani Türkiye tarafından yollanan notayı onayladıklarını ortaya koydular.

Reşit Paşa son Rus isteklerine direnmeye çoktan karar vermişti. Yunan kilisesini himaye iddiaları kabul edilemezdi. "Bu kangren olmuş bir bacağın kesilmesi değil, vücuda zorla zehir şırınga etmek gibi bir şeydi!" Prens kendilerinden "Evet" ve "Hayır" demelerini istemiş, onlar da "Hayır" demişlerdi.

Dolayısıyla Prens Mençikov'un yarım ağızlı müzakereleri 21 Mayıs'ta sona erdi, Elçilik binasından Rus armaları indirildi, kendi de bir şileple Odessa'ya hareket etti. 31 Mayıs'ta Kont Nesselrode Reşit Paşa'ya zehir zakkum bir mektup göndererek, Prens Mençikov'un hareket tarzını onayladığını bildirdi, Prens'in notasını olduğu gibi kabul etmelerini istedi, yoksa Rus birliklerinin harp maksadıyla değil, sadece Çarın isteklerini garanti altına almak üzere sınırı geçeceklerini belirtti. Buna Reşit Paşa, Lord Stratford'un talimatı üzerine, yumuşak ve mantıklı bir cevap verdi (16 Haziran). Bu arada Sultan 7 Haziran'da Hristiyan uyruklarının imtiyazlarını pekiştirici yeni bir ferman (Hattı Şerif) çıkardı, böylece Rusları bütününe nefessiz bıraktı. Daha sonraki perdeleri Kırım'da oynanacak olan dramın birinci perdesi böylelikle kapandı.

29 Mayıs'ta Büyükelçi karısına şunları yazıyordu:

Dört yüz yıl önce bugün, İkinci Mehmet İstanbul'un surlarını yıktı, Ayasofya'yı camiye çevirdi, hipodromdaki yılan başlarından birini kılıcıyla kopardı. On iki gün sonra her yılki kutlama törenleri yapılacak. Arada nelerle karşılaşacağız, kim bilir? Türk filosu Büyükdere açıklarında. Ortada bin bir çeşit söylenti dolaşıp duruyor. Bu sabah Reşit'i görmeye gittim. Keyfi yerinde. Yeneden Sadrazam olmak istemediğini söyledi. Belli, Rus taleplerine karşı durduğuna memnun. Son günlerde harıl harıl çalışıyor. Hristiyan, Yahudi uyruklarının dini imtiyazlarını garanti altına alan fermanların kaleme alınmasıyla uğraşı-

yor. Bu sabah müsveddeleri bana da yollamışlar, biri iki cümle ilave ettim. Yıkında yeni imtiyazlar da koparılabilir. Filistin mesclesinde iyi iş gördüm. Ruslar her şeye el koymak istediler, onları önlemek gerekti. Bu yenilgilerinin sonuçları ciddi olabilir, ama ne olursa olsun, Türkleri desteklemek şarttı, bunda da başarı kazandım. Bu davada başka türlü hareket edilemezdi. Öyle, ama ortalık yeniden karıştı diye kimbilir ne mırın kırın edilecek İngiltere’de! Bütün iş hükümette. Buhrana scrinkanlılıkla karşı çıkabilir, sonuçlarını sineye çekerlerse ne âlâ! T’erreddüt her şeyi mahvedebilir. Fransızlar sağlam bir karara vardılar. Rusya istilaya kalkışırsa Fransa yardıma koşacak gibi görünüyor. Reşit’e dün böyle bir garanti vermişler. Bakalım, ne olacak? Perdenin gerisinde olan ben bile zaman zaman afallayacak oldum. Avusturya ve Prusya’dan haber yok daha. Çanakkale’den bir mektup aldım. Ruslar tüccarlara bir an önce işlerini temizlemelerini salık vermiş. Fena haber! Gene de ne olacağı belli değil. Ruslar bizimle bildikleri gibi oynayabilecekleri sanısında. Hani kurbanlarını daha kolay yemek için geveleyen vahşi hayvan rolü takınacaklar nerdeyse.

Büyükelçinin İstanbul’a varışıyla Prens Mençikov’un Odessa’ya hareketi arasında geçen o dopdolu altı hafta içinde olup bitenleri şöyle özetleyebiliriz: On yedi günde Büyükelçi, Bâbiâli’yi Kutsal Yerlerle ilgili fermanları çıkarmaya razı ederek Prens’in ödevini sıfıra indirdi. Üç haftada Bâbiâli’nin Ruslara karşı uzlaşıcı bir tavır gütmesini sağladı. Böylece Türkler bu uzun mücadelenin sonunda haklı, Ruslar ise saldırgan olarak ortaya çıktılar. Türkler, Ruslara Yunan kilisesinin koruyucusu rolünü tanıtmaya ise baştan beri kararlıydılar. Canning, Bâbiâli’nin İngiliz siyasetine uygun olan bu kararını başarıyla uygulamasına yardım etmiş oluyordu.

ON BEŞİNCİ BÖLÜM

DİPLOMASİ OYUNLARI

Haziran-Ekim 1853

Prens Mençikov zora gelmiş olan tüyünü tüsünü düzeltmek üzere Odessa'ya çekip gidince, Avrupa devlet adamları da tarafsız seyirciler için garip, çapraşık bir oyundan başka bir şey olmayan diplomasi hünerlerine giriştiler. Bu oyunda dört köşe vardı: Viyana, Londra, Paris, İstanbul. Berlin de işe karışmak istedi, ama yüz veren olmadı. Amaç, kimi Nota, kimi Tasarı, kimi Bildiri, kimi de Konvansiyon denilen topları İstanbul'dan St. Petersburg'daki kaleye atmaktı. Yolda akıl sır ermez aksilikler oluyordu. Bazen köşelerin birinden atılan top yolda kayıplara karışıyor, bazen de top onca hazırlıktan sonra bir yana bırakılıveriyordu. Çoğu zaman değişik köşelerden aynı zamanda atılan toplar yolda çarpışıyor, birbirini yok ediyordu. 1853 yazında bu toplardan en az bir düzüne, Avrupa göklerinde oradan oraya cirit oynuyordu. Bunlardan biri Petersburg kalesine erişebildi, ama onun da içinde az çok patlayıcı madde olduğu anlaşılınca, gözden düşüverdi.

Rus Çarını yatıştırmak için Avrupa'nın en seçkin, en gözde insanların gösterdiği gayretleri küçümsediğimiz sanılmasın. Niyetleri samimiydi, ustalıkları da söz götürmezdi. Lakin başarmak istedikleri, olacak şey değildi. Çar hiç de yatıştırılmaya niyetli görünmüyor. Bir yandan da "çokluğun" bazı aksaklıklar doğurabileceğine dair söylenegelen atasözlerini haklı çıkaran bir durumla karşı karşıya olunduğu da ortadaydı. Diplomasi tarihinde topluca gösterilen iyi niyetlerin "çokluk" yüzünden çamura saplanmasına bundan daha iyi örnek bulunamaz. Bütün devletler, yaraya merhem bulabilmek için Hariciye Nazırlarını seferber etmişlerdi. Ne var ki, salık verilen ilaçlar, rakip tarafların gene aynı titizlikle hazırladığı ilaç-

lar yüzünden kullanılamaz oluyordu. Mesela Viyana’da bir tasarı hazırlanmış; sahip çıkmıyor buna; Fransa benimsiyor, bütün büyük devletler tarafından tartışılıyor, derken kaşla göz arasında tasarı ortadan kayboluyor. Viyana umut kesicilerden değil, hemencecik ikinci bir tasarı sunuyor, etrafa gösteriliyor, onaylandıktan sonra Türkiye’ye gönderiliyor. Sarayda hoş karşılanıyor; derken, ne yüzdendir bilinmez, bir yana atıveriliyor. Avusturya’nın ortaya attığı fikirlerin Türk havasında tutunmadığını gören büyük devletler paçaları sıvıyor, birbirlerine danışmadan etmeden, hatta işin belkemiğini bile bu arada akıldan çıkararak birtakım teklifler ileri sürüyorlar. Derken bir de bakıyorsunuz, M. Drouyn de Lhuys bir tasarı hazırlamış elinde; öbür yanda Lord Clarendon Türkiye’ye yeni bir tasarı yol-luyor. Tasarı tam İstanbul’a ulaştığında Lord Stratford’un tasarısı Viyana yolunda. Tam oraya vardığında ise M. Drouyn de Lhuys’un teklifi Büyük Devletlerce kabul ediliveriyor.

Onca zahmet boşa gidiyor. Daha başka bir sonuç mu alınacak? Yoo. Avusturya, Rusya’nın damarına basmadan zıtlığı tamire savaşıyor. Fransa barışçı tedbirlere karşı değil, ama bir yandan da harbe hazırlanıyor. İngiltere kim ne derse dinleyerek, barış yolunda öylesine yumuşak başlı ki, harbin kopmasında onun da payı küçük değil. Bir yanda Notalar, Bildiriler, Konvansiyonlar Londra’dan Paris’e, Paris’ten İstanbul’a gidip geledur-sun, öbür yanda harp gemileri bildiğini yapıyor ve bütün bu gayretleri bir kalemde sifıra indirmenin yolunu buluyorlar. Haziran-aralık arası on bir değişik teklif sürüldü ortaya, hepsi de boşa çıktı.

Avusturyalılardan gelen ilk teklif, Reşit Paşa’nın eline haziran sonuna doğru ulaştırılabilirdi. Teklif, Avusturya Hariciye Nazırı Kont Boul’un kaleminden çıkmıştı. Lord Stratford ise bu teklif karşısında ne tavır takına-cağına dair hükümetinden talimat almış değildi. Büyükelçi böylesine zıt iki davranışı birleştirme gayretlerinin boşa çıkacağına önceden inanmıştı. Hele şartlarda en ufak değişikliği kabul etmeyeceklerini bildiren Kont Nesselrode Notasından sonra iş büsbütün çatallaşmıştı. Buna rağmen Büyükelçi zaman kazanmak üzere diploması araçlarını seferber etmeyi uygun gördü. Lord Clarendon’a bu fikrini açtıktan sonra, Avusturya, Fransa ve Rusya temsilcilerini evinde yan yana getirdi ve Bâbîâli’ye Kont Boul’un planını salık veren bir muhtıra hazırlandı. Böylece Avusturya Planı Dört-lerin imzasıyla değerce büsbütün ağırlaşmış olarak Bâbîâli’ye sunuldu. Şu-nu da şuracıkta hatırlatalım ki, 1853’tc Şark Meselesini Büyük Devletler-den kurulu bir jürinin yargısına sunmak fikrini ilk ortaya atan, Lord Stratford’dur. Mayısta Büyükelçileri, Prens Mençikov’un isteklerini incelemek üzere toplantıya çağıran odur. Şimdi de aynı yolu izliyordu. 24 Hazi-ran’da cvinde yapılan toplantı, Kırım Harbi felaketini önleyebilecek tek

çare olan toplu hareket davranışının başlangıcı sayılmalıdır. Bâbîâli Avrupa devletlerinin böyle toplu harekete geçmelerini son derece hoş karşılamakta olup, barışın sağlanması için bu davranışın sağlam bir çare yerine geçtiği ise şüphesizdir.

Bu arada müzakereleri geciktiren iki olayla karşılaşıldı. 7 Temmuz'da Rusların Prut'u dört gün önce geçtiği haberi alındı. Hemen ardından Vezirazam Mustafa ile Hariciye Nazırı Reşit paşalar vazifelerinden uzaklaştırıldılar. Lord Stratford hemen Sultanın yanına çıktı (10 Temmuz) ve kendisine sadece şahsi sebepler yüzünden iki devlet adamının azledildiğın söylenildiğı zaman Sultandan böyle değeri iki müşavirden bu nazik anda yoksun bırakılmamasını rica etti. Abdülmecit derhal iki Nazırın vazifesini iade etti. Büyükelçinin karısına ve Lord Clarendon'a yazdığı mektuplar ve Baştercüman Stephen Pisani'nin hazırladığı rapora bir göz atmak Türklerin hemen her adımda nasıl Büyükelçiye bel bağladıklarını kavramaya yeter. Hazırlıksız olduklarına göre, önemli olan vakit kazanmaktı, onun için Çar ordularına dayanmayı bir yana bırakıp protesto yollamayı salık verdi ve sözü tutuldu.

[Karısına, 9 Temmuz.] Ruslar, Osmanlı topraklarına girdiler. Onları anlaşmazlık konusu meselede dize gelmeden dışarı atmamız gerek. Harpsiz ya da büyük çapta harbe girmeye zorlanmaksızın bunu başarabiliriz. Düşündükçe tüylerim diken diken oluyor. Bizi harpten kurtarsa kurtarsa, bir mucize kurtarabilir. Ne olursa olsun herkesin aklını başına alıp, hiç değilse Ruslar kadar kararlı ve ileri görüşlü olması gerek. Lord Clarendon'a özel, resmi, bir araba dolusu yazı yazdım. Karar verme sırası onda. Müzakere yolu bir daha denenir, olmazsa harp.

Osmanlı hükümeti apansız değişiverdi. Reşit'le Sadrazam azledildi. O saat Pağışaha çıktım, yeniden vazifeleri başına getirildiler. Sultan, nazırları aralarında ki aşığılık çekememezliklerden dolayı başına tebelleş olmakla itham ediyor. Nazırlar da Sultanın zaafından, ikiyüzlülüğünden şikâyetçi.

[Lord Clarendon'a, 9 Temmuz.]- Müzakerelerden umudumuz ne olursa olsun bir kere daha denemeli ve bir karara varmalıyız. Gecikme, Türkiye için bir felaket olacaktır; hele birkaç hafta daha oyalanırsa, iş çıkırından çıkacak. Bencc müzakere gayretleri bir kere daha suya düşecek olursa, yarım tedbirlerin vakti geçtiğince hükmetmek mevkiinde kalacağız. Amaç, anlaşmazlık konusu meselede dize gelmeden Rusları eyaletlerden dışarı çıkmaya razı etmekse, bu, geniş çata ve sert tedbirlere veya İmparatorluğın kısmen bölünmesine yol açacak bir karşı sefere girişmeden nasıl sağlanabilir bilmiyorum. Şurası muhakkak ki gayretlerimize bir bütün hali verecek ve enerji aşılacak bir karara varmamız zamanı gelmiştir. Ben de herkes kadar barış isterim. Ama tehlikede olan menfaatler korunacaksa, ki korunması gerek, sonunda birçok ziyanlara yol açacak ve Rusların ekmeğine yağ sürecek yumuşak başlı gayretleri tadında bırakmak gerektiği kanaatindeyim.

[Stephen Pisani'den, 10 Temmuz.] - Reşit Paşa Protestoda tarafınızdan yapılan değişikliklerden çok memnun. Protesto yarın Divanda okunacak ve daha sonra Sultanın tasvibine sunulacak. Majesteleri tasvip eder etmez de 1801 Antlaşmasına imza atmış dört büyük devlet temsilcilerine iletilecek.

Reşit Paşa Rus hükümetine yollanacak bir nota hazırlıyor. Yarına bitirebileceği umudunda, size yollayacak.

Pisani'ye bakılacak olursa, Reşit nota hazırlamakla uğraşüyor, ama Ruslar Türkiye'ye akın ettiğine göre daha başka tedbirler alınması gerekmektedir. 18 Haziran'da Lord Clarendon Türk eyaletlerinin istilası halinde bir protesto yollanmasını salık vermiştir. Lord Stratford ise 9 Temmuz'da böyle bir protestonun Avusturya Planına ilişik olarak yollanılmasının en iyi hareket yolu olacağını bildirir ve ilave eder: "Reşit Paşa'nın ricası üzerine, ekselansınız tarafından hazırlanmış olan Protestoyu Avusturya tasarısına ekledim."

Lord Stratford hemen bu planı uygulamaya geçti. 15 Temmuz'da protesto bastırıldı. İçinde Lord Clarendon'un 18 Haziran talimatındaki ana ilkeler yer almaktaydı ve belge 16 Temmuz'da İngiliz Sarayında toplaşan dört temsilci tarafından onaylandı. Bâbiâli'ye bu protestoya ilişik olarak, Türkiye'nin Müslüman olmayan uyruklarının ayrıcalıklarını pekiştirici fermanları da Kont Nesselrode'ye göndermeyi salık vermekte ağız birliği ettiler ve Sultanın söz konusu yazısını Viyana yoluyla Petersburg'a ulaştırmayı üzerlerine aldılar. 29 Temmuz'da bu sefer Reşit Paşa'nın da iştirakiyle yeniden toplanarak, protestoya ve fermanlara ilişik olarak Kont Nesselrode'ye gönderilmek üzere bir mektup hazırladılar. Aynı gün acele, Viyana'ya postalandı. Ardından da fermanlarla güven altına alınmış dini ayrıcalıkları ve daha sonra Sultanın elverişli gördüğü zaman ve konularda söz konusu ayrıcalıkları genişletmeye hazır olduğu vaadini içine alan bir ek nota veya bir *Projet de Convention* yollandı. 24 Temmuz'da toplanan Divan bu tedbirleri kabul etti ve böylece Türkiye'nin ultimatomu denilebilecek olan belge ortaya çıktı. Buna bir göz atılacak olursa, Türkiye'nin kendisinden beklenilebilecek her türlü tavizi kabullendiği ve Rusların başlangıçta ileri sürdükleri bütün isteklere boyun eğildiği görülecektir. Protestonun dili, vakur olmasına rağmen uzlaşıcı bir nitelik taşımaktaydı.

Lord Stratford'un Viyana'daki meslektaşı Lord Westmorland'a yolladığı 23 Temmuz tarihli mektup, bu tekliflere verdiği önemi belirtmesi bakımından ilgi çekicidir:

Bu posta, acele olarak Reşit tarafından ve Dörtlerin parafıyla yollanmaktadır. Vaktinde oraya ulaşması için her türlü tedbiri aldık. Barış olmasını istiyorsan

bu belgelere gereken ilgiyi göster. Bâbiâli bundan gayrı tavizde bulunamaz ve harp koptu kopacak. Bütün planlar hep suya düştü. Bizim Konvansiyon da Kont Buol'un, Bourqueney'sin tekliflerinden daha talihli çıkmadı. Bence şimdi doğru yoldayız. Hem uzlaşıcı, hem de kesinkes davranışın yan yana gitmesi gerektiğine aklım yattı.

Bu arada Viyana'daki diplomatlar sabırsızlana dursunlar, İstanbul'dan haber geldiği yoktu. Kont Buol bunun üzerine 24 Temmuz'da Paris'te hazırlanmış olan bir tasarıyı temel alarak yeni bir nota teklif etti ve bu, Lord Clarendon tarafından telgrafla onaylandı (25 Temmuz). Üç gün sonra bu Viyana notası üzerinde anlaşmaya varıldı. Aynı günün akşamı Türk notası Viyana'ya ulaştı. Viyana Notası, İngiltere'den gelen telgrafla kesinlik kazandıktan sonra Türk planının Viyana'da büyük ilgi göreceğini umut etmek boşunaydı. Kont Buol, İmparatorun buyruğunu aldıktan sonra Reşit'in notasının tartışmaları uzlaştırıcı olacağına sertleştirici nitelikte olduğunu ileri sürdü ve notayı Petersburg'a iletmek sorumluluğunu kabul edemeyeceğini bildirdi. Lord Westmorland, talimat için Hariciye Nezaretine telgraf çekti. Lord Clarendon'dan 30 Temmuz'da alınan cevapta Türk ultiimatının geri alınması salık veriliyordu.

Viyana'daki temsilciler ne olursa olsun, bağımsız bir devletin harp halinde bulunduğu ikinci bir devlete yolladığı ultiimatomu geri bırakma sorumluluğunu üzerlerine almaktan çekinmediler. Nota Petersburg'a gönderilmiş olsaydı, bunun Çar Nikolay'ın darmadağın kafasında yapacağı etki ne olursa olsun, şu sonucun alınması elde birdi: Türkiye barış sembolünü, zeytin dalını Rusya'ya uzatmış olacak, Rusya ise bunu geri çevirmekle bağımsız bir devletten vermesi imkân olmayan ayrıcalıklar istemiş bir saldırgan durumuna düşecekti. Dört devlet, Viyana'daki temsilcileri eliyle bu notayı sunmuş olsalardı, Rusya tarafından Notanın reddi, toplu olarak bu hareketi takbih yoluna girmelerine ve toplu bir askeri müdahaleye girişmelerine yol hazırlayabilirdi ve böylece Batılı devletlerin yalnız başına müdahalesi ve kasımda Çanakkale'den Karadeniz'e girmeleri önlenirdi. Rusya'ya karşı cephe çok daha kuvvetli olacaktı ve bütün Avrupa mağdur tarafın safında aracılığa girişme mevkiinde bulunacaktı. Avusturya ile Prusya aşırı tedbirlerden alabildiğine çekiniyorlar ve yaklaşmakta olan mücadelenin dışında kalmak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Viyana'daki temsilciler Cermen devletlerinin ürkekliği yüzünden bu fırsatı kaçırdılar. Avusturya'nın etkisi altında mağdur taraf olan Türkiye'nin teklifini kaale alacak yerde, Rusya'nın hoşlaştığı bir plan üzerinde çalışmaya boyun eğdiler. İş en acıklı yanı, sırf kendileri tarafından ortaya atıldı diye sakat bir teklifi her şeye rağmen savunmaya ve ileri sürmeye devam ettiler.

9 Ağustos'ta Viyana'dan gelen bir yazıdan Lord Stratford, Türk ulti-
matomunun durdurulduğunu ve Avusturya Notasının İstanbul'a ve Pe-
tersburg'a gönderilmiş olduğunu öğrendi. İngiltere'nin Viyana Büyükel-
çisi, Hariciye Nezaretine gönderdiği bir telgrafta "emirlerinizi Lord Strat-
ford'a ileteceğim" diyordu. Söz konusu emirler 28 Temmuz tarihliydi,
yani Lord Clarendon Türk ulti-
matomunu almadan önce Lord Westmor-
land'dan Lord Stratford'a daha başka bir tertip alınmamış olduğu takdir-
de, Bâbiâli'nin Viyana Notasını kabul etmesi gerekeceğini bildirmesi iste-
niyordu. Başka bir tertip alınmış olduğuna göre, Lord Westmorland'ın
Türk ulti-
matomu yerine Viyana Notasını durdurması gerekip gerekmeye-
ceği sorulabilirdi? Lord Stratford söz konusu notayı, ki elinde bir kopyası
bile yoktu, resmen denetlemeye kalkışmadan önce Londra'dan talimat
gelmesini beklemeyi yeğ gördü. Bu gecikme Lord Stratford'un hüküme-
tinden gelen emirlere karşı koyduğunu ispat makamında istismar edildiy-
se de, üçüncü bir şahsın aracılığıyla gönderilen, üstelik içinde yer alan şart-
ların yerine gelmemiş olduğu ortada olan bu talimat karşısında, Lord
Stratford'un Türk ulti-
matomunu öğrenince Lord Clarendon'un ne gibi
tepki göstereceğini beklemesini tabii görmek insaflı bir hareket olacaktır.
Büyükelçi Londra'ya yolladığı yazıda Nazırın durumu bilerek vereceği ta-
limatın avantajlarından kendisini yok yere yoksun kılmak istemediğini be-
lirtmektedir.

İki gün sonra beklenen talimat, Büyükelçinin eline ulaştı. Lord Strat-
ford'un gayretleri onaylanmakla birlikte, hükümet, Avusturya'dan gelecek
bir notanın Ruslarca iyi karşılanması ihtimali karşısında Kont Boul'un
Türk Notasını durdurup yerine Viyana Notasını yollamasını yerinde bir
karar olarak gördüğünü belirtiyordu. Talimat gelinceye kadar Stratford
yeni notadan kimseye söz açmamıştı. Bundan böyle Bâbiâli'ye notayı sa-
lık vermekte, İngiliz hükümetinin bu belge üstünde gösterdiği ısrarı ve
Reşit'in Mençikov'a yolladığı notayla aralarındaki benzerliği söz konusu
ederek baskıda bulunmaktan geri kalmadı. Üstelik Çar'ın notayı kabul et-
tiği de öğrenilmişti. Reşit Paşa, Büyükelçinin sözlerini nezaketle dinledi,
yalnız Rusya'nın Yunan kilisesi üzerinde bir çeşit protektora kurmasına
imkân verici bazı hükümlere işaret ederek, bunlara Türk ulti-
matomunda
özellikle yer verilmemiş olduğuna dikkati çekti. Lord Stratford, Paşanın bu
nota üzerinde yorumlarını gayri resmi olarak anlatırken, şu cümleyi kul-
lanmaktadır: Yapılan değişikliğin kendisi tarafından ileri sürülen itirazları
karşılımadığını gördümse de, böyle önemle salık verilen bir notaya dire-
nişini desteklemiş olmamak için, susmayı yeğ gördüm.

14 Ağustos'ta Divanda firtınalı bir toplantı yapıldı ve çoğunluk notayı
ister olduğu gibi, ister değişiklikle kabule yanaşmadı. Ertesi gün Reşit Pa-

şa, Büyükelçiye Divanda Viyana notasının kabulü için çoğunluk elde etmeye imkân bulamadığını, kendisinin de notayı değişiklik yapılmadıkça imzalamayacağını söyledi. Londra hükümetinin bu haksız tertibe kapılmasından yakındı. Türkiye için, dedi, başta boyun eğseydik, daha iyi olurdu. Büyük devletlerde, önce destek gör, sonra da böyle yüzüstü bıraksınlar! İşte bu çok kötü oldu. Büyükelçi, cevabında Bâbîâli'ye dayanmayı arkalayıcı sözlerden kaçındı. Ama notanın bu haliyle kabul edilmeyeceğini anlar anlamaz, bir orta yol bulmaya girişti. Lord Clarendon'a diyordu ki: Kesinlikle konuşamadığıma göre, bir yandan notayı benimsediğimi göstermenin, öbür yandan da Bâbîâli'yi memnun edici değişiklik imkânlarına açık kapı bırakır bir karar şekli aramanın uygun ve yüklediğim sorumluluklara yakışır bir hareket tarzı olacağına inanıyorum. Ayın 18'inde Reşit Paşa Divana sunulmak üzere hazırladığı değişiklikleri ve gerekçesini kendisine gösterdi. Büyükelçi, Türk nazırının direnmelerini haklı göstermek üzere ileri sürdüğü sebeplerin sağlamlığı karşısında duyduğu hayranlığı gizlemek zorunda kaldı. Büyükelçi notayı güvensizlikle karşılamak için bunca sağlam sebep gösterebileceğini kestirememişti. Acıklı bir sahne oldu bunların ardı sıra. Reşit Paşa, Büyükelçinin elini öptü ve gözlerinden yaşlar akarak, yurdunu bunca tehlikeler ortasında yalnız bırakmamasını diledi. Lord Stratfor notanın şarta bağlı olmak üzere kabulünü sağlamak için bir hamle daha ettiyse de, Divanın altmış üyesi de notayı ancak değişiklikten geçirildikten sonra kabul edebileceklerini açıkladılar.

Türklerin Viyana notasında yapılmasını istedikleri değişme tekliflerini burada inceleyecek değiliz. Dört devlet de bunlardan hiç de hoşnut kalmadılar. Yalnız Fransız hükümeti bunların ana metnin yanında bir gelişme sayılabileceğini belirtmekten geri kalmadı. Öbür yandan bütün Avrupa devletleri bu tekliflerin önemsizliğini ileri sürerek Çardan kabulünü istemede ağız birliği ettiler. Lord Stratford, Lord Clarendon'a yolladığı yazıda, her ne kadar Kont Buol'un notası üzerindeki şahsi fikirlerini belirtmekten sonuna kadar ve dikkatle kaçındıysa da, Türkiye'nin 12 milyon uyuğu üstünde tam müdahale hakkı Ruslara verilmeyeceğine göre, ileri sürülen değişme tekliflerinin gerekli olduğunu belirtmektedir. Anlaşmazlık konusu meseleye parmağını basmıştı. Petersburg da aynı yere dışlerini geçirmişti. Oysa Ruslar 7 Eylül'de Türk değişme tekliflerini geri çevirmeye ve Osmanlı hükümetinin Viyana notası üzerinde yapılmasını teklif ettiği üç değişiklik üzerinde Ruslar tarafından yapılan yorumlar dil altından çıkarılınca kadar Dört Devlet gözleri bağlı harekete devam etti. Ancak ondan sonradır ki, akılları başlarına geldi ve bütün dünya Lord Stratford ile Türklerin haklı, dört büyük devletin ise haksız olduğunu anladı. Lord Clarendon notayı elleri yanmış gibi bir yana attı.

Viyana notasının Bâbiâli tarafından kabulünün ne gibi sonuçlar vereceğine dair Rus Hariciye Nezaretinin “Diplomatik İnceleme” adlı yazısında deniliyor ki:

Deniz devletlerine karşı üstünlüğü günden güne artan ve Şarktaki durumunun bütün Avrupa’nın iştirakiyle imzalanmış bir belge çerçevesi içinde büsbütün kuvvetlenmiş olduğunu gören Rusya’nın zaferi; askeri gücünü hazırlıksız ortaya sermek zorunda kalan ve sonuçta mali kaynakları büsbütün kötüye saran, buna karşılık da hiçbir kazanç edinmeyen Türkiye’nin bitkin düşmesi; son olarak da, aşırı vatanseverliği yüzünden hükümetinin nüfuzuyla kendi nüfuzunu bir addeden İngiliz Büyükelçisinin itibarca yıkılması sağlanacaktır.

Lord Stratford’un bu dönemdeki her hareketi, bu dikkate değer belge okunduğu zaman, haklı çıkmaktadır. Gene aynı belgede Ruslar kendilerini çevirmiş güvensizlik çemberine rağmen, Türkiye’deki haklarına dair yaptıkları yorumların açığa vurulmasından yakınmakta, oysa bunları zamana göre, yerine göre yorumlanacak bir biçimde sunmanın çok daha akıllıca bir hareket olacağını pişmanlıkla belirtmektedirler.

Viyana notasının kabul edilemez bir şey olduğu ortada. Şu halde Lord Stratford’un bu notayı Bâbiâli’ye kabul ettirmek için elinden geleni yapıp yapmadığını araştırmak haksızlık olacaktır. Notanın tehlikeli yanlarını görmüş olduğuna şüphe yok; öbür yandan şahsi nüfuzunu doğru bulmadığı plan için kullanmayacağı da şüphe götürmez. Fakat resmi yazılardan anlaşılıyor ki, hükümetinden aldığı talimatı desteklemek üzere resmi nüfuzunu sonuna kadar kullanmış, şahsi fikirlerini açıklamaktan kaçınmıştır. Türk nazırlarıyla yaptığı özel görüşmelerin resmi hareketleriyle bağdaşmadığını telmih etmek kadirbilirliğe yakışmaz. Bu gibi durumlarda sükût, rıza manasına gelir dendi. Oysa o anda Türk nazırlarının o notaya direnmesi için telkin kaygısında olmadığı eldeki belgelerden de anlaşılmaktadır.

Bir Büyükelçinin kendi hazırladığı bir planın hasır altı edilmesi karşısında öfkelenmesi olağandır. Lord Clarendon ile Lady Stratford’a yazdığı mektuplarda bu öfkenin izlerine rastlarız:

[Lord Clarendon’a, 20 Ağustos] Bu işin son devresi daha önceki devrelerden çok daha sıkıcı oldu. Tuttuğum hareket tarzının tasvibi, yararlığına bütün kalbimle inandığım ve en ufak teferruatına kadar üzerinde kafa yorulmuş bir planın hasır altı edilmesini, geçiverilmesini mazur gösteremez. Bu red kararının daha başarılı bir hal çaresine yol açtığı avuntusundan da yoksunum.

Son zamana dek Viyana’da bir Konferans tertiplendiğinden bile haberli değildim. Dört Büyüklük arasındaki rastgele toplantıların burada yapılan toplantılara benzer olduğunu sanıyordum.

Ümit ederim ki, Bâbiâli’nizin tekliflerini tasvip ve destekleme kararını vermede kendinizi hür hissediyorsunuz. Rus Çarının notayı olduğu gibi kabulünün

daha başka güçlükler çıkaracağından korkmamak elde değil. Türkler her şey hazır.”

[Karısına, cumartesi gecesi-pazar sabahı, 20-21 Ağustos] Sen acımazsan bana kim acır? İki satırlık bir mektup yazacak kadar bile vakit bulamıyorum. Dün bütün gün uğraştıktan sonra, yetmiyormuş gibi bütün gece çalıştım durdum. Üstelik konu da hiç tatlı değil. Hükümet reisiyle Hariciye Nazırı fena halde içerleyecekler. Bâbiâli, Viyana notasını bu haliyle kabul etmekte direnmiyor. Türkler heyecan içinde. Birlikteki çalışmalar güme gitti, durup durduğu yerde böylesine atlatılmak onları gücendirdi. Üstelik böyle hareket etmeleri için de akla yakın bir sürü sebep var. Kendilerine sunulan nota güven verici değildi. Haklı olarak, hem de büyük bir cesaretle davalarında direndiler. İmparator Nikolay'ın haline bakılacak olursa, ortalık iyice karışacak. Sonu neye varır bunun, bilemiyorum.

[Karısına, 31 Ağustos] Kraliçenin söylevini okudum, bu konuda verilen demeçleri de birer birer elden geçirdim. İçime ürküntü gelmedi dersem, yalan olacak. Korkarım, soyut bir barış düşüncesine her şey feda edilecek. Türkler bir başlarına bırakılacak, Ruslar da yürüyüp geçecekler üzerlerinden. Senin anlayacağın, bütün emeklerim boşa gidiyor. Yazık! Çok yazık! Onca başarı berbat ediliyor. Bütün bunlar memleket işlerini sağlam tutmamaktan ileri geliyor. Parti politikası, başka çıkarlar, meseleleri gereği gibi görüp ona göre harekete engel oluyor. Dillerinde kocaman kocaman laflar, kafalarında hap kadar düşünce. Saldırganlara zaafımız mı var, nedir? Duman attıracağımıza onlara, tütsü yapıyoruz. Bu sözlerime bakıp da kocanın ölümüne susadığını sanma! Ben ne harp, ne barış taraflısıyım. Benim istediğim, bu meselenin sağlam, dayanaklı temeller üstünde halli. Meseleyi yanlış anladıysak, önemini abarttıysak, biz de anlayalım da ona göre hareket edelim. O zaman işte herkesten önce ben harekete geçer, diploması savsaklaması içinde yürütmeye bakarım işi. Ama gerçekten büyük Şark Meselesiyle karşı karşıyaysak, bu büyük dava kapımızı açıyor, evimizin camından içerisini dikizliyorsa, istediği kadar sıkıcı, çirkin bir şey olsun, göğüs gerip, yürekli insanlara, devlet adamlarına yaraşır şekilde hareket zorundayız. Clarendon'un mektupları anlayışlı, yumuşak başlı, yaptıklarımızın çoğunu onaylıyor gibi görünüyor, ama İstanbul'da hazırladığımız plan hasır altı ediliverdi. Dediklerime kulak asılmadı. Türklere gerekli saygı gösterilmedi, haksız muamele edildi. Dolayısıyla gururları incindi, öyle bir durum çıktı ki ortaya, halk, ordu, öylesine coştı ki, boyun eğmek, direnmek kadar tehlikeli hale geldi Bâbiâli için. Kısacası haftalar önce Hariciye Nezaretine yazdığım yazıda geçen şu söz, korkarım, doğru çıkacak: “Aşırı bir barış arzusu harp tehlikesi doğurabilir.” Kimbilir belki de zarlar çoktan atıldı. Türkler harbe kararlı, tabii ileri sürdükleri değişme telifleri kabul edilmezse. Ordu, halk, sakın sakın durup dururken, öylesine kıskırtıldı ki, başka çıkar yol da kalmamış olabilir. Zavallı Sultan!.. Sana anlatacak o kadar şey var ki! Bir daha sefere artık...

Çarın Türk değişme tekliflerini toptan geri çevirdiği resmen 25 Ey-

lül'de İstanbul'a bildirildi ve notanın olduğu gibi kabulü yeniden salık verildi. Lord Stratford da ister istemez bu öğüde katıldı ve Türk Nazırlarını dört devletin vereceği bir garantinin yanı sıra, değiştirilmemiş haliyle notayı kabule teşvik etti. Reşit'e bu planı benimsemesi için dil döktü, ama boşuna! Halkın kafası kızmıştı bir defa. Ne Sultan, ne de nazırları karşı durabilirlerdi artık. Ertesi gün İmparatorluğun Büyük Divanı 177 oyluk çoğunlukla Viyana notasının değişmemiş haliyle kabulüne imkân görmediğini ve dört büyük devletin garantisıyla bile bu karardan cayılmayacağını ilan etti. Böylece harp kaçınılmaz oluyordu. 4 Ekim'de Ömer Paşa'nın eliyle Prens Gorçakov'a bir ültimatom yollandı ve on beş gün içinde Eyaletlerden geri çekilmeye davet edildi, menfi cevabın harp ilanı sayılacağı bildirildi. Rus komutanı 10 Ekim'de yolladığı cevapta, ne harp, ne barış, ne de eyaletleri tahliye yetkisine sahip olmadığını bildiriyordu. Bu, Reşit Paşa tarafından "harbin başlaması" şeklinde yorumlandı. Cevap eline ayın onuncu veya on birinci günü erişmişti. Demek ki, o tarihten itibaren, hiç değilse teorik olarak, harp hali ortaya çıkmış oluyordu. Rusya'nın donanmasıyla derhal başkente hücum etmesinden çekinen Türkler, Fransız ve İngiliz Büyükelçilerini donanmalarını çağdırtmak için sıkıştırmaya başladılar. Deniz harekâtını anlatmaya geçmeden önce Viyana notasının değiştirilmesi teklifiyle donanmaların çağdırılması olayları arasındaki dönemi daha iyi belirtebilmek için, Büyükelçinin özel mektuplarından bazı bölümleri buraya aktaralım:

[Karısına, 1 Ekim] Kanlı bir ihtilalden kıl payı kurtulduk, ama bu sefer de balıklama harbe daldık. Sultan ile Divan harbe karar verdi. Ruslar bu günlerde Eyaletlerden geri çekilmeye davet edilecek, aksi halde harp başlayacak. Hiç de sevimli bir durum değil. Önlemek için elimden geleni yaptım. Önleyebildik de. Ne yaparsın ki, bir alay beceriksizliğin şişirdiği olaylar emeklerimizi önüne kattı götürdü. Tek avuntum, zamanında bütün bunları ihtar etmiş ve ta baştan beri yolumdan caymamış olmam. Donanmayı çağdırmam istenecek; şimdiden içim kararmaya başladı. Tanrı yardımcımız olsun! Şu canım Boğazda oturup da denize bile şöyle ağız tadıyla bakmaya fırsat bulamayan kocanı arasına düşün, olur mu!

[W. Canning'e, 9 Ekim] Pazar günü, ama tatil filan değil. Masamın üstündeki kâğıt yığınlarını bir görsen, acırdın bana. İş başımdan aşkın, bir alay dikenli mesele var halledilecek; hepsi de benim elime bakıyor, hepsi de benim sorumluluğumda. Mençikov gideli dört ay oldu, iyileşeceğine kötüye gidiyor işler. Senin anlayacağın, harbin eşiğindeyiz, koptu kopacak. Tuna'nın berisinde yaşayanların bunda zerre günahı yok. Hele Türkler! Daha fazlasını onlardan beklemek haksızlık olur. Beklenilenden çok daha fazlasını yaptılar diyeyim de,

anla! Bütün bunların bir sorumlusu var. Bir çeyrek yüzyıldır bütün Avrupa ile oyun oynamaya kalkışan, bu arada zaman zaman kendisini de oyuna getiren adamda bütün kabahat! Onun başının altından çıkan bu bela, zamanla öylesine çatallaştı ki, harbi ancak bir mucize önleyebilir. Bütün medeni âlem bu anafora kendini kaptıracak, korkarım. Elimden gelini yaptım, gidişi doğru bulduğum zamanlarda şahsi gayretimle, beğenmediğim hamlelerde de sorumluluğunu bilen bir temsilci olarak çalıştım. Ama ana meseleyi bir an için bile gözden kaçırmadım ve olaylar.gösterdi ki, Türkler Viyana notasına güvenmemekte, bel bağlamamakta yerden göğe haklıymış ve birkaç gündür burada bulunan *Times* yazarı Mr. Reeve'in hak verdiği gibi, ortada uğrunda savaşmaya değer bir mesele varmış. Ruslar Eyaletlere girdiğinde Sultanı harp ilanından kaçınmaya davet ettiğim zaman, bunu barış için ve Müttefiklerin anlaşmazlığı hal için sıkı bir işbirliği halinde hareket edecekleri inancı içinde, yani ana meselelerin hatırı için yaptım. Bir yanda kötü bir davaya bağlanmış güçlü bir insan. Karşısında ise davası haklı, ama zayıf biri. Kimin pohpohlandığını, desteklendiğini söylemeye lüzum yok. Kavga, Londra sokaklarında olsa, durum başka türlü olurdu. Kim ne derse desin, fırtına yolda, başlangıcını görmek kolay, ama sonunda ne olacağını kestirmek güç.

ON ALTINCI BÖLÜM

DONANMANIN ÇAĞIRILMASI

Ekim-Aralık 1853

Donanmanın çağırılması, Lord Stratford için öteden beri uykularını kaçıracı bir mesele olmuştur. Müttefik donanmasının Boğazda görünmesinin ne rizikolara yol açacağını pek iyi biliyordu ve harp ilan edilmedikçe Boğazları geçmenin yabancı harp gemilerinin barış zamanında Boğazlardan geçmemesini hükümlendiren 1841 antlaşmasını ihlal anlamına geleceğinin de farkındaydı. Bundan dolayı gelişigüzel, acele bir kararla yok yere buhran yaratmamak için alabildiğine ihtiyatlı hareket ediyordu. Hatırlayacağımız gibi, İngiltere'den ayrılırken kendisine tanınan yetki, Malta'da bulunan Amirale hazırlıklı bulunmasını emretmekten ibarettir. Bu yetki, 2 Haziran'da Avrupa hükümetlerinin donanmalarını Büyükelçilerden gelecek tamamlayıcı emirleri beklemek üzere Besika Körfezine yollamaları ve böylece harbe doğru ilk adımı atmaları sırasında genişletildi. Bu hareket her zamanki manevralar çerçevesi için yola çıkarıldığını ve bunun Rus ultimatomuna ve Prens Mençikov'un Türkiye'den ayrılışına doğru dan doğruya bir cevap yerine geçtiğini biliyordu. Bununla birlikte donanmalar Çanakkale hisarlarının dışında kaldıkça, Rusya'nın protesto için dayanacağı bir bahane yoktu. Lord Stratford bir yandan bunun erkekçe bir politikaya girişmenin işareti sayılabileceği düşüncesiyle sevinirken, bir yandan da donanmaların mümkün olduğu kadar Boğazların dışında kalması için elinden geleni yapmaya bakıyordu.

O ara Türklerin kışkırtılmaya hiç ihtiyacı yoktu. Çoktan gemi azıya almışlardı. Şeyhülislam, Viyana notası gibi bir belgeye basmaktansa, mühürünü paralamaya hazır olduğunu ilan etmişti. Reşit, M. de la Cour'a, Avrupa Saraylarının Bâbiâli'ye küçük düşürücü tavizleri kabul etmesi hususundaki baskısının eninde sonunda Türkleri Rusya'nın kucağına atacağını

söylemiş ve Fransız Büyükelçisi böyle bir hal karşısında Fransa'nın Avusturya ve Prusya ile birleşip İngiltere ile Türkiye'yi bataktaki bırakacağı cevabını vermişti. Bâbiâli'nin davranışı medrese mollaları ve müderrisleri tarafından destekleniyordu. Sonunda açık ayaklanmaya geçen softalarla ulema kafirlere taviz verilmesine karşı cephe aldılar. Bu gibi hareketler Şarkın dar kafalı softaları arasında olağan şeylerdendi ve hükümetin ayaklanmayı Batılı diplomatlara karşı bir silah olarak kullanmak üzere hazırladıklarını iddia yersizdi. Ne var ki, Avrupalı diplomatlar ayaklanma karşısında kayıtsız kalamadılar. M. de la Cour, yurttaşlarının nasıl bir kırıgına kurban gideceklerini Fransızların o kendilerine özgü abartıcı üslubuyla anlattı. M. Drouyn de Lhuys de yardıma koştu. Lord Clarendon'un Lord Aberdeen ile danıştıktan sonra, Türkiye temsilcisinden gelen tek bir telgraf raporundan ibaret bilgi üzerine, Lord Stratford'un tamamlayıcı raporlarını beklemeye lüzum görmeden, donanmanın Boğazlara girmesi gibi son derece önemli bir karara nasıl vardığını kendi kaleminden okumak ilgi çekici olabilir. Birkaç günlük bir gecikme İstanbul'daki yabancılar için hiçbir tehlikenin söz konusu olmadığını anlamaya ve Lord Stratford'un kargaşalığı bizzat bastırdığını ve donanmanın gelmesine lüzum kalmadan İngiliz yurttaşlarının güvenliğini sağladığını öğrenmeyecekti. Canning, İngiliz kolonisini korumak üzere sadece bir iki vapur getirtmiş, Fransızlar da aynı şeyi yapmışlardı. Bundan öte hazırlık zaten manasızdı. Sade söylentisi Hariciye Nezaretini ürkütmeye yeten bir ayaklanma, İngiliz Büyükelçiliğinin başında bulunan soğukkanlı insan tarafından kısa zamanda karşılanmış ve bastırılmıştı. Güçlü insan, gücünü ortaya koymak istemese de sırf yenilmez iradesinin üstünlüğü sayesinde ortalığı yatıştırıverirken, güçsüz insan korkusundan ne yaptığını bilmez halde, kullanamayacağı silahlara el atmaya kalkar. İşte böyle bir kıyaslama, Büyükelçinin hareketini gereği gibi anlamamıza el verecektir.

Lord Clarendon'un aldığı yersiz karara karşı ilk tepki Rus Büyükelçisi Baron Brunov'dan geldi. Donanmaya verilen talimatın Antlaşmayı ihlal demek olacağını bildiren bu Rus notasına karşı Hariciye Nezareti ilk Rus erinin Eyalet topraklarına girmesiyle barış halinin sona ermiş olduğunu ve donanmanın İstanbul'a kadar çıkacağı cevabını verdi. Bu yazışmanın St. Petersburg'da yarattığı düş tesirinin harbe yol açan olayların dizisindeki yeri büyüktür. İşin en tuhaf tarafı, Lord Clarendon'un verdiği yersiz emir en çok hareket yaratması beklenen yerde hiçbir etki uyandırmadı. Densizlik St. Petersburg'da yapacağını yaptı, ama İstanbul'daki soğukkanlı elçimiz gene kendini gösterdi, bu densizlikte tuzu bulunsun istemedi. Lord Stratford, donanmayı çağırma emrini kendine özgü soğukkanlılık ve ileri görüşlülükle karşıladı. Cevabında alaycı bir hava sezilmektedir. Hükü-

metin “İngiliz yurttaşlarının hayatını korumak üzere, M. de le Cour’un telgrafından edindiği bilgiye dayanarak gösterdiği ilgiyi” ve talimatın özellikle, kendine “donanmanın İstanbul’da bulunması hususunu, gerekirse, Sultanı da korumaya teşmil olunmak üzere mütalaa yetkisi” tanıyan bölümünü büyük dikkatle okuduğunu söyleyen Lord Stratford, Lord Clarendon’un talimatını bilerekten yanlış anlamaktadır. Zira Clarendon’un yazısında yukarıda tırnak içine aldığımız sözlerden eser yoktur. Nazırın dediği şundan ibaret: Ekselanslarına donanmayı İstanbul’a çağirtma yolunda talimat verilmiştir. Lord Stratford yazısının daha aşağısında Nazırın sözlerini anlamazlığa gelmekte daha da ileri gitmektedir. İyi ki her iki bakımdan da donanmayı çağirtmak için bir sebep yok ortada. Bir iki vapurdan ibaret bir yardımın şimdilik yeteceği kanaatindeyim... Hükümetimizin Çanakkale’yi vakitsiz geçmekten doğacak sıkıntılardan uzak tutulması için gayret sarf etmeyi bir ödev sayarım. Bu cümlelere yer veren yazı, 6 Ekim tarihli dir. Bunun üzerinden on beş gün geçmiştir, Lord Stratford donanmanın Boğazları geçmesi emrinin uygulanması gayretlerinde hâlâ direnmektedir. Emre uyulmuş olsaydı, 1841 Antlaşmasının ihlal edildiği iddiası ortaya atılabilirdi. Ama emre uyulmadı. Bâbiâli’de durum, Lord Clarendon’un 2 Haziran tarihli yazısından bu yana devam edegelen sınır içinde bırakıldı. Donanma, Türklerin Ruslarla harp halinde olduklarını açıkça ilan etmelerinden sonra başka bir sebeple çağırıldı.

Bâbiâli, Eyaletleri boşaltmak için Prens Gorçakov’a on beş günlük ulti-matomunu verdikten sonra, Rusların bu mühletin bitimini beklemeden apansız, belki de Boğaz üstüne inip başkenti tehdit edeceklerinden korkarak, donanmanın himaye için çağırılmasını istedi. Talep ayın sekizinde yapılmıştı, Lord Stratford ise Amirale hareket emrini on iki gün geciktirdi. Bu arada Prens Gorçakov’dan cevap notası, Rusların tahliyece niyetli olmadığını, dolayısıyla harp halinin varlığından en ufak bir şüphe kalmadığını ortaya koydu. Şu halde 1841 Antlaşmasına göre, donanmanın Boğazlara girmesi için hukukça hiçbir engel kalmamış oluyordu. Üstelik Sivastopol donanmasının da hareket hazırlığı söylentisi dolaşıyordu. Bunun üzerine İngiliz ve Fransız Büyükelçileri 20 Ekim’de filoları çağırdılar ve 22 Ekim’de donanmalar Çanakkale Boğazını geçti.

Atılan bu önemli adımı hükümetine bildirirken, Lord Stratford bu hareketinde “Sultanı korumak” üzere başlangıçta aldığı talimata dayandığını özellikle belirtti. 23 Eylül emrine temasa “son emirlerin verilmesine yol açan durumun ortadan kalktığını” işaret etmeyi boşlamadı. Ortada ayaklanma tehlikesi falan kalmamıştı. İlk talimatı alalı sekiz ay olmuştu, dört aydan beri de donanma üzerinde tam yetkiye sahipti. Fransızlar onu

harekete geçirmek için boş yere uğraşılar. İngiliz hükümeti ise Paris'ten gelen ihtiyatsız öğütlere kulak vermekten kendini alamamıştı. Lord Stratford gene de uluslararası garantileri çiğnemeksizin donanmayı çağırma zamanı gelinceye kadar kılını bile kıpırdatmadı. Biraz daha beklemeyi istedi, ama Türkler sabırsız çıkmışlar, Fransızlar da baskıyı artırmışlardı. Lord Clarendon'a yolladığı bir yazıda "bu kadar beklemekle bir çatışma çıkabileceğini bile göze almış" olduğunu söylemektedir.

Donanmanın hareketi, barış müzakerelerinin kesilmesine yol açmıştı. Amirale hareket emri verdiği anda bile (21 Ekim), Londra ile Viyana'ya Bâbiâli'nin kabul edeceğini ve Rusların isteklerini karşılayacağını sandığı tebliğ ve notayı yollamaktan geri kalmadı. Öbür yandan Türk hükümetini muhasamatı on gün daha geriye bırakmaya razı etti. Bu geciktirmeyi sağlayan yazı birçok bakımdan ilgi çekicidir. 20 Ekim'de Pisani'nin eliyle Reşit Paşa'ya yolladığı bu yazıda diyor ki:

Reşit Paşa'ya anlat! Londra'dan az önce bazı yazılar aldım. Muhasamatı şimdilik durdurması lazım. Başka çare yok. Harbe böyle gözü kapalı girişecek olursa, İngiltere'yi de Fransa'yı da kaybedeceğini ona söyle! Üstelik beni de gücendirmiş olacak. Ömer Paşa'ya ve Asya'daki öbür komutanlara yeni bir emir alıncaya kadar yerlerinden oynamamaları emri bugün yollanmalı. Fransa ile birlikte bu işte Bâbiâli'yi destekleyeceğiz. Hemen kendisine gidip bunları anlat! Daha başka kimselerle görüşmem lazım bu arada. Konuşma biter bitmez, ya bir mektup yazar ya da Paşa'nın Baltalimanı'ndaki yalısına kendim giderim. Sen de beni orada bekle!

Yolladığı nota Londra ve Paris'te uygun karşılandı. Lord Clarendon Lord Stratford tarafından yapılan teşebbüslerin hoş karşılanmasını rica ettiyse de, Avusturya, İngiltere ve Fransa'nın ısrarlı ricalarına rağmen, harp ilan edildiğine göre artık nota değil, bir barış Antlaşmasının gerekeceğini söyleyerek Stratford'un notasını geri çevirdi. Böylece Çara topluca baskı yapabilmek için çıkan ikinci fırsat da Avusturya yüzünden kaçırıldı.

Lord Stratford bu başarısızlık karşısında şaşalamadı, 22 Ekim'de karısına yazdığı mektupta şöyle diyor:

Barış için bir teşebbüse daha giriştim. Üç ay önce olsaydı, sanırım, yaraya merhem olabilirdi, şimdi ise Beyaz Kitapta yer almaktan başka bir işe yaramayacak. Harp, alınyazısı. Bu sefer kaçınamayacağız galiba. Onun için geniş çapta bir başarı kazanabilmemiz için ne gerekiyorsa hemen hazırlığına girilmesini öğütledim. Türklere yardım etmemiz gerekli, bunun için ne kadar kararlı olursak, o kadar iyi...

Amirale filoları Navarin savaşının yıldönümünde Boğazlardan geçirmesi emri verdim.

[25 Ekim] Filolar Çanakkale'yi geçti. Bizim gemiler daha gelmedi. Kuzeyde sert rüzgârlar esiyor...

Barış için bir deneme daha yap, diyorsun. Dediğini yaptım. Binbir güçlükten sonra, muhasamatın on gün için durdurulmasını sağladım. Ölü doğmuş umutlarımı bağladığım nota, Londra ile Paris'te kabul edildi. Gelgelelim Rusya kabule yanaşmayacak, Avusturya ise en ufak bir baskıdan bile kaçınacak. İşin aslına bakarsan, muhasamat şimdilik başlamamış bile olsa harbin koptuğuna bir bakıma üzgün değilim. Ne olacaksa olsun!

Bir teklif reddedilir reddedilmez arkasından hemen bir ikincisi yollanıyordu. Nitekim Lord Stratford'un notası Viyana yolundayken, Büyükelçinin tavsiyesiyle hazırlanmış ve Viyana notasının değişik bir şekli olan ikinci bir nota yollanmıştı. Lord Clarendon kararsızlığından dolayı kınanabilir belki, ama çalışkanlığına diyecek yoktu. Büyükelçiyle Nazırı aynı fikir üzerinde çalışıyorlardı. Lord Stratford bu fikri 28 Eylül'de ortaya atmış ve aynı gün son biçimi alan bu teklif üzerinde Kont Buol İngiliz Hariciye Nazırının yardımıyla çalışmaya başlamıştı. Dört devlet tarafından sunulacak bir müşterek nota, Viyana'daki temsilciler arasında yapılacak önemli bir toplantının protokolü ile birlikte, 5 Aralık'ta İstanbul'a yollandı.

Müşterek nota 17 Aralık'ta İstanbul'a varıncaya kadar çok şeyler olmuştu. Viyana Elçisi, Viyana notasının kabulüne imkân olmadığını gördükten sonra, Bâbüâlî'ye yeniden yanaşmayı denemiş ve Rusların Olmütz görüşmesinde açıkladıkları barışçı emellerin Yunan kilisesi üzerinde isteklerinin kabul edilmesi şartıyla gerçekleşebileceğine dikkati çekmek istemişti. Lord Clarendon meseleyi aynı açıdan görmüyordu. Çarın son manifestosu, Eyaletlere bir Rus valisinin atanması, Prens Gonçarov'un Sultana savurduğu tehditler, onca uzlaşıcı bir davranışa belirti olmaktan uzaktı. Bâbüâlî de Nota kendisine 24 Kasım'da sunulduğu zaman, aynı düşünce de olduğunu gizlemedi. Bir yandan harp dolu dizgin ilerliyordu. Allison 25 Kasım'da Lady Stratford'a şunları yazıyordu:

Büyükelçi sıhhatte. Merak edilecek bir şey yok. Bu arada dayanacak bir barış aşkımız var, o kadar. İnşallah umutlarımız gerçekleşir. Öte yandan Türkler aslanlar gibi doğuşuyorlar. Asya'daki çarpışmalar sırasında, tüfeklerini bir yana atıp bıçaklarla saldırmışlar Rusların üstüne, esir mesir dinlemiyorlar. Bu gidişle, elimizi çabuk tutmazsak, barış antlaşması yapacak Rus kalmayacak diye korkuyoruz. İşin sıkıcı yanı, barış planlarının çoğalması. Lord Clarendon akla yakın bir tasarı yollamıştı, tam onu Türklerin kafasına sokuyorduk ki, Avusturya tasarısı sökün etti. Fransızlar şimdi de Viyana'dan gelen Tasarıyı tutmaya başladılar. Hükümetlere saygım var, ama bu saçma işler Türklerin ekmeğine yağ sürüyor. Ortada başka canlı kalmazsa eğer, "Binbir Nota" adlı bir melodram yazmak da bana düşecek.

Bu mektupta mubalağa payı az. Zira Avusturya yaya kalınca, ardından Prusya yeni bir tasarıyla ortaya çıktı. İşleri büsbütün kanştırmak istemiş gibi, Fransız Büyükelçisi bir plan daha sundu. Bu da yetmedi, Müşterek Nota Viyana'da pişiriledursun, Lord Clarendon'un tasarısı 24 Ekim'de İstanbul'a vardı. Fransa'nın ve mümkünse Avusturya ve Prusya'nın desteklemesiyle Bâbiâli'ye sunulması isteniyordu. Gelgelelim tasarı muhasamatın henüz başlamadığı ve dolayısıyla Barış Antlaşmasına lüzum olmadığı düşüncesine dayanıyordu. Reşit Paşa, iki ay önce olsaydı Clarendon Notasının Bâbiâli'ce uygun karşılanacağını belirttikten sonra, muhasamat başladığına göre durumun bambaşka bir seyir almış olduğunu ileri sürdü. Lord Stratford Notayı kabul ettirmek için elden geleni yapmaktan geri durmadı. Notayı hiç yoktan iyi bir uzlaşma kapısı olarak gördüğü için Reşit'i razı etmek için didindi durdu. 14 Kasım'da Divanın bu konuyu görüşeceği akşam, Reşit'in evine gitti ve toplantı vaktine kadar, Türk vezirini kandırmak için diller döktü. Gene de Reşit'ten söylediklerinin elifi elifine Divana nakledileceği yolundaki vaadin dışında bir şey koparamadı. Reşit, kendisinin Divan toplantısına orada konuşmasını teklif etti ve bunun dışında bir şey yapamayacağını söyleyerek Büyükelçinin tekliflerine ayakbağı olmaktansa istifa etmeye hazır olduğunu belirtti.

[Karisına, 14 Kasım] Barış peşindeyim hâlâ, ama bir başıma. Daha doğrusu, bugünden kayıp bir umut ardında koşuyorum. Şimdiki teklifimiz iki ay önce yapılmış olaydı, pekâlâ kabul edilirdi. Artık durum değişti. Hiç değilse Türkler için. Harp gemileri demir atmış karşıda. Esaslı bir filo olacak. Zavallı De la Cour geri çağırıldı.

[19 Kasım] Barış umudundan eser yok. Üzülerек söylüyorum. Reşit de harp tarafı. Meslekdaşlarından geri kalmıyor. Bunu mazur gösterecek, haklı gösterecek nice bin sebep var tabii ama, kim ne derse desin, Bâbiâli'nin şimdi önüne uzatılan barış şartları çerçevesinde bir hal çaresi araması en çıkar yoldu. Şimdiye kadar bu inançla didindim durdum.

Türkleri zapt etmek her gün biraz daha güçleşiyordu. Prens Mençikov'un gidişinden bu yana, altı aydır Elçi, ihtilafı uzatmadaki tehlikeyle haksız davranışı hükümetine anlatmak için yazı üstüne yazı yazıyordu. Türkiye, harp hazırlıklarının uzaması sonucu beliren mali zora dayanamazdı. Hele halkın askerlik damarı bir kere kabarıncı yatıştırılması güç mü güç olurdu. Bu tehlike gün geçtikçe büyüyor ve Bâbiâli'ye Ruslara en ufak bir tavizi içine alır yolundaki teklifleri bile kabul ettirmek büsbütün imkânsızlaşıyordu. Aslına bakılacak olursa, çatışmanın başından beri Türklerin durumu iyiydi. Hem sonra bir Türk - Rus harbinde ille Rusların galip çıkacağı inancı yeni yerleşti. Rus kuvvetlerinin Prut bataklığında

sarılp, güç bela paçalarını kurtardığı zamandan beri Rus birliklerinin üstünlüğü de öyle kesinkes belirmiş değil. 1809-12 seferi, Budapeşte’de barış yapıldığı sıra Rusların lehine dönmüş olmakla birlikte, genel olarak başabaş götürülmüştür. Edirne zaferi, Diebiç’in oynadığı kumar sayesinde kazanılmıştı. Elindeki kuvvetlerin sayısı bilinseydi iş aleyhine dönebilirdi. Türklerin geçen harpte düşmanlarının hakkından gelecek güçte olduğunu ileri sürenler var; haksız da değiller. Plevne Rusların baskısına dayanamadığı için değil, Romanya’nın arkadan vurması üzerine elden çıkmıştı. Ne olursa olsun, şurası muhakkak ki 1853’te Türkler aşağılık duygusu içinde değillerdi. Akılları harbe yatmış ve güven içindeydiler. Uzak eyaletlerden yığın yığın asker geliyordu. Mısır bir birlik yolluyordu. Halifenin İslam dünyasına uçurduğu Cihat haberinin müspet cevap alması da kuvvetle muhtemeldi. Üstelik dünyanın iki büyük deniz devletinin bandıralarını taşıyan donanmalar başkentin sularında demir atmış, bekleyip duruyorlardı. İstanbul’a gösteriş için gelmediydi ya bunlar! Kısacası Türkler kendilerine ve saflarındakilere güveniyorlardı.

Lord Stratford bu harp taşkınlığının geliştiğini görmüşse de önleyememişti. Temmuz teklifi kabul edilmiş olsaydı, işler daha değişik olabilirdi. Artık Türklerin yeni tekliflere kulak vermesini beklemek çocukluk olurdu. Rusya’ya en ufak taviz, İstanbul’da ihtilal kopması demek olacaktı. Bununla birlikte Türkleri Avrupa devletlerinin isteklerine açık görünmeye razı edip Rusların barış yolunda tek engel olduğunu ispat gerekiyordu. Bütün imkânsızlığa rağmen Lord Stratford bu emelini gerçekleştirmek için hemen çalışmaya koyuldu. Lord Clarendon’a yolladığı şu yazıda durumu nasıl soğukkanlılıkla ele aldığını görebiliriz (24 Kasım):

Ruslarla olan anlaşmazlıklarında Türklerle salık verilen şeylerin başında sükûnetle sebat geliyor. İlk liyakatı Prens Mençikov’un ultimatomundan sonra manifestonun açıklanmasına kadar olan devrede yeteri gibi gösterdi. İkinci sebat hasletini de Viyana notasını geri çevirişte ve savunma hazırlıklarındaki düzen ve enerjisiyle ortaya koydu.

Rus ordusunun sınırı geçip, Bâbü’lî’yi hiçe sayarcasına eyaletleri işgali üzerine seçtiği tutum, Türklerin sükûnet ve soğukkanlılık hasletleri için tam bir kıstas olmuştur. Harp ilan edeceği yerde ağırbaşlı bir protesto göndermekle ve Avrupa devletlerine başvurmakla yetindi. Ama müzakere kapısını açık tuttuğu sırada Rusya’ya karşı direnme için gerekli hazırlıklara başlaması da beklenemezdi. Sultan böyle yapmayıp da kendi davasına kayıtsızlık gösterip, bütün yükü Müttefiklerin omuzuna yıkmış olaydı, işte asıl o zaman şikâyet hak kazanırdık.

Osmanlı Nazırları durumun zorladığı tutumu yürütürken, İmparatorluk içinde ulusal duyguların galeyana getirilmesine ve ayrıca yapılacak büyük fedakâr-

lık karşılıksız kalmayacağı umudunun yaratılmasına çalıştılar. Zat-ı devletleriniz de bildiği gibi Müslümanlar arasında millet duygusu hemen hemen din duygusuyla karışmış haldedir ve ulusal kaygılar üzerine kurulmuş bile olsa, siyasal bir emelin irtica kuvvetlerine yer verilmeden gerçekleştirilmesi imkânsızdır. İşte bu füzden tutum serinkanlılık sınırları dışına bir kere atladıktan sonra, mesele Rusların haksız isteklerine direnmekten ibaret kalamazdı. Rusların üstünlüğü toptan yok edilmeliydi ki, İslam gururu tatmin edilebilsin. Rusların burnu havada hareketleri, çevirmek istedikleri dolaplar da bu yarı ulusal yarı dinsel isteği destekledi. Hükûmâtın, ordunun ve halkın bir nokta etrafında birleşiveren ruh hali, hükûmet içindeki anlaşmazlıkları ortadan kaldırdı. Reşit Paşa ile Serasker arasındaki çekememezlik idare mekanizmasını tedirgin etmekten çıktı. Reşit'in itibarı alabildiğine arttı. Sultan da artık Yüksek Divan tarafından iki ay önce verilen kararı yürekten destekliyor. İçinde Bâbü'lî'nin en ufak payı bile olmayan birtakım şartlar öyle bir birlik ve dayanışma havası yarattı ve gerek Sultanın, gerekse Nazırların bu havaya uygun davranışı öteden beri gergin münasebetlerde öyle bir rahatlamaya yol açtı ki, Türklerin şimdi sınırlarda gerçekten iyi yetişmiş birlikleri ve sularda İngiliz ve Fransız donanmaları dururken, Rusya'ya karşı güttükleri eski yatıştırma politikasının damgasını taşıyan herhangi bir teklifi geri çevirmelerinden daha tabii bir şey olamaz. Hem sonra ne Sultan, ne nazırlar bir anda kazandıkları itibarı ayaklar altına alıp, bütün ulusun umutlarını çiğneme pahasına sıkıntıya göğüs germek rizikosu altına girmek istemezler. Ben gene de dilimin döndüğü kadar onlara anlatmaya çalıştım ki, bu duygular istediği kadar yerinde ve haklı olsun, şu anda bunlara kapılıp gitmek yanlıştır; meseleyi Sultanın şerefine uygun bir uzlaşma havası içinde halletmek dururken, yok yere muhasamat haline devam, büyük kayıplara, felaketlere ve belki de bir genel harbin peşi sıra sürükleyeceği yıkımlara yol açacaktır. Ne yazık ki, göz kamaştırıcı umutlar ve öfke yan yana geliverince, ne ihtiyat kaldı, ne soğukkanlılık.

Bazen Reşit'in de bu aldatıcı etkilerden kendini kurtaramadığına inanasım geliyor. Ama şunu hemen söylemeliyim ki, Reşit de, arkadaşları da Rusların azınlıklar alanındaki iddialarına son verilmesi ve ilgili notaların siyaset masasından bütün bütüne kalkmasından gayrı bir şey istemediklerini söylemeye devam ediyorlar. İçlerinden de Eyaletlerde durumlarını sağlamlaştırmak, Kafkasya'ya bağımsızlık verilmesi ve harp tazminatı gibi şartlar ileri sürmeyi geçirmektedirler belki. Yalnız Müttefiklerin tavsiyesi üzerine bunlardan vazgeçip Bâbü'lî'nin lehine daha önceden kabul edilmiş garanti ve hakların yeniden kabulüyle yetinebilirler. Bütün istedikleri Rusların Azınlık meselelerine müdahaleden vazgeçmesi. Bunun için de her çeşit notayı, istediği kadar ihtiyatlı bir dille yazılmış olsun, halkın duygularını incitir iddiası ve Rusların asıl niyetlerine açık kapı hizmeti görür korkusuyla reddediyorlar.

Bu korku, Rus kabinesinin son hareketleriyle büsbütün haklı hale geldi. Rusya'nın Türkiye'yi zorladığı bunca fedakârlıklardan sonra Bâbü'lî'nin aynı konuda sıkıya maruz kalmamak için tertip almasını haklı karşılamak gerekmektedir.

Rus İmparatoru yeni yolladığı manifestonun ruhuna uygun olarak harekete geçtikte, Eyaletlerde silah zoruyla haksız toprak edinmeye giriştikten, gerek Bâbüâli gerekse Avrupa devletleri tarafından ortaya atılan uzlaşma tekliflerini teptikten sonra, Osmanlı Nazırlarının diplomatik ve askeri alanda başka ve daha geniş faaliyete geçilmesi zamanı geldiği hakkındaki görüşlerinin zat-ı âliniz tarafından destekleneceğine güveniyorum. Bununla birlikte böyle bir durumun ortaya çıkmasını önlemek için elimden geleni yaptığuma güven getirmenizi dilerim. Ama Ruslar barış yolundan meselelerin halli için engel çıkarmaya devam ettiği takdirde, gerek uluslar arası güvenlik icapları, gerekse Türkiye'nin bağımsızlığı gibi büyük önemdeki zorunluluklar Müslümanların düşündüğü çarelere bizim de katılmamızı gerektirecektir düşüncesindeyim.

Kırım Harbi arifesindeki diplomatik müzakerelerin hemen hemen hepsinde yaygın bir alinyazısı vardır; o da en akıllıca planların bile tam her şeyin yolunda gittiği bir sırada suya düşmesidir. Diplomasi silahı muhakkak bir zafer kazanacağı anda hiç beklenmedik bir olay, emeklerin topunu sifra indiriverir.

Durumu daha iyi anlamak için Müttefik donanmasının rolünü kavramamız lazım. Filolar Boğazda demirlemiştir. Sivastopol donanması ile İstanbul arasında set ödevi görürler. Gelgelelim Türkiye'nin uçsuz bucaksız kıyıları her an Rus akınına açıktır. Müttefikler de böyle bir tehlikeye karşı Osmanlılara yardım vaadinde bulunmuşlardır. En çok tehlikeye açık bölüm, Karadeniz kıyılarıdır. Bunun için Müttefiklerin hiç değilse bir filoyu devriye gezmek üzere Karadeniz'e göndermeleri gerekmektedir. İşte bu noktada, daha sonra da nice bin sıkıntıya yol açacak olan ikilik işe karışır. Müttefik donanmasının en ufak bir hareketi için bile iki amiralin ve büyükelçilerin rızası şarttır. M. de la Cour'un yerine gelen Fransız Büyükelçisi General Baraguay, Karadeniz seferine karşı duran Amiral Hamelin'i destekler. İngiliz donanması müttefiklerin arasını açmamak kaygısıyla tek başına hareket edemez. Lord Stratford onulmaz bir sıkıntıya düşer. Lord Clarendon ise Fransız Amiralinin davranışını üzüntüyle karşıladığını belirttikten sonra İngiliz gemilerinin tek başına yollanamayacağını söyler.

30 Kasım'da 11 Türk hafif harp gemisi Sinop limanında demirli yatarken altı Rus zırhlısının hücumuna uğrar; bütün Türk filosu tahrip edilir, 4000 gemici kılıçtan geçirilir. Bu olayın önemli yanı, bu harekete girişen Rusların barbarlığı değil, Müttefik donanmasına rağmen böyle bir teşebbüse girişilmiş olmasıdır. Üstelik Müttefik donanmasının da Türk topraklarını savunma amacıyla mevzi aldıkları Rusya'ya resmen bildirilmiştir. Türk gemileri açık denizde veya çatışma halinde değil, bir Türk limanında yatarken hücumu uğramış ve batırılmıştır. Lord Clarendon bu mesele-

yi ancak bir meydan okuma şeklinde yorumlayabilirdi. St. Petersburg'a yolladığı notada diyordu ki:

Sinop limanında tecavüze uğrayan yalnız Türk filosu değildir. Sultana ait toprakları her türlü saldırıdan korumayı üzerimize almış bulunuyoruz ve bu vadamızı neye mal olursa olsun yerine getirme kararındayız. Bu gibi felaketlerin tekrarını önlemek üzere amirallere Karadeniz'i kontrol altına almaları ve gerekirse Rus harp gemilerini üslerine dönmeye zorlamaları emredildi.

İşler bu döneme girdikten sonra notaların, konvansiyonların ne değeri olabilirdi ki! Müsterek nota 16 Aralık'ta Viyana'dan İstanbul'a erişmeden bir gün önce, Lord Stratford ile Bâbüâli nezdindeki üç Büyükelçinin kaleme aldıkları son tasarı, Reşit Paşa'nın eline geçmişti. İkinci belge bu dönemde faydadan çok zarar getirir kaydıyla bir yana bırakıldı.

Aralık ayı yazışmaları İstanbul'daki tuhaf durumu anlatan sözlerle doludur. Bir yanda harp gemileri vızır vızır dolaşmakta, halk ancak Büyükelçi müdahalesiyle bastırılabilmekte, bir yandan da İstanbul'a uzlaştırıcı notalar gelmekteydi.

[Lord Clarendon'a, 17 Aralık] Viyana notası dün geldi. Bu barışla harp arası durumdan bizi kurtarması için Tanrıya dua ediyoruz. Amiraller Karadeniz seferi tasarisından memnun gözüküyorlar. Hani yurttaşım Amiral de kendi havasına bırakılacak olsa, Fransız Amiralinin tarafını tutacak nerdeyse. Yüklendiğim sorumluluğun büyüklüğü karşısında ürküntü geçirdiğim zamanlar olmuyor değil, ama Tanrının yardımıyla doğru bildiğim yolda yürümeye çoktan ahdettim.

[Karısına, 17 Aralık] Şu anda bu meseleden gayri bir şey düşünecek halde değilim. Harple barış arasında sallanıp duruyoruz. Yorucu üzücü bir hal bu. Hayırlısıyla ne olaksa olsa da kurtulsak! Türkler yeniden yola gelmeye başladılar. Sunduğumuz tasarımı kabul etmeleri ihtimali kuvvetli.

1853 yılının son gecesinde Elçinin diplomatik gayretleri meyvasını verdi. Lord Stratford Bâbüâli'yi yeni uzlaşma tasarısını kabule razı etti. Sinop olayına ve yobazlar arasında kopan bir ayaklanmaya rağmen tasarı 31 Aralık'ta kabul edildi. Bu son planın alın yazısı ne olursa olsun, Lord Stratford'un da belirttiği gibi, mağdur ve buna rağmen ezilmiş olmayan tarafın barışçı emellerini ortaya koymaktan geri kalmadığını ve Avrupalı müttefiklerinin tavsiyelerine kulak kabarttığını görmek bunca zahmete değerdii!

Böylece diplomasinin rolü sona erdi. Burada Türkiye ve dört büyük devlet tarafından kabul edilen planı etraflı olarak anlatmaya lüzum yok. Bütün amaç, Osmanlılar tarafından kabul edilmesini sağlamaktı; o da elde edildi. Bundan sonra artık Sinop olayıyla fiilen başlamış olan Avrupa harbine doludizgin girilebilirdi. Lord Clarendon, Büyükelçinin hizmetlerini övdü ve tarafından girilen müzakerelerin hükümetçe onaylandığını

tebrikleriyle bildirdi. Hariciye Nazırı Bâbüâlî'nin cevabını iyi karşılamıştı. İngiliz ve Fransız filoları Karadeniz'e girdiler ve Lord Clarendon'un kesin buyrukları uygulandı. Böylece Çarın onuruna bir muşta indirilmiş oluyor ve hiç değilse İstanbul'daki diplomatik çalışma sona eriyordu. Dokuz aydır sürüyle insan bir barış yolu bulmak için kafa patlatmıştı. Kimse bu davada Lord Stratford kadar gayret göstermiş değildi. Türkiye'yi haklı ve mağdur, Rusya'yı saldırgan ve uzlaşmaya yanaşmaz durumda göstermekte başarı kazanmıştı. Sultanın hareketlerini öylesine yöneltmişti ki, sonuçta Bâbüâlî bütün Avrupa'nın hoşnutluğunu kazanmıştı. Rusya'nın haklı istekleri Türkiye'deki Hristiyanların hak ve ayrıcalıklarını güven altına alan fermanlar çıkarılmasıyla karşılanmış, aracı devletlerin çeşitli teklifleri Türklerce gereği gibi incelenmiş, iki uzlaşma planı da kabul edilmişti. Eyaletlerin haksız olarak işgaline bile serinkanlılıkla karşılık verilmiş ve nisandan aralığa kadar Türkler sabır ve basiret yolundan zerre kadar ayrılmamışlardı. Harp tarihinde yiğitliği ve savaşçılığıyla ün almış halkın heyecanı kabardıkça, bu sabır politikasına devam gitgide zorlaşmıştı, ama Sinop'taki olayın haberleri kulaklarına ulaştıktan sonra bile öfkelerini dizgine almayı bilen bu ulus sonuna kadar barış taraflısı olduğunu göstermekten geri durmamıştı. İşte bu temkinli, basiretli ve haklı tutum, bütün Avrupa'nın sempatisini kazanmaya ve Avrupalı devletlerin kendi saflarında harbe girmesine yol açmıştı. Bâbüâlî'nin bu başarıyı sağlamaktaki payı önemli olmakla beraber Osmanlılara bu doğru politikayı seçmede öncü olan Büyükelçinin hizmetleri de küçümsenmeyecek kadar yararlı olmuştu.

ON YEDİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'YE SEVKİYAT 1854

Yeni yıl fırtına bulutları arasında başladı. Türkiye donanmasını Sinop'a yollamaktan başka hata işlememiş sayılabilirdi. Bâbüâli, Lord Stratford'un dediklerini elifi clifine dinlemiş ve son ana kadar Büyükelçinin ileri sürdüğü uzlaşma imkânlarını hoş karşılamıştı. Böylece Türkiye yeni yıla haklı olmanın verdiği huzur içinde girmişti. Hemen hemen bütün Avrupa Osmanlılardan yanaydı. Fakat Şark meselesi olduğu gibi duruyordu. İmparator öbür Avrupa devletlerinin gözünden sakladığı protektora iddiası üzerinde ısrar ediyor, Sultan ise şahsi eğilimleri ne olursa olsun, böyle bir protektora'yı kabul etmenin tahtına tacına mal olacağını biliyordu. Zira kardeşi Abdülaziz harp taraflılarının başına geçmeye hazırdı. Türkiye ile Rusya arasındaki anlaşmazlığın bu çerçevede içinde halline rıza gösterilemezdi. Böyle bir çatışmanın sonucu ne olursa olsun, Müttefikler Türkiye'nin kendi başına bir harbi haka başa getirecek güçte olduğuna güvenemiyorlardı. Sultana kendisine yardım edeceklerini açıkça söylemişler, bunun delili olarak da donanmalarını İstanbul'a yollamışlardı. Sinop olayına gelince, Lord Clarendon'un meseleyi alış şekli karşısında bütün uzlaşma kapıları kapanmış oluyordu. Rusların baskısı Fransa ile İngiltere'ye karşı bir meydan okuma niyetiyle yapılmamış olabilirdi, ama Karadeniz'in denetim altına alınmasından ve Rus gemilerinin püskürtülmesi tehdidinden sonra harp ilanını andıran bir durum çıkmıştı ortaya. Rusya'nın dört devletin ileri sürdüğü şartları kabul etmekten veya diplomatik münasebetleri kesip iki Avrupa devletiyle harbe girişmesinden başka çare kalmamıştı.

Donanmalar ocak ayının ilk haftasında Karadeniz'e açılmışlardı. Harp ilanı kararı ise ancak üç ay sonra verilebildi. 28 Mart'ta alınan harp kara-

riyla donanmaların Karadeniz’c açılması arasında geçen üç ay verimsiz yazışmalarla harcandı. Lord Stratford ise Türkiye ile dört büyük devlet tarafından kabul edilen son barış planının sağladığı güven içinde, Avrupa’nın harbe hazırlanışını seyirle yetindi. Diploması ödevini yapmıştı; bundan sonra beklemekten, olup biteni gözlemekten başka yapacak bir şey yoktu. Büyükelçi saatini kurmuş, saat başının vurmasını bekleyen usta bir saatçi güveniyle bekliyordu. Bütün Avrupa’nın gözünde Lord Stratford son olayların merkezi haline gelmişti. Parlamento başkanı Mr. Denison, Lady Stratford’a yolladığı bir mektupta şöyle diyordu:

Diplomasi tarihinde bunca önemli olayın tek bir insanın eline bakması az görülmüş bir şeydir. Türkiye yeniden canlanıp kendini toparlayacak olursa bunu Lord Stratford’a borçlu olacaktır. Aynı şekilde Rusların bu doludizgin gidişi durdurulursa, bunun için de Lord Stratford’a minnet borçlu olacağız. Bu öle büyük bir hizmettir ki, eşiniz dünya tarihinde silinmez bir yer tutacaktır.

Bu üç aylık aşamada Büyükelçinin nelerle uğraştığını, neler düşündüğünü karısına yazdığı şu mektuptan öğreniyoruz (23 Ocak):

İş gitgide ağırlaşıyor. Ufkun bir köşesinde beliren ufak ama kara bir bulutla başlayan fırtına, nerdeyse bütün göğü kaplayacak. Tanrı’ya şükürler olsun, son barış teklifini de ortaya sürerek vicdani ödevimi yerine getirdim. Sanmam, Rus barış teklifini de ortaya sürerek vicdani ödevimi yerine getirdim. Sanmam, Rus İmparatoru bu planı kabule yanaşsın. Yalnız teklifleri kendi kaleminden çıkan resmi beyanların üstüne kurmaya dikkat ettim. Öbür yandan Avusturya temsilcisinin istediği değişikliklere de uyarak planın Avusturya’nın tam tasvibiyle sunulduğu intibainın yaratılmasını da boşlamadım. Böylece Türkiye talihi yaver gitmese de masadan ziyanlı kalkmayacak bir oyuncu durumuna geçti.

5 Mart’ta Birliklerin Malta yoluyla Türkiye’ye gönderilmesi emrinin verildiği haberi İstanbul’a crışti. Emir 16 Şubat’ta verilmişti. 11 gün sonra Lord Clarendon Kont Nesselrode’ye bir nota yollayarak 30 Nisan’dan önce Eyaletlerin Rus birlikleri tarafından boşatılmasını istedi. 18 Mart’ta Rus İmparatoru ultimatoma cevap vermekten imtina ettiğini bildirdi. Böylece harp ilan edilmiş oldu. Bütün gelişmelerde Fransa İngiltere ile birlikte harekete etti.

[Karısına, 15 Nisan] Güneş batmak üzere, inanır mısın, sabahın beşinden beri çalışıp duruyorum? Nefes alacak vakit olmadı. Dün “Himalaya” gemisiyle ordunun ilk kıtası geldi. Askerler Üsküdar’daki kışlalara yerleştirildi.

[16 Nisan] Bazı çatallı meselcilerle karşı karşıyayız. Bir kere Ömer Paşa’yı yola getirmek gerek. Az kaldı Tuna’yı geçiyordu. Orduyu, kendini, İmparatorluğu gözünü bile kırpmadan tehlikeye atacaktı nerdeyse. Sir Burgoyne’i yolladım yanına. Şimdi aklını başına almış gibi görünüyor. Asya’daki ordusunun islahı

mesesi de son derece önemli. Mehmet Ali zamanında yapılan saşmalıkların yol açtığı aksaklıklar sürüp gidiyor. Guyon muazzam işler yaptı. Erkânı Harbiye Reisi olarak tayinini sağladım. Öbür yandan iki paşanın cezalandırılmasında ısrar ettim. Vazifelerinden geri çağrıldılar, ceza da görecekler. Birisi Ahmet Paşa; yalan, düzen, korkaklık, hile hep onda. Birkaç yıl önce Afrika'da yapmadığını bırakmıyordu. Haberim olmadan tayin edilmiş. Ordunun düzene sokulabilmesi için yapılması gereken sürüyle iş var. Parasız, bilgisiz, yolsuz, bu kış kıyamette ne yapılabilir ki! Başbozuklar da bir âlem! Anlatmaya dili varmıyor insanın yaptıkları işleri. Hañi Rusya'dan para alsalar bundan daha kötü hareket edemezlerdi. Yunanistan'da yüzlerce köyü ateşe verdiler. Asya'da düzenli birliklerin yenilgiye uğramasına sebep oldular. Başbozukların yola getirilmesi ve cezalandırılması için bir ferman çıkarttırdım. Divan-ı Harpler kurulacak ve suçlular oracıkta yargılanıp cezalandırılacak. Yunan isyanı da öyle bir zamanda koptu ki! Otto'nun sınır aşırı gönderdiği çapulcular daha da beter; reayayı, köyleri yakarak, yağma ederek kendilerine katılmaya zorluyorlar. Epirus'a ve Tesalya'ya düzenli birlikler gönderttim. Fakat bu birliklere Bulgaristan'da ihtiyaç var, oradaki kuvvetler iyice azaldı. Üstelik taşıt güçlükleri de bir başka bela. Atina'nın davranışına gelince, insanın beyni atıyor. Nikolay'ın ekmeğine yağ sürüyorlar. İmparator, biliyorsun, Kraliçenin amcası; etrafını Rus mabeyincileri almış. Serbest bıraksalar beni, altı hafta önce hallederdim bu meseleyi. Kuvvete başvurmaktan başka çare yok. Sonunda iş kuvvete gelip dayanacak, ama iş işten geçmiş olacak. Yunanistan'ın Türkiye'den ayrılması fikrine gitgide ısınıyorum. Davamızı toptan baltalayacak bir durumu önlemek için er geç bu yola gidilecek sanıyordum. Polonyalılarla öbür mültecilerden bir lejyon kurulmasını teklif ettim. İşe koyulmak için Lord Raglan'ın gelmesini bekliyorum. Öbür yandan Eflak ve Kafkasya ayaklanmalarını desteklememiz gerek. Başlarında gerçekten yiğit, yurtsever insanlar var. Bütün bunların bir an önce bir sağlam kazığa bağlanması gerek. Öyle engeller çıkıyor ki insanın önüne, bilemezsin. Avusturya'nın kararsızlığı, bir yandan da para darlığı belimizi büküyor. Bakalım ne olacak?

Donanmadan haber yok. Amiral bize sürpriz mi hazırlıyor, nedir? Odessa'yı bombardıman eder, Sivastopol'a mı hücum eder, bilemiyorum artık. İçim rahat. Lyons Amiralinin yanında.

Ömer'den yeni haber yok. Şumla'da yığınak yapıyor. Oradan taarruza geçecek herhalde. Bu Arada Kalafat'ta çarpışmalar başladığı kulağıma çalındı. Doğrusa, demek Ruslar Tuna'yı bir noktadan daha geçmeye kalkıştılar.

Senin yatak odana koydurttuğun masanın başındayım. Bir saat kadar önce kapı vuruldu "Girin" demeye kalmadı. Allison elinde bir mektupla içeri girdi. "Ne haber?" dedim. "Okuyun göreceksiniz" diyerek mektubu uzattı. 3000 Yunanlı Selanik yakınlarına çıkmış, ayaklanmayı oralara yaymak istiyorlar. Çıkartına için yeri iyi seçmişler. Durum nazik. Etienne Pisani'yi hemen Reşit'e yolladım, bu durum karşısında ne tedbir alacağını sordurdum. Daha işin başındayken basturabilirse ne âlâ!

Harp donatımı bakımından Kırım seferi için yollanılan ordunun ne kadar hazırlıksız olduğu anlatmakla bitmez. Aylardan beri Lord Stratford geniş çapta bir harbe hazırlanılması için habire ıhtar yolluyordu. Büyükelçinin sözlerini umursayan olmamıştı. Elli yıllık barışın yarattığı mahmurluktan başkenttekileri uyandırmak kolay iş değildi. Birlikler Türkiye'ye akıyordu, ama en ufak ihtiyaçları için bile Türklerin eline bakıyorlardı. Daha birlikler Türkiye'ye varmadan güçlükler başlamıştı. Kışla bulmak gerekti. Onun ardından kömür meselesi çıktı. Bu minval üzere yeni güçlükler çıkıp duruyordu. Hükümetin Büyükelçiye sonsuz güven göstermesi, dilediği gibi hareket yetkisi verilmesine rağmen, Amiraller Büyükelçinin öğütlerine diretiyorlardı. İşte gene Amirallerin Türk birliklerini Volos [Kuluz] ve Preveze'ye taşımayı reddetmeleri üzerine, Yunan ayaklanması hemen bastırılmadı. Büyükelçi etkili ve acele tedbirler alınmasını isteyedsun, amirallerin kararsızlığı yerinde kararların önüne dikiliyordu. Donanma Sir Edmund Lyons'un kontrolü altına verilinceye kadar, bu durum böyle sürdü gitti. Hükümete ise girilmiş olan savaşın özelliklerini anlatmada Büyükelçi aynı güçlüğü çekmekteydi. 7 Nisan'da Lord Clarendon'a şöyle diyordu: "Bence, neye mal olursa olsun, bu amansız savaş zaferle sona ermelidir. Bunun için de kararlı, seri, amansız, geniş tedbirlerin baştan alınması, can ve para kaybını asgariye indirecektir". Hükümet, Kırım kışının darbesini yiyinceye kadar bu öğüdün gerçek payını bir türlü kavrayamadı. Amaca erişmek için gerekli tedbirleri akıl etmek şöyle dursun, amacın ne olduğunu bile tam anlamıyla kavramış değillerdi. Lord Stratford ise neye döğüşüldüğünü ve savaşın kimin zaferiyle ve nasıl sona ereceğini kurt gibi biliyordu. Lord Clarendon'a Müttefik birliklerinin gelmesinden hemen sonra, 12 Haziran'da yolladığı mektupta görüşlerini şaşılacak bir kesinlikle belirtir. Mektubun tamamını almakta fayda vardır:

Kaydedilen gelişmeler için sizi kutlamak cüretini göstereceğim. Yunanistan hiza getirildi. Avusturya tarafımızda; Prusya tarafsız. Türkler Şumla'da hazırlıklarını tamamlamış, Silistre'de yiğitçe döğüşüyorlar. Müttefik birlikler mevzilere yerleşmekte. Fransa ile İngiltere arasında en ufak bir çekememezlik yok... Bütün bunlar umutları, güveni artırıcı şeyler. Avusturya işbirliğine razı olsa bile harbin kısa zamanda bitirileceği sanısında değilim. Avusturya'nın yardımı olmaksızın da Rusları püskürtebiliriz, ama bu, İmparatoru yola getirmeye, masa başına oturtmaya yetebilecek midir? Mizacı, Avrupa ve kendi ulusu karşısındaki durumu, tehlikede olan çıkarları, büyük savunma hazırlıkları hep bu suale ters cevap vermemiz gerektiğini gösteren şeyler. Bize gelince, başarının yanı sıra, umutların aşırı derecede kabarcığından korkuyorum. İngilizler gibi hür basın, hür Parlamento rejimi içinde yaşayan bir millet, büyük fedakârlıklara yanaşmak istemez; zaferin patırtısı, parıltısı kaybolduktan sonra yarala-

rını sarıp yeniden cenge atılmaktan hazzetmez. Bu konuda hepimizin ustası, Wellington Dükü diyor ki: “Bu çeşitten planlara girişenler ve Avrupa’nın hürriyetlerine kastetmiş muazzam bir devlete karşı direnmeye kalkanlar anlamalıdır ki, kılıçlar bir kere kınından çekildikten sonra, koz paylaşılmadan kınına sokulmaz. Davalarının başarıya ulaşması için hiçbir fedakârlıktan çekinmemelidirler. Her şeylerin tehlikeye girdiği böyle bir savaşta feda edilmeyecek rahatlık, alınmayacak riziko yoktur”.

İşte büyük usta böyle diyor ve ne kadar da haklı! Biz, milyonların çıkarına, duygularına, inançlarına karşı yürüyen bir tiranlığı dize getirmek ödevini üzerimize aldık. Bu tiranın arzusunu, iradesini dizginlemeliyiz. Geçici bir yatıştırma siyasetiyle yetinemeyiz. Hareketlerine sıçrama tahtası hizmeti gören kaynaklara darbe indirip, saldırı niyetlerini toptan felce uğratmalıyız.

Çar kara günlerinde kendi kendine diyebilir ki: “Anladık. Mağlup oldum. Bütün Avrupa bana karşı cephe aldıydı, tutunamadık karşısında. Ama beni yeneler, öyle devletlerden kurulu bir ittifak ki, bir daha yan yana gelemeler. Rusya ise günden güne büyüyen, kendi başına toplu bir kuvvet. İstedikleri gibi kesişip biçmeye kalksınlar, Rusya er geç kendini toparlayacak, yeni filizler sürecektir bir ağaçtır.” İşte bu düşünüşe karşı hazırlıklı olmalı, bu görüşe hak kazandıracak ihmallerden kendimizi kurtarmalıyız. Bu ağacı kuşatıp kurutamayız, ama daha fazla gelişmesine, çevresindeki ağaçları gölgeleyip cılız bırakmasına göz yumamayız. Bu emelci erişemeyiz belki; bu yolda alınması gereken tedbirleri boşladık diye sonradan pişmanlıklara gömülmemek için ne istediğimizi kesin olarak kestirmek, elimizdeki imkân ve araçları ölçüp biçmek, en iyi biçimde kullanmak gerektiği ise söz götürmez.

Yunanistan şimdilik taşın altına sıkıştırılmış bir yılan. İran tarafsızlığını bir an için unutabilir. Sırbistan’dan Arnavutluk’a kadar Slav topluluklarını gözaltında bulundurmamız. Sultanın Asya sınırları savunma bakımından sağlam değil. Başibozuklar hâlâ yola sokulmadı. Kafkasya’nın temizlenmesi, Kırım’ın silahsızlandırılması ve Baltık’ta şanımıza uygun bir durumun sağlanması gibi meselelerle karşı karşıyayız. Liste nasıl ağır, değil mi? Ama geriye dönemeyiz. Başladığımız işin üstesinden gelmeliyiz.

Emellerimizle araçlarımız nedir, onlara bir bakalım!

Barişin sonuçlanmasından sonra nasıl bir Türkiye ile nasıl bir Rusya istiyoruz? İstedğimiz Katerina’nın mı, Aleksandr’ın mı, yoksa Nikolay’ın Rusyası mı? Bu Rusya önceki statüko üzerine mi kurulacak, yoksa kendine bağlı olmayan bir Eyalet çemberi ile çevrili bir düzene mi sokulacak? İstedğimiz Rusya, önceden olduğu gibi komşularının zararına açıkça ve korkusuzca toprak istekleri ileri süren, astığı astık, kestiği kestik bir baş belası halinde mi bırakılacak? Avrupa’nın çıkarlarına, ticaretine ve insanlığın yararına uygun bir Rusya’nın nasıl olması gerektiği hakkında hepimiz hemen hemen aynı şeyleri düşünmekteyiz herhalde. Şimdiki tertibi gereği gibi yürüttüğümüz takdirde Rusya’ya karşı diplomatik, bir ölçüde de maddi bir garanti sağlanabilir. Bununla birlikte İmparator Nikolay’ın kolay yola gelmeyeceğini de önceden bilmek gerek. Tür-

kiye için var olma neyse, Rusya için uluslararası durum o. Bugünün Rusyası, şu veya bu ölçüde elindeki kozları kimi yumuşak başlılıkla, kimi görünüşte sevimli davranarak hanedan despotizmi ve siyasal genişleme amaçları için kullanan bir hükümet tarafından ustaca sömürülen bir ulusal eğilimler, ulusal gelenekler bütünü. Bu haliyle kalsa gene iyi! Körü körüne boyun eğmeye alıştırmış ve 60 milyon cahil köle arasından seçilmiş bir milyon askere dayanan bu devlet gitgide büyümekte, güçlenmekte. Böyle bir devletin gücü, ona karşı direnişimiz için ölçü olmalı. Roma bir seri akınlı genişledi. Kartallarının indiği yerde de medeniyet çiçek açabildi, ya da muzaffer Romalılar dize getirdikleri milletlerin kültürüne, sanatına yanaşıp etkilendiler. Rus yırtıcı kuşunun böyle bir yararı da yok. Nereye ayak basarlarsa orada iktisadi yıkım, manevi çöküntü baş gösteriyor.

O halde ne yapacağız? Geçmişe bir bakalım! Edirne’de İmparator nasıl memnundu hayatından, unutmadık. Akkerman’da da öyle olmadı mı? Son Yunan Harbi de kaçınılr fırsat değildi! Dostlarını aldatıp, karnını bir güzel doyurdu. Eh! Sindirim için dinlenmesi gerekti biraz. Derken o bolluk devri geldi. Himaye, el açıklığı, mağfiriyet, sabır, vasilik, sempati, derken, Hünkâr İskelesi... Sultan, okşamaların can acıtacak kadar sıklaştığını fark etti. Arada bir direnmeye kalkışarak korkusunu açığa vurdu. Ardından babaca sitemler, tekdirlirler geldi; tepeden inme temsilciler, sıkıcı notalar... Bâbüâli hâlâ zaaf içindeydi; Rus etkisi ise artıyordu. Allahtan Macar ve Polonyalı mültecileri meselesinde Bâbüâli’nin bağımsız davranışı yüzünden St. Petersburg’da beliren tedirginlik, Kutsal Yerler davası sırasında büsbütün dal budak saldı ve öyle bir buhran çıktı ki ortaya, Türkiye’nin ya mutlak bir yıkıma yuvarlanmasına göz yummak, ya da devrim politikasını benimseyerek ıslahat hareketlerine teşvik gerektiği Avrupa’nın kafasına dank etti. Rusya elinden partiyi kaçıracığını sezince, Sir H. Seymour’a kapı açtı. Yanaşıma siyaseti boşa çıkınca, bu sefer Mençikov’un sert tutumuna başvuruldu. Amaç, Türkiye’yi ya Avrupa devletleriyle anlaşıp parçalamak, ya da İstanbul’da bir himaye sistemi kurarak işi halletmektir.

Anlattıklarına hak veriyorsanız, seçilecek hareket şeklini birlikte düşünebiliriz. İmparator, Türkiye parçalanmak üzereymişçesine buradaki üstün durumu muhafaza için sonuna kadar çarpışacak, sözüm ona çapuldan hak ettiği payı koparabilmek için direnecektir. Öyleyse tezelden barış uğruna bir uzlaşma siyasetine dönmeyiz, ne de Avrupa’nın yaralarını daha yumuşak bir davranışa kapılanarak sarabiliriz.

Tekrar edeyim: Gelecek, pek parlak, pek çekici değil. Ama elden ne gelir ki? Biz mi sorumluyuz bundan? Elbette hayır.

Kısacası, amaçlarımız, Türkiye’nin bağımsızlığını, egemenliğini korumak, sağlam diplomatik ve maddi garantiler alınmasını sağlayacak bir hal şekli bulunması diye özetlenebilir. Hiç değilse asgari bir garanti kazanılması için uğraşmaktan geri kalmamalıyız. Daha fazlasından da ancak kesin zorunluluklar karşısında fedakârlık edelim.

Bütün bunlar tabii elimizdeki imkânlarla bağlı. Rusların dizginlenmesi için

gerekli şartların asgarisini kestirmek güç değil. Bunlar için bile devşirebileceğimiz yardımları, yan yana getirebileceğimiz imkânları kılı kırk yarar-casına hesaplamalıyız.

Mesela şöyle bir anlaşma şekli düşünelim: Tuna serbest kılınsın. Eyaletler Rus hâkimiyetinden kurtarıp Karadeniz'e kadar genişletilsin, Bâbüâli'nin vasilîği altında Kafkasya bağımsızlığına kavuşsun, Kırım da aynı şekilde düzenlensin, Karadeniz yabancı harp gemilerine açılsın; Polonya, Viyana Kongresince tanınan sınırlarına kavuşsun. Bütün bu emellerin gerçekleştirilebilmesi için Avusturya'nın maddi yardımını sağlamak, bir yandan da Leh lejyonunu ulusal ilkeler üzerinde düzenlendirmek gerek. Halbuki Avusturya ne bu ikinci ted-bire razı olacak, ne de Ruslar için ağır barış şartlarına imzasını basacaktır.

Şu halde Avusturya'nın işbirliğini sağlamak ille gerekiyorsa, İngiltere ile Fran-sa, Avusturya'nın kendi çıkarları bakımından şart koşacağı bir garanti şekline razı olup olmayacağını şimdiden kararlaştırmalıdır. Avusturya'nın Tuna'da ser-best gidiş-geliş ve belki de iki eyaletin Türkiye ve Rusya ile olan münasebet-lerinde belirli gelişmeler dışında bir barış şartı ileri süreceğini sanmam. Bundan öte isteyeceği, statükonun daha kesin olarak yeniden pekiştirilmesi olacaktır.

Nisanın sonunda Lord Raglan, Üsküdar'da kendisi için bir konak hazırlanıncaya kadar Elçilikte kalmaya başladı. Fransızlar karaya çıkar çıkmaz, gelecek iki yıl boyunca müttefikler arası ilintilerde başlıca gedik olan kıskançlıklar baş gösterdi. Ömer Paşa'nın Türk ordusunun başından ayrılması için tertipler alındıysa da, İngiliz liderlerinin canla başla direnmesi sa-yesinde Scrasckerle Mareşal St. Arnoud alt edildi. Lord Raglan'ın Ömer'i İngilizlerin kendisini desteklediklerine ikna için Varna'ya birlik gönderme niyetinden bahisle, Türklerin mühimmat ve levazım taşınması için çok sa-yıda at ve katır temini gerektiğini söyledi. Bu yolda istekler hemen hemen her gün sükun etmeye zaten başlamıştı; işin kötüsü sistemsiz yürütülüyordu hazırlık. Bin bir güçlükten sonra ihtiyaçlar elden geldiği kadar karşılandı. Nihayet Lord Raglan yola çıktı. Ama hareketinden önce ramazan ayının oruç mahmurluğu içinde işleri sermiş olan Türk Divanı ile kapıştıktan sonra...

[Karısına, 20 Haziran] Lord Raglan az önce maiyetiyle Varna'ya hareket etti. Samimi, cesur bir insan. Fransızlar da hareket üzere, ama daha ağır tutuyorlar işi. Ramazan ayında Türk nazırlarından iş çıkartmak için çekmediğim kalmadı. Bayram gelir gelmez saldıracağım üstlerine. Bu arada Raglan ordusuna 3000 mevcutlu bir Türk birliğinin (süvari ve 20 top) katılmasını sağladım. Fransızlara da böyle bir ek birlik verilecek. Yakında önemli hareket olacak. Türkler Silistre'de aslanlar gibi doğuşuyorlar.

[22 Haziran] İşler yürüyor. Haydarpaşa sırtlarında ordu çadırlarımızın yerinde yeller esiyor. Neptune ve Daudas ile İngiliz ve Fransız şilepleri yerine, Amiral Boscr'in iki taşıt gemisiyle bir şilep kaldı limanda. Daha gelecek birlik-

ler var. Topu 25.000 İngiliz, 50.000 Fransız, 70.000 Türk; mevcut 150.000'e yakın. Rusların ordusu 180.000 kişilik; bunun yarısı Tuna'nın bu yakasında, gerisi ihtiyatta. Bizim orduda temayüz edenler oldu. Herkes Butler adlı genç bir subaydan söz ediyor. Subayları kaçmış bir Türk bataryasını, ateş altında, ödeve devam ettirmiş. Lord Raglan Varna'ya varmış olmalı. St. Arnaud da iki güne kadar yola çıkacak. Lord Raglan'a hareketinden önce bir ziyafet verdi. Tatlı sözlü, nazik, kibar insan. Sıhhati de düzeldi. Gece yarısına kadar çene çaldık. İspanyollarla Türkleri kıyasladık. İspanya'da, Busaco'da Lord Wellington'u görmüş, tam meydan muharebesinden önce. Saf tutmuş olan ordusunun önünde bir yerde kurmuş masasını, günlük emir yazarmış. Fransızlar da anca 5000 yarda ötede. Korkusuzluğu için olduğu kadar böyle bir durumda serinkanlılığını bu derece muhafaza edebildiği için bu büyük askere bir kere daha hayranlık duydum.

ON SEKİZİNCİ BÖLÜM

KIRIM SEFERİ 1854

İngiltere ile Fransa, Rusya'yı Eyaletlerden atmak için Sultanın yardımına koştular. Avusturya keşif birlikleriyle saldırganı geriden kuşattı ve Çarı geri çekilmeye davet etti. Tam bu sırada ordularının işe karışmasına gerek kalmadan üç Müttefiklerin emellerini hiç yoktan gerçekleştiren iki olayla karşılaşıldı. Ünlü Silistre Kalesi savaşın kilit noktasıydı ve Silistre alınmadan veya ezilmeden Ruslar Türkiye'ye akın edemezlerdi. Nitekim General Paskieviç, mayıs ortalarında Silistre'yi dört başı mamur bir kuşatma altına aldı. İki genç İngiliz subayı Butler ile Nasmyth de tam zamanında kuşatılmış şehre gelip Türklere dayanma aşkı aşıladılar. Rus topçularının ustalığı on para etmez oldu. Silistre kurtuldu. Çar kuşatmaya son verdi (23 Haziran) ve Türk birlikleri Ruslara üstünlüklerinin savunma savaşıyla bitmediğini göstermek istercesine, İngiliz subaylarının komutasında karşı tararraza geçerek Rusları Tuna üstünden Giurgevo'ya kadar kovaladılar. Böylece İngiltere ile Fransa'nın, ordularını yollamakla güttükleri emel gerçekleşmiş oldu. Temmuzun ikinci haftası daha çıkmadan harp sebebi böylece ortadan kaldırıldı. Ruslar ricat halindeydi ve oracıkta barış yapıp birlikleri yurtlarına geri yollamaktan başka yapacak iş kalmadı.

Çar, sayı azlığı İngiliz subaylarının ustalığıyla giderilen Türk birlikleri karşısında ordularının durakladığını, sonra da kaçıklarını duyduğu zaman fena bozuldu. Nikolay sırf İngiltere'yi kıskandığı için harbe girmişti. İngiltere'nin Türkiye'deki üstünlüğünü çekememiş, İngilizlerin ayağını kaydırmak için ne yaptıysa boşa gitmişti. Eyaletlere saldırmasına her şeyden önce bu çekememezlik duygusu yol açmıştı. Birliklerinin Eyaletlerden kovalandığını, hem de İngilizlerin yardımıyla yenilgiye uğradığını işittiği zaman ne hallere girdiğini kestirmek güç değildir. Nikolay, Türk-

lerin birkaç İngiliz subayının yardımıyla bu işi başaracağına dünyada inanmazdı.

Derken harp yeni ve tehlikeli bir yola döküldü. İngiliz ulusunun yiğitlik duyguları kabarmıştı. Louis Napoléon da sergüzeşt peşindeydi. Ta şubatta Fransız Büyükelçisi Bâbiâli'ye Kırım'a taarruz etmekten söz etmiş ve bu fikir kısa zamanda başka çevrelerce de benimsenmişti. 28 Haziran'da Harbiye Nazırı Newcastle Dükü, o ünlü yazıyı, ardından ondan da ünlü buyruğu yolladı. Böylece Lord Raglan Kırım seferine karar vermek zorunda kaldı. Zaten Lord Clarendon ilk baştan bu fikre ısınmıştı. İngiltere'deki görüşe göre, Sivastopol tabyaları yerle bir edilmedikçe, kavganın sağlam bir sonuca bağlanmasına imkân yoktu. İngiltere'nin o zaman göz önüne almadığı şey elindeki birliklerin böyle bir sefer için yeterli olup olmadığıydı. Sözde bu, Lord Raglan'ın oyuna bırakılıyordu, ama gerçekte Harbiye Nazırının yolladığı buyruklar her şeyi önceden kararlaştırmış oluyordu. Lord Raglan neyin eğri, neyin doğru olduğunu bile bile, belki de emrindeki gençlerin etkisi altında boyun eğdi ve Mareşal St. Arnaud ile birlikte hareket alanını değiştirmeye karar verdi. Böylece her iki ulusa büyük yükler yükleyen, onulmaz acılar açan bir sefer başlamış oldu. 15 Temmuz'da Lord Raglan, Büyükelçiye Dükün mektubunu ilettili ve üç gün sonra da, özellikle Fransız subayları arasında kaygılar uyandıran kararı yolladı.

Amiral Dundas, Sir Edmund Lyons, Amiral Hamelin ve Amiral Bruat bu sabah Buljık'ten geldiler, Mareşal St. Arnaud ile birlikte dört saat kadar süren bir toplantı yapıldı.

Kırım'a çıkartma yapmak ve Sivastopol'a taarruz kararlaştırıldı. Taarruz zamanını gizli tutulabilmesi için Odessa'ya hücum edileceği haberinin yayılmasını karar altına aldık.

Bu kararlar gereğince donanmalar Kırım'a hareket ettiler. Lord Stratford'un bu kararda payı olmamakla birlikte Sivastopol'a saldırılacağı haberrine pek sevinmiş olsa gercek. Bütün korktuğu, yarım yamalak bir barışa razı olunmasıydı. Lakin Müttefiklerin Eskihişar'a çıkması iki ay sürdü. Bu ara Varna'da çıkan kolera salgını İngiliz ordusunun taşıt ve ikmal bakımından yetersizliği yüzünden büsbütün sıkıcı oldu. Nihayet sefer başladı, donanmanın ilk keşif manevrasından sonra ilk çıkartmanın yapıldığı haberride geldi. Derken cılız sonunda Büyükelçi bir gün benzi limon sarısı, elinde bir mektupla ailesinin bulunduğu odaya girdi. Mektup Lord Raglan'dan geliyordu. Raglan diyordu ki:

Hücumla geçtik. Dün bir müstahkem mevki ele geçirdik. Düşmanı püskürttük, ellerindeki yüklü piyade ve topçu birliklerine rağmen, başarıya ulaştık.

Waterloo'dan bu yana böyle topçu ateşi altında kaldığımı hatırlamıyorum.

Sir E. Lyons ile Lord Raglan'dan gelen ve çevirme hareketini anlatan iki mektup, sade kumandanların güvenini göstermesi bakımından değil, aynı zamanda Sivastopol'a güneyden taarruz konusundaki bütün tartışmalara rağmen en ufak bir tereddüt içinde olmadıklarını belirtmesi bakımından ilgi çekicidir:

[Sir E. Lyons'dan, Agamemnon, Balaklava Limanı, 28 Eylül] Lord Raglan tarafından pusula ile orman içinde yönetilen bir çevirme hareketi sayesinde bu ufaklık limanı ele geçirdik. Liman küçük olmasına küçük. Bizim Agamemnon, içinde dev gibi kalıyorsa da topları ve diğer ordu levazımını indirmek için bundan elverişli yer bulunamazdı.

Lord Raglan'ın keyfi yerinde. Daha bir ay havalar iyi gider herhalde. Bu arada size sevinçli haberler ulaştıracağımızı umut ederim.

Yalnız şuna inanın ki, başarıya hak kazanan bir komutan varsa o da Lord Raglan. Mareşal Arnaud gibi şapkasını atıp "Ya Sivastopol, ya ölüm!" diye haykırmadı, ama Varna'da alınan karara yarım ağızla katıldığına, bundan pişmanlık duyduğuna dair en ufak bir imada bile bulunmadı, böylece bu sefere karşı olanlara dırıldı fırsatı vermedi.

[Lord Raglan'dan, Balaklava, 1 Ekim] 25 Eylül'de burayı ele geçirdik. Düşmanı gafil avlayıp, yerinde bir çevirme hareketiyle bu güzelim limanı zapt ettik. Limanın küçüklüğüne rağmen, küçümsenir bir avantaj değil bu; üstelik Belbek ağzının tam düşman ateşi altına girdiği bir sırada...

Bundan sonra Sivastopol'a güneyden hücum edilebilir. Birliklerimiz ateş hattına yanaşılıyor. Ağırlıkların çıkartılması bitmek üzere. Ağır toplar mevzie sokuldu. Bir an önce taarruza geçmeyi tasarlıyoruz.

Lord Raglan kuşatmaya geçtiği anda desteğe muhtaç olduğunu daha iyi anladı. Zaten daha önce de bu meseleyi kurcalamıştı. Bunu da yapsa yapsa Büyükelçi yapabilirdi. Birliklerin Kırım'a taşınması içinde sağlanan kolaylıklar konusunda Sir George Brown, Lord Raglan'a Büyükelçinin gösterdiği yardımdan uzun uzun bahsetmişti. Bu sefer de Lord Stratford'a başvuruldu. İki üç gün içinde sayısı 4000'i bulan takviye birliğinin hazır olduğu bildirildi ve her zamanki gecikmelere rağmen, bir hafta içinde birlikler Balaklava'ya ulaştı. Bu, umutların üstünde bir başarıydı. 13 Ekim tarihli şu mektup, Büyükelçinin gösterdiği kolaylıklar karşısında Başkomutanın duyduğu minnet duygularını çok güzel belirtmektedir:

Tam vaktinde ulaşan takviye için, yüksek yardımlarının karşısında size nasıl teşekkür edeceğimi bilemiyorum.

Bu sabah Balaklava'ya 1300 Türk askeri çıktı. Ardından da bir o kadar askerle yüklü "Trent" gemisi limana girdi. "Himalaya" ve "Simla" gemileri; 11 tarih-

li mektubumda da anlattığım gibi, yola çıktı. “Victoria” da bu akşam hareket ediyor. İnşallah, üçü de dolu döner. Balaklava’ya ne kadar Türk yığılırsa o kadar iyi. Taarruza uğramamız ihtimali azalıyor böylece. Tahkimat yapabilmeleri için kendilerine her imkânı sağlayacağız.

Zamanında yolladığınız bu takviye için duyduğum minnet duyguları hiçbir zaman silinmeyecektir. Türk makamlarını böyle sıkı çalışmaya sürebilmek için kimbilir nasıl uğraştınız!

Son iki gün içinde iyi iş çıkardık. Birkaç güne kadar Sivastopol’e ateş açacak duruma geleceğiz.

İki gün sonra Türk birliklerinin geri kalan bölümü de geldi. Lord Raglan’ın dediği gibi iyi donatılmış, sağlam yapılı askerler... Bana yollattığınız bu dört bin dört yüz kişilik yetkin birlikler için minnettarlığım sonsuz. 19 Ekim’de de şöyle diyor: Düşünüyorum da bu birlikleri sağlamak için aşmanız gereken engelleri, size büsbütün hayranlık duyuyorum. Nerdeyse Mareşal Arnaud’ya hak vereceğim. Mareşal, bir gün demişti ki: “Sultan demek, Lord Stratford demektir!”

Birliklerimizin Alma ile Balaklava’da uğradığı kayıplar İstanbul’da yeni gayretler gerektiriyordu. Boğazın Asya yakasında bulunan Üsküdar hastanesinde hasta ve yaralılar bakımı için her şeylerin hazır olduğu sanılırken, yaralı kabileleri sükun ettikten sonra anlaşıldı ki, ne eldeki personel ne de malzeme gereği gibidir. Asıl kayıp, hasta, yaralı taşınması için hazırlıklı olmayan gemilerde veriliyordu. Öbür yandan hastanenin idaresi de bozuk mu bozuktur. Uzun barış devresi Sıhhiye teşkilatını uyusukluğa boğmuştu. Üstelik devlet daireleri arasındaki çekememezlik yüzünden işler büsbütün çatallaşıyordu.

Harbin bu ilk devresinde hastanenin ihtiyaçlarını karşılama galesi İngiliz Elçiliğinin omuzlarına yüklendi. Elçiliğin imkânları içinde ve daireler arası çekememezlik yüzünden bunun ne güç bir iş olduğunu kestirmek güç olmasa gerek. Buna rağmen 24 Ekim’de bir gelişme kaydedildi ve Lord Stratford aynı gün Lord Raglan’a şöyle bir mektup yolladı: Sizin de tasvibiniz üzerine, Üsküdar’daki hastaneyle, kışları yeniden ziyaret ettim. Daha yapılması gereken bir sürü iş var belki, ama yeni yaralıların getirilmiş olmasına rağmen büyük gelişme gördüm. Gerek doktor, gerekse ilaç meselesi yoluna sokulmuş. Newcastle Dükü’nün öğüdü üzerine Lord Clarendon ek ihtiyaçları karşılamaya beni yetkili kıldı.

Miss Nightingale 4 Kasım’da 40 hastabakıcıyla İstanbul’a vardı ve bundan sonra artık hastanenin işlerine değil müdahale, yardım bile ancak Miss Nightingale’in rızasıyla yapılabilir oldu. Miss Nightingale bütün iyi idareciler gibi işlerini kendi başına yürütmesini seven bir insandı. Büyükelçi yardımlarından vazgeçmediyse de hastaneleri eskisi gibi sık ziyaret ede-

mez oldu. Gene de yaralıları yardım için didindi durdu. Öbür yandan günlük işlerin yürütülmesi karısıyla Lord William Paulet ve General Storks'a bırakıldı. İhtiyaçların karşılanması için karşılaşılan güçlüklerin hemen hemen hepsi İngiliz görevlilerinin başı altından çıkıyordu. Yoksa Sultan yaralıları için saraylarını ayırmaktan bile çekinmiyor, nazırlarına işleri eksiksiz yapılması için talimat üstüne talimat veriyordu. Nellersin ki, Sultanla Elçi, sonra da depolar Rumeli yakasında, hastaneler de karşı yakadaydı. Aradaki ulaştırmayı işe Amiral Boxer yönetiyordu. Bütün iyi niyetine rağmen bu ince işin üstesinden gelecek insan değildi. Üstelik elindeki imkânlar da cılızdı; mesela yaralı taşıma için gemi ayıramıyordu. Bütün bu güçlüklerle rağmen yardımcı eksik değildi. Miss Nightingale'in hoşnutsuzluğuna bile yol açan bir hastabakıcı akını başlamıştı. Üsküdar hastanesinde ancak altı tane daha hemşireye yer vardı, geri kalanların ise yurtlarına geri yollanması gerekti. Tam 15 bin yaralının Balaklava'dan geleceği bir sırada yeni gelen 46 kişilik hastabakıcı kafilesinin sırf yersizlik yüzünden geri yollanması kadar sakat ne olabilirdi ki? Büyükelçi kolları sıvadı. Sultan'dan Kandilli yakınındaki Kuleli kışlalarını aldı. Yeni hastabakıcı kafilesinin başında Miss Stanley vardı. Hep birlikte Kuleli'de kurulacak hastaneye yollandılar. Büyükelçinin yardımıyla kısa zamanda ihtiyaçlar elden geldiği kadar karşılandı.

Tam bu sırada yapılanlardan habersiz olan İngiliz umumi efkârı, İstanbul hastaneleri üstüne işittikleri yanlış yunus haberlere dayanarak atıp tutmaya başladı. Gazeteler ateş püskürüyor, yönetmenleri yerden yere vuyorlardı. Bu hiçbir gerçeğe dayanmayan coşkunluk ve öfkenin yüzü suyu hürmetine, İstanbul'a gönüllü yardımcılar akın etmeye başladı. İçlerinde yer alan bazı züppelere, işgüzarlara rağmen bu yardımsever insanlardan büyük yararlar sağlandı ve daha sonraki düzenli çalışmaların temeli atıldı.

ON DOKUZUNCU BÖLÜM

SİVASTOPOL KUŞATMASI 1854-1855

Bu arada ordu, Kırım kışının sıkısını duymaya başladı. Lord Raglan, İnkerman savaşından bir hafta sonra, 16 Kasım'da, 14 Kasım gece kopan korkunç fırtınayı şöyle anlatıyor:

Aydın on ikisindeki mektubumda, sanırım, havanın bozduğunu yazmıştım. Ertesi gün de böyle gitti, ama ayın on üçünde yağmur dindi, rüzgâr yatıştı. Sabah saat beşe kadar sakindi ortalık, derken durup durduğu yerde bir fırtınadır koptu; ben böylesini ömrümde görmedim.

Çadırlar iskambil kâğıdı gibi birbiri ardından devrildi. Hastası, sağlamı, çamurlar içinde kaldı. Öylesine bir sefalet ki, anlatılır gibi değil. Yollar tıkanmış, tek bir atlı bile geçirmek mesele oldu. Bir sürü süvari atlarıyla birlikte uçtu gitti. Ateş yakabilirsen yak! Askerin gırtlığından sıcak bir şey gitmez oldu.

Kaybımız ağır, hem gemiden, hem levazım, giyim ve cephaneden yana.

Haberi alır almaz Büyükelçi, Bâbiâli'nin başına koştu, bir an önce yardım gönderilmesi için etmediğini komadı. Daha 20 Haziran'da Sir E. Lyons'a yolladığı mektupta alınan tedbirlerin Türklerin ağırlığı, önyargıları yüzünden baltalandığını, onları yardımımıza değer kılabilmek için gösterdiği gayretlerin aksadığını yazmaktaydı. Durumun şakaya gelir yanı yoktu. Kalın giyim eşyası için pazarlar, çarşılar yağma edildi. Büyükelçi Türk nazırlarını, başta Reşit Paşa olmak üzere, işe koştu ve Bursa, İzmir çarşılarındaki mallara el konulması için karar kopardı. Ne bulabildiyse, eldeki taşıtların el verdiği hızla Kırım'a aktarıldı. Amiral Boxer'e emirler yağdırdı. Amiral bu sefer de istifini bozmadı. Taşıt, levazım adına ne bulduysa hep Türklerin elinden çıktı. Büyükelçiyle maiyetinin bütün gayretlerince rağmen, İngiltere'deki resmi makamlar kısa görüşlülüklerinden vaz-

geçmediler. Ulaştırma dairelerinin dar kafalılığı üstüne müteahhitlerin düzenbazlığı da binince, gerisini siz kıyas edin.

1854 yılı felaketler, sipirlerde kuşku, kaygı, çadırlarda yokluk içinde son buldu. İngiltere sevgi ve öfkeyle kalkıp oturuyordu. Bol keseden yollanılanlar yerine ulaşmıyor, yollarda oraya buraya saplanıp kalıyordu. Halk, bu yersiz kırtasiyecilik örneğine karşı haklı olarak ayaklandı ve bütün yaygın tepkilerde olduğu gibi bunda da ölçüyü kaçırdı. Harple ilgili kim varsa, bu öfkeden payını aldı, savaş alanlarında kazanılmış ünler gazetelerin saldırılarıyla paçavraya çevrildi. Lord Stratford sürekli didinmeye ve buna karşılık yediği tenkit sağanağına rağmen, sağlam durdu. Yurdu-nun ordusuyla gururlanıyor; Alma, Balaklava, İnkerman savaşlarını Trafalgar, Waterloo gibi zafer anıtlarıyla karşılaştırıp avunuyor, bütün engellere rağmen, sonunda haklı olanın davayı kazanacağına inanıyordu.

1855 yılının ilk ayında hükümet daireleri ve özellikle İstanbul Büyükelçiliği, Kırım'daki orduyu hastalık, açlık ve yokluğa sürükleyen hazırlıksızlığın etkilerini tamir için didindi durdu. İngiltere'de beliren öfke, bu konuda işi savsaklanır olmaktan çıkarmıştı. Askerin gereği gibi benimsenmesini, giydirilmesini aksatıcı başlıca engellerden biri Balaklava limanının yetersizliği, düzensizliği, bir de yolların çamur, kar, don, yağmur yüzünden tıkanmış olmasıydı. 6 Ocak'ta Lord Stratford, Başkomutana bir yazı yazarak, bundan işine karışma anlamı çıkarılmamasını rica ettikten sonra, limandan karargâhlara kadarki yolların açılabilmesi için İstanbul'dan işçi yollamayı teklif etti ve Balaklava'da sürüp giden düzensizliğe dikkati çekti. Aynı mektupta, rastladığı bütün subayların, İngiliz olsun, Fransız olsun, Balaklava'nın oyalanılmadan temelli bir taarruza geçerek alınabileceğini söylediklerini ve orduların generaller tarafından gösterilen tereddüt karşısında hoşnutsuzluk içinde olduğuna dair haberler alındığını bildiriyordu. Gerçekten de bütün o askerleri bir yenilgi havası sarmıştı ve müstahkem mevkie, Alma zaferinden hemen sonra kuzey yanından saldırı-makla büyük bir hata işlenildiği inancı herkesin kafasına yerleşmişti.

Bir mühendisle birlikte İngiliz demiryolu amelelerinin Balaklava'da kamplara kadar demiryolu döşemek üzere gelişi, Lord Stratford'un İstanbul'dan işçi yollama planını aksatmadı. Lord Raglan, Büyükelçinin teklifi-ni sevinçle kabul etti ve başlangıçta adamların lağım çukurundan berbat bir yerde çalışmak istememesi yüzünden karşılaşılan bir gecikmeden sonra işler yoluna konuldu. Bütün ocak ayında Elçilik, birliklerin ikmal-i işi-yle uğraştı durdu. Taşıt imkânlarının darlığı Türklerden alınan derme çatma araçlarla karşılanmaya kalkışıldı. İkmal bakımından eksiklikler ise Türk pazarlarından devşirilme mallarla kapatıldı. Bunlar için Büyükelçinin sürekli müdahalesi ve gayreti gerekiyordu. Yaralılar için yeni yeni yerler bu-

lunması gerekti. Sultan saray, köşk, kasır, elinde ne kadar yer varsa, işe yarayacak gibi olanlarını orduya ayırdı. Tam artık girecek delik bile bulunmaz hale geldiği bir sırada Newcastle Dükü 2000 at için ahır bulunması gerektiğini bildiriverdi. Onun da bir çaresi bulundu. Derken Müttefiklerin yardımına koşan Sardinya birliklerinin yerleştirilmesi meselesi çıktı. Hepsinin altından kalkan, bütün güçlükleri yenen ve hatta Türk birliklerinin bir an önce ikmali için didinen hep Büyükelçi oldu. İngiltere’de karargâhlardan istek üzerine istek geliyordu. Çoğu zaman Lord Stratford, komutanlardan daha yazı gelmeden ihtiyaçlarını sezip, bunları karşılama yoluna gidiyordu. Bütün bu gayretlere ve yurttaki makamların kendine gelmiş olmasına rağmen, harp alanındaki aksaklıkların toptan önü alınamamıştı. Şubat başında alınan rapor bile yüreklendirici olmaktan uzaktı.

Lord Stratford az sonra durumu kendi gözleriyle görüp hüküm verme imkânını buldu. Kırım Harbi üzerine yazdığı anılardan şu parça harp alanına yaptığı ilk ziyareti anlatmaktadır:

Kırım’a iki defa gittim. İlkinde Lord Raglan’ın isteği üzerine, ikincisinde merkezden aldığım emir üzerine. Centilmenlik ile yiğit bir asker olma erdemini nefsinde birleştirmiş bir insan varsa o da Lord Raglan’dı. Wellington’un silah arkadaşı, ona özgü askeri taktiklerin mirasçısı olan bu büyük askere Fransız dostlarımızla birlikte Rusya’ya karşı açtığımız harbin yönetimi emanet edilmişti. Waterloo’dan bu yana bir kuşaklık zaman geçti. Savaşçılığımız demeyim ama harpçi ruhumuz tavsamıştı. Öte yandan askerlerin yaşama şartları, subayların durumları ve harbi yönetim konularında yeni fikirler türemişti. Bu şartlar içinde harbin normal güçlükleri, basının, halkoyunun gösterdiği aşırı duyarlıktan ötürü büsbütün artıyordu.

Lord Raglan’ın daveti elime ulaştığı zaman, harbin ikinci yılındaydık, bahar vaktiydi. Uzun boylu hazırlık yapmadan Kaptan Derriman komutasındaki “Caradoc” vapuruna atladım, rahat bir yolculuktan sonra, dar ama gösterişli bir koy olan Balaklava limanına girdik. Lord Raglan bizleri karşılamak için geldiğini gösterdi, hanımları gemilere bırakıp karargâha yollandık. Kış boyunca büyük sıkıntılara yol açmış olan yolların hali düzgündü. İstanbul’dan bin işçi yollamıştım, ardından da İngiliz yol işçileri gelmişti. Bu gibi beklenmedik güçlüklerin önü alınmıştı. Ama Sivastopol harekâtında belirli bir gelişme yoktu. Daha uzak başka noktalara karşı tasarlanan taarruz planları, elde olmayan ve daha çok karşı tarafın yarattığı durumlar dolayısıyla geri bırakılmıştı. Lord Raglan, komutanlar arasında yapılan toplantılara katılmamı teklif etti, ben de karşılığında hiçbir yarar sağlamayacak, sadece sorumluluk yükleyici olan bu şerefi geri çevirmeyi uygun buldum. Harp konseyinin Kerç’e bir çıkartma yapmayı kararlaştırmış olduğunu, fakat Fransız komutanının az sonra bu işten caydığını da söyledi. Bu kısa ziyaretim sırasında Canrobert en azından üç defa fikir değiştirdi. Oraya varışından iki gün sonra Fransız ordusunun bir geçit resmi

oldu. Birlikler gayet iyi donatılmış, çok iyi talim görmüşlerdi. Her hallerinden tam hazırlıklı oldukları belliydi. Fransız kumandanı yanımda oturuyordu. Kendisine iltifat etme fırsatını kaçırmak istemedim. Birliklerini övmem üzerine bana Fransızca dedi ki: “Ah! Monsieur l’ambassadeur, les consequences d’un insucces dans la guerre sont tres graves” (Ah! Sayın Büyükelçi, harpte herhangi bir başarısızlığın sonucu pek ağır olur). Ben de hoşnutsuzluğunu üzerime çekeceğimi bile bile dedim ki: “Sans doute, monsieur le General, mais il me parait que le plus grand des insucces c’est de ne rien faire” (Tabii, generalim, yalnız başarısızlığın en büyüğü, hiçbir şey yapmamak olsa gerek).

Karşı taarruz bekleyen kimse yoktu. Kuşatmaya devam ediliyordu; fakat bütün ağırlık dış hisarlara karşı yönetilmişti, özellikle Mamelon’a karşı. Bu hisarlar alınmadan önce Sivastopol’e doğrudan doğruya hücum, hiçbir sonuç vermezdi. Lord Raglan ile maiyetinin Fransız karargâhı yakınında bir evleri vardı oturacak. Orada bana da bir oda verdi. Bir akşam karanlık bastıktan sonra Fransız hatlarına ateş açıldı, ay ışığı ardı. Atlar getirildi. Ben de sırf merak yüzünden yollara düştüm. “Beyaz At” denilen bir mevkie geldik, az ilerde de General Canrobert ile rastlaştık. Bulunduğumuz yer yüksekçe idi. Aşağıda, vadide Generalin askerleriyle bir Rus birliği döğüşmekteydi. Döğüşenleri görmüyorduk, ama sesleri, bağırıtları duyuluyor, süngülerinin pırlıltısı seçiliyordu. Bizim tarafa doğru mermiler uçuşuyordu. General durumu harita üzerinde takip edebilmem için beni ufak bir kulübeye götürdü. Kim bu çatışmadan galip çıktı, bilmem. Çatışmaya katılanların dışında kimseyi pek ilgilendirmemiş olacaktı.

Bütün bu anlattıklarım 1855 yılı nisan ve mayıs aylarına rastlar. Mayıs ayında Sir Edmund Lyons ile Eupotorya’ya gittik. Bu mevki o zaman Ömer Paşa’nın komutasındaki Türk birliklerinin elindeydi. Karaya çıktığımızda Paşa bizi karşıladı. Törende yer alan herkes yaldızlı üniformalar içindeydi. Bütün bu şatafat karşısında üstümdeki yalınkat elbiselerden utanmadım desem, yalan olur. Az sonra tören birliğinin karşısında şapkam elimde geçme zorunda kaldığım zaman tedirginliğim bir kat daha arttı.

Birlikler şehrin çevresindeki surlar boyunca yerleştirilmişti ve bu durumda düşman mermilerinin etki alanı içinde kalıyorlardı. Soruşturduğum zaman, düşman mermileri ne kadar yakına düşerse düşsün, ne yere kapanmaya ne de saklanmaya kalkışmadıklarını öğrendim. Bu, yıllar önce bir emekli Amiralden işittiğim olmuş bir öyküyü anımsattı bana. Korsika’da Fransızlara karşı döğüşüyorlarmış. Lord Nelson gelmiş bir gün, Fransız tabyalarından birine yöneltmiş dürbününü. Sormuşlar ne yapıyor düşman diye. “İnanılır gibi değil, başları üstünden bir mermi geçince kendilerini yere atıyorlar” demiş. Lord Nelson bu sözüyle az önce yere kapanan İngiliz bataryası topçularına taş atmak istemiş. Bizim emekli Amiral hiç ses etmemiş. Az sonra bir kığıştıdır kopmuş, Lord Nelson da herkesle birlikte kendini yere atmış. O zaman emekli Amiral dayanamamış, demiş ki: “Görüyorsunuz, sayın Lordum, en kahramanımız bile, içgüdülerine boyun eğiyor.” Türkler, tevakkül bir millet olarak, belki de normal içgüdülerinin dışına çıkmış, insandan ya ayrı,

ya üstün bir özellik kazanmış olacaklar. Eupotorya'yı harbin sonuna kadar el-lerinde tuttular.

İstanbul'a döndüğümde hem ilgi çekici şeyler gördüğüm için, hem de gördüklerim bende zaferi er geç kazanacağımıza olan inancımı kuvvetlendirdiği içindir ki, gönlüm az çok rahattı. Ordu olağandışı yoksunluklardan kurtulmuş, komutanlar arasında enikonu bir anlaşma kurulmuş, deniz ve kara birlikleri arasında da bir uyuma havası yerleşmişti.

Lord George Paget, *Kırım Hatıraları* adlı kitabında, Lord Stratford'un Kırım'ı ziyareti sırasında geçen eğlendirici bir olayı anlatır. Lord Raglan at üstünde Büyükelçiyi karşılamaya çıktığı zaman Muhafız Alayı birliklerine selam resmi ifa etmelerini emretmiş. Gelgelelim bu seçkin birlikler kral ailesinden gayrısına bu şerefi bağışlamazlarmış. Onun için Lord Stratford, Muhafız Birlikleri yola getirilinceye kadar hemen hemen bir saat gemide bekletilmiş. Büyükelçinin yanında güzel karısı da varmış. Lady Stratford o sıkıntılı aylar boyunca gerek kocasına, gerekse çevresine bir güven, cesaret, şefkat kaynağı olmuş. Büyükelçinin Lord Clarendon'a Kırım'ı ziyaretiyle ilgili olarak yazdığı şu iki mektubu buraya almak yerinde olacak:

[28 Nisan] Size kesin olarak şunu söyleyebilirim ki, Lord Raglan'ın fikri kabul edilseydi veya Fransızlar sözlerini tutsalardı, çoktan taarruza geçilir ve büyük ihtimalle başarı yolu açılırdı. Durumu, bu işi benden çok daha iyi bilen kimselerden de öğrenebilirsiniz. Göreceksiniz ki, asil ordumuz büyük güçlüklerle karşı karşıyadır. Kimi zaman yiğitlikle bile alt edilemeyen sayı yetersizliği bir yana, gücü ne olursa olsun herhangi bir ordunun soluğunu kesebilir ağırlıkta enerji yoksunluğu, amaçsızlık gibi aksaklıklarla çevrili.

Harekâtın çevresini, genişliğinin özelliklerini kavrayabilmek için savaş alanında bulunmak gerek. Kuşatmada ise böyle şey yok. İki taraf, ileri hat siperleri ve bataryalar içinden döğüşmekte. Savunmada olan tarafın gerisinde şehir ve mühimmat deposu, yerli müstahkem mevkiiler çeşidinden avantajlar var. Okuduğum kadarıyla bu şartlar içindeki düşmanın karşı taraftan avantajlı durumda olacağını kestirebiliyorum. Ne var ki, bence Sivastopol ilk ağızda taarruza geçmek suretiyle alınabilirdi. Tabiye bilimi bakımından ortaya atılan kaygılar sağduyuya boyun eğdirebilseydi, bunun için hiç de bir engel yoktu. Lord Raglan'ın kararlılığını küçültmek istediğim sanılmasın, bir yanda mühendisler, bir yanda Fransızlar, hüküm verme kabiliyetini demeyim, ama kararlarını uygulama gücünü azaltmış olacak. Öbür yandan açıktan söylenildiğine bakılırsa, Rusların dış tahkimatı bir taarruza dayanacak güçte değil. Hele dış tahkimat düşsün! Sonunda altından ne çıkar bunun, belli değil. Er geç kendimizi denememiz gerektiğine göre, harekete geçmek en akıllıca yol.

Demin Canrobert burdaydı. O söyledi; mayısın onunda buraya varacak olan

takviye birlikleri, Sardinyalılarla birlikte yetmiş bini bulacaktı. Böylece düşman tahkimatına karşı kesin bir harekete girişilecekti. İngiliz ordusunu öve öve bitiremiyor. Aramızda kalsın kaydıyla, kendisine bütün gördüğüm İngiliz subaylarının derhal taarruza geçilmesi gerektiği fikrinde olduğunu söyledim. O da küçük subayların böyle düşünmesine karşılık, yüksek rütbelilerin takviye birlikler gelinceye kadar beklenilmesi gerektiği düşüncesinde olduğunu söyledi.

[21 Mayıs] Kırım'ı ziyaret etmemi onaylamanıza çok sevindim. Çok öğretici, ilgi çekici bir ziyaret oldu. Benim buraya gelişimin Lord Raglan için yararlı olmasa bile, içini az çok rahat ettirici bir etkisi olduğunda sizinle birliğim. Subaylarımızın çoğu gibi, o da, Viyana'ya benim aklımın almayacağı kadar güvenmiş. Bu konuda biraz sertçe konuştum galiba. Her neyse, bana arazi üzerinde gösterdiği, işaret ettiği güçlükleri kavradığımı, kaydedilen gelişmeleri takdir ettiğimi ve hareketsizliğin asıl sebebinin ne olduğunu anladığımı görmekten memnun kaldı. Neşesi, kibarlığı, cesareti, çevresindekilerde sevgi, saygı duyguları uyandırışı, mizacının göz alıcı yanları. Bakalım, zaman ne gösterecek, ama bence tutumu ordusunun bütününe gerekli enerjiyi aşılayacak özellikte olmaktan uzak. Gordon Cummings'in Afrikalıların oyunları üzerine yazdığı kitapta anlatılan bir oyun var. Yirmi öküzün çektiği bir araba nehir yatağındaki batağa mahsus saplandırılıyor. Ancak arabacılar kırbaçlarını hep birlikte vurabildikleri zaman araba bataktan kurtulabiliyor. Buraya geldiğim zaman bu öykü aklıma geldi ve bir an önce bu usulü akıl etseler diye dua ettim. İlk anlaşmazlığın izleri henüz silinmiş değil. Birliklerin giyecek, yiyecek durumu çok iyi, sağlık ekipleri de her bakımdan tatmin edici. Komiserlikte eski inatçılık, karman çormanlık yatışmış değil. Son zamanlarda genç memurları kırıp geçiren humma, başlarında bulunan emekli zata nedense dokunmamış. İhtiyar Boxer burada Balaklava'da mucizeler yarattı. İstanbul'daki adam o değil adeta. Yalnız Sardinyalıların gelişinden sonra deniz taşıımından yana sıkıntı baş gösterdi. Bir taarruz olursa, durum adamakıllı tehlikeli. Karşılaştığımız başlıca güçlükler şöylece özetlenebilir: Ordu başındakilerin aşırı ihtiyatı, kara taşıım sistemimizin geriliği, vapur servislerinin yetersizliği. Harekâtımızı köstekleyen bu aksaklıklar, Rusların yeni destek getirmesine yol açarak birliklerimizin sıcaklarda, bu çorak yerlerde kavrulmasına sebep olabilir.

Sırf güçlüklerimiz bu kadar büyük olduğu içindir ki, enerjimizi dizginsiz seferber edecek bir harekete girişmemiz lazım. Balta girmemiş bir ormanda böyle manevrayla ömür tüketilmez. Fransa'ya güvenip güvenemeyeceğimizi, Avusturya'nın bizlerin safında döğüşüp döğüşmeyeceğini, kendi adamlarımıza ne derece bel bağlayabileceğimizi kestirmekle oyalanmanın çoktan zamanı geçti. Bu meselelerdeki davranışımı şöylece özetleyeyim: İngiltere'nin gücüne, ruh sağlamlığına, kaynaklarına güveniyorum. Avusturya'nın harbin eşiğine kadar bizimle birlik, ondan sonrasına ise katılmayacağına inanıyorum. İki büyük deniz devletinin, Avusturya'nın işbirliği olmaksızın bile Rusya'yı dize getirebi-

leceğine inanıyorum. Bu emelimize eremez, başarımızı fiili ve diplomatik garantilerle mühürlemekte yaya kalırsak, uzun pişmanlık yılları geçireceğimiz sanırsındayım.

Şüphesiz, birtakım tehlikeleri ve fedakârlıkları göze almalıyız. Ama yamalı bir barışın da tehlikeleri yok mu? Elbette var.

Lord Stratford'un zihnini kurcalayan hoşnutsuzluk sebeplerinin en önde geleni, iki Müttefik ordu arasındaki eşitsizlikti. Fransızların İngiliz birliklerine en az dörtte bir oranında üstün sayıda oluşu gururunu incitiyordu. Bu eşitsizlik, kuşatmanın başarıya ulaşmasında köstek olmakla kalmıyor, İngiliz birliklerinin kendilerine düşen cepheyi savunma için kaldıracabileceklerinden çok fazla yük yüklenmelerine ve boş yere bitkin düşmelerine yol açıyordu. Üstelik İngiliz ordusunun azlığı İngiltere'nin itibarını o derece sarsmıştı ki, İngiliz komutanları kendi tutumlarının doğru olduğunu bile bile, Fransız kumandanlarının kararlarına boyun eğme zorunda kalmışlardı. Bu eşitsizlik sade harp alanında değil, merkezde de kendini duyuruyordu. Fransız maslahatgüzarı M. Benedetti Lord Stratford'un nüfuzunu kırmak için yapmadığını bırakmıyordu. Sırf İngiliz Büyükelçisinin güvenini kazandığını bildiği için, Ömer Paşa'nın ayağını kaydırmaya çalıştı. Ve sırf onun yüzünden Ömer Paşa Kars'ı kurtarmak üzere harekete geçmekte gecikti. Lord Stratford'un Kırım'dan dönüşünden az sonra, bu tertipler meyvasını verdi ve Paşa apansız istifasını suduysa da, Büyükelçinin ısrarı ve ricası karşısında kararından vazgeçti.

Büyükelçinin planı, İngiltere'nin Kırım'daki küçük ordusunu, İngilizler tarafından beslenilecek, giydirilecek, subaylandırılacak yirmi bin kişilik bir Türk fırkasıyla desteklemektir. Buna benzer bir plan önceden denenmemiş değildi. Hareketli, biraz da aceleci bir subay, Rumeli ve Anadolu'yu tarayarak, bir başıbozuk birliği kurmuştu. Birliğin adı subayın adından kinaye Beatson's Horse idi. Bu birlik Türk kuvvetlerine bağlı olmakla birlikte Türk hükümetinden para alıyordu. Ancak 1855'te bir anlaşmazlıktan ötürü Beatson'un ayrılması, daha sonra Divanı Harbe verilmesinden sonra Şumla'ya nakledildi ve o zaman General Vivian'ın kumandasındaki Türk fırkasıyla birlikte cepheye hareket emri aldı. Bu yirmi bin kişilik birlik, kurulmasında büyük emeği geçmiş olan Büyükelçi tarafından teftiş edildikten sonra cepheye hareket etti. Fakat barış müzakerelerinin ilerlemiş olmasından ötürü cephede büyük bir yararlılık gösterme fırsatı bulamadı. Birliğin yürüyüş emri almasından birkaç ay önce, Sivasopol'a büyük bir taarruz teşebbüsü yapılmış ve başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bu felaketin ardından Lord Raglan'ın zamansız ölümü geldi. Bu arada Büyükelçi Kırım'ı ziyaret etti. Ağustos ayına rastlayan bu ziyaret sı-

rasında Büyükelçi onca özlemini çektiği zafer gününün ne kadar yakın olduğunu aklına bile getirmiyordu. Bu ikinci ziyaretin hikâyesi hatıralarının son parçasında anlatılmaktadır:

Kırım'ı ikinci ziyaretimde murat, subaylarımızdan bazılarına "Hamam Haçı" nişanı dağıtmaktı. İlk ziyaretimden bu yana üç ay geçmişti. Bu arada Lord Raglan ölmüş, komutanlığa General Simpson geçmişti. Balaklava ve İnkelman'dan sonra önemli bir savaş olmamıştı. Kuşatmaya devam ediyordu, ama Sivastopol şehri ve cephaneliği ateş altına alınamamıştı. Limanın savunma yuvalarına karşı Sir E. Lyons tarafından girilen hücum erlerimizden yararlılığına rağmen, elle tutulur bir sonuç vermemişti. "Caradoc", dönüşünde Balaklava'daki eski yerine değil, Sivastopol'e ve Müttefik filolarına yakın bir yere demirlemişti. Karargâh adamakıllı uzak kalıyordu, aradaki mesafeyi at sırtında almak gerekiyordu. Bu yüzden daha çok denizlerle kaynaştım. Sardinyalılar savaşa katılmışlardı. Müttefiklerin safında yer alan bu yiğit insanlar, General La Marmora'nın kumandasında Balaklava yakınında, Sir Colin'in karargâhı dolayında üslenmişlerdi. Ruslar az önce bu yönde bir ilerleme kaydetmişlerdi (Çernaya Savaşı, 16 Ağustos), ama sonradan şiddetli bir direnişle karşılaşınca, geri çekilmişlerdi. Bunun ardından bu dolayda bir hareketsizlik hüküm sürmekteydi. Bir gün yanımda Fransız kumandanı, Sardinya birliklerini ziyaret ediyorduk. Güçlü bir Rus bataryasının üstlendiği dik bir tepenin karşısındaki düzlükte mola verdik. Bütün subaylar üniformalıydı. Pelissier, atının her kımıldanışında pırıl pırıl yanan beyaz sırmalı bir üniforma giymişti, Ruslar hani bir ateş açsalar, kurşunları yapıştıracaklardı yerlerine. Gene de tek bir mermi yakmadılar. Başımıza en ufak bir kaza gelmeden sağ salim Sardinyalıların karargâhına geldik.

Nişan dağıtma töreni İngiliz karargâhında yapıldı. Törenc resmi bir hava verebilmek için gerekli hazırlıklar tamamı. Bir koltuğa oturup Lordluk payesi verilecek olanlar hakkında üç dört nutuk söyleyip nişan takıldıktan sonra omuzlarına kılıcımı dokundurmak da bana düşüyordu. İki ordunun komutanları da yanımdaydı. Bir yandan da toplar gürleyip duruyordu.

Taarruz tarihi gayet saklı tutuldu. Lord Stratford Kırım'dan ayrıldıktan hemen sonra Sivastopol düştü (8 Eylül). Büyükelçinin bu mutlu haberi işittiği zaman duyduğu sevinç, Müttefiklerin bu başarıyla yetinip Rusları kovalamaktan vazgeçecekleri korkusuyla karıştı. Rusya'yı dize getirmek dururken, eksik püksük bir barış antlaşmasıyla yetinileceği kaygısıyla kaleme sarılıp Clarendon'a şu mektubu yazdı (13 Eylül):

Alman meslektaşlarımızın sorduğu sorulara bakıyorum da Karadeniz'in büyük cephaneliği düştükten sonra barış yapılması için baskıya maruz kalacağınızdan kaygılanıyorum. Kendi özlemlerime, duygularıma karşı düşmesine rağmen, size hemen söyleyeyim ki, daha önce harcadığımız emeklerin boşa gitmemesi ve gerek ulusal onurumuzun, gerekse Avrupa çıkarlarının korunabilmesi için çok daha büyük fedakârlıklar etmemiz gerek.

Aslında Rusların bizden müsamaha beklemeye hakları yok. Birikmiş gücünü harcadıktan sonra Rusya'nın ilerdeki gelişmesini de gemlemeye bakmalıyız. Bu, ancak sınır boyuna tarafsız ve bağımsızlardan kurulu bir set çekmekle sağlanabilir. Eyaletler şimdiden bağımsızlıklarını kazanmış haldeler. Bu hattın geri kalan bölümü barışın ayarlanması bakımından birçok güçlükler çıkaracak. Gürcistan'da gelecek yıl İngiliz birliklerinin cesaret ve savaş gücüne çok iş düşecek. Ömer Paşa'nın bu sonbahar gösterdiği gayretlerden sonra, başan kazanacak olursak, bu, hem askerlik bakımından, hem de Asya'nın bu bölgesindeki siyasi itibarımız bakımından çok faydalı olur.

Rusların böyle barış şartlarını kabule yanaşmayacağı ileri sürülebilir. Ama unutmamalı ki, Rusya gün geçtikçe kendine güvenini kaybetmektedir. Geri inançlara kapılanmış böyle bir ulus içinde ticaret ve servet bakımından baş gösteren baskıları hesaba katmakla bile, otorite korkusu bir kere gevşedi mi, kayıtsız şartsız barışa boyun eğmeye kolayca razı olacak bir ruh hali yaratılır. Eupotorya'ya da iyi seçilmiş başka bir noktadan yapılacak bir ileri hareket, umut ettiğimizden çok daha büyük sonuçlar verecektir. Bunun için de Ruslara nefes alacak zaman bırakmamalı, daha şaşkınlıktan kurtulmaya vakit bulmadan son darbeyi vurmalyız.

Aslına bakılacak olursa, Dört Nokta üzerinde "tam" bir sonuç alınması için gerekli teşebbüslerin gelişme halinde olduğunu söylemekle tutunumunu zaten belli etmiş oldum. Barış müzakerelerine temel olup da hiçbir zaman vazgeçilmemiş bulunan dört nokta şunlardır: 1) Tuna Eyaletleri üzerindeki Rus protektorasının ilgası. 2) Tuna ve kollarında gidiş-geliş serbestliği. 3) Karadeniz'in tarafsızlaştırılması ve Boğazların harp gemilerine kapanması. 4) Hristiyan uyruklarının hak ve imtiyazlarının Sultanın onuru ve şerefi zedelenmeksizin pekiştirilmesi. Bununla birlikte yüklendiğimiz fedakârlıklara, rizikolara, emeklere karşılık daha sağlam temelli garantiler istememiz tabiidir. Bu gibi durumlarda hükümetin yersiz itidale kaçması sorumluluk yükleyicidir. Uyruklarından büyük fedakârlıklar istemiş olan bir hükümete böyle bir durumda düşen ödev, tarlayı sürme emeklerine eş bir verimin sağlanmasıdır.

Savaş alanında ve yakınında olanların düşünceleri, öğütleri, barış müzakerelerinde göz önüne bile alınmadı. Tam ordumuzun güven ve güç kazandığı, ulaştırma aksaklıklarının önlendiği, yirmi bin taptaze Türk askerinin savaşa katıldığı, Rusya'nın dize geldiği bir sırada, bu büyük fırsat kaçırıldı ve ordular eli kolu bağlı tutulurken, diplomatlar Rusya'yı harbe girdiği haliyle bırakan, Avrupa'da, Asya'da daha sonra girişebileceği sergüzeçleri önleyici hiçbir tedbiri içine almayan sözde bir barış antlaşmasını müzakereye daldılar. Fakat barış antlaşması henüz imzalanmış değildi ve İngiltere'nin bunca emek verdiği emellerini budayan böyle bir tuzaktan vaktinde kurtulabileceği umudu kaybedilmemişti.

YİRMİNCİ BÖLÜM

KARS'IN DÜŞÜŞÜ 1855

Kırım Harbi, Büyükelçinin Bâbîâli'deki durumunu, üstünlüğünü adanmakıllı sarsmıştı. Fransız ordusunun sayıca büyük üstünlüğü, Malakov'u alışı ve dolayısıyla Rusların Sivastopol'ün güncyinden çekilişi, Bâbîâli'deki son temsilcisinin ustalığı Fransa'nın Türkiye'deki itibarını son derece artırmıştı. Osmanlı Nazırları, Fransızların en iyi, en yakın müttetikleri olduğuna inanır olmuşlardı. Hiç değilse rakiplerine karşı kullanarak kendilerine yararlar sağlayabileceklerine akılları yatmıştı. Hükümeti kendini destekleseydi, Lord Stratford her şeye rağmen bu çıkmazdan kurtulabilirdi. Fakat Lord Clarendon, Louis Napoléon'un cazibesine kapılmış, sanki Büyükelçiye karşı Fransızların tarafını tutacak kadar ileri gitmeye yönelmişti. Lord Clarendon Büyükelçinin istifasından adeta sevinecekti nerdeyse. Hariciye Nezareti de kendinden yüz çevirince, Lord Stratford ortada kalakalmıştı. Ta harbin başından beri bu düello sürüp gidiyordu. Görünüşte bütün nezaket kurallarına uyuluyor, hatta iki Elçilik arasında dostça ilintiler sözüm ona devam ediyordu. Oysa bütün bu diplomasi cılası altında amansız bir çekişme vardı. Mesela Lord Stratford'un Kırım'ı ikinci ziyareti sırasında, İstanbul'dan denize açılır açılmaz Fransız temsilcisi kollarını sıvadı, yumuşak yüzlü Sultanı, sürgünde olan kayınbiraderi Mehmet Ali'yi geri çağırmaya kandırdı. Bu zat Hristiyan olan karısını öldürmüştü. Lordun yokluğundan yararlanıp Fransız Elçisinin ısrarıyla geri çağrılan işte böyle bir adamdı. Büyükelçinin sert sözleri karşısında korkuya kapılan Sultan, Mehmet Ali'ye resmi ödev verilmeyeceğini söyledi. Büyükelçi Kırım'ı ikinci ziyaretinden dönüşte Mehmet Ali'yi Kaptan Paşalık makamında görünce açtı ağzını, yumdu gözünü. Sultana yolladığı muhtıra zehir zakkum bir şeydi, bir ben-

zeri diplomasi tarihinde görülmüş değildi. Abdülmecit genelde umursamadı, aralarında bir sahnedir geçti. Sultan bir avaza kâtibine sesleniyor, Lord Stratford da elinde muhturası, gözlerinden şimşekler çakarak ayakta duruyordu.

Büyükelçinin saltanatına darbe vuran sade Fransızlarla Türk nazırlarının entrikaları değildi. İngiliz halkı da ne zamandır başına taş ettiği bir yurttaşından yüz çevirmişti. 1849'da Sultanı Macar mültecilerini korumaya kandırdığı zaman Avrupa'nın en sevilen insanı oydu. Mençikov'u alt etmesi bu ünü büsbütün pekiştirmişti. Ama şimdi işler tersine dönmüştü. Harpten hoşnutsuz Radikallerin çoğu, harbi Lord Stratford'un çıkarttığı kanısına kapılmışlardı. Tek sorumlu onu görüyorlardı. 1854-55 kışı patlak veren sıkıntılar arasında İngiltere işbaşındakilerin aleyhine dönmüştü. Bu arada Büyükelçi de kayınıyordu. Hücumlar az sonra yatıştı. Yalnız sürülen karalardan birkaçı silinemedi, Büyükelçinin üstünde kaldı. 1855 yılının sonuna doğru önceki kızgınlıklarının tümünü ardı sıra sürükleyen yeni bir öfke yağmuru daha boşandı büyükelçinin üstüne. Kasımda Türkler tarafından dört aydır yiğitçe savunulan Kars kalesi açlık yüzünden teslim olmuştu. Kaledeki birliklerin başında General Kmetry, General Williams, Baron Schwarzenberg, Binbaşı Lake gibi Avrupalı subaylar bulunuyordu. İngiltere'de halkoyu nedense Kars'ın Lord Stratford'un ihmali yüzünden düştüğüne hükmetti.

Çok geçmeden işin içyüzü anlaşıldı. 15 Ağustos 1854'te Albay Williams, Asya'daki Türk ordusuna müşavirlik ödeviyle İstanbul'a varmıştı. Bu ödev Albay Simmons'un Rumeli ordusundaki görevine karşılıktı. On iki yıl süren resmi ilişkileri boyunca Albay Williams ile Büyükelçi arasında en ufak bir soğukluk bile olmamıştı. Lord Stratford, Williams'ı 1842'de İran Sınır Komisyonuna seçtirmişti. 23 Ağustos'ta Büyükelçi Lord Raglan'a Williams'ı övücü bir mektup yazmış, gerek İngiliz kumandanını, gerekse Türk Nazırlarını Asya ordusunun yeniden düzenlenip güçlendirilmesi için acile tedbir almaya teşvik etmişti. 1 Ekim'de Williams'ın ilk raporu geldi. Büyükelçi, Williams'ın isteklerinin karşılanması için Seraskerle Reşit Paşa'yı sıkıştırmaya başladı. Buna karşılık nazırlar, Erzurum'a yollandığını söyledikleri levazımın uzun bir listesini sundular. 14 Ekim'de Williams'dan yeni bir rapor geldi. Büyükelçi, Lord Raglan'a şöyle yazıyordu: Akıllı, uslu, işini bilir bir insanın işin başında olması öyle sevindiriyor ki beni. Williams'ın öğütlerini elifi elifine tutmaya karar verdim. Bâbiâli hiçbir itirazda bulunmadı. Bütün isteklerin yerine getirileceği vaat edildi. İkmal için emirler çıkarıldı. Hırsız subaylar geri çağıldı, tevkif edildi. Bu vaatlerin ve emirlerin ne derece gerçek olduğu başka bir mesele. Bununla birlikte, Anadolu'da levazım yollarını da denetleme kolay iş değildi.

Büyükelçi İstanbul'dan yollanılan malların Erzurum'a veya Kars'a varıp varmadığını soruşturamıyordu. Bütün bildiği, her şeyin hazırlık halinde olduğuydu. Her zaman olduğu gibi işler biraz ağır gidiyordu, ama ne olursa olsun bir hareket vardı. Türkler gerekli ikmal malzemesiyle taşıtları sağlamak için ellerinden geleni yapıyorlardı. İşin içinde bir kalleşlik olduğu kuşkusunu uyandıracak bir şey yoktu ortada. Tam kışın bastırıp Rusların harekete aralık vereceği sırada levazımın yerine ulaşacağı sanılıyordu.

Williams Büyükelçiden Büyükelçi de Williams'tan memnundu. Aralarındaki yazışma, ekim, kasım aylarında gence dostça sürdü gitti. Mektuplar ordunun içinde bulunduğu sıkıntıları anlatan sözlerle doluydu, ama Lord Stratford'un bu aksaklıkların düzeltilmesi için gerekli tedbirleri alacağına tam güven içinde sona criyordu. Bu mektupların kenarlarına Büyükelçi tarafından yazılmış olan notlar her yakınma konusu aksaklığın tek tek ele alındığı ve üzerinde durulduğunu gösteriyordu. 27 Kasım'da Williams, Lord Stratford'a bir mektup yollayarak, Kars'a ikmal malzemesinin ulaştığı ve hırsız paşaların cezalandırıldığı muştusunu verdi. İki taraf da bunların kimin tarafından sağlandığını pek iyi biliyordu. Buna rağmen Williams, bu dostça mektubun hemen arkasından Lord Clarendon'a mektup yazarak Büyükelçi tarafından kendisine gösterilen ihmalden yakınacak oldu. İşin tuhafı Williams, Lord Stratford'a şikâyetini on gün sonra ilettili.

Lord Stratford şaşırıldı kaldı. Albay Williams'ın öğütleri üzerine Türk hükümetini harekete geçirmek için elinden geleni yapmıştı. Biliyordu ki, bu işte en ufak bir ihmali bile olmamıştı. Sonra Williams'a dost muameliyeti etmişti. Anlaşılır şey değildi bu. İthamın belkemiği, Büyükelçinin Williams'ın yazılarını karşılıksız bırakmış olmasıydı. Williams'ın İstanbul'dan ayrılmasından sonra iki mektup yazmıştı kendisine. Büyükelçi ortada fol yok yumurta yokken, elle tutulur bir haber verecek durumda değilken iş olsun diye mektup yollayacak adam değildi. Bâbiâli Williams'ın tavsiyesi üzerine ileri sürdüğü teklifleri incelemektedir. Üstelik Bâbiâli Williams'a Ferik rütbesi vermeyi de düşünmekteydi. Büyükelçinin işi başından aşkındı. Kırım ordusu sürekli bir dırıltı kapısıdır, hastaneler çeşidinden bir sürü çatallı mesele gününü doldurmaktadır. Williams'ın şikâyet mektubunu aldığı günün ertesi Lord Raglan'a yazdığı mektupta şöyle der: Benim uzun boylu sükûtum yanlışı anlamış. Oysa istediği şeylerin yerine getirilip getirilmeyeceğini kesin olarak anlamadan yok yere kaleme sarılmak istemedim. Kimlerle cebelleşmek zorunda olduğum malum. İşin aslı da buydu ve Lord Stratford'un maksatlı bir hareketi asla söz konusu değildi. Genç de Lord Clarendon 11 Ocak tarihli yazısıyla Büyükelçinin sükûtu-

nu kınadı ve Williams'ı albaylıktan generalliğe terfi ettirdi. Williams, Büyükelçinin ilgisizliğine yahut garezine yem olmuş bir kurban sayıldı.

Bu mesele de böylece kapanmış oluyordu. Kasım ve aralık 1854'teki yazışma sırasında Lord Stratford'ca, General Williams'ın Erzurum, Kars ordularını boşladığı asla ileri sürülmüş değildi. Daha sonra yayımlanan *Mavi Kitap*'ta (*Anadolu'da Askeri Olaylar*) Büyükelçinin Asya'daki ordunun desteklenmesi ve ikmali için Türk hükümetini nasıl canla başla sıkıştırdığını gösteren yüzlerce belge yer almaktadır. 1855 ocak-kasım ayları arasında General Williams'a 32 resmi yazı gönderdi. Hemen hemen her gün Türk makamlarıyla mektuplaştı. İstenilenden az şey başanılmışsa, buna sebep, Bâbiâli'nin kaynaklarının kısmen tükenmiş oluşu, kısmen de Seraskerlik makamında eskiden beri Lord Stratford'a karşı durmayı kendine iş edinmiş olan Rıza Paşa'nın oturuşuydu. Allahtan haziranda Rıza Paşa azledildi, yerine Mehmet Rüşti Paşa geçirildi. Elçinin yeni Seraskerle ilk yazışması Kars'a yollanılacak yardımlar üzerine oldu.

Rusların Kars'a doğru ilerlemesi üstüne gelen haberler sıklaştınca, Türkler ciddi tedbirler almaya başladılar. 27 Haziran'da General Vivian komutasındaki Türk fırkasının Redutkale ve Kutayis'ten bir çevirme hareketi yaparak Kars'ı kurtarmasını teklif ettiler. Lord Stratford'un yanına askeri müşavir olarak son zamanlarda atanmış bulunan General Mansfield, Türk nazırlarıyla bu konu etrafında uzun görüşmeler yaptı, uzmanlar ise böyle bir seferde başarı ihtimalinin çok yüksek olduğunda karar kıldılar. Gelgelelim İngiliz hükümeti, Türk fırkasının Anadolu'ya geçirilmesini sureti katiyede reddetti. Londra'da Kars'ın Trabzon yolu üstünden kurtarılması ve bunun da sadece Türk birlikleri tarafından yapılması kararlaştırılmıştı. Özellikle kış zamanı bozuk olduğu bilinen Trabzon yolunun seçilmesi uzmanları şaşırttı.

Başka ne yapılabilirdi ki? Sivastopol önlerindeki İngiliz birliklerinden bir kısmının Asya'ya geçirilmesinden söz ediliyordu. Ama zaten kıt olan bu birlikler azaltılmaya gelmezdi. Kars'a ehemmiyet vermeyen Fransızlar yakınlaşmış olan zafer payından en ufak bir fedakârlık yapmaya yanaşmıyorlar, Anadolu'ya kuvvet yollamanın lafını bile etmiyorlardı. Tek çare, Türk kuvvetlerini Ömer Paşa'nın komutası altında Kırım'dan Anadolu'ya yollamaktı. Ömer, Kars'ın durumunu işittiği zaman kendisi bu hal çaresini ileri sürmüştü. Fakat İngiliz ve Fransız kumandanlarının itirazıyla karşılaştı. Hele Fransız kumandanı, Kırım'daki kuvvetlerin azaltılmasına karşı duruyordu. Louis Napoléon'un umurunda bile değildi Asya'da olup bitenler. Aksi gibi Sivastopol önlerinde onun sözü geçiyordu. Güçlük, Ömer Paşa birliklerinin yerine Türk fırkasının geçirilmesiyle halledildi. Ardından bir mesele daha çıktı. Ömer'in kumandasına verilecek

birlikler Sivastopol önlerindeki birliklerden mi, yoksa Eupotorya'daki Türklerden mi seçilecekti? Derken işler çatallaştı, arapsaçına döndü. Nihayet Ömer Paşa hükümetlerle komutanları yola getirip, Rusları geriden çevirmek üzere Kafkasya kıyısına hareket etti. Bütün bunlar eylülünden önce halledilemediği için Kars'a yardım bütünü zorunlu olmuştu. Yollar bozuktu, Ömer Paşa'nın karşılaşmadığı güçlük kalmadı. Tam Mingrelia'ya vardığı sırada General Williams 23 Kasım'da apansız teslim oluverdi ve esir düştü.

Kars'ın düşmesine yol açan çeşitli sebepleri burada tartışmak niyetinde değiliz. Erzurum komutanı Selim Paşa'nın uyuşukluğu ve kuşatılmış şehre, değil Erzurum'dan, bir günlük mesafede bulunan depolardan yardım yollanabilecekken eli kolu bağlı oturulması buna yol açan etkenlerin önde gelenlerindendir. Bizi ilgilendiren, Kars'a yardım için İstanbul'da alınan tedbir ve atılan adımlardır. Önce de anlattığımız gibi, Fransızların, İngiliz hükümetinin ve Rıza Paşa'nın Seraskerliği sırasında Türklerin kusuru olmuştur, ama Kars'a yardım yollanılmasının gecikmesinde Lord Stratford'un değil hatası, en ufak bir ihmali bile olmadığı belgelerle ortadadır.

Kars'ın teslimi İngiltere'de büyük patırdı koparttı. Yoksulluklara rağmen dayanan bir kalenin macerasıyla tabii olarak ilgilenen halk, Kars kahramanlarını göklere çıkardı. Bu yerinde sevgi, kahramanların sıkıntı çekmesine neden olduğu sanılanlara karşı öfke halini alıverdi. Aradan bir yıl geçmiş olduğu halde cevapsız bırakılan resmi yazılar öyküsü yeniden ortaya atıldı, tarihler karıştırıldı, 1854, 1855 yıllıyla Kars, Erzurum karıştırıldı. Sonunda Lord Stratford 1854'te ekim ve kasım aylarında Erzurum'da bulunan Albay Williams'ın bazı resmi yazılarını karşılıksız bıraktığı için 1855'te Kars'ın düşmesinden sorumlu tutuldu.

Bu haliyle ortaya konduğunda ithamın saçmalığı kendiliğinden meydana çıkıyordu, ama o anın heyecanı içinde kimsenin ileri sürülen kanıtları umursadığı yoktu. Lord Stratford hücumları öğrenir öğrenmez Lord Clarendon'a bir mektup yazarak, bu konuda ne yazdıysa hepsinin Parlamento'ya sunulmasını diledi. Sonunda sözünü ettiğimiz *Mavi Kitap* yayımlandı. Belgeler yayımlanır yayımlanmaz, akli başında insanlar vakitsiz yargıya vardıklarına pişman oldular. Bu arada olayın sözümleri ona kahramanı zafer yaygaraları arasında geri gelip bir baronluğa kondu. Öbür yandan meselenin tartışılması için Parlamento'ya bir önerge verildi. Allahtan daha önce *Mavi Kitap* yayımlanmıştı. Hükümet gürültüyü ucuz atlattı. Önergeyi veren Whiteside'in ithamları, Büyükelçinin şerefli, lckesiz, parlak meslek hayatını Parlamentonun önüne seren ve Stratford'a sürülen kararın saçmalığını belirten Lord Palmerston'un sözleri karşısında eriyip gitti.

YİRMİ BİRİNCİ BÖLÜM

HATTI HÜMAYUN 1856-1858

Bundan önceki bölümlerde dikkat, İstanbul'dan harp alanına kaydırılmış, diplomasi çalışmaları harp patırtısı içinde kaynamıştı. Bu bölümde çok daha şaşırtıcı bir sahne değişimi ile karşılaşacağız. Bu seferki buhran, ne Lord Stratford'un gayreti, ne Bâbiâli'nin direnmesi, ne de orduların yiğitliği ile önlenir bir buhran değildi. Bütün bu etkenler, yüksek basamaklarda dönen kalleşliklerin ağırlığı altında ezilmişlerdi. Sivastopol'un güney cephesinin düşmesi ardından tarihte bir eşi görülmedik bir olaya tanık olundu. 1854'te iki büyük ulus, Rusların genişlemesini önlemek üzere silaha başvuruydu. 1855'te bu uluslardan biri öbürüne madik oynadı. Barış için tek başına müzakereye girişmek, aralarındaki antlaşmayı hiç saymak demekti. Buna rağmen 1855 sonlarına doğru Fransız İmparatoru, Ruslarla gizli münasebet halinde idi, amacı İngilizlere ihanetti. Kuşatma sırasında kazanılan yarım zaferle sarhoş olan Fransız İmparatoru bir an önce barış yapma sevdasında idi. Düşünülen sefer için yapılmış bütün hazırlıklar bir yana atıldı. Bir zaman sonra da gizli müzakereler Rusya'nın ultimatomu kabulüyle sonuçlandı. Olağanüstü temsilciler Paris'e çağrıldı ve Lord Clarendon İngiltere'nin bir başına kaldığını ve barışı kabul etsin diye adeta Rusya'ya kur yapıldığını kavradı.

Lord Stratford, Paris Antlaşmasının şartlarını ilk işittiği zaman şu sözleri söylemekten kendini alamadı: Böyle bir antlaşmanın altına imzama basmaktansa, sağ kolumu koparır atarım, daha iyi! 1853'te diplomasi silahıyla kazandığı bütün zaferler 1856'da altüst ediliyordu. Büyükelçinin barış antlaşmasının nasıl olması gerektiği yolundaki görüşlerini daha önce ele almıştık. Bununla birlikte biri Paris Konferansının arifesinde, biri

de sonunda, Lord Clarendon'a yolladığı iki mektubu buraya almamız gerekir:

[3 Şubat] Paris'e gideceğinize çok sevindim. Gayretlerinizin sonu gelme-
se bile elinizden geleni yapmış olma tesellisini sağlayacağı şüphesizdir. Fikirle-
rimizin halkoğluyla birlik olduğunu görmek beni sevindirdi. Harp o günkü
şartlar altında bir zorunluluktan ve sürdürülmesi aksi takdirde kaybedilecek bir-
çok yarar sağlayabilirdi. Nikolay'ın Rusyası dize gelmiş durumda. Rusya, yapı-
sı bakımından, şimdilik budanmış olmasına rağmen, yeni filizler sürebilme gü-
cünü elinde tutuyor. Yakın bir gelecekte daha büyük bir hızla büyümek imkânı
bulacağından hiç şüphemiz olmasın. İşte bu gelecek Rusya'ya karşı gerekli
tedbirlerin alınması gerektiği görüşündeyim. Bunun için de Avrupa'daki ve
Asya'daki İmparatorlukların arasında tarafsız veya bağımsız devlet veya eyalet-
lerin kurulmasından başka çare yoktur.

Kırım için ise, Rusya'dan ayrılacak olursa, nasıl bir şekil bulanabileceğini
bilemiyorum. Donanmasız, müstahkem mevkilere yoksun bırakılırsa ve Tu-
na serbest ticarete açıldığı ve bir çeşit uluslararası kontrol altına sokulduğu tak-
dirde, bizlere ve Müttefiklerimize faydalı olacağını söylemekle yetineyim.

Dinyester'in sınır seçilmesi için sizi hayli rahatsız ettim. Bence Müttefikle-
re ve Bâbiâli'ye ödenmesi gereken harp tazminatı yerine bu şartı kabul ettir-
mek mümkün olabilir.

Harb bu safhada kalsa bile, bence, vaktiyle Fransa'dan koparılan ganimet-
ler sırasında kurulmuş olan Varşova Dükalığının ihyasını, ayrıca üzerinde ne
Türkiye'nin ne de Rusya'nın fazla bir hak iddia etmemeleri gereken Kafkas-
ya'nın bağımsızlığını istemekle hayırlı bir iş yapmış olacaksınız.

Âli Paşa, Antlaşmada yer alacak dört şartı elinden geldiği kadar belirsiz kıl-
maya çalışacaktır.

Sultanın sömürgeler üzerindeki hakkı resmen tanındığı takdirde ise Bâbiâli
büyük bir ihtimalle eski uyushukluğuna dönecektir ve Islahat Fermanı boş bir
kâğıt parçası olmaktan ileri geçmeyecektir.

[15 Nisan] Antlaşmayı böyle acele göndermiş olmanıza teşekkürler ede-
rim. Hükümet, Âli Paşa ne derse desin, öylesine Fransız taraftarı ki, Fransız
İmparatoru'nun hoşuna gidecek herhangi bir antlaşmayı kabule çoktan razı.
Sultan da harbin sonu alınıyor diye, barış olsun da ne olursa olsun tarafı. İn-
giltere'de olduğu gibi, burada da barış şartları açıklandığı zaman, yaygın bir
hoşnutsuzluğun patlak vermesi uzak bir ihtimal değil.

Öbür yandan İngiltere'de halkoyunun şartların kötülüğü karşısında bir ara
hoşnutsuzluk gösterdikten sonra, barışın rahatlığıyla uyuşmasına şaşmamak
gerek.

Burada ise barış yeni kaygı kapıları açıyor. Müttefik orduları gittikten son-
ra Sultanın devrim planları nasıl yürütülecek? Bu davranışa karşı olan çevrele-
rin direnişi bir yana, şimdiye dek Bâbiâli üzerinde yürüttüğümüz etki de kus-
kanç ve hırslı bir Müttefikin eliyle azaltıldığına göre, durum çok güçleşti. Kı-

sacası bu memleketin politikacıları, Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu yüzünden karşılaştığı güçlüklerin gün geçtikçe artacağını söyledikleri zaman ne cevap vereceğini bilemiyorum.

Lord Stratford öteden beri benimsediği emelinden, yani Türkiye'yi içten yenileştirme emelinden asla vazgeçmiş değildir. Yalnız yenilikler bu fermanların çıkmasıyla da gerçekleştirilemezdi. Alınan kararların memurlarca gösterilen kayıtsızlık yüzünden kâğıt üzerinde kalmasını önleyecek bir dış baskı olmalıydı. Lord Clarendon'a (3 Haziran) yolladığı bir yazıda devrimin ömürlü olabilmesi için böyle bir denetleme ve baskı sistemi kurulabilmesi zorunluluğuna işaret etmektedir:

Lord J. Russell'in Viyana dönüşünde bana söylediklerini kelime kelime hatırlayamıyorum, ama ana fikir şuydu: Reaya için nazari bakımdan ne yapılabilirse hepsi yapıldı. İş bunların uygulanmasında.

Mesele reayanın haklarını korumakla da bitmiyor. İmparatorluğun genel olarak yenileştirilmesi, daha insanca bir temel üstüne oturtulabilmesi de en az onun kadar önemli. Ama bu nasıl yapılabilir? Bütün mesele orada. Bir kere eyaletlerdeki ve valiliklerdeki makamların devrim ilkelerine uygun hareket etmelerinin sağlanması. Sonra da gerek bu makamlara yollanacakların seçimi ve yönetimiyle görevli merkez makamlarının devrime elverişli bir tavır takınmaları önemli bir husus. Üçüncü şart olarak da hükümet üzerinde güdücü, olumlu, sürekli bir dış etkinin varlığı. Bunun için de İngiltere, İttifak devletleri veya bütün olarak Avrupa düşünülebilir. Bence sade İngiltere'nin tek başına harekete geçmesi uygun olacak. Fransızların çoğu zaman genel çıkarlarımıza aykırı dolaplar için bu durumu kötüye kullanacaklarını gözden kaçırmamalıyız. Avrupa'ya gelince, harp telaşı bittikten sonra, hükümetler arasında tam bir anlayış havasının kurulmasını gerektiren böyle bir işte ne derece başarı kazanılabileceğini pek bilemiyorum.

Lord Stratford İstanbul'daki işi başında kaldığı sürece devrimleri yürütmek için gerekli dış etki zaten yolundaydı. Ne var ki, Lord Stratford'un İstanbul'dan ayrılması zamanı yaklaşıyordu. Ondan sonra ne olacaktı? Geleceğin hazırladığı kösteklere karşı alınacak iki ana tedbir vardı. 1839 Gülhane Hattı'ndan beri Bâbîâlî'den koparılan devrimlerin pekiştirilmesi, yan yana getirilip toplu olarak yasalaştırılması gerekiyordu. İkinci tedbir de bunların uygulanması için bir dış baskı yaratılması. Büyükelçi birinci konuda Paris Konferansının arifesinde zaten harekete geçmişti. İşlerin Rusya yeniden işe karışacak duruma geçmeden önce kesinleşmesi son derece önemliydi. Bunun için Büyükelçi bütün gücüyle çalışmaya girişti. Sonuç olarak, Türkiye'nin yenileştirilmesi alanındaki gayretlerin toplamı olan ünlü Hattı Hümayun 21 Şubat 1856'da ilan edildi. Bu belgede Sultan, İmparatorluğun medeni uluslar arasındaki haklı yerini alabilmesi için

alınmış olan gerekli devrimleri yenileme ve genişletme isteğini ortaya se-
riyor ve şöyle diyordu: “Gözümde eşit ve eşit derecede kutlu saydığım uy-
ruklarının mutluluğu en büyük dileğimdir”. İşte bu amaçla Gülhane
Hattı Şerifi’nde yer alan garantilerin, sınıf ve din farkı gözetilmeksizin bü-
tün uyruklara teşmili, yani mal, can, şeref güvenliğinin mutlak olarak gü-
ven altına alınması böylece yasalaşmış oluyordu. Öbür yandan, Türkiye’de
yerleşmiş olan Hristiyanlarla Müslüman olmayan azınlıklara eskiden ta-
nınmış ayrıcalık ve dinsel dokunulmazlık haklarının resmen pekiştirilmesi
sağlanmış oluyordu. Tebliğde ibadet serbestliği, her mezhep ve din tari-
kine özgü kurum ve yapıların denetlenmesi gibi din ayrıcalıkları birer bi-
rer sayıldıktan sonra, kesin bir dille şöyle deniyordu: “İmparatorluğum
içindeki bir sınıfın din, dil, ırk ayrılıkları yüzünden öbür sınıf ve zümrele-
den ayrı muamele görmesine yol açabilecek nitelikteki her türlü ayrılaşma-
ya yol verilmeyecektir... Topraklarımda her türlü dinden insan, inandığı
dinin buyurduğu yolda ibadet edebilecek ve bu hakkını kullanmada her-
hangi bir müdahaleye göz yumulmayacaktır. Kimse dinini değiştirmeye
zorlanamaz”. Bütün Türk uyruklarının ayrılık gözetilmeksizin devlet hiz-
metine alınması, sivil ve askeri okullara kabulü, mahkemelerde kendi dini
gereğince ant içme serbestliği tanınması; dinler arası anlaşmazlıkların Kar-
ma Mahkemelere devri; cezai ve inzibati sistemlerin ıslahı; inanç farkı gö-
zetilmeksizin vergi çeşitliği, vergi sisteminin değiştirilmesi ve rüşvet ve nü-
fuzu kötüye kullanmayı önleyici tedbirler bu Islahat Hattı’nda yer almak-
taydı. Hemen her satırında Lord Stratford’un kaleminin izi görülür. Bü-
tün bunlar ta ne zamandır Bâbiâli’ye kabul ettirmeye çalıştığı ve bir kıs-
mını daha önce kabul ettirdiği devrimlerdir. Bu belge bütün meslek haya-
tının bir toplamıdır ve Türkiye’de adil bir idare kurulabilmesi için göster-
diği gayretlerin doruğudur.

Müslüman bir hükümdardan böyle bir devrim programı koparıp almak
gerçekten bir zafer sayılmalıydı. Müslüman çoğunluğun düşmanlığına,
baştakilerin muhalefetine, Avrupa devletlerinin Türklerin yenilik gayretle-
rini hor görmeseler bile, kayıtsızlıkla karşılaşmasına rağmen bu sonucun
alınmış olması az iş değildir. Büyükelçi bile az çok hayret içindeydi.

Yasayı kaleme alma sırasında birlikte çalıştığım beş kişiden ikisinin Müslüman,
ikisinin Katolik, birinin Ortodoks oluşuna rağmen, ortaya çıkardığımız prog-
ramın kabul edilmesi mucize gibi bir şey oldu. İtiraf edeyim ki, müzakereler
sırasında arkadaşlarımla, özellikle Müslüman olanların önyargılarını alt edece-
ğimi hiç sanmıyordum.

Böyle bir zafer olsa olsa Lord Stratford tarafından gerçekleştirilebilirdi.
Ama Alma gibi, İnkerman gibi bu zaferin de sonunu kovalamak gerekiyordu
ve tam Türklerin dar görüşlülüğü alt edildiği sırada, Avrupa devletleri

Lord Stratford ile ondan sonra geleceklerin bu zaferin yemişlerini toplamasına engel olmak üzere cephe aldılar. Hattı Hümayun Paris Antlaşmasına alınmış ve 9. madde olarak resmen tanınmıştı, ama iş tanınmayla bitmiyordu, uygulama şartlarının hazırlanması gerekti. İşte bu noktada Lord Stratford'un bütün ısrarına rağmen mesele köstekleyici bir yola sürüklendi. Paris Antlaşması tedbirin önemini resmen kabul etmekle birlikte, Hattın kabul edilmiş olmasını Konferans üyesi devletlerden hiçbirinin toplu veya ayrı olarak Osmanlı İmparatorluğunun iç işlerine müdahale yetkisi anlamına gelmeyeceğini kesin bir şekilde belirtmişti. Bu kayıt, Hattın tanınmasından sağlanacak yararları gerçekleşme alanında sıfıra indirmişti.

1856 Devrim Yasası Lord Stratford'un meslek hayatının bir dönüm noktası ve hatta hasat anıdır. Bu yasayla arkadaşı Reşit Paşa'nın 1839 Gülhane Hattı'yla giriştiği teşebbüsü gerçekleştirmiş oluyordu. Reşit'in o zamanki gayreti vakitsiz olmuştu ve Lord Stratford'un bütün emeği böylece yaratılan tepkinin izlerini silmeye yönetilmişti. Yavaş yavaş inanç ve milliyet ayrılıklarının yıkıcı etkileri Osmanlı kurumlarından silindi. Hristiyan uyrukların hakları, ayrıcalıkları birer ikişer güven altına alındı ve sonunda Hattı Hümayun daha önce sağlanan bütün bu ilerlemeleri toplu ve tek bir yasa halinde geliştirmiş oldu. Hükümlerin uygulanmasını önleyici etkenler ne olursa olsun, Büyükelçi bu ömürlük emelinin yerine gelmesinden alabildiğine sevinç duyabilirdi.

Şarktaki işi bütünlemek üzeriydi. Paris Antlaşması imzalanır imzalanmaz hükümetinden izin istedi. Dört yıllık yıpratıcı bir çalışmadan sonra dinlenmeyi haydi haydi hak etmişti. Hükümet kendisinden barışla ilgili bazı noktaların Büyükelçinin denetlemesini gerektirdiği düşüncesiyle bir zaman daha iş başında kalmasını diledi. Birbiri ardı sıra çıkan gaileler yüzünden Elçinin gidişi bir sonraki yıla kaldı. Aralık 1857'de kısmen sağlık durumunun bozukluğundan, kısmen de siyasal kaygılardan ileri gelen sıkıntılı bir ruh hali içinde İngiltere'ye hareket etti. İngiltere'nin Paris'te kaypak davranışı Büyükelçinin itibarını sarsmıştı. Fransızların devrimlere önem verdiği yoktu ve Büyükelçinin bütün korkusu Fransız dolapları yüzünden Hattı Hümayun'un sonuçsuz kalmasıydı. Ayrıca kendi hükümetinin Fransız oyunlarına yem olmasına yol açan korkaklığına da üzülmüyor değildi. Yalnız bütün bunlara rağmen umut, güven kapısı henüz kapanmamıştır. Haka başa getirdiği işin hem Türkiye, hem de İngiltere için hayırlı olduğuna inancı büyüktü. Kardeşine yolladığı bir mektupta diyordu ki:

Bunca şarlatanlığa, yalana, dolana kurban olmak kolay iş değil. Benim ilkelere inancım var, gözüm Paris Antlaşmasının kötü etkilerinin gün ışığına çıkacağı günlerde, o zaman işte inandığım ilkelerin bir daha doğruluğunu kendi gözümle göreceğim.

Harpten sonraki yıllarda Bâbiâli'nin dolaplarına, hükümetinin kendisini yalnız bırakışına ve tek taraflı yazarların hücumlarına ve böyle taviz bilmez bir kişinin çevresinde yaratması kaçınılmaz düşmanlık halesine rağmen, genç bu yıllarda yüzyılın başlarında kimsenin aklına bile gelmeyecek bir gelişmeye tanık oldu: Garp ile Şarkın şimdiye kadar görülmedik derecede birbirine yaşması. Müslüman ile Hristiyan, Türk ile Frenk arasındaki setler yıkılmaya yüz tutmuştu. Yıl başında, daha sonraki değişmelerin muştucusu olan bir olayla karşılaştı. Abdülmecit, kendisine bir yılbaşı tebriki yollamış ve Eksclansla, Tarabya'da ilk karşılaştıkları günleri hatırlatmıştı. İki yıl önce bir Müslüman Paşa'ya Hamam Haçı nişanı verilmemiş miydi? 1856'da İstanbul'da çok daha yeni ve önemli bir tören daha oldu. Lord Stratford, Kraliçenin temsilcisi olarak Abdülmecit'e Dizbağı nişanını sundu. Büyükelçi Dizbağı nişanı yüksek temsilcisinin huzuruyla Sultana "Dizbağı Lordu" payesini verdi. Boynuna nişan takarken acaba Sultan bu heybetli Büyükelçinin neler dediğini biliyor muydu? *Taeniam hanc gestato, imagine Sancti Georgii Martyris et Militis Christi insignitam, cujus aemultione acceensus, per adversos simil prosperosque casus* Bir Sultan, İsa yolunda şehit düşen bir askeri örnek tutmayı kabul ettikten sonra, İslam taassubunun asla ortadan kalkmayacağını iddia biraz gülünç düşüyor muydu?

Büyükelçinin gösterdiği gayretlerin boşuna olmadığını, Şark ile Garbın yakınlaşması ve dolayısıyla Şarkın Garp eliyle kurtarılması umutlarının temelsiz olmadığını gösteren daha başka işaretler de oldu. Mesela şu sahneyi bir düşünün! Büyükelçi maiyetiyle birlikte, başı açık, Beyoğlu'ndaki Büyükelçilik binasının önünde bir akşam bekliyor. Aylardan şubat. Yıl 1856. Başının üstünde renkli ampullerle yazılmış Victoria ve Abdülmecit ibareleri duruyor. Derken İngiliz mızraklı atlıları Abdülmecit Hanı karşılamak üzere dış kapıya doğru seğirtiyorlar. Ortalarında Sultanın arabası olduğu halde geri döndüklerinde, Sultan eşiğe basınca, İngiliz donanmasının bataryalarına bağlı bir elektrik teli ile harekete geçen toplar kırk bir pare selam atışına başlıyor. Öbür yanda saray bandosu "God Save The Queen" marşını çalıyor. Türkiye tarihinde ilk defa olarak bir Sultan bir Hristiyan Elçisinin misafiri oluyor. Lady Stratford bir kostümlü balo vermektedir ve Sultan, huzuruyla bu baloyu şerefliendirmektedir. İngiliz, Fransız, Sardinya subaylarının resmi üniformaları, Ermeni, İranlı, Kürt, Yunan, Türk büyüklerinin zengin libasları, pırl pırl giyimleri yanında sönük kalıyor. Bir yanda Rum Patriği, bir yanda Ermeni Başpiskoposu, Hahambaşı Abdülmecit merdivenlerden bu binbir gece masallarından bir sahneye benzeyen ışı ışı salona girerken kendini Harun Reşit sansaydı, haklıydı. Sultan ilk balosundan son derece memnun kaldı ve Büyükelçi, Sul-

tanı elinden tutup İngiliz subaylarının arasından kendisi için hazırlanmış koltuğa götürürken orada hazır bulunanlar, en büyük Müslüman hükümdarının öteden beri ctrafını çeviren çemberlerin kırıldığını ve Hıristiyanla Müslümanın eşit şartlar altında karşılaştıklarını gördüler. Bunun bir yapıcısı varsa o da Büyükelçi Lord Stratford idi.

Büyükelçi Londra'ya geldiği zaman aleyhindeki akım çoktan yatışmıştı (Aralık 1857) ve kendi deyimiyle gazeteler bir ağızdan “medhiyeler ulumak”taydılar. Lord Palmerston kendisini hararetle karşıladı. Lord Clarendon gayet nazikti, eskilerden söz edilmeydi. İstifa etmeye de niyeti yoktu, İstanbul'dan geri dönme niyetiyle ayrılmıştı. Bu, Sultanın veda söylevinde de belliydi. Bütün bu hesapları bozan bir olayla karşılaştı. Lord Palmerston hükümeti, Kont Walewski'nin Orsini çeşidinden tertipçilere sığınma imkânı bağışlaması üzerine yazdığı şikâyet mektubuna cevap vermediği için düştü. Lord Stratford Kars olayını hatırladı ve Lord Palmers-ton'un, sıkıntılı anlarında gösterdiği yakın ilgiye bir şükran gösterisi olarak onun yerine gelecek Başbakanın emrinde çalışamayacağını ileri sürüp istifasını verdi. 3 Mart'ta istifası Kraliçe tarafından kabul edildi.

İstifadan sonra hürriyetin bütün nimetlerine rağmen işinin âşığı bir insan olarak Lord Stratford'un bir pişmanlık devresi geçirdiğini kestirmek güç olmayacaktır. İstanbul, bütün çektiği sıkıntılara rağmen, onun için ikinci bir yurt olmuştu. Hayatının en ağır başarısızlıkları, parlak zaferleri orada eline ulaşmıştı. Üstelik Lady Stratford da İstanbul'a bağlanmıştı. Büyükelçinin resmen İstanbul'a gidip kısa bir ziyaretten ve diplomatik işleri düzene koyduktan sonra Sultana veda etmesi siyasi çevrelerce uygun görüldü. Sonradan hükümet, ziyaretin diplomatik işlerin düzene konması şekline dökülmesini istemedi. Tam o sırada Arnavutluk işlerinin çatallaşması bahane edilerek Lord Stratford'un yerine acele bir elçi gönderilmesi kararlaştı. İşin tuhafı Lord Stratford'un yerine onun tutumuna aykırı olduğu herkesçe bilinen Sir Henry Bulwer yollandı.

Lord Stratford bu sakat hareketin içinde yarattığı öfkeye, kırıngılığa rağmen, Sultana veda etme kararından caymadı. 4 Eylül 1858'de, yanında ailesi ve maiyeti olduğu halde Marsilya'ya hareket etti, oradan da Cuaçoza zırhlısına bindi.

Büyükelçi onca zafere, çektiği onca çileye sahne olan yerleri gezdi dolaştı. Pera'daki Sarayda son defa oturdu. Sultanla nazırlarının kendisini haşmet ve debdebe ile karşılayışları, uzun yıllar süren gayretleri sonunda baskıdan, sıkıdan kurtardığı binlerce kişinin gösterdiği sevgi, hemen bütün ömrünün geçtiği bu bildik yerleri dolaşma bile bir daha dönmek üzere gidişin acısını silemedi. Bu acıyı artıran sebeplerin başında Osmanlı İmparatorluğu'nda devrim yapılması için açtığı savaşın sona er-

mesi geliyordu. Yerine gelecek meslekdaşının başladığı bütün işleri altüst edeceğini pek iyi biliyordu. Karşılaştığı, gördüğü itibar, saygı, bu son ödevin acıklı yanını adeta artırıyordu. Tophane'den 10 çifte kayığa kurulup Haliç'i geçerken bunları düşünüyor olmalıydı. Veziriazam Âli Paşa kendisini kapıda karşıladı. Fransız taraftarı olduğu herkesçe bilinmesine rağmen, Büyükelçi Osmanlı İmparatorluğu'na ettiği büyük hizmetlerden söz açtı, başarılarını uzun uzun övdü. İhtiyar Lord Stratford, toprağı henüz taze mezarında yatmakta olan dostu Reşit Paşa'yı kimbilir nasıl özlemle anmıştı?

Üç gün sonra aynı sahne Sultanın sarayında tekrarlandı. Sir, My Brother diye başlayıp, Victoria R. imzasıyla biten mektup vesilesiyle Büyükelçi, aklını eskiden beri kurcalayan mesele üzerinde durmayı boşlamadı. Padişahın saltanatına şen veren devrimlerden söz açarak kendi yokluğu sırasında bunların ihmale uğramayacağına inanmak istediğini belirtti. Sultanın cevabı gayet kısaydı. Büyük Britanya ile kendi memleketi arasındaki bağların sağlamlaşmasında büyük emeğı geçmiş olan Büyükelçiyi tekrar görmekten duyduğu memnunluğu bildirmiş, devrimlere devam edildiğini söylemişti. Kendisini yeniden görmekten çok memnun kaldığını tekrar etti. Abdülmecit, eski Abdülmecit'in gölgesinden başka bir şey değildi. Sefahat etkisini göstermeye başlamıştı. Zaten zayıf olan bedeni yorgunluğun yükü altında çöküyordu. Gene de eski dostunu görmekle duyduğu heyecanı sözlerinden çok, hareketleriyle belirtti. Üç yıl sonra da öldü.

19 Ekim'de Pera'da Büyükelçinin isteğıyle Sultan tarafından verilmiş olan arazi üzerinde Kırım Harbinde ölenlerin anısı için dikilen ve aynı zamanda bir Müslüman ülkesinde bir caminin az ilerisinde bir Anglikan kilisesinin kurulmasına yol açan devrimlerin sembolü yerine geçeceği düşünülen kilisenin temel atma töreni yapıldı. Bütün İngiliz kolonisinin, Hristiyan azınlığı temsilcilerinin katıldığı törende Lord Stratford söz aldı, geçmişin başarıları üzerinde durdu, böyle bir törenin yapılmasını sağlayan devrimlerin önemini belirtti. Bundan böyle Haliç'ten geçen her Hristiyanın bu kiliseye bakarak, ibadet hakları için yapılmış olan savaşın önemini hatırlamasını diledi ve yurtları için Kırım'da canlarını vermiş olan İngiliz askerlerini hayırla andıktan sonra kilisenin temelini attı.

Ayrılma töreninde Büyükelçiyi görmek için gelmiş muazzam bir halk topluluğı ihtımı doldurmuştu. Herkesin gözü geminin pruvasında ayakta duran Büyükelçideydi. O, İngilizlere özgü soğukkanlılık ve duygularını gizleyebilme hali içinde sakin, gözü uzakta kaybolan İstanbul minarelerinde, bir daha göremeyeceğı Boğaza veda ediyordu.

DİZİN

Abdülaziz 124, 164
Abdülmecit 89, 96, 108, 119, 123,
138, 139, 144, 196, 198
Aberdeen, Lord 67, 71, 93, 95, 96,
102, 126, 129, 154
Adair, Robert 23-30, 35, 36, 40
Addington, Henry 99, 101, 102
Ahmet Paşa 166
Aleksandr, Çar 52, 54, 168
Âli Paşa 192, 198
Ali Paşa, Tepedelenli 26, 31, 74, 97
Allison, Charles 104, 106, 107, 108,
157, 166
Amelia, Prenses 36
Arnaud, Mareşal St. 170, 171, 173,
174
Aupick, Gnl. 116, 117

Botta 107
Baraguay 161
Belzoni 106
Bem 116
Benedetti 183
Boul, Kont 131, 143, 146-148, 157
Boser, Amiral 170
Boxer, Amiral 177, 182
Brown, Sir George 174
Bruat, Amiral 173
Brunov, Baron 125, 154
Burgoyne, Sir 165

Butler 170, 171
Bowler, Sir Henry 197
Byron, Lord 29

Canning, Georges 24, 28, 44, 45, 46,
54, 55, 62, 66, 67
Canning, Lady 98, 103, 110, 149,
157, 165, 181, 196, 197
Canrobert, Gnl. 179, 180, 181
Castlereagh, Lord 28, 42
Church, Sir Richard 68, 69
Çiçagov, Amiral 41
Clarendon, Lord 131, 143-150, 154-
165, 167, 173, 175, 181, 184,
186, 188, 190, 191-3, 197
Codrington, Amiral Sir Edward 62,
63, 67
Colettes 74, 101, 102
Colin, Gnl. 184
Cotton, Kaptan 63
Cour, de la 153-5, 158, 161
Cummings, Gordon 182
Charles X 60

Dalrymple, Sir Hew 24
Dem, Gnl. 114
Dembinski 116
Denison 165
Derby, Lord 125
Deibiç 159
Derriman, Kaptan 179

Dudley, Lord 62, 66, 67
Dundas, Amiral 130, 131, 136, 173
Duz Oğlu 132

Emin Vahit Paşa 25
Erskine, Lord 47

Figuelmont, Kont 110
Florimonde, Just-Pons 36
Frederich William, Kral 110

Galip Paşa 39, 41, 42
Gladstone 47
Gorçakov, Prens 151, 155
Gordon, Sir Robert 73
Gorgei 116
Grabe, General 114
Grandville, Lord 78, 125
Grey, Lord 77
Guizot 97
Guilleminot, General 62, 63, 73
Guyon 166

Hall, Binbaşı Byng 118
Hamelin, Amiral 161, 173
Hamilton, Kaptan 51
Hospodor 111
Hughes 132

İbrahim Paşa 54, 55, 63, 68, 102
İnglis, Sir R.H. 108
İtalinski 38, 39, 41

John, Kont 74

Kapodistrias, Kont Agostino 74
Kinglelake 128, 132
Kmetry, General 187
Kossuth 116, 119, 120, 131

Lake, Binlas 187
Lavalette, de 128
Layard, Austen Henry 104-107
Leiningen, Kont 129

Leopold, Prens 73
Lhuys, Drouyn de 143, 154
Lieven 57
Liston, Robert 42
Liverpool, Lord 47
Louis Philippe, 110
Ludol, Kont 40
Lyons, Sir Edmund 166, 167, 173,
174, 177, 180

Mac Gufog, Dr. 75
Mahmut, Sultan 25, 54, 57, 58, 64,
75, 77, 78, 87-91, 93
Malmesbury, Lord 125, 128
Mansfield, Gnl. 189
Mauburg de Latour 31
Mavrokordatos 51, 74, 101
Mazzini 131
Mehmet Ali Paşa, 54, 61, 64, 75, 77,
88, 91, 103, 166, 186
Mehmet Rüştü Paşa 189
Mençikov, Prens 84, 128, 129, 131-
143, 153, 158-9, 168, 186
Metternich, Prens 45, 48, 53, 110
Moison, Mareşal 68
Morrier, David 28, 29, 35, 79
Mustafa Paşa 144
Mustafa, Sultan 25

Napoléon (Bonaparte) 23, 25, 34, 35,
36, 38, 40-43
Napoléon, Louis 130, 173, 186, 189
Nasmyth, 171
Neale, Amiral Harry 51
Nelson, Lord 180
Nesselrode, Kont 42, 48, 49, 50, 57,
128, 140, 145, 165
Newton, Sir Charles, 105, 108
Nightingale, Florence 175, 176
Nikolay, Çar 56, 127, 137, 139, 146,
166, 168, 171, 192

Ottensfels, Baron 53
Otto, Kral 79, 101, 111, 166

Ömer Paşa 151, 156, 171, 180, 183,
185, 189, 190

Paget, Lord George 181

Palmerston, Lord 73, 75, 79, 89, 109,
111-114, 117, 119, 120, 122,
124, 190, 197

Parish, Henry 48

Parker, Amiral Sir William 117, 118

Paskieviç, General 172

Paulet, Lord William 176

Pelissier, 184

Pisani, Etienne 166

Pisani, Stephan 95, 131, 144, 145, 156

Planta 103

Ponsby, Lord 91, 110

Radzivil, Prens Mihael 116, 117

Raglan, Lord 81, 166, 170-1, 173-5,
177-184, 188

Rauf Paşa 95

Rawlinson, Binbaşı 107

Reeve 152

Reşit Paşa 84, 97, 98, 99, 104, 113,
114, 116, 117, 121, 122, 123,
124, 128, 138-9, 140-1, 143,
144-5, 146-8, 151, 153, 156, 158,
162, 166, 177, 195

Rıfat Paşa 93, 96, 98, 113, 121, 134-
6, 138

Rıza Paşa 104, 121, 189, 190

Ribeaupierre 61, 62

Russell, Lord John 126, 129, 193

Rose, Albay 130, 131, 133, 136

Schwarzenberg, Baron 187

Seeley 25

Selim Paşa 190

Selim, Sultan 26, 57, 58

Seymour, Sir H. 168

Sierra Capriola Dükü, 39, 40

Simmons, Sir Lintorn (Albay) 84, 85
187

Storks, Gnl. 176

Smythe 132

Stanley, Miss 176

Stowell, Lord 62

Süleyman Necip Bey 77

Talleyrand 79

Titov, 102, 116, 120

Townley, Binbaşı Charles 118

Trikupis 74

Veli Paşa 97

Vivian, General 183, 189

Vogorides 75

Walewski, Kont 197

Wellesley, Henry 28, 36, 42, 125

Wellington, Lord 30, 37, 40, 42, 50,
56, 57, 66, 67, 71, 168, 171

Westmorland, Lord 145-7

Whiteside 190

Williams, (Albay, General) 187-190

Zamnonski 117

Zografos 51, 74

Bu kitap, okununca görülecektir ki, bizim için ehemmiyetli, o derecede kıymetli ve faydalıdır. 1808'den 1858 yılına kadar süren yarım asır içinde çeşitli aralıklarla İngiltere hükümetini Osmanlı devleti nezdinde temsil etmiş olan Stratford Canning'in resmi ve hususi yazılarına dayanılarak Stanley Lane Poole tarafından yazılmış ve 1888'de "Life of Lord Stratford de Redcliffe" adı altında kitap olarak yayımlanmıştır. Asıl metin, İngiltere Büyükelçisi'nin bütün hayatını içine alır. Oğlum Can, bu büyük kitabın, ancak Türkiye'ye ait olan parçalarını seçip dilimize çevirmiştir. Bu itibarla doğrudan doğruya Canning'in eliyle yazılmış bir hatıra sayılamaz. Lane Poole, resmi ve özel yazıları dikkatle incelemiş, onları olaylarla belgeleyerek yeni baştan dökmüştür. Kitap, bu bakımdan o devrin özetlenmiş bir tarihi addedilebilir.

Hasan Âli Yücel, 19 Mayıs 1959

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI